

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

200 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU
REVOLUȚIA DE LA 1821 CONDUSĂ DE TUDOR VLADIMIRESCU
DAN BERINDEI

REVOLUȚIA DE LA 1821 ȘI STATUTUL INTERNAȚIONAL
AL PRINCIPATELOR ROMÂNE
APOSTOL STAN

RECONSIDERĂRI POLITICE ȘI MILITARE ROMÂNEȘTI SUB IMPACTUL
ASCENSIUNII FASCISMULUI INTERNAȚIONAL ȘI SPORIRII
AGRESIVITĂȚII STATELOR IMPERIALISTE ȘI REVIZIONISTE
(1932-1934)
IOAN TALPEȘ

CONFERINȚA DE LA BANDUNG - MOMENT IMPORTANT ÎN LUPTA
POPOARELOR AFRO-ASIATICE PENTRU DEMOCRATIZAREA
RELAȚIILOR ECONOMICE ȘI POLITICE INTERNAȚIONALE
EMA NASTOVICI

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNACIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

ISTORIA MENTALITĂȚILOR (CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA ȘCOLII
DE LA „ANNALES”)
LUCIAN BOIA

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)
VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII
REVISTA REVISTELOR
INSEMNAȚII

5

TOMUL 33

1980

Mai

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADANILOAIE; LUDOVIC DEMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției :
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71261
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 33, Nr. 5
mai 1980

SUMAR

200 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

- DAN BERINDEI, Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu 823
APOSTOL STAN, Revoluția de la 1821 și statutul internațional al Principatelor române 847

★

- VIOREL FAUR, Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru afirmare culturală
între 1849—1918 873

★

- IOAN TALPEȘ, Reconsiderări politice și militare românești sub impactul ascensiunii
fascismului internațional și a sporirii agresivității statelor imperialiste și revizio-
niste (1932—1934) 889

★

- EMA NASTOVICI, Conferința de la Bandung — moment important în lupta popoarelor
afro-asiatice pentru democratizarea relațiilor economice și politice internaționale 917

ÎN ÎNȚIMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- LUCIAN BOIA, Istoria mentalităților (cu privire specială asupra școlii de la „Annales”) 937

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Jr nou „Anonymus”. Comentarii pe marginea lucrării lui André Du Nay *The Early
History of the Rumantan Language* (Ligia Bârză) 953

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie (secția
istorie-filozofie) în anul 1979 (Radu Manolescu); Colocviul științific „Arheologie,
arhivistică, heraldică” (Maria Dogaru); Colocviul româno-italian de istorie;
(Paul Oprescu); Al XVI-lea Congres Internațional de istoria științei 975

RECENZII

- GHEORGHE TUȚUI, *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic (mai 1944-februarie 1948)*, Edit. politică, București, 1979, 230 p. (*Traian Udrea*) 983
- TEODOR PAVEL, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale, (1878-1895)*, Edit. Facla, Timișoara, 1979, 342 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) 986
- * * * *Aperçu sur l'histoire de Corée (Jusqu'en août 1945)*, Editions en langues étrangères, Pyongyang, 1977, 162 p. (*Adrian Stănescu*) 992
- DAVID THOMSON, *World History, 1914-1968*, third edition, Oxford University Press, Oxford, London, New York, 1976, 166 p. (*Nicolae Dascălu*) 996

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Études byzantines et post-byzantines”, I, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 309 p. (*Radu Constantinescu*) 1001

INSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI: VIRGIL I. IONESCU**, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei și gândirii social-economice*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 220 p. (*Apostol Stan*); **NICOLAE ANDREI, PAUL BARBU**, *Revoluția de la 1848 în județul Dolj*, Comitetul județean Dolj al P.C.R. Secția propagandă, Craiova, 1978, 182 p. (*Robert Păușan*); * * * *Ideologie și progres*, Edit. politică, București, 1978, 335 p. („Antologia gândirii social-politice revoluționare și democratice românești”) (*Radu-Dan Vlad*); **CONSTANTIN CIOROIU, AUREL MOGANU**, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană Constanța, Constanța, 1978, 123 p. + ilustr. (*Gh. Dumitrașcu*); **ISTORIA UNIVERSALĂ: LEONIDAS MAVROMATIS**, *La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin*. Kentron byzantinon ereynon. Byzantina Keimena kai meletai, 16 Tessaloniki, 1978, 176 p. + 3 reproduceri alb-negru + 1 hartă (*Traian Ionescu-Nișcov*); * * * *The American Revolution: Whose Revolution?*, Edited by James Kirby Martin and Karen R. Stubaes, Krieger Publishing Company, Huntington, New York, 1977, 150 p. (*Marian Stroia*); **GH. CĂZAN** (Coordonator) **N. Z. LUPU, C. BUȘE, E. NASTOVICI**, *Documente și texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America latină 1945-1975*, Tipografia Universității București, București, 1979, 698 p. (*Mihai Oprișescu*) 1003
- SUMARUL PERIODICELOR ROMÂNEȘTI DE ISTORIE ÎN LIMBI STRĂINE** 1015

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, Nr. 5
mai 1980

SOMMAIRE

200 ANS DEPUIS LA NAISSANCE DE TUDOR VLADIMIRESCU

- DAN BERINDEI, La révolution de 1821 dirigée par Tudor Vladimirescu 823
APOSTOL STAN, La révolution de 1821 et le statut international des Principautés Roumaines 847

★

- VIOREL FAUR, Aspects de la lutte des Roumains de Crişana pour l'affirmation culturelle entre 1849 et 1918 873
IOAN TALPEŞ, Reconsidérations politiques et militaires roumaines sous l'impact de l'ascension du fascisme international et de l'intensification de l'agressivité des États impérialistes et révisionnistes (1932-1934) 889

★

- EMIA NASTOVICI, La Conférence de Bandung — moment important dans la lutte des peuples afro-asiatiques pour la démocratisation des rapports économiques et politiques internationaux 917

EN L'HONNEUR DU XV CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

- LUCIAN BOIA, L'histoire des mentalités (aperçu spécial concernant l'école des « Annales ») 937

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

- Un nouvel « Anonymus ». Commentaires en marge de l'ouvrage d'André Du Nay, *The Early History of the Roumanian Language* (Ligia Bârzu) 953

LA VIE SCIENTIFIQUE

- L'activité scientifique des cadres didactiques de la faculté d'histoire-philosophie (section histoire-philosophie) en 1979 (*Radu Manolescu*); Le colloque scientifique d'archéologie, archives et héraldique (*Maria Dogaru*); Le colloque roumano-italien d'histoire (*Paul Oprescu*); Le XVI Congrès International d'histoires des sciences 975

COMPTES RENDUS

- GHEORGHE ȚUȚUI, *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic (mai 1944—februarie 1948)* (L'évolution du Parti Social-Démocrate de Roumanie depuis le front unique au parti unique (mai 1944—février 1948), Editions politiques, Bucarest, 1979, 230 p. (Traian Udrea). 983
- TEODOR PAVEL, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale (1878—1895)* (Le mouvement des Roumains pour l'unité nationale et la diplomatie des Puissances Centrales), Editions Facfa, Timișoara, 1979, 342 p. (Șerban Rădulescu-Zoner) 986
- * * * *Aperçu sur l'histoire de Corée (Jusqu'en août 1945)*, Editions en langues étrangères, Pyongyang, 1977, 162 p. (Adrian Stănescu) 992
- DAVID THOMSON, *World History 1914—1968*, third edition, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1976, 166 p. (Nicolae Dascălu) 996

REVUE DES REVUES

- * * * „Études byzantines et post-byzantines”, I, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 309 p. (Radu Constantinescu) 1001

NOTES

- L'HISTOIRE DE ROUMANIE:** VIRGIL I. IONESCU, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei și gândirii social-economice* (L'œuvre de Mihail Kogălniceanu sous le rapport de l'action et de la pensée sociale-économique), Editions Scrisul românesc, Craiova, 1979, 220 p. (Apostol Stan); NICOLAE ANDREI, PAUL BARBU, *Revoluția de la 1848 în județul Dolj* (La révolution de 1848 dans le département de Dolj), Le Comité du P.C.R. du département de Dolj. La section de propagande, Craiova, 1978, 182 p. (Robert Păiușan); * * * *Ideologie și progres* (Idéologie et progrès), Editions politiques, Bucarest 1978, 335 p. „Antologia gândirii social-politice revoluționare și democratice românești” (L'anthologie de la pensée sociale-politique révolutionnaire et démocratique roumaine) (Radu Dan Vlad); CONSTANTIN CIOROIU, AUREL MOGANU, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877* (Le livre roumain de Dobroudja avant 1877), Bibliothèque du département de Constanța, Constanța, 1978, 123 p. + illustrations (Gh. Dumitrașcu); HISTOIRE UNIVERSELLE: LEONIDAS MAVROMATIS, *La fondation de l'empire serbe*. Le kralj Milutin. Kentron byzantinon ereynon. Byzanti na Keimena kai meletai 16, Tessaloniki, 1978, 176 p. + 3 reproductions en blanc et noir + 1 carte (Traian Ionescu-Nișcov); * * * *The American Revolution: Whose Revolution?*, Edited by James Kirby Martin and Karen R. Stubaus, Krieger Publishing Company, Huntington, New York, 1977, 150 p. (Marian Stroia); GH. CĂZAN (Coordonnateur) N. Z. LUPU, C. BUȘE, E. NASTOVICI, *Documente și texte privind lupta antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină 1945—1975* (Documents et textes concernant la lutte antiimpérialiste des peuples d'Asie, d'Afrique et d'Amérique Latine, 1945—1975), Presses de l'Université de Bucarest, Bucarest, 1979, 698 p. (Mihai Opreșescu) 1003

SOMMAIRE DE PERIODIQUES ROUMAINS D'HISTOIRE EN LANGUES ÉTRANGÈRES 1015

200 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

REVOLUȚIA DIN 1821 CONDUSĂ DE TUDOR VLADIMIRESCU*

DE

DAN BERINDEI

SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ

Căderea lui Napoleon a dat Europei — după expresia lui Pușkin — „sclavia liniștită”. Congresul de la Viena, încercînd să răstoarne sau cel puțin să limiteze opera Revoluției franceze și a Imperiului, să restaureze vechea ordine monarhică, n-a putut stăvili procese firești de eliberare. Pentru apărarea absolutismului și a „vechiului regim” a fost alcătuită în septembrie 1815 „Sfînta Alianță”, în care rolul cel mai de seamă l-au jucat țarul Alexandru I și Metternich, cancelarul Austriei, alianță care avea ca obiectiv principal reprimarea oricărei manifestări revoluționare, a oricărei încercări de eliberare a popoarelor. Dar această coaliție, la care au aderat treptat aproape toți monarhii Europei, în cadrul căreia pozițiile predominante erau deținute însă de Rusia, Austria și Prusia, ulterior fiind acceptată în preajma acestora și Franța restaurației, era lipsită de unitate pe plan economic și politic, interesele divergente ale membrilor ei șubrezind-o pe dinăuntru. Dacă inițial, „Sfînta Alianță” a putut acționa eficient pentru a pune capăt mișcărilor de eliberare, pînă la urmă ea va decada. În numeroase părți ale continentului european, ca și în America latină, s-a dezvoltat intens lupta pentru libertate națională, împletită, de altfel, firesc, cu lupta antifeudală. Armatele puterilor absolutiste au acționat brutal pentru a înăbuși orice tentativă de acest fel, dar pretutindeni mișcările de eliberare s-au afirmat cu pregnanță și lupta lor n-a rămas fără roade. Dimpotrivă, drumul spre răsturnarea definitivă a „vechiului regim”, fie chiar în formele „restaurației”, a fost deschis.

În sud-estul continentului european, criza acută pe care o trăia Imperiul otoman, sistemul său militar-feudal aflat în plină decădere, întărirea forțelor centrifuge în dauna puterii centrale, anarhia, totul a concurat în a sprijini popoarele supuse, într-o formă sau alta, dominației Porții, în lupta de eliberare în care ele s-au găsit obiectiv angajate și care reflecta, în primul rînd, mutațiile pe care ele le-au înregistrat în procesul

* Capitol din volumul VI al tratatului *Istoria României*.

destrămării relațiilor feudale și al incipientei ascensiuni capitaliste. Mișcarea de eliberare a acestor popoare s-a văzut însă confruntată nu numai cu Imperiul otoman, ci și cu cel țarist și cu cel hasburgic, angajate amindouă în sistemul „Sfintei Alianțe”, dar avind totodată interese specifice în această zonă a continentului în care căutau fiecare a-și afirma prezența în dauna Porții otomane în decădere. Încă în primul deceniu al secolului, Serbia reușise să-și recâștige un statut propriu de care pînă atunci nu beneficiaseră decît Principatele române și Muntenegru. Restrîns apoi după pacea de la București, acest statut al Serbiei a fost redobîndit, în forme aparent mai limitate, dar în mod definitiv, odată cu recunoașterea de către dregătorii otomani a lui Miloș Obrenovici. Grecii, bulgarii, albanezii își căutau — ca și românii, sîrbii și muntenegrii — căile eliberării.

După o jumătate de deceniu de aparentă liniște, a fost inițiată în afara mișcării de eliberare ce se va desfășura încununată de succes în America latină — lupta pentru libertate în mai multe părți ale Europei. Manifestări ale studențimii și intelectualității universitare au precedat uciderea de către un student german, în martie 1819, a scriitorului și diplomatului Kotzebue, considerat unealtă a absolutismului țarist, gest care a provocat o conferință la Karlsbad, urmată apoi de alta la Viena, unde a fost întocmit un „act final” prin care se interzicea prinților cu vederi liberale să acorde supușilor lor ceea ce actul definea drept „libertăți excesive”. Germania apărea astfel supusă în 1820, deși era evident că mișcarea de eliberare continua să ființeze. Dealtfel, în timp ce în Germania, datorită îndeosebi lui Metternich, „ordinea” părea restatornicită, în extremitatea occidentală a Europei, în Spania, unde Ferdinand VII restabilise absolutismul în 1814, a izbucnit la 20 decembrie 1819 1 ianuarie 1820 o insurecție militară condusă de Riego, care sili pe rege să restabilească constituția și să dea puterea moderatilor. În anii următori, pînă cînd, în toamna anului 1822, congresul „Sfintei Alianțe” de la Verona va hotărî intervenția militară a Franței, procesul evoluției politice va fi radicalizant, Riego ajungînd în 1822 președintele Camerei. În orice caz, în 1820 și 1821 Spania a constituit un exemplu concret al rezultatelor pe care le putea da lupta pentru libertate.

În luna următoare declanșării insurecției spaniole, avea loc asasinarea ducelui de Berry, ceea ce a dus în Franța la o limitare a libertăților pe care Restaurația trebuise să le accepte, dar și la stimularea activității societăților secrete, tot astfel ca și în Germania, unde, în ciuda măsurilor preventive și represive inițiate de Metternich și impuse în toată confederația, atmosfera era deosebit de turbure în primăvara anului 1820, cînd a fost executat Sand, cel ce ucise pe Kotzebue.

Succesul revoluției spaniole a influențat evoluția situației din Italia, unde, de asemenea, se dezvoltaseră, în perioada următoare Congresului de la Viena, societățile secrete, cea mai puternică fiind Carboneria italiană. În luna iulie 1820, ca și Riego în Spania, generalul Pepe a impus regelui Ferdinand I, la Neapole, să accepte adoptarea Constituției spaniole din 1812, eveniment care a avut un profund ecou în întreaga Peninsulă Italică, dar a și declanșat acțiunile represive ale „Sfintei Alianțe”. În august 1820, trupele portugheze au impus și la Lisabona adoptarea unei Constituții, acest nou regim rezistînd apoi pînă în 1823.

Valul frământărilor a cuprins și Peninsula Balcanică, implicând direct pe români și pe greci, dar afectând într-un mod sau altul toate popoarele zonei, mișcarea de eliberare a acestora fiind confruntată și cu acțiunile centrifuge ale unor pașale dintre care s-a evidențiat îndeosebi Ali Pașa din Ianina, care s-a răsculat deschis împotriva Porții în 1820 și a încercat să se alieze cu sirbii, cu muntenegrenii și cu grecii. Neîndoielnic că ceea ce a avut loc începând cu anul 1820 în zona Balcanilor și a Dunării de jos a izvorit în primul rînd din realitățile zonei respective, dar totodată evenimentele balcano-danubiene au aparținut cadrului general al mișcărilor de eliberare socială și națională desfășurate și în alte părți ale continentului și de asemenea peste Ocean, în America latină. Un pamflet care a circulat la București la începutul anului 1821 dezvăluia limpede că evenimentele revoluționare europene erau cunoscute și aveau un evident ecou în țările române, „Se pare că ei nu citesc gazete — se scria referitor la un grup de boieri — altfel ar ști ce se petrece acum în Spania, la Neapole și în alte țări și că privilegiile popoarelor cresc pretutindeni”¹. Faptul că și în zona balcano-danubiană mișcărilor au avut un pronunțat caracter militar, depășindu-se nivelul răscoalelor populare, trebuie de asemenea evidențiat. Avînd un rol important în procesul de eliberare a popoarelor sud-est europene aceste mișcări au deschis drum înlăturării dominației otomane și constituirii de state naționale.

ANTECEDENTE ȘI PREGĂTIREA REVOLUȚIEI

În Principatele Române contradicțiile atinseseră puncte maxime. În această „ticăloasă Dachie”, după cum se exprima cu amărăciune un contemporan, dezvoltarea era paralizată, impunîndu-se în mod acut o răsturnare a stărilor de lucruri. Era evident că regimul politic feudal în concretizarea sa fanariotă se dovedea din ce în ce mai incapabil de a rezolva problemele cu care se găsea confruntată societatea românească în condițiile destrămării feudalismului. „Într-un cuvînt, ar fi de ajuns grija unui guvern bine intenționat și un sprijin foarte neînsemnat acordat din partea lui țării — scria un martor străin al realităților din Țara Românească, în primăvara anului 1820 — ca principatul valah să ajungă una din cele mai înfloritoare regiunii din Europa”². În mod semnificativ, într-o expunere contemporană referitoare la Țara Românească, se sublinia faptul că pămîntul acesteia putea „să hrănească un număr de trei și de patru ori mai mare de locuitori”³. Deosebit de asupritoare se dovediseră domniile succesive ale lui Ioan Caragea și Alexandru Suțu. Pe drept cuvînt, se remarcă în *Obșteasca tînguire* că „de șase ani, tiranul Caragea alt nu a lăsat bieților patrioți țărani, decît numai ticăloasele suflețe din trupurile cele dosădite dă necazuri”⁴. Nu întimplător, oieritul a crescut între 1814 și 1817 de la 15 la 27 piaștri, vinăriciul de la 8 la 11 piaștri și dijmăritul de la 10 la 17 piaștri. Funcțiile se cumpărau anual plătîndu-se sume însem-

¹ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* (se citează : *Doc. răsce. 1821*), vol. I, București, 1959, p. 186-187.

² G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1970, p. 222.

³ *Doc. răsce. 1821*, vol. I, p. 130.

⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 531.

nate. Pentru dregătoria vistieriei se plătea pină la jumătate de milion de piaștri. Mitropolitul însuși era supus schimbărilor la fiecare început de domnie, demnitatea sa valorind nu mai puțin de un milion de piaștri. Un memoriu din aceeași perioadă referitor la Moldova constata traficul scandalos ce se făcea cu funcțiile și titlurile de boierie. Semnificativ mai era faptul că peste 15 milioane de piaștri au reprezentat pentru Moldova, în anii 1812—1817, impozitele ilicite sau pierderile, în timp ce impozitele autorizate depășeau doar cu puțin 10 milioane de piaștri. Faptul că la începutul anului 1819 Poarta hotărâse ca domniile Principatelor să nu mai poată fi încredințate decât membrilor a patru familii fanariote a contrubuit și mai mult la o intensificare a spoliierilor din Moldova și Țara Românească. Alexandru Suțu a venit să ocupe domnia însoțit de 80 de rude, de o suită de 800 de oameni și de o gardă de arnăuți, toți aceștia supunând la noi extorsiuni Țara Românească. Nu este de mirare că în aceste condiții s-a cerut în timpul revoluției ca „toată familia și slujitorimea răposatului domn Alexandru Suțu trebuie să plece din țară, fiindcă sint ucigașii și jefitorii țării”⁵.

Intensificarea exploatării Principatelor, în ultima decadă de existență a domniilor fanariote, a determinat — cel puțin în ceea ce privea necesitatea înlăturării acestui regim și în perspectivă a dominației Porții otomane — să se întâlnească interesele a aproape tuturor categoriilor sociale. Pozițiile acestora erau totuși diferențiate, fiind vorba de angajarea unora într-o acțiune de eliberare amplă — națională și socială — sau doar de limitarea altora la unele țeluri legate de eliberarea națională, împletite însă cu tendința, în ceea ce privea majoritatea boierimii, de a prelua succesiunea boierimii grecești și grecizate în exploatarea poporului. Rolul hotărîtor în revoluția ce se pregătea îl vor avea țărani și apoi păturile mijlocii interesate în înlocuirea nu numai a sistemului fanariot, dar și a orînduirii feudale. Nu întîmplător, agitația satelor din Țara Românească și îndeosebi din Oltenia s-a accentuat în mod deosebit în 1820, remarcîndu-se prezența la judecăți a „sate întregi” și nu întîmplător în unele puncte s-a ajuns la stări de nesupuneri cronice, țărani acționînd unitar în acele sate și înspăimîntînd pe posedanți. O contribuție esențială la desfășurarea evenimentelor din 1821 au dat-o și păturile mijlocii, atît în lumea satelor unde se înregistra un procentaj mai ridicat de țărănime liberă cît și în centrele urbane. Poziția boierimii în preajma revoluției era plină de contradicții. Vasile Murguleț în *Voroavă asupra Țării Moldovei* — scrisă în epocă — critică cu ironie boierimea și îndeosebi boierimea mare. „Tot numărul boierilor celor mari ai Moldovei — remarca el — iaste împărțit în fatrii cari se gonesc una pi alta di moarte”⁶. Asupra boierimii nu poate fi făcută o apreciere unitară, dar este cert că parte din boierime, inclusiv din rîndurile celei mari, a fost implicată în frămîntările acelor ani, fapt reflectat, între altele, în memoriile și proiectele de reformă ale epocii. Dealtfel, un adversar al ei, Dimitrie Macedonski, a scris că unii boieri munteni — „chiar boieri de frunte” — „au deplîns situația nefericită a patriei lor”. Dar tot el mai făcea remarca, în bună măsură justificată, că „boierii își deplîngeau patria numai atunci cînd erau înlăturați din

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 280.

⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 537.

dregătorii și loviți în interesele lor”⁷. Unii dintre boieri își dădeau seama de racilele sistemului fanariot, legate nu numai de exploatarea pe care o exercitau purtătorii săi de cuvînt, ci de înseși profundele contradicții ale societății feudale din Principate. Dar aceștia se gîndeau — și între ei și unii mari boieri ca Barbu Văcărescu sau Grigore Brâncoveanu — la o restructurare politico-administrativă, la o stăvilire a abuzurilor și desigur, dacă lucrul era realizabil, la o înlăturare a dominației otomane, dar voiau să evite profunde zguduirii sociale, care ar fi putut să le amenințe privilegiile de clasă și dominația lor.

Starea de frămîntare prerevoluționară nu era caracteristică doar Țării Românești și Moldovei, deoarece aceiași situație se întîlnea pe ansamblul teritoriului locuit de români, unde se accentuase atît lupta de eliberare națională cît și cea de eliberare socială antifeudală. În Transilvania lanțul aproape neîntrerupt de frămîntări sociale, care au legat marea răscoală din 1784 de revoluția din 1848, nu a suferit nici o diminuare în preajma anului 1821, ci, dimpotrivă. Criza social-politică din această provincie a fost influențată și de foametea din anii 1813—1818, precum și de nereglementarea problemei urbariale. Cele 17 000 de jalbe date împăratului în 1817, cu prilejul vizitei sale în Transilvania, oglindesc frămîntarea țărănimii, accentuată și de faptul că prețul grînelor crescuse în mod vertiginos (de la 80 la 513 groși găleata între 1790 și 1816), dar mai ales în beneficiul stăpînilor feudali, și că impozitele crescuseră, contribuțiile comitatelor ridicîndu-se între 1766 și 1820 de la 710 603 florini la 13 milioane de florini.

Începutul anului 1821 a adus în țările române descătușarea energiilor revoluționare. Dacă revoluția s-a desfășurat pe teritoriul Țării Românești, Moldova a fost și ea cuprinsă în frămîntările revoluționare, accentuate de faptul că în amîndouă principatele a avut loc în aceeași vreme mișcarea eteristă. Transilvania, de asemenea, nu va fi străină efervescenței revoluționare, sub semnul propriilor contradicții și a evenimentelor desfășurate în celelalte țări românești.

Revoluția din 1821 n-a fost o izbucnire spontană, ci, dimpotrivă, ea a încununat un lanț de frămîntări anterioare, atît în lumea satelor, cît și în cea a orașelor și țărgurilor. Refuzul de a ieși la muncă, fuga de pe moșii, haiducia ori răscoala sînt tot atitea forme ale luptei de clasă întîlnite la sate în perioada premergătoare revoluției. Frămîntări se constată în mod repetat în București încă din primul deceniu al secolului al XIX-lea, în vara anului 1819 se desfășoară la Iași puternice tulburări, frămîntări se constată la Birlad și la Ploiești, iar lupta țărgoviștenilor împotriva domniei se face remarcată și la începutul anului 1821. Mai trebuie amintită revolta pandurilor din 1814—1815, care a evidențiat nemulțumirile acestei categorii sociale — țărani liberi purtători de arme, pe care cronicarul Ilie Fotino îi definea „oameni viteji, cutezători și singuri mai deprinși decît ceilalți intru a purta și minui armele”⁸. Complotul condus de Mihail Gross în 1816, „rebelia” ce fusese gata să izbucnească după fuga lui Caragea în toamna anului 1818, prin care, potrivit unui izvor, se urmărise „o mare

⁷ *Ibidem*, p. 519.

⁸ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874, p. 12, nota 1.

jefuire a tagmei boierești și neguțătoarești”⁹, ori coa din 1819 a unui grup de arnăuți sînt, de asemenea, manifestări care atestă o stare acută de efervescență. Activitatea Eteriei, organizație revoluționară greacă răspîndită teritorial în Europa de sud-est, intensificată mai ales după desemnarea lui Alexandru Ipsilanti în fruntea ei, a contribuit la accentuarea agitației politico-sociale în Principate. Starea de profundă nemulțumire a maselor țărănești și a păturilor sărace din orașe și ținuturi, care se constata și la burghezia în formare, stăvilită prin regimul existent de la fireasca ei dezvoltare și chiar în rîndurile unei bune părți a boierimii interesată în înlăturarea sistemului fanariot, în eventuala recuștigare a neatîrnării țării și chiar într-o ameliorare a regimului social-politic existent în limitele nelezării intereselor ei fundamentale, constituia însă temeiul principal al stării de spirit existente.

Purtător de cuvînt al tuturor celor interesați într-o schimbare s-a impus slugerul Tudor Vladimirescu, principalul conducător al pandurilor din Oltenia. „Fizionomia lui — îl descria un contemporan — : om de statură mai mult înalt decît de mijloc, țiaia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul, mai mult rotund decît oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urît ; sta drept, țațoș ; vorba brevă, răstită și după facultatea lui destul de elocuentă, aier de comandant” ; același martor îl mai înfățișa altă dată ca stînd „drept ca un soldat” și ca fiind „serios, posomorît, vorba răpede, impozantă, dar puțină”¹⁰. Un consul străin îi atribuia „curaj, talent militar, geniu chiar”¹¹. Om la 40 — 50 de ani, ridicat prin propria-i muncă și prin propriile însușiri, el s-a impus contemporanilor ca o figură centrală a epocii. Interesat în operații comerciale, arendînd moșii, amestecat în judecări — și avînd cunoștințe juridice —, evidențiindu-se ca un administrator drept, acest „patriot român”, cum îl definește Marx, s-a evidențiat totodată prin capacitățile sale militare și politice și printr-o evidentă dorință de a reinnoi societatea românească.

Revoluția din 1821 a fost pregătită încă cu mult înainte, în parte chiar din timpul războiului din 1806 — 1812, cînd Vladimirescu comandase mii de panduri și se făcuse respectat de ei. Pregătirile concrete au fost însă realizate mai ales în anii imediat premergători izbucnirii revoluției. Din momentul în care valul revoluționar s-a apropiat de țările române, cînd se aștepta o neîntîrziată trecere la lupta insurecțională a grecilor, a bulgarilor, cînd Serbia părea a avea în vedere, în cazul unor împrejurări favorabile, de a relua armele împotriva Porții otomane, cînd la sud de Dunăre Imperiul otoman avea de înfruntat forțe centrifuge de importanța celei a lui Ali Pașa din Ianina și cînd, în sfîrșit, Rusia părea înclinată — potrivit unei propagande întreprinută de reprezentanți oficiali ai ei, dar totodată membrii ai Eteriei —, a porni un nou război antiotoman, Vladimirescu, spirit practic, a accentuat pregătirile sale de luptă. El și-a consolidat legăturile cu căpitanii pandurilor și chiar a trecut la o recrutare

⁹ Zilot Românul, *Domnia a treea a lui Alexandru Vodă Suțul ce l se zicea și Drakake*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, vol. V (1885), p. 66.

¹⁰ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea : Ștefan Scurlat Dăscălescu*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria III, tom. XIII (1932), p. 51, 54.

¹¹ Documente Hurmuzachi, p. 104. www.dacoromanica.ro

secretă a pandurilor înșiși, corpul acestora trebuind să reprezinte nucleul de bază al acțiunii revoluționare pe care el intenționa s-o declanșeze într-un viitor apropiat. De asemenea, el a luat măsuri pentru stringerea armamentului — pistoale, puști și iatagane —, precum și a muniției, pe care începuse a le aduna încă cu mulți ani înainte în cula sa de la Cerneți. Aliatul său principal l-a reprezentat accentuarea stării generale de nemulțumire a poporului.

Dar Vladimirescu a fost conștient și de faptul că revoluția nu putea avea sorți de izbândă decît dacă se întemeia și pe alte forțe preocupate cel puțin în parte în realizarea obiectivelor ei. El a înțeles chiar să conlucreze cu o parte a boierimii — inclusiv și cu unii mari boieri — interesată în înlăturarea sistemului fanariot și în eliberarea țării de sub dominația otomană. Deși această colaborare a fost de la început echivocă, este evident că o parte din boieri au fost atrași de ipoteza realizării unor schimbări cu ajutorul pandurilor, în care vedeau o forță socială mai puțin primejdioasă decît cea reprezentată de țărănimea clăcașă, datorită atît disciplinei cîreia pandurii îi erau supuși, cît și faptului că erau recrutați mai ales din rîndurile țărănimii libere. Dealtfel, în vara anului 1819 s-a înregistrat proiectul unor boieri — printre care îl găsim și pe Grigore Brâncoveanu — preconizînd dezvoltarea corpului pandurilor și limitarea numărului arnăuților. De asemenea, acești boieri au crezut că Vladimirescu, ajuns în rîndurile boierimii, avea să le slujească propriile interese. Un gir l-a mai reprezentat pentru ei și nădejdea într-o participare militară la acțiune a Rusiei. Înțelegerea s-a realizat ca rod al unor succesive întrevederi și ea va fi consfințită cîteva zile înainte începerii revoluției printr-un act scris dat lui Vladimirescu de Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, document prin care se arăta că el fusese ales să ridice „norodul cu arme”, fîgăduindu-i-se întreg ajutorul, ținta fiind „obștescul folos al neamului creștinesc și patriei noastre”¹². Dar, spulberînd iluziile acestor boieri „fîgăduiți”, slugerul Tudor se va dovedi din primele zile ale revoluției ca neînțelegînd să se supună intențiilor lor și s-a hotărît a merge pe drumul pe care singur și-l determinase.

O altă forță cu care Vladimirescu a trebuit să conlucreze a fost Eteria. Aceste relații au ridicat evidente probleme, deoarece existau divergențe între obiectivele sociale eteriste și cele ale revoluției în fruntea cîreia s-a aflat Vladimirescu și deoarece țelurile Eteriei erau legate în primul rînd de eliberarea Greciei și nu țineau seama decît în subsidiar de interesele celorlalte popoare supuse dominației otomane. Dar existau totodată interese comune care împuneau o înțelegere, unitatea de acțiune antiotomană îndeosebi fîgăduind o eliberare comună. Dealtfel, dacă armatele regulate ruse ar fi acordat concursul lor acțiunilor de eliberare din Principate și din Peninsula Balcanică — ceea ce propaganda eteristă difuza ca o certitudine — sorții de izbîndă ar fi fost destul de mari, cu condiția ca la rîndul său Imperiul țarist să nu fi încercat a prelua succesiunea Imperiului otoman. Trebuie precizat că și în ceea ce a privit Eteria, Vladimirescu n-a înțeles în nici un moment, ca și în privința boierilor, să accepte o situație de subordonare sau de subsumare.

¹² *Doc. rîsc. 1821*, vol. I, p. 196.

Ca și în privința lui Miloș Obrenovici, Eteria s-a mulțumit — și poate nici n-a avut interesul să fie altfel — ca Tudor Vladimirescu să-i fie doar aliat. Înțelegînd în mod just sensul legăturii dintre slugerul Tudor și Eterie, C. D. Aricescu remarca acum un secol că Iordache Olimpiotul l-a inițiat pe sluger „însă numai pe jumătate”¹³. Între comandirul pandurilor și fruntașii militari eteriști din București a intervenit o înțelegere, care n-a fost însă un „legămint” unilateral de angajamente ale lui Tudor Vladimirescu, ci a fost o *convenție între părți egale*. De altfel, numai necesitatea unei astfel de convenții indică limpede că Tudor Vladimirescu n-a fost înrolat în rindurile Eteriei, deoarece dacă el s-ar fi găsit în această situație convenția n-ar fi fost practic necesară, el trebuind atunci să se supună conducerii organizației secrete. În mod evident, Eteria i-a acordat întregul ei interes, mai ales că fruntașii acesteia erau conștienți de faptul că aveau de-a face cu „un bărbat viteaz” care adunase cîteva mii de panduri, „bărbați de munte”¹⁴ și care, între altele, în convorbirile sale cu bimbașa Sava Fochianos, unul dintre fruntașii eteriști din Principate, arătase că era favorabil țelurilor de eliberare urmărite de Eterie. Edificatoare pentru sensul și limitele înțelegerii dintre slugerul Tudor și fruntașii militanți eteriști din Principate este și încercarea pe care a făcut-o Eteria de a stabili cu Miloș Obrenovici o alianță asemănătoare, fără a-l cuprinde nici pe acesta în organizația secretă.

Legăturile cu rețeaua de panduri fiind perfectate, armamentul și munițiile, în limitele posibilului, fiind strinse, alianțele cu o parte a boierimii și mai ales cu Eteria fiind încheiate și îndemnuri din partea reprezentantului Rusiei țariste, consulul Pini primindu-se, în condițiile de tensiune ale începutului de an 1821, cînd Eteria, la rîndul ei, se pregătea să ridice armele, Tudor Vladimirescu se afla în preziua intrării în acțiune.

IZBUCNIREA REVOLUȚIEI. DESFĂȘURAREA EI ÎN OLTENIA

În seara zilei de 18/30 ianuarie 1821, după ce cu trei zile mai înainte fusese alcătuit un Comitet de ocîrmuire, în care au intrat și boierii mari care în *aceeași zi* dăduseră înscrisul lor lui Vladimirescu —, plecînd din București în fruntea cîtorva zeci de arnăuți pe care îi pusese la dispoziție Grigore Brâncoveanu, pe atunci mare spătar, comandirul pandurilor s-a îndreptat spre Oltenia. Pe drum i s-a alăturat și Dimitrie Macedonski în uniformă de „ofițer rusesc” și înainte de plecare slugerul Tudor se întîlnise cu reprezentanții consulatului rus Pini și Leventis, totodată și fruntași eteriști. La Pitești, unde a sosit în ziua următoare plecării, lui Vladimirescu i s-a confirmat moartea domnitorului Alexandru Suțu. Seara ceata a ajuns la Ocele Mari, rapiditatea deplasării ei fiind surprinzătoare și dezvăluind neîndoielnic prealabila pregătire a traseului cu cai de schimb. La 21 ianuarie/1 februarie slugerul Tudor era la Tîrgu Jiu, unde a trecut la acțiunea propriu-zisă. Unul dintre ispravnici, clucerul Dinică Oteteleşanu a fost arestat și constrîns să transmită ordine subordonaților săi pentru convocarea plăieșilor și stringerea de alimente

¹³ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 39.

¹⁴ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 286.

la mănăstiri. În seara zilei următoare, Vladimirescu a intrat în mănăstirea Tismana, luînd sfîrșit cavalcada aproape neîntreruptă începută cu patru zile mai înainte la București.

La Tismana slugerul Tudor și-a schimbat portul, îmbrăcîndu-se ca un comandant și tot aici a lansat, după toate probabilitățile, cunoscuta proclamație zisă de la Padeș, transmisă a doua zi și maselor strînse la Padeș, la chemarea sa, unde i s-a alăturat Dimitrie Gîrbea în fruntea a o sută de panduri din plaiul Cloșanilor. Proclamația, pregătită la București, era adresată „căt-re tot norodul omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești”, căt-re „frații lăcuitori” ai țării „veri de ce neam” ar fi și chiar „căt-re toți căpitaniii care purtau arme”. Ea depășea în mod evident atît țelurile de diversiune ale Eteriei, cît și planurile boierilor „făgăduiți” și-l dezvăluia pe Vladimirescu ca pe un dîrz și adevărat conducător revoluționar.

„Nici o pravilă — se spunea, între altele, în proclamație — nu oprește pe om de a întîmpina răul cu rău ! Șarpele, cînd îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care mai de multe ori nu să primejduiește din mușcarea lui ! Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisericesti, cît și cele politicești, pînă cînd să-i suferim a ne suge singele din noi ? Pînă cînd să le fim robi ?”. Justificîndu-se ridicarea armelor, prin proclamație se adresa maselor un ardent apel la luptă : „Pînă nu vine iarna, primăvara nu se face !... Veniți dar fraților cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine”. Vladimirescu cerea tuturor ca venînd cu arme — chiar și cu furci de fier sau lăncii — să se alătore „Adunării” în fruntea căreia el se așezase și care era „orînduită pentru binele și folosul a toată țara”. El recomanda o strictă disciplină și ca fiecare să asculte pe „mai marii Adunării” („unde vă vor chema ei, acolo să mergeți”) și totodată interzicea acțiuni de jaf îndreptate împotriva bunurilor „vreunui neguțător, oroșan sau țaran, sau de-al vreunui lăcuitor”, indicînd, în schimb, ca „binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jertfească”. Vladimirescu mai dezvăluia însă că parte dintre boieri erau înțeleși cu el în acțiunea pe care o inițiasse ; comentînd evenimentul, cronicarul Ilie Fotino susține chiar că slugerul Tudor Vladimirescu ar fi spus la Padeș că dorea să ridice „o altă clasă boierească dintr-aceia care se vor lupta cu dînsul”. Conducătorul pandurilor mai arăta în proclamație că trebuiau „să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni”. „Aceia — mai preciza el — sînt ai noștri și cu noi dimpreună vor lucra binele, ca să le fie și lor bine, precum ne sînt făgăduiți”; averile boierilor care vor urma pe răsculați „precum sînt făgăduiți”, nu trebuiau luate ca cele ale celorlalți, „pentru folosul de obște”. Era important și faptul că în proclamație se arăta că nu urmau să fie tolerate acțiuni de jaf individuale și că jertfirile de avere trebuiau să aibă loc numai pentru acest „folos de obște”¹⁵.

Efectul proclamației a fost deosebit de puternic. Ștefan Scarlat Dăscălescu, martor al evenimentelor, arăta că „au alergat cu miile sub steagurile lui” și că slugerul Tudor „avea auxiliari toată țărănimea română”¹⁶. Căpitantul de panduri Cioranu descria pe țărani alergînd

¹⁵ *Ibidem*, I, p. 207—208.

¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 52, 54.

cuprinși de „entuziasmul răzbunării” sub steagul slugerului Tudor. Masele au răspuns chemării la luptă ce le fusese adresată, în timp ce pentru boierime, chiar și pentru cea „făgăduită”, proclamația a reprezentat o sursă de îngrijorare. Boierii „făgăduiți”, care nădăjduseră să aibă la dispoziția lor un interpus, constatau astfel, chiar de la începutul acțiunii, că Vladimirescu înțelegea să realizeze un program corespunzător intereselor țării și nu un program restrins la interesele unei grupări boierești.

La Tismana și la Padeș, Vladimirescu a trecut la organizarea oastei revoluționare, care începuse să se alcătuiască, afluența continuă de noi răsculați paralizând încercările represive ale autorităților. „Adunarea norodului” trebuia să exprime dorințele poporului Țării Românești, iar pe de altă parte să fie în stare de a concretiza prin organizare și prin acțiuni politice și militare revendicările sale. A fost organizată o cancelarie care a întocmit memorii adresate Porții otomane, dregătorilor otomani de la hotare, ca și imperiilor țarist și habsburgic.

După trei zile, slugerul Tudor a pornit de la Padeș, unde i se alăturaseră șase sute de panduri. La 29 ianuarie/10 februarie „Adunarea norodului” s-a oprit în preajma Cerneților, pentru ca apoi oastea revoluționară — numărînd 1 500 de oameni — să ajungă în fața mănăstirii Strehaiia. Dealtfel, considerîndu-l „un salvator și un zeu ocrotitor,” țărani se alăturau cu milele lui Vladimirescu, care se autodefinea — atît clucerului Ralet, cîrmuitor de Mehedinți, cît și consulului general rus Pini — drept „cel mai bun fiu al patriei” și îi aduceau proviziile necesare oștirii¹⁷. Slugerul Tudor s-a dovedit totodată de la început un abil negociator. Deși era hotărît să acționeze alături de eteriști și de așteptata armată rusă, s-a gîndit și la eventualitatea neizbucnirii războiului anti-otoman și în consecință, din primele zile ale revoluției, a menținut un contact și a căutat să păstreze deschisă posibilitatea unei rezolvări cel puțin parțiale a revendicărilor sale prin intermediul Porții otomane.

Mănăstirea Strehaiia s-a predat răsculaților — probabil la 30 ianuarie 11 februarie —, cei asediați alăturîndu-se de altfel și ei „Adunării norodului”; la Timna s-au predat răsculaților 150 de panduri ai stăpînirii, — cu excepția cîtorva comandanți — și aceștia alăturîndu-li-se. Mănăstirea Motru n-a putut nici ea rezista. Slugerul Tudor și-a așezat garnizoanele în cele trei mănăstiri ocupate — Tismana, Strehaiia și Motru — și tot odată și-a strîns oștirea în tabăra de la Țințăreni. „Piste cinci mii de oameni — se scria chiar din tabăra „Adunării norodului” la 4/16 februarie s-au adunat pînă acum : negustori, sirbi, panduri; și pe tot ceasul vin necurmați”¹⁸. O dată cu unitățile de arnăuți au trecut de partea lui Vladimirescu și pandurii stăpînirii comandați de Ioan Solomon.

Între timp, între Vladimirescu și cîrmuirea provizorie din București avea loc un schimb de scrisori, căutîndu-se o bază de înțelegere în condițiile neputinței autorităților de a putea stăvilii mișcarea inițiată în Oltenia și a șovăielilor boierilor „făgăduiți”. Nicolae Văcărescu și apoi Constantin Samurcaș au fost trimiși în Oltenia, unde ei au purtat nego-

¹⁷ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 611; *Doc. răs. 1821*, vol. I, p. 211—212; Sava Iancovici, *Tudor Vladimirescu. Documente și date noi*, în „Revista Arhivelor”, vol. XXXI (1970), nr. 2, p. 594.

¹⁸ *Doc. răs. 1821*, vol. I, p. 231.

cieri cu slugerul Tudor. În același timp, Pavel Macedonski era intermediarul între „Adunarea norodului” și cirmuirea de la București, dar totodată în Oltenia au fost expediate unități ale stăpînirii, comandate însă în principal de cei doi consemnatori ai înțelegerii militare cu Vladimirescu : Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache. Lui Samurceaș, slugerul Tudor i-a transmis „Cererile norodului”, iar cetele stăpînirii au trecut de partea sa, mai ales că între timp, la 22 februarie/5 martie 1821, Alexandru Ipsilanti venind de peste Prut, sosise la Iași. Acțiunea Eteriei în care erau implicați șefii arnăuților din cele două țări era declanșată.

La Țințăreni — unde s-au strîns peste 4 000 de panduri și 500 de arnăuți, ultimii comandați de Hagi Prodan și de Dimitrie Macedonski — a fost temeinic organizată oștirea „Adunării norodului”, care cuprindea infanterie, cavalerie, artilerie și elemente de asigurare materială. Infanteria era organizată în polcovnicii de 1 000 de oameni, subîmpărțite fiecare în cîte zece căpităanii, în timp ce cavaleria era organizată în căpităanii, care cuprindeau la trupele de arnăuți pînă la 200 de oameni. Unitățile dispuneau de o înzestrare variată cu armament; se putea beneficia și de două tunuri, unul fiind însă defect, repararea lui încercîndu-se mai tîrziu la București. În tabără, oștenii au fost instruiți și totodată s-au depus străduințe pentru perfectarea înarmării lor. „Apoi s-au apucat... slugerul se nota într-un manuscris contemporan —, făcînd oaste românească cu arme, lănci, furci dă fier și securi...”¹⁹. În paralel s-au strîns provizii și avîndu-se în vedere eventualitatea unor lupte defensive de lungă durată s-a acordat în continuare toată atenția întăririi mănăstirilor fortificate dinspre munți — Crasna, Polovraci, Horez, Bistrița și Cozia — ocupate de pandurii trimiși de slugerul Tudor, ca și mănăstirile mai înainte amintite.

În ziua de 28 februarie 12 martie 1821, oștirea pandurilor și a arnăuților care li se alăturaseră a pornit spre București, fixîndu-se ca etapă intermediară orașul Slatina, unde „Adunarea norodului” a ajuns la 6/18 martie. Acționînd cu autoritate în fruntea oștirii, Vladimirescu a sancționat cu asprime abaterile de la disciplină și acțiunile de jaf. Între timp, oștirea eteristă, aflată încă în curs de constituire, s-a pus în mișcare de la Iași spre Țara Românească. Țelul ei a fost clar exprimat chiar de Ipsilanti : „Eu mă grăbesc să străbat aceste provincii pentru a ajunge pe pămîntul Greciei și pentru a mă uni cu toți aceia care se pregătesc să răstoarne jugul groaznic care apasă asupra lor”²⁰. Dar vestea pe care a primit-o Ipsilanti în cursul deplasării privind nesprijinirea acțiunii Eteriei de către Rusia, a determinat înaintarea șovăitoare și înceată a oastei eteriste.

Efectul forțelor adunate la Slatina pînă la 6 18 martie a atins un total de 8 000 de oameni (din care aproximativ 6 000 pedestri și 2 000 călări), beneficiîndu-se și acum și de trei tunuri. Aici a declarat slugerul Tudor oștenilor — potrivit relatării lui Ilie Fotino — că „pornirea aceasta este din porunca și voia împăratului Alexandru al Rusiei”, că „Ipsilanti... a intrat pe pămîntul Țării Românești cu un însemnat număr de oștire”

¹⁹ *Ibidem*, p. 218-219.

²⁰ A. Oșteța, *Eteria. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1248.

și că „după dinsul sosește și marea putere rusească”. El definise apoi limpede țelurile sale externe : „Noi vom înlesni trecerea prințului Ipsilanti peste Dunăre, ca să meargă pentru liberarea patriei sale, iar nouă ne vor ajuta rușii ca să luăm cetățile de pe pământul țării noastre și apoi ne vor lăsa liberi și cu legile noastre” (subl. ns. — D.B.)²¹. Gorjenilor conducătorul revoluției le declara într-o chemare trimisă tot din Slatina că se ridicase la luptă „îndemnat” de „iubirea patriei strămoșești”²².

În urma unui „sfat ostășesc”, care a stabilit planul de acțiune al forțelor concentrate la Slatina, oastea pandurilor a pornit spre București în dimineața zilei de 10/22 martie, după ce mai înainte Vladimirescu își însărcinase reprezentanții cu administrarea județelor oltenice. Marșul spre București s-a executat pe vreme nefavorabilă, prin „noroaie, zăpadă și ninsori cu ploi amestecate”, la care s-a mai adăugat și un viscol puternic dezlănțuit în ziua de 13/25 martie „de carile nu putea omul să umble unde va vrea”²³. În ciuda condițiilor deosebit de grele și a echipamentului destul de precar al oștenilor țărani, marșul s-a efectuat normal, realizându-se în medie 25 km pe zi, ceea ce corespundea, în epoca aceea, normelor prevăzute pentru o armată regulată. „Adunarea norodului” a ajuns la Bolintinul din Vale la 16/28 martie, iar în ziua următoare era la Samurcășești (Ciorogirla), pentru ca la 19/31 martie slugerul Tudor să fie la Cotroceni, unde s-a pregătit să intre în București.

PROGRAMUL REVOLUȚIONAR

Revoluția din 1821 s-a desfășurat urmărind înlăptuirea unui program, al cărui principal făuritor a fost în mod firesc însuși conducătorul ei. Era un program, care a fost dezvoltat și amplificat în cursul evenimentelor revoluționare în care au fost folosite atit unele idei mai vechi, vinturate în memoriile și proiectele de reformă anterioare, cit și ideile proprii ale lui Vladimirescu, sinteze ale convingerilor sale, întemeiate pe situația concretă din țările române, pe perspectivele de evoluție și pe cerințele națiunii române. Era un program național, care reflecta confruntarea dintre vechi și nou, îmbrățișînd problemele fundamentale din epocă ale poporului român. Programul a mai oglindit viziunea largă a conducătorului revoluției, spiritul de sinteză și mai ales poziția sa clară față de clasele și categoriile sociale existente. Tudor Vladimirescu a fost conștient de necesitatea polarizării în jurul „Adunării norodului” a tuturor claselor și păturilor societății (și din considerente externe), dar așa zisul program de „frățietate” avea limite sale evidente. El a întins mîna boierimii, dar numai în măsura în care reprezentanții acesteia acceptau programul său de acțiune și se supuneau controlului. Rezolvarea problemelor se urmărea a se îndeplini pe cale revoluționară, dar organizat și instanța supremă, al cărei mandatar se considera Vladimirescu, era „Adunarea norodului”, expresie concretă a poporului în acțiune. Ridicîndu-se cu vigoare revoluționară împotriva abuzurilor, pentru „dreptate

²¹ Ilie Fotino, *op. cit.*, p. 57.

²² *Documente Hurmuzaki*, serie nouă, vol. III, p. 101—102.

²³ *Doc. răs. 1821*, vol. V, p. 61; N. Iorga, *Inscripții. Însemnări de pe cărțile vechi bisericilor sf. Arhangheli din Brdila*, în *Buletinul Comitetului Istoric al României*, IX (1930), p. 145

și slobozenie”, cerind „lipsirea jafurilor și tiraniilor”, iar apoi și „îndăstularea năpăstuirilor ce ar fi cercat lăcuitorii”, deci despăgubiri, revoluția s-a ridicat de fapt împotriva unui întreg sistem social-politic, lucru pe care masele l-au înțeles. Acordul cu o parte dintre boieri nu l-a făcut niciodată pe Tudor Vladimirescu să renunțe la năzuința de a îmbunătăți situația maselor și de asemenea de a limita puterea boierimii, fie și „fagăduite” pe care o voia subordonată propriei autorități, el considerându-se purtător de cuvânt al poporului. Este însă drept că, ridicat el însuși în rindurile micii boierimi, nu a mers până la capăt și n-a urmărit, cel puțin în timpul evenimentelor și din cauza limitelor ce i-au fost impuse și de considerente externe, surparea radicală a orânduirii existente. Dar programul său deschidea drum evoluției și chiar revoluțiilor viitoare, pregătea apusul clasei feudale.

Programul revoluționar poate fi reconstituit în temeiul „Cererilor norodului” care, potrivit versiunilor păstrate²⁴, au cunoscut o îmbogățire în cursul evenimentelor; obiectivele interne și externe ale revoluției mai sînt dezvăluite și în alte documente. Reorganizarea din temelii a sistemului social-politic în ființă, desigur pentru a se asigura trecerea, în viitor, către statul modern, este reflectată în acest program. În domeniul fiscal se cerea „stricarea” inițiativelor lui Alexandru Suțu, scutirea de dări pe trei ani, eliminarea a două din cele șase dăjdii „întocmite” de Caragea, interzicerea sporirii oieritului, dijmăritului și vinăriciului cu „măcar un bănuț”, suprimarea havaetului „tuturor vitelor și al mărfurilor”, ca și a vămilor interne, neacceptîndu-se în această privință decît „vama ce se va lua la margini”, însă „ușoară”. În mod semnificativ, se sublinia faptul că măsurile privind havaetul și vămile erau menite să favorizeze comerțul. Chiar și atunci cînd conducătorul revoluției cerea țărănimii achitarea obligațiilor fiscale, el nu uita să-i făgăduiască în viitor „mare ușurință”. În sfîrșit, sarcina costisitoare a întreținerii „podurilor” bucureștene urma a fi suportată din venitul vămilor. O deosebită grijă era manifestată față de problema unei statorniciri pe noi baze a administrației. Se cerea restatornicirea domniilor pămîntene și ca dregătoriile „atît cele politicești, cit și cele bisericesti, de la care cea mai mare pînă la cea mai mică, să nu se mai orînduiască prin dare de bani”, considerîndu-se, pe drept cuvînt, că această cumpărare a dregătoriilor provocase în bună măsură jafurile și abuzurile. Zapcii, care veneau în contact cel mai direct cu cei administrați, urmau, potrivit „Cererilor norodului”, să dea „chezăsie” că nu vor săvîrși „jaf”. Vornicia de poliție urma să fie desființată, iar funcționarii judiciari trebuiau reduși și lefurile „să le fie ușoare”. Cerința ca la atribuirea funcțiilor „să se aibă în vedere nu obîrșia, ci meritul”, ca și cele privind sprijinirea activității comerciale prin îndulcirea fiscalității și eliminarea abuzurilor, au reflectat în deosebi interesele păturilor mijlocii. Tot de o limitare a puterii boierimii și de o ridicare a elementelor burgheze se lega doleanța acordării rangurilor boierești — a „caftanelor” — nu pe bani, ci „numai după slujbă”.

²⁴ Doc. rîsc. 1821, vol. I, p. 272—281; N. Gr. Stețcu și I. Vătămănuș, *Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista Arhivelor”, XXXII (1970), nr. 2, p. 599—604.

Măsurile preconizate privind *justiția* reflectau, de asemenea, pozițiile păturilor mijlocii. În afara reducerii numărului funcționarilor judiciari, importante erau cerința privind reducerea taxelor judiciare, precum și cea referitoare la abrogarea Legiurii lui Caragea, pe considerentul semnificativ că nu fusese făcută „cu voința a tot norodul”. O deosebită atenție mai era dată *organizării militare*, răspunzându-se intereselor pandurimii, dar și ale țării. Se preconizau desființarea spătăriei și a unităților dependente de ea și, în schimb, organizarea unei oștiri de 400 de panduri și 200 de arnăuți, scutiți de dăjzii și cu o „mică” soldă, acoperită „din veniturile mănăstirilor (Ilie Fotino vorbea chiar de o oaste de 12 000 de oameni). Interesantă era și motivarea organizării corpului de oaste: „pentru apărarea țării de dușmani, spre fala orașelor, spre paza granițelor și spre stăvilirea molimelor care bintuie adesea”. Dacă în „Cererile norodului”, oștirii acesteia nu i se dădea o denumire, în schimb Grigore Băleanu vorbea în luna aprilie, într-un proiect de memoriu către țar, de „oastea pămîntescă”. *Problemelor bisericii* li se acordau, de asemenea, toată atenția, în sensul unei eliminări a elementelor neîmpămîntenite și a utilizării, cel puțin parțiale, a fondurilor clerului în interesul țării. Rangurile înalte bisericești se cerea a fi rezervate pămîntenilor, iar în mănăstiri să nu mai fie acceptați decît călugări greci vîrstnici; din veniturile bisericești se preconiza, apoi, să fie subvenționate școli „la care tineretul națiunii român, sărac sau bogat, să aibă acces” și plătiți, cum am semnalat, oștenii.

Prin scăderea și reglementarea efectuată în domeniul fiscal, ca și prin desființarea vămilor interne și diminuarea vămilor de la hotare, se urmărea sprijinirea *comerțului*, dar, totodată, pentru a se ocroti masele, se cerea ca prețurile la produsele alimentare să nu poată depăși în orașe 10% din prețurile lor de achiziție „de la lăcuiitori”, trebuind, de asemenea, ca precupeții, negustorii intermediari, să dispară. Deși între „Cererile norodului” nu se constată cerințe referitoare la o modificare a *regimului agrar* existent, fapt impus, probabil, și de motive tactice, stăvilirea abuzurilor și limitarea fiscalității constituiau măsuri favorabile țărănimii. Aceasta a văzut însă în revoluție mai mult decît ceea ce poate fi regăsit în „Cererile norodului”, lucru pe care l-a dovedit prin faptele sale.

Dar programul revoluției din 1821 nu s-a mărginit la obiectivele interne, căci în desfășurarea acesteia se desprind cu claritate și obiectivele ei externe. Vladimirescu a urmărit să-și elibereze patria ori cel puțin să-i îmbunătățească statutul internațional. Dacă din motive tactice și de prudență, așteptînd mai întîi intrarea în luptă a Eteriei și a oștilor ruse, slugerul Tudor a evitat să dezvăluie fățiș în partea inițială a revoluției acest obiectiv, el o va face însă în momentul în care se va îndrepta spre București. Situația nouă pe care el o va constata ca existentă după sosirea în preajma capitalei îl va determina pe urmă din nou la o atitudine prudentă față de Poarta otomană, dar aceasta n-a împiedecat ca, pînă la sfîrșitul său, conducătorul revoluției să urmărească țelurile externe ale îmbunătățirii statutului internațional al Țării Românești și el s-a rezervat totodată pentru o viitoare acțiune de cucerire a neatîrnării, dacă împrejurările externe ar fi îngăduit acest lucru. În orice caz, este cert că programul revoluției din 1821 a prevăzut eliberarea de sub dominația străină ori, cel puțin, atenuarea substanțială a acestei dominații.

Merită să fie subliniat și faptul că Vladimirescu a înțeles necesitatea unei conlucrări cu popoarele din sud-estul Europei care urmăreau, ca și românii, eliberarea lor națională; de aci înțelegerea cu Eteria, bunele relații cu sîrbii — mărturisite la București cancelarului consulatului Austriei — și includerea unui însemnat număr de bulgari printre oștenii săi.

Deși referindu-se în principiu numai la Țara Românească, programul revoluției n-a fost destinat numai acestei țări, deoarece cele mai multe prevederi ale „Cererilor norodului” corespundeau și necesităților Moldovei și însăși ideea cuprinderii revendicărilor *într-un ansamblu* corespundeau spiritului epocii din amîndouă principatele. Nu întîmplător consulul austriac Raab informa pe Metternich, în luna martie, despre pregătirea unei Constituții în Moldova și menționa totodată că în una din prevederile acesteia se avea în vedere — ca și în „Cererile norodului” — organizarea unei armate naționale. În orice caz, existența unui program de acțiune, elaborat de conducătorul revoluției din Țara Românească încă în deceniul premergător izbucnirii ei și supus unor îmbunătățiri și retușuri în timpul desfășurării ei, constituie încă un element care vine să caracterizeze această revoluție.

„ADUNAREA NORODULUI” LA BUCUREȘTI. RELATIILE EI CU BOIERIMEA, CU ETERIA ȘI CU IMPERIUL OTOMAN

La mijlocul lunii martie, cînd „Adunarea norodului” se găsea în preajma orașului București, iar eteriștii înaintau și ei spre același obiectiv, începuse a se vădi că nu se mai putea conta pe un ajutor din afară. Atît Tudor Vladimirescu, cît și Ipsilanti, trimiseseră emisari la Laibach, unde erau strînși monarhii membri ai „Sfintei Alianțe”, dar cele două imperii creștine cu rol decisiv în sud-estul Europei adoptaseră amîndouă o poziție nefavorabilă, dacă nu chiar ostilă, față de cei ce luaseră armele în mîini în Principatele Române. Pentru Metternich, „afacerea era situată în afara civilizației”, iar Eteria era „un al doilea exemplar al Carboneriei”²⁵, în timp ce țarul, impresionat de evenimentele revoluționare din Europa, scria unui sfetnic, în februarie 1821, că spiritul lui Voltaire revoluționase în șase luni trei țări. Sintetizînd poziția celor două imperii, „Times” avea să scrie la 3/15 aprilie că „Rusia și Austria...au înțeles că au mai mult interes să apere despotismul străin decît să-i împartă moștenirea”²⁶.

În noaptea de 14/26 spre 15/27 martie consulul general rus Pini primise instrucțiuni de la ambasada din Constantinopol prin care i se ceruse să condamne public acțiunea lui Ipsilanti, aceasta după ce cu cîteva săptămîni mai înainte i se ordonase dezavuarea lui Vladimirescu. În consecință, Pini a comunicat mitropolitului o notă și o declarație de condamnare a faptelor revoluționare din Principate, cerîndu-i a le face cunoscute „în auzul întregului principat”. Împreună cu consulul general Fleischhackl el părăsise apoi Bucureștii, în aceeași zi de 17/29 martie, plecînd

²⁵ Georges Weil, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815—1848)*, Paris, 1946, p. 85.

²⁶ C. Șerban, *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, București, 1973, p. 281.

spre Braşov. Vladimirescu a fost desigur neplăcut impresionat de aceste veşti, mai ales că şi cei trei mari boieri „făgăduiţi” părăsiseră capitala, dar probabil n-a crezut în întregime în dezavuare. El mergea în orice caz pe un drum propriu. Vistiernicului Alexandru Filipescu-Vulpe îi va scrie că nu se opunea publicării documentelor trimise de Pini mitropolitului — „de să va publicarisi sau nu pe mine nu mă supără”²⁷.

Dezavuarea Rusiei a provocat grăbirea tratativelor dintre slugerul Tudor şi boierii rămaşi la Bucureşti, în majoritate probabil „făgăduiţi” şi a determinat dezvoltarea contactelor cu otomanii, menţinute de altfel de la începutul revoluţiei. Negocierile cu boierii, începute în timpul şederii „Adunării norodului” în Oltenia, s-au desfăşurat intens mai ales după ce Vladimirescu a ajuns în preajma capitalei. La Ciorogirla el a primit vizita mitropolitului, a lui Alexandru Filipescu-Vulpe şi a lui Dînicu Goleşcu, iar la 18/30 martie trimisul boierilor Pavel Macedonski a venit la Cotroceni. Negocierile nu trebuie să înşele. Vladimirescu şi-a păstrat poziţia politică dominantă şi a acceptat să cîrmuiască cu boierii, dar „cîrmuindu-i” el pe ei! Trimiterea unui memoriu către ţar de către boieri la 18/30 martie este semnificativă prin conţinutul documentului, în care acţiunea revoluţionară era indirect justificată, arătîndu-se, între altele, că „naţiunea” fusese „redusă la ultima disperare”²⁸. Două zile mai tîrziu, Vladimirescu lansa o proclamaţie adresată bucareştenilor — „parte bisericească şi mirenească, boierească şi negustorească”, dar şi „cătore tot norodul” — în care făcea apel la unitatea naţională. „Să ne unim dar cu toţii, mici şi mari — scria el — şi ca nişte fraţi, fiii ai unia maici, să lucrăm cu toţi împreună, fieştecare după destoinicia sa, la cîştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre”. Dar conducătorul revoluţiei adresa totodată un drastic avertisment celor ce nu înţelegeau a i s' alătura: „Vericarele va îndrăzni a face cea mai mică împotrivire să s' pedepsească cumplit”²⁹.

În ziua de 21 martie/2 aprilie, călare, avînd în dreapta un preot şi în stînga pe Dimitrie Macedonski, înaintea s... fiind purtat steagul larg desfăşurat şi el ducînd o piine mare albă, semn al belşugului pe care intenţiona să-l dea ţării, Vladimirescu a intrat în Bucureşti, în fruntea pandurilor, pe podul Calicilor (actuala cale a Rahovei). Reşedinţa şi-a ales-o în casele Zoiţei Brîncoveanu, sub dealul mitropoliei. Două zile mai tîrziu, acordul cu boierii rămaşi în oraş a fost perfectat, chiar în ziua în care dezavuarea lui Ipsilanti devenise un fapt cert. Cancelarului consulatului general habsburgic, slugerul Tudor îi declara tot în acele zile că nu voia să zădărnicească „planuri secrete ale unei mari puteri” — aluzii la Rusia fiind evidentă — dar că totodată îl somase pe Ipsilanti să prezinte dovada sprijinirii sale de către Rusia, deoarece nu era dispus „să verse singele valahilor pentru Grecia”³⁰.

Prin „Cartea de adevărire” semnată de boieri la 23 martie/4 aprilie, aceştia declarau că „pornirea dumnealui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea şi vătămătoare, nici în parte fieşcăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare şi norodului spre uşurinţă” şi se angajau „a nu ougeta

²⁷ Doc. răs. 1821, vol. I, p. 388, 402—403.

²⁸ *Ibidem*, p. 380.

²⁹ *Ibidem*, p. 385.

³⁰ Documente Harmuzaki, seria nouă, vol. II, nr. 648—649.

împotriva vieții și a cinstei” sale. La rîndul său, slugerul făgăduia să nu „eugete” împotriva vieții, „cinstei” și — în plus — a averii boierilor „patrioți”, să ceară „toate trebuincioasele oștirilor a se împlini prin poruncile acestei stăpîniri” — deci conlucrare în administrație cu reprezentanții acestor boieri —, să ia măsuri „spre încetarea pagubelor și a răutăților ce au cercat drumeții și alții” și să determine poporul „a da toată supunerea și ascultarea la stăpînirea țării”. Deosebit de importantă era afirmația făcută chiar la începutul documentului prin care responsabilitatea situației în care ajunsese țara era atribuită „oblăduirii domnilor ce au stăpînit pînă acum”, teză prin care tăișul sabiei revoluției era îndreptat împotriva domniilor fanariote. Este neîndoielnic că prin angajamentele luate lupta maselor era limitată, dar exista și un corectiv. Supunerea și ascultarea față de stăpînire nu urmau să fie datorate de popor decît atunci „cînd însă și această stăpînire va avea îngrijire pentru dînsul, a-l feri de orice jaf și nedreptate”. Sluggerul se angaja la rîndul său, a fi gata de luptă „împotriva vrăjmașului ce se va arăta împotriva dreptăților țării”³¹. Într-o proclamație adresată locuitorilor țării „din orice treaptă”, Vladimirescu explica de fapt bazele acordului, arătînd — fapt esențial — că supunerea „la legile și pămînteneștile obiceiuri” a celor ce încinseseră armele nu urma să aibă loc decît prin intermediul său și în măsura în care el avea să le considere „că sînt întru adevăr folositoare patriei și de mare trebuință obștii norodului”³². De fapt, acordul nu făcea decît să reflecte platforma comună, la care se ajunsese, care nu excludea nici realizarea programului revoluționar cuprins în „Cererile norodului” și nici eliminarea abuzurilor săvîrșite de boieri, limitarea puterii lor. Vladimirescu continua să se considere conducător și unele concesiuni tactice nu afectau liniile principale ale programului pentru care se ridicase steagul revoluției. El a căutat mai departe să ducă înainte societatea românească spre o nouă fază a existenței ei, evitînd totodată, pe cît posibil, să provoace reacția imperiilor, de care, în acea vreme, depindea în bună măsură soarta țărilor române.

Conducătorul revoluției a trecut la o efectivă acțiune de guvernare. Principalul său intermediar a fost vistiernicul Alexandru Filipescu-Vulpe. Sluggerul Tudor dădea dispoziții cărora divanul le dădea curs. El a cerut să se îlesnească procurarea de armament și muniții, a cerut banii necesari „trebuințelor” unităților „Adunării norodului” din Oltenia, s-a arătat preocupat de problema cadrelor administrative din județe etc. „Avea stofă de om mare — îl caracteriza un contemporan —, dar timpul, locul și mijloacele i-au lipsit”³³. „Iar Tudor la Cotroceni — scria același cronicarul bucureștean Dobrescu — își punea titla de domn. Iar cîți boieri mai era, toți asculta și ce le porunca, aceia făcea. Boieri boiere, ispravnici punea, poștile la el venea, judecăți făcea și jălbi primea, golănia se înveselea, boierii ca la un stăpîn îi slujea”³⁴. Autoritatea lui Vladimirescu era de necontestat. Boierimea parte a fugit dincolo de hotare, iar boierii care au rămas au trebuit să i se supună vrînd nevrînd.

³¹ *Doc. răs. 1821*, vol. I, p. 395—397.

³² *Ibidem*, p. 385—387.

³³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 51.

³⁴ Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII (1966), p. 351.

Revoluția condusă de Vladimirescu s-a desfășurat într-o obiectivă corelare evenimentială cu cea a Eteriei. La 19/31 martie Ipsilanti a sosit la Ploiești, după un marș plin de ezitări, încercînd, utopic, să obțină prin intermediul țarului asentimentul Porții pentru a strămuta acțiunea sa pe teritoriul elen. Prevenit de Iordache Olimpiotul în legătură cu acțiunea independentă a lui Vladimirescu, care dorise să intre cel dintîi în București, a șovăit să înainteze și abia la 27 martie/9 aprilie avangarda sa a sosit la Colentina, unde a venit și el în ziua următoare. Îngrijorările sale aveau să-i fie confirmate. Pe boieri i-a dezamăgit, ei dîndu-și seama că Rusia îl abandonase, ceea ce îi va mai fi confirmat și de știrile presei austriece ajunsă la București, și mai ales de scrisoarea lui Capodistria din 14/26 martie, în care ministrul țarului îl prevenea că „armatele împăratului nu vor mișca”³⁵. În aceste condiții, s-a ajuns și la decisiva întrevedere dintre Ipsilanti și slugerul Tudor. Cu toate legăturile lor epistolare, relațiile lor erau încordate. Vladimirescu, nefiind însă întru totul convins că în anumite împrejurări Rusia nu va interveni, n-a vrut să rupă cu totul niște legături, dar el s-a împotrivit ca Ipsilanti să intre în capitală, pentru a nu se compromite față de Poartă cît timp intervenția rusă nu mai era probabilă și deoarece nu voia să împartă puterea cu conducătorul Eteriei. Întrevederea a avut loc la casele de la cișmeaua lui Mavrogheni, pe teren neutru, fiecare venind cu cite o gardă. Asupra întrevederii s-au păstrat versiuni diferite. În orice caz, toate concordă în a arăta că Vladimirescu a cerut dovezi privind venirea armatei ruse și întrucît acestea nu i s-au putut oferi, el a refuzat să se angajeze într-o luptă inegală cu armatele otomane; dimpotrivă, i-a dat să înțeleagă prințului eterist că trebuia să părăsească Țara Românească pentru a nu fi provocată invazia otomană. Cu toate divergențele, cei doi conducători au trebuit totuși să găsească un modus vivendi pentru a putea coexista în grelele împrejurări existente. A fost stabilit în fapt un condominium al lor asupra Țării Românești, în cadrul căruia Ipsilanti și-a putut păstra însă un număr mai mic de județe față de cele supuse autorității lui Vladimirescu, doar județele dinspre munte de la est de Olt, dar și în acestea Vladimirescu și-a exercitat autoritatea asupra unor plaiuri de la graniță.

În timp ce forțele principale ale lui Vladimirescu, s-au deplasat în mănăstirea Cotroceni, unde s-a instalat și slugerul, Ipsilanti s-a retras la Tirgoviște. Deplasarea la Cotroceni a coincis cu măsurile militare intensificate pe care le-a ordonat Vladimirescu și în primul rînd fortificarea taberei principale a „Adunării norodului”. Au fost depuse totodată silințe pentru înmulțirea rîndurilor oștirii revoluționare, pentru dotarea ei cu armament și muniții și ostașii au fost supuși unor intense exerciții militare.

Între timp, boierii din București au căutat din nou o cale proprie de ieșire din criză, dovedindu-și nestatornicia. La 3/15 aprilie ei au încercat să plece, fiind însă opriți de la aceasta prin intervenția poporului. Dealtfel, caimacamii lui Scarlat Calimachi, căruia i se încredințase efemer de către Poartă domnia Țării Românești, îndemnau la rîndul lor pe mitropolit și pe boierii de la București să determine pe Vladimirescu să evacueze capitala. „Dacă este o nădejde de îndreptare — scriau ei mitropolitului — apoi ea stă numai în evacuarea imediată din București a tuturor răsculați

³⁵ *Doc. răs.* 1821, vol. IV, p. 154.

lor”³⁶. Slugerul Tudor a refuzat să dea curs unor atare îndemnuri. „...Cu rușine — seria el — ne va fi să ne spăimintăm, încit să ne și tragem, în vreme ce sintem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care sint și eu venit dimpreună cu norodul”³⁷. Refuzînd să se retragă, Vladimirescu a ocupat noi poziții în oraș : mănăstirea Mihai Vodă, grădina de la Belu, mitropolia și mănăstirea Antim și, în afară de oraș, punctele de trecere de pe Argeș și Sabar. Sub influența lui Vladimirescu, divanul din București a cerut socoteală lui Ipsilanti pentru prelungirea șederii sale în Principate, deși în aceiași vreme slugerul Tudor menținea legăturile cu prințul eterist, care prin Dimitrie Macedonski căuta să-l facă să creadă în vești încurajatoare ce ar fi primit de la Laibach.

Cu toată situația critică în care în mod obiectiv se găsea, Vladimirescu dădea dovadă de dirzenie și siguranță de sine. După ce convinsese pe boieri să mai rămână în București, Vladimirescu și-a afirmat într-un mod mai accentuat autoritatea față de divan. Este probabil perioada cînd el a definitivat „Cererile norodului” într-o formă mai amplă de 48 de articole care nu ni s-a păstrat. De Paști, deci în jurul datei de 10/22 aprilie, slugerul Tudor a lansat o proclamație care cuprindea punctele principale ale „cererilor” sale, pe care „The Public Lidger” din 26 mai/7 iunie le considera o Constituție. În măsura în care i-au îngăduit-o împrejurările complicate, Vladimirescu a căutat să aducă oarecari ușurări sătenilor și robilor țigani.

Semnificativă a fost și atitudinea pe care conducătorul revoluției a luat-o față de Moldova, el îndemnînd divanul la colaborare cu divanul din Iași, „ca fiind la un gînd și într-un glas cu Moldova, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții”³⁸. Dealtfel, revoluția din Țara Românească a avut un puternic ecou în Moldova, după cum ea a produs adînci frămîntări în rîndurile maselor țărănești transilvane. Din prima decadă a lunii februarie se auzise la Iași despre evenimentele revoluționare din Țara Românească și mai tirziu, în aceeași lună, informații despre „cererile norodului” pătrunseseră probabil la nord de Milcov, deoarece consulul austriac Raab menționa puternicul ecou al documentului.

În ceea ce privește Transilvania și Bucovina încă de la începutul revoluției, consulul general Fleischhackl își exprimase îngrijorarea față de influența pe care cele întimplate în Țara Românească o puteau exercita la nord de Carpați. Nu întimplător comisarul districtual al Sucevei a ținut să reamenească în legătură cu aceleași evenimente din Țara Românească că „Bucovina se compune în cea mai mare parte din moldoveni”³⁹. La 14/26 februarie, guvernatorul Transilvaniei și-a exprimat temerea într-o circulară în legătură cu revoluția din Țara Românească că „aceste dezordini și principii periculoase, care se aseamănă cu cele ale așa-zisei mișcări a lui Horea să nu pătrundă pe căi ascunse în patria noastră”⁴⁰. De altfel,

³⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 21.

³⁷ *Ibidem*, p. 21-22.

³⁸ *Ibidem*, p. 33.

³⁹ Nichita Adăniloae și Gh. Duzlincevici, *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 1, p. 5.

⁴⁰ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. III, p. 67.

frământarea țărănimii transilvane și arestările ce au fost întreprinse de autorități au fost relevante în această privință, ca și zvonurile stăruitoare care circulau privind apropiata venire a slugerului Tudor pentru a ridica la luptă pe românii transilvani. „Toate circumstanțele arată că țărănimii române de aici — scria comitele Hunedoarei Alexa Noptsă — îi plac cele întâmplate în Țara Românească, iar în cazul când de acolo s-ar face o invazie la noi, ar fi dispusă cu siguranță să i se alăture”⁴¹.

Între timp, realist, slugerul Tudor, care în general se ferise să adopte o poziție ostilă Porții, a căutat să dezvolte contactele cu reprezentanții dunăreni ai puterii suzerane. Generalul austriac Schustekh, ca și aghiotantul slugerului Tudor, confirmă intensă „corespondență” dintre Vladimirescu și pașalele dunărene. Potrivit unor surse ar fi avut loc chiar și un schimb de daruri între conducătorul revoluției și pașa de Silistra ai cărui trimiși au fost ovaționați de panduri, desigur la sugestia comandirului lor, în tabăra de la Cotroceni. Tratatativele au avut loc și cu pașa de Giurgiu prin cavasul acestuia Nuri Aga și prin căminarul Alecu Aslanoglu. Un arz a fost trimis pașei de Giurgiu, iar celui de la Silistra i s-au trimis doi boiernași ca mesageri. Deși negocierile n-au îndrituit optimista declarație făcută pandurilor de comandirul lor — „cît despre turci să n-aveți teamă, că eu m-am înțeles cu Înalta Poartă”⁴² — este totuși evident că practic negocierile au dus la o întârziere a invaziei militare.

Refuzînd să părăsească Bucureștii, de unde putea trata cu reprezentanții Porții de pe poziții mai puternice și vrînd să evite o nouă tentativă de plecare a boierilor ori folosirea lor de Ipsilanti, Vladimirescu a ordonat ca membrii divanului să fie cu toții transferați în casa de la Belvedere a lui Dinicu Golescu. Sluggerul Tudor a devenit într-adevăr în acest împrejurări „domn poruncitor țării”, „slujindu-i boierii ca unui domn”, cum nota cronicarul Dobrescu⁴³. Scrisorile din această perioadă adresate de Vladimirescu vistiernicului Filipescu nu erau în fapt decît simple porunci, iar dependența divanului este relevată și de actele externe, în care boierii scriau că s-au unit cu poporul și-l denunțau pe Ipsilanti ca pe o „căpetenie unei adunări necunoscute nouă și de tot streină”⁴⁴.

SFÎRȘITUL REVOLUȚIEI

În luna mai, Poarta a decis să treacă la acțiuni represive în Principate. Pașa de Brăila a început operațiile sale spre Galați, îndreptîndu-se apoi spre Iași, iar în Țara Românească au pătruns oștile otomane din Silistra, Giurgiu și Vidin, ca și de la Ada-Kaleh, Lom și Rahova, comanda supremă fiind deținută de Cara Ahmed Efendi, locțiitorul seraskierului de Silistra. Înaintarea otomană a fost însă lentă, datorită în parte și negocierilor ce se purtau atît cu sluggerul Tudor cît și cu fruntașul eterist bimbașa Sava. În același timp, tensiunea dintre Vladimirescu și Ipsilanti s-a accentuat, cel dintîi căutînd să împiedice atît instalarea eteriștilor

⁴¹ *Ibidem*, p. 212, 214.

⁴² D. Bodin, *Premiile la un curs despre Tudor Vladimirescu*, în „Revista Istorică Română”, XIV (1944), p. 37.

⁴³ Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 351.

⁴⁴ *Doc. răsce. 1821*, vol. II, p. 157.

în mănăstirile dinspre munți, cit și noile recrutări întreprinse de aceștia. Totuși, a fost menținut în continuare și contactul dintre cei doi conducători. A mai existat și intenția unei rezistențe comune antiotomane a slugerului Tudor cu bimbașa Sava, dar cel de-al doilea s-a retras pînă la urmă la Plumbuita și Mărcuța pentru a se îndrepta apoi în direcția Tîrgoviștei.

Tudor Vladimirescu avea simțul realității. El își dădea seama că angajînd singur o luptă cu armatele de invazie în regiunea Bucureștilor, nu putea izbîndi. Refuzînd să părăsească capitala pînă în ultimul moment *posibil*, era acum însă în situația de a realiza planul de retragere, pe care-l avusese în vedere încă de la începutul revoluției și care acum se impunea a fi îndeplinit. Planul său și-l definise în fața unor delegați trimiși la Laibach: „...eu trec peste Olt, cu toată Adunarea norodului, ca să mă întăresc în mănăstirile ce le-am umplut cu zaherele și cu panduri și nădăjduiesc... să mă țin acolo multă vreme, ca în niște cetăți, pînă cînd îi voi sili pe turci să dea țării drepturile și privilegiile ce norodul le-a cerut prin mine, de la Înalta Poartă”⁴⁵. Hotărîrea de retragere s-a luat pe deoparte deoarece armata otomană se apropia efectiv de capitală și raportul de forțe era inegal, iar, pe de alta, datorită faptului că negocierile continuînd, Vladimirescu voia să evite o ciocnire prematură. Potrivit lui Liprandi, Nuri Aga a venit de la Dudești la slugerul Tudor în mai multe rînduri pentru a-l convinge să acționeze contra eteriștilor, ceea ce el a refuzat, angajîndu-se în schimb să se retragă din oraș și să adopte o atitudine de neutralitate față de conflictul dintre otomani și eteriști. La rîndul său, Cara Ahmed Efendi s-a angajat să negocieze cu divanul, dar și cu Vladimirescu, un nou așezămînt „mai ales în favoarea sătenilor”⁴⁶. Neputîndu-se bizui pe o cooperare cu sorti de izbîndă cu oastea eteristă și în condițiile lipsei unui ajutor militar din partea Rusiei, nevrînd nici să rupă porțile tratativelor cu Poarta, Vladimirescu, după ce a eliberat pe boieri, dîndu-le și o gardă care i-a însoțit spre hotarul Transilvaniei, cînd tunurile otomane se auzeau la Cățelu, în ziua de 15/27 mai, a ieșit cu „Adunarea norodului” din București, îndreptîndu-se spre Oltenia, pe linia de comunicație București-Pitești-Rînnicu Vilcea.

Forțele de care dispunea acum comandirul pandurilor cuprindeau 5 000 de panduri, în majoritatea pedestri și 1 000 de arnăuți călări; de asemenea, el ducea cu el șase tunuri. Executînd marșul în deplină ordine și făcînd și unele exerciții tactice, oastea s-a îndreptat spre Golești, unde unități eteriste comandate de Nicolae Ipsilanti și de Iordache Olimpiotul i-au barat drumul, încercînd să-i oprească retragerea. În ziua de 18/30 mai între cele două părți au avut loc tratative care au dus la o aparentă împăcare. Dar slugerul Tudor a refuzat să se angajeze într-o acțiune de înfruntare ofensivă a otomanilor, fiind de acord doar să lupte cu otomanii dacă aceștia aveau să-l atace, ceea ce, datorită negocierilor ce erau încă în curs, el știa că nu va avea loc. Totodată, deși superior într-o eventuală înfruntare corpului eterist ce încercase să-i bareze drumul, slugerul Tudor a evitat să-l zdrobească.

⁴⁵ C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 225

⁴⁶ *Doc. răs.* 1821, vol. V, p. 298.

Conducerea Eteriei, aflată într-o stare de panică, voia să înlăture pe Vladimirescu. Nu numai datorită refuzului său de a acționa în colaborare ofensivă împotriva forțelor otomane, dar și deoarece Ipsilanti și cei din jurul său se gîdeau la banii, la munițiile, la tunurile și chiar la oastea pandurilor pe care și-o doreau subordonată. În timp ce, așteptînd trupele de panduri ale lui Solomon ce urmau să sosească din Oltenia, Vladimirescu a rămas un timp la Golești, de unde putea supraveghea mișcările otomane și totodată continua negocierile, conducerea Eteriei, incapabilă să-l înfrunte pe cîmpul de luptă, a recurs la complot, utilizînd o parte dintre căpitaniii săi și în primul rînd pe Dimitrie Macedonski și pe Hagi Prodan și folosindu-se de unele nenulțuniri existente din pricina disciplinelor stricte, care mersese pînă la executarea unor căpitani, pe care slugerul o impunea oastei sale. Izolat de masa pandurilor, Tudor Vladimirescu a fost ridicat de Iordache Olimpiotul cu sprijinul complotiștilor în ziua de 21 mai/2 iunie, comandirul pandurilor declarîndu-i însă plin de demnitate „că se află cu sabia sa în patria sa”⁴⁷. Dus la Tirgoviște, chi-nuit și supus apoi unui simulacru de judecată, în temeiul Codului militar al Eteriei, căreia el nu-i aparținea, a fost condamnat, apoi „iertat” pentru a fi însă ucis mișelește, tăiat cu săbiile în noaptea de 26 spre 27 mai 7-8 iunie, ucigașii făcînd să-i dispară trupul care n-a mai fost găsit vreodată. El a dispărut tragic dar măreț de pe scena istoriei. „Și într-o noapte scria un cronicar, prieten al său Tudor pieri”⁴⁸.

În timp ce conducătorul „Adunării norodului” era înlăturat și oastea sa trecută, cu concursul complotiștilor, sub comanda Eteriei, ceea ce a dus la grabnica ei dezagregare, oastea otomană care se îndrepta spre Tirgoviște a înfrînt cu ușurință pe eteriști la mănăstirea Nucet și în pădurea Cornățel. Ipsilanti a ordonat retragerea din Tirgoviște spre Olt, grija sa principală fiind să-și asigure refugiarea în Transilvania. Eteriștii s-au îndreptat demoralizați spre Rimnicu Vilcea, în timp ce bimbașa Sava s-a închinat otomanilor, ceea ce nu-l va feri, peste cîteva luni, de execuție. În Oltenia, pandurii au luptat încă din luna aprilie împotriva trupelor otomane, lupta cea mai importantă dîndu-se la 26 mai 7 iunie la Zăvideni. În zilele de 28 și 29 mai/9 și 10 iunie, cele cîteva mii de panduri care încă nu se risipiseră din corpul principal al „Adunării norodului”, după ce au forțat Oltul au luptat vitejește și cu succes cu un corp de oaste otoman, dar lipsiți de muniții, ei au trebuit să se desprindă noaptea de adversar și să se retragă, procesul de dezagregare desfășurîndu-se apoi intens, ostașii țărani fiind în majoritatea localnici. La 7/19 iunie eteriștii au înfruntat același corp de oaste otoman, tot la Drăgășani și cu toată vitejia corpului tinerilor mavrofori au suferit o dezastruoasă înfrîngere, datorită în primul rînd slăbiciunii comandantului lor, care, apoi, s-a refugiat în Transilvania. Lupta de rezistență s-a mai prelungit însă timp de două luni. În preajma Iașilor, pe malul Prutului, eteriștii s-au luptat vajnic cu otomanii, iar la mănăstirea Secu a avut un sfîrșit eroic unitatea lui Iordache Olimpiotul și al lui Farmache. Deși n-au mai existat o comandă unică și nici un

⁴⁷ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*. București, 1921, p. 296.

⁴⁸ Nicolae Stoica de Hlațeg, *Cronica Banatului*, ediția Damaschin Mîoc, București, 1969, p. 307.

plan de acțiune unitar, forța combativă a pandurilor a fost evidențiată prin rezistența ce a mai fost desfășurată la mănăstirea Tismana și prin rezistența dezvoltată în regiunea Tismana-Tîrgu Jiu. Deși înfrinți la Slobozia, la 16/28 iunie, pandurii comandați de Papa Vladimirescu, fratele slugerului, au demonstrat totuși în mod evident încă odată capacitatea lor militară.

Evenimentele demonstrează, prin dimensiunile și implicațiile lor, că *era revoluției burgheze fusese inaugurată în țările române*. Revoluția din 1821 a deschis drum revoluției din 1848. Dacă urmarea imediată a revoluției a fost înlăturarea sistemului fanariot, consecințele ei au fost cu mult mai ample. Procesul de destrămarea a orinduirii feudale a fost accentuat și s-a vădit imperioasa necesitate a găsirii unui cadru mai adecvat pentru dezvoltarea societății românești. Intensificarea întocmirii de memorii de reformă va fi caracteristică pentru perioada următoare revoluției, impulsionate fiind prin programul pus în dezbatere de revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. Deosebit de însemnată a fost și accentuarea cursului spre eliberarea națională, ideile de unitate fiind și ele mai puternic reliefate. Revoluția a fost înăbușită prin represiune militară externă, dar un proces istoric fusese inaugurat ireversibil și înnoirii i-a fost deschis un drum mai larg.

LA RÉVOLUTION DE 1821 DIRIGÉE PAR TUDOR VLADIMIRESCU

RÉSUMÉ

L'étude représente le premier chapitre du VIème volume de la nouvelle édition de *Istoria României* (Histoire de Roumanie), qui paraîtra en dix volumes. L'analyse de la situation internationale, des rapports de forces en premier lieu au sud-est de l'Europe, ainsi que des circonstances qui ont engendré toute une série d'événements à caractère révolutionnaire en Europe et en Amérique latine fait l'objet du premier sous-chapitre. On présente ensuite, successivement, les antécédents et les préparatifs en vue du déclenchement de la révolution, la puissante personnalité de Tudor Vladimirescu, le chef de la révolution, ainsi que ses liens avec différentes couches sociales du pays et son entente avec l'Hétairie, le déclenchement de la révolution, son étape initiale en Petite Valachie, le programme révolutionnaire, l'extension de la révolution en Valachie, la fin tragique de Vladimirescu et la répression ottomane. L'écho de la révolution de Valachie en Moldavie et surtout en Transylvanie souligne l'intégration du moment historique dans le cadre du processus plus large de libération de la nation roumaine dans son ensemble. Une attention particulière est accordée aux rapports de la révolution roumaine avec l'Hétairie et à leur évolution, au rôle de l'Empire russe, ainsi qu'à la position de l'Empire ottoman. Le caractère spécifique et la fermeté de Tudor Vladimirescu sont mis également en évidence. La révolution de 1821 a ouvert la voie vers la constitution de l'Etat moderne roumain et elle détient une importance particulière en tant que l'un des moments décisifs de ce processus historique.

REVOLUȚIA DE LA 1821 ȘI STATUTUL INTERNAȚIONAL AL PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE
APOSTOL STAN

Revoluția de la 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu a constituit un eveniment remarcabil pe planul luptei poporului român pentru emancipare de sub dominația străină¹, pentru lichidarea suzeranității turcești și reintegrarea poporului român în drepturile sale suverane, cu privire la forma de organizare a statului și relațiile cu marile puteri, îndeosebi cu Imperiul otoman. Problema acută la ordinea zilei în împrejurările anului revoluționar 1821 o constituia, în primul rând, lichidarea regimului fanariot care afectase în mare măsură autonomia Principatelor române. Revizuirea statutului politic extern al Moldovei și Țării Românești în sensul apărării existenței lor ca entități statale distincte în raporturile cu Imperiul otoman reprezenta una din preocupările majore ale unei părți a boierimii române care contaminată de spiritul epocii, de necesitățile creării unui cadru politic cât mai adecvat găsea regimul fanariot inacceptabil pentru împlinirea unor asemenea aspirații. Starea aceasta de spirit devine o constantă tot mai puternică îndeosebi în anii de agonie ai regimului fanariot, când Principatele române ajunseseră la discreția bandelor jefuitoare de turci din serhaturile dunărene, ostile față de puterea centrală, de guvernul otoman deci, lăsate să efectueze nepedepsit acțiuni prădalnice în stînga Dunării.

Preocuparea pentru consolidarea poziției externe a Țării Românești se manifestă mai ales în rîndul unei părți a boierimii legate de dezvoltarea noilor forțe de producție ale țării. Încă sub domnia lui Caragea — cum notează I. P. Liprandi „multe persoane interesate din Țara Românească au încercat, în secret, în repetate rînduri, să cîștige poporul la o răscoală generală împotriva cîrmuirii acestui domn”². Regimul fanariot era deci atît de compromis încît se plănuiuse suprimarea lui printr-o insurecție populară, în care să fie atrase masele țărănești, acelea care suportau tot mai greu jaful fiscal al aparatului de stat.

Pe măsură ce ideea reintegrării țării în drepturile sale de autonomie dobîndea tot mai mulți aderenți, constituindu-se sub domnia ultimului

¹ Vezi Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*. Edit. științifică, București, 1971, p. 15; Dan Berindel, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 211. G. D. Iseru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1975, p. 19.

² *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, Edit. Academiei, București, 1962, p. 409.

lui fanariot, Al. Suțu, un „partid” boieresc, se credea că printr-un consens al întregii clase stăpînitoare s-ar putea să se intervină pe lângă Poartă în vederea „redobîndirii drepturilor directe”³, a statutului extern care precedase regimul fanariot⁴, ceea ce echivala cu restaurarea deplinei autonomii.

Dar, boierii care acționau pentru restaurarea unei domnii naționale s-au convins că era imposibil de a se face un demers legal pe lângă Poartă, deoarece numărul acelor care susțineau o asemenea revendicare se micșorase, iar posibilitățile de contact direct cu guvernul otoman erau blocate. Se impunea deci drept soluție pentru a face cunoscute năzuințele țării folosirea nemulțumirilor maselor populare care suportau vitregiile regimului fanariot, precum și ale pandurilor olteni persecutați îndeosebi de domnitorul Caragea⁵, în vederea pregătirii și dezlănțuirii unor mișcări insurecționale. În iunie 1820, Barbu Văcărescu declarase că „răul” nu putea să fie „desrădăcinat altfel decît numai prin înarmarea poporului împotriva nedreptății”⁶. Același boier plănuia alcătuirea unei oștiri numeroase care să fie angajată în lupta pentru a impune Porții revenirea la domnia națională și restabilirea autonomiei. Asemenea părerii erau împărtășite și de alți boieri, printre care: Scarlat Grădișteanu, Alecu Filipescu, fiul banului Gh. Filipescu, întemnițat de Caragea tocmai pentru protestul lui public împotriva regimului fanariot. Boierii aceștia stabiliseră legături cu Tudor Vladimirescu — cunoscut nu numai ca șef de panduri, dar și prin patriotismul lui ardent — acționînd împreună pentru îmbunătățirea statutului extern al țării. Venind tot mai frecvent în București, Tudor Vladimirescu amenința fără sfială că „de nu vor înceta abuzurile, va fi răscoală în Muntenia”⁷.

Domnia lui Al. Suțu, mai ales, este marcată de preocuparea acestei boierimi în fruntea căreia se afla banul Grigore Brîncoveanu de a folosi evenimentele ce se prefigurau prin pregătirile tainice efectuate de Eterie, ale cărei planuri unii dintre membrii acesteia le aflaseră din timp⁸. Liprandi consideră în chip îndreptățit că numai necesitatea îndeplinirii unor asemenea intenții explică legăturile acestei boierimi cu Tudor Vladimirescu și amestecul ei în pregătirea evenimentelor revoluționare de la 1821. La 15 ianuarie 1821, banul Grigore Brîncoveanu, banul Grigore Ghica și banul Barbu Văcărescu imputerniceau, în scris, pe Tudor Vladimirescu să strîngă „poporul înarmat” în folosul „de obște al neamului creștin și al patriei”⁹, pentru că sosise „în sfîrșit, timpul demult așteptat pentru a scutura jugul străinilor”¹⁰. Boierii socoteau deci insurecția o modalitate sigură de afirmare a dreptului țării la o existență autonomă, angajîndu-se să folosească toate mijloacele, spre a susține „această acțiune întreprinsă”¹¹.

³ *Ibidem*, p. 265.

⁴ *Ibidem*, p. 109.

⁵ *Ibidem*, p. 410.

⁶ *Ibidem*, p. 519—520.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 266—268.

⁹ *Ibidem*, p. 525—526.

¹⁰ *Ibidem*, p. 268.

¹¹ *Ibidem*, p. 525—526.

Pe fondul unor asemenea frământări izbucnea revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Obiectivul politic extern urmărit de conducătorul ei este precizat încă înainte de dezlănțuirea acesteia, el exprimând imperative profunde de dezvoltare social-economică și politică a poporului român. Scopul extern al revoluției era emanciparea Țării Românești de sub suzeranitatea turcească și, evident, lichidarea regimului fanariot. Îndeplinirea lui era însă deosebit de dificilă din cauza conjuncturii în care se desfășura revoluția. Se impunea, de aceea, adoptarea unei tactici adecvate, pentru ca idealurile menționate să fie realizate nu dintr-o dată, ci pas cu pas, pe etape.

Printre documentele emise de conducătorul revoluției, care abordează de la început problema raporturilor cu puterea suzerană este arzul către Poartă din 23 ianuarie 1821¹². Acest document, redactat în vederea informării guvernului otoman de doleanțele țării, era adresat în numele „noro-dului” Țării Românești. De la început, Tudor Vladimirescu sublinia starea de decădere morală și materială datorită jafului la care era supus poporul de boierii și domnitorii care guvernau țara. Aceștia erau considerați adevărați spoliatori ai poporului, interesați doar în dobândirea cât mai multor foloase materiale. Prezentându-i pe aceștia ostili pretinsei preocupări de protejare a poporului manifestată, chipurile, de Poartă, Tudor Vladimirescu solicita trimiterea unui „om împărătesc”, care să cerceteze starea jalnică în care ajunsese poporul, oprimat de „sus-zișii tilhari”, boieri și domni care se aflau în fruntea țării. Afirmând fidelitate față de puterea suzerană, conducătorul revoluției arăta în același arz că Principatele române aflate sub ocrotirea ei „cu nume de amanet” erau îndreptățite să găsească apărare¹³.

Aflat într-o stare desperată, „mai goli decît morții cei din morminturi”, poporul — în numele căruia vorbea Tudor Vladimirescu — a recurs la revoluție împotriva tiranilor lui deoarece nu avea alt mijloc „a-și arăta necazurile și a cere milă de la prea puternica împărăție”.

Este evidentă atitudinea lui Tudor Vladimirescu care, angajat pe calea unor profunde schimbări interne, încearcă să adoarmă vigilența guvernului otoman prin preocuparea de a prezenta revoluția drept singurul mijloc de a rezolva situația gravă a poporului, a nimici tilhăriile boierești și ale domnilor fanarioți, a restaura drepturile poporului la o existență demnă și a introna o ordine socială dorită, chipurile, chiar de Poartă dar neînfruptată datorită boierilor și domnitorilor, care au mistificat dispozițiile puterii suzerane, anume acelea de a apăra poporul de jos.

În adresa către pașa din Vidin prin intermediul căruia se înainta arzul menționat către guvernul de la Constantinopol, Tudor Vladimirescu sublinia că „arădicarea noastră” nu era menită să schimbe relațiile externe ale Țării Românești, statutul ei mai ales, de țară vasală Imperiului otoman. Se repeta iarăși că acțiunea lui era îndreptată „numai asupra boierilor care ne-au mîncat dreptățile noastre cu care ne-au miluit prea puternica împărăție”¹⁴. Revoluția deci avea o misiune internă, care nu trebuia să îngrijoreze Poarta. Ea viza boierimea mai ales ca pătură politică con-

¹² *Ibidem*, vol. I, p. 208 — 211.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

ducătoare, care în interesul ei egoist lichidase drepturile poporului. Poarta, și deci pașa de la Vidin, nu trebuia să manifeste îngrijorare, deoarece acțiunea nu-i era ostilă. Revendicînd a se deschide „ușile prea Înaltei Porți”¹⁵ spre a se lua contact direct cu guvernul otoman, precum și a se trimite „un om credincios împărătesc”¹⁶, care să asculte nemulțumirile poporului, Tudor Vladimirescu afirma dorința lui de cooperare cu Turcia. Prin asemenea declarații, conducătorul revoluției căuta să obțină neutralitatea turcilor din serhaturi, mai ales a acelorora de la Vidin, care puteau să atace oricînd Oltenia și să pericliteze acțiunea inițiată și aflată în plină desfășurare.

Poziția lui Tudor Vladimirescu față de raporturile Țării Românești cu puterea suzerană dobîndește noi înțelesuri în lumina „Cererilor norodului românesc” formulate înainte de 16 februarie 1821¹⁷. Se preciza, mai întii, ca domnitorul trimis de la Constantinopol să nu poată aduce în țară mai mult de patru boieri greci. Administrația urma deci să apeleze la pămînteni, să redevină total națională, așa precum fusese înainte de instaurarea regimului fanariot. Totodată, se urmărea îndepărtarea clerului grec din toate funcțiile deținute și înlocuirea lui cu români. Propunînd asemenea măsuri, se invocau prevederi ale hatiserifului din 1802¹⁸.

În lumina acestor considerente, rezultă că Tudor Vladimirescu deși declarase în arzul către pașa de la Vidin că nu are de revendicat decît dreptul poporului de a se face ascultat de puterea suzerană, cerea, în fond, suprimarea regimului fanariot, schimbarea deci a regimului politic instituit de Poartă, și prin aceasta, restabilirea drepturilor de autonomie. Deși în acest moment nu se contesta autoritatea domnului fanariot, ci numai a anturajului cu care venea de obicei de la Constantinopol, prin cerința de a îngrădi pînă la minimum de patru funcționari greci anturajul domnitorului fanariot, Tudor Vladimirescu intenționa să transforme întreaga administrație a țării prin scoaterea ei de sub influența copleșitoare a grecilor. Era în această revendicare, un pas important pe drumul lichidării regimului fanariot.

Un element decisiv în direcția circumscrierii programului său de politică externă la obiectivul acesta mai limitat al abolirii regimului fanariot și al îndreptării străinilor din administrația țării l-au reprezentat evenimentele internaționale. Luînd cunoștință de blamarea acțiunilor insurecționale de către Rusia, la 18 sau 19 martie 1821¹⁹, el își precizează scopul imediat urmărit. În acest sens, I.P. Liprandi arată că — cu ocazia întrevederii de la Colentina — Tudor Vladimirescu i-ar fi declarat lui Al. Ipsilanti că scopul urmărit de el consta în „a elibera pe compatrioții mei de jugul prinților greci și al unora dintre marii boieri”²⁰.

Realist, conducătorul revoluției își dădea seama că în împrejurările în care insurecțiile grecilor și românilor erau dezavuate de Rusia, era hazardat să se lanseze într-un atac împotriva Imperiului otoman, cum ar fi dorit Al. Ipsilanti, deoarece ar fi compromis total acțiunea inițiată. Își

¹⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 29—30.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 272.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 880.

²⁰ *Răscoala din 1821*, vol. V, p. 420—421.

propunea în acel moment, un scop mai limitat, anume abolirea regimului fanariot, constrângerea turcilor de a consimți ca Principatele române să revină la o domnie națională și să redobândească deplina autonomie internă.

Urmărind cu perseverență recunoașterea lui de către puterea suzerană în vederea începerii unor negocieri pentru precizarea statutului internațional al Țării Românești, conducătorul revoluției — după sosirea în București — relua demersurile pe lângă Poartă, de data aceasta expediind memorii prin intermediul boierilor oblăduiri, pe care-i chemase să se adreseze direct Porții. Tudor Vladimirescu adoptase o asemenea tactică dorind în chip insistent recunoașterea regimului revoluționar de guvernul de la Constantinopol, demonstrând prin antrenarea boierilor la acțiunile sale că el exprima nu numai interesele și năzuințele poporului — cum afirmase — ci și pe acelea ale stărilor sociale privilegiate, ale factorilor politici „legali”, recunoscuți de Poartă.

La 27 martie 1821, boierii din București — cîți mai rămăseseră, pentru că mulți dintre ei fugiseră în Transilvania — mitropolitul țării, episcopii, egumenii, boierii mari și mici, căpitani și mazili, precum și „toată obștea lăcuiitorilor pămîntului țării Valahiei” justificau revoluția²¹, susțineau necesitatea ei, faptul că a fost provocată de jafurile și împilările regimului fanariot. Exprimau, totodată, fidelitatea față de Poartă și declarau că scopul urmărit consta în a recuceri „dreptățile și privileghiurile ce din vechime au avut țara aceasta”²², nimicite de regimul fanariot.

Boierii deci, sub influența lui Tudor Vladimirescu, justificau revoluția prin demonstrarea caracterului legitim al revendicărilor formulate de acesta, prin necesitatea de a repune țara în drepturile și privilegiile ei în raporturile cu Poarta. Ridicarea poporului — mai era anunțat guvernul otoman — „nu privește spre nesupunere, ci spre cererea dreptăților sale”, care urmau a fi arătate reprezentantului otoman solicitat a fi trimis la București. În acest moment al revoluției, cu acoperirea organului legal al țării, Divanul cu boierii care-l compuneau, Tudor Vladimirescu făcea un pas mai departe în elucidarea sensului real al revendicărilor lui către Poartă. Era vorba — cum se menționa — de restabilirea drepturilor și privilegiilor străvechi ale țării, care traduse în limbajul obișnuit însemnau abolirea regimului fanariot — înlăturarea domnitorului și a întregului lui anturaj — și restabilirea drepturilor autonome depline. Cele două cuvinte „dreptățile și privileghiurile” țării exprimau de fapt o multitudine de doleanțe, referitoare nu numai la raporturile Țării Românești cu guvernul de la Constantinopol, ci și cu turcii din serhaturi, care reușiseră, în fapt, să facă din ultimii domnitori vasalii lor.

Clarviziunea politică a lui Tudor Vladimirescu este dovedită și de faptul că, după izbucnirea revoluției, la Padeș fiind — cum arăta D. Macedonski²³ — a redactat memorii justificative și explicative nu numai către Poartă, ci și către Rusia și Austria. În aceste memorii, alcătuite cu scopul de a dobîndi o recunoaștere externă a acțiunii întreprinsă, se dădeau asigurări că revoluția avea obiective interne, iar legăturile externe

²¹ *Ibidem*, vol. I, p. 409 — 411.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, vol. V, p. 520.

ale Țării Românești nu vor fi afectate²⁴. Era, desigur, o acoperire tactică a conducătorului revoluției, pentru a justifica acțiunea revoluționară în numele restaurării legalității, încercînd astfel să dea satisfacție Austriei și Rusiei, cele două puteri conservatoare și ostile oricărei mișcări insurecționale.

Căutînd sprijin extern, după sosirea în București, Tudor Vladimirescu reluă demersurile diplomatice, cu atît mai mult cu cît spre finele lui martie consulii rus și austriac părăseau Bucureștii²⁵ concomitent cu extensiunea revoluției. La 17 martie 1821, Al. Pini, consulul general al Rusiei, plecînd din București, blama revoluția și considera pe conducătorii acesteia răspunzători „atît față de curtea imperială a Rusiei, cît și față de Înalta Poartă, fiindcă aceștia calcă, prin faptele lor, tratatele în ființă și convențiile pe care aceste curți le-au consfințit”²⁶.

În fața unei asemenea situații, la 27 martie 1821²⁷ conducătorul revoluției determină pe boieri să semneze memoriu explicative către Rusia și Austria, cele două mari puteri inamice ale Turciei, dar totodată rivale între ele în problema disputării influenței politice în Principatele române. Adresîndu-se guvernului țarist, boierii condamnau regimul fanariot și solicitau Rusiei concursul în vederea determinării Porții spre a soluționa doleanțele românești. Tot în aceeași zi de 27 martie era expediat un memoriu similar cancelarului Austriei, Metternich, urmărindu-se de asemenea dobîndirea sprijinului acestor puteri în constrîngerea Turciei de a recunoaște legalitatea revoluției.²⁸

Este evident că adresele acestea către Rusia și Austria fuseseră sugerate de conducătorul revoluției cu un scop bine calculat. Cele două imperii limitrofe, în concepția lui Tudor Vladimirescu, ar fi putut constrînge puterea suzerană în vederea recunoașterii drepturilor și privilegiilor țării, a abolirii deci a regimului fanariot și a restabilirii integrale a autonomiei statale a Principatelor române. Este demnă de subliniat preocuparea manifestată în transformarea și a Austriei în putere protectoare tocmai în scopul, pe de o parte, de a limita influența Rusiei, iar pe de alta, de a face din cele două puteri influente ale Sfintei Alianțe un factor unitar de acțiune pe lângă Poartă în vederea impunerii doleanțelor românești față de puterea suzerană.

Pentru a apăra revoluția de intervenția turcească, la inspirația lui Tudor Vladimirescu, Divanul Țării Românești adresa, la 29 martie 1821, o notă către baronul Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, solicitînd sprijin pentru noul regim.²⁹ Se cerea, totodată, ambasadorului rus de a acționa pentru împiedicarea turcilor de a trimite trupe la nordul Dunării³⁰. În acest sens, este de subliniat încercarea conducătorului revoluției de a se folosi de rivalitatea dintre Turcia și Rusia privitoare la disputa-re influenței în Principatele române în scopul evitării unei ocupații oto-

²⁴ *Ibidem*, p. 270—271.

²⁵ *Ibidem*, p. 68.

²⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 375.

²⁷ *Ibidem*, p. 412—413.

²⁸ *Ibidem*, p. 413—414.

²⁹ *Ibidem*, p. 420—421.

³⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, București, 1896,

mane. Este, printre altele, de remarcat solidaritatea factorilor politici legali, a boierilor mai ales, cu acțiunea lui Tudor Vladimirescu, în încercarea de evitare a ocupării țării de către turci.

Preocupat intens de obținerea reeunoașterii regimului de către Austria, Tudor Vladimirescu determina din nou pe boieri să se adreseze cancelarului Metternich, expunând de data aceasta intențiile de politică externă ale conducătorului revoluției³¹. După ce se condamna regimul fanariot, se exprima teza lui Tudor Vladimirescu, anume de a se acționa pentru a dobîndi de la Poartă „călcatele noastre dreptăți”³². Boierii aceștia, uniți cu „tot norodul cel pornit de afară și adunat aicea în București” sub conducerea lui Tudor Vladimirescu menționau că arătaseră această doleanță în scris „pe la toate părțile unde se cuvine”³³, descriind starea jalnică în care se afla țara și cerind ajutor pentru „cîștigarea dreptăților celor călcate”.

Tot lui Metternich i se mai cerea — înainte de 9 mai 1821 — ca Austria, împreună cu Rusia, să determine Poarta spre a înceta „pătîmirile și stingerile noastre, care ni s-au pricinuit din multele năpăstuiți și nedreptăți a celor după vreme trimiși de la Poartă atotcirmuitori, și să ni se dea strămoșeștile noastre privileghii și cele din vechime obiceiuri care le-au avut pămîntul”³⁴. Sub influența lui Tudor Vladimirescu, se cerea ca Austria să devină alături de Rusia o a doua putere protectoare. Este de remarcat faptul că, nemulțumiți de atitudinea Rusiei țariste, boierii nu mai credeau deplin în aceasta. Principatele române — cum se susținea într-un memoriu de după 1818 — erau „partizanele Rusiei”. „Această opinie are nevoie de a fi discutată: ea este adevărată dacă se consideră această predispoziție ca o necesitate, o cerere de protecție, dar dacă se consideră ca o dorință de a trece sub dominația rusă, această opinie nu mai este fondată”³⁵. Neputîndu-i contracara influența, boierii se străduiau s-o micșoreze prin asocierea Austriei ca putere protectoare în raporturile Principatelor române cu Poarta. Se spera astfel ca prin jocul de interese contradictorii ale celor trei imperii limitrofe să se asigure supraviețuirea statală a Moldovei și Munteniei.

Plasîndu-se pe temeiul legalității, dînd cererilor lor o aparență conservatoare — date fiind atît concepția boierilor suplicanți, cît și, mai ales, faptul că aveau de a face cu state reacționare — boierii munteni formulau deziderate concordante, după ei, cu o situație mai veche din raporturile româno-turcești. Solicitau astfel abolirea regimului fanariot și restabilirea vechilor raporturi cu Poarta în limitele stabilite de „strămoșii noștri”³⁶. Aceștia — în concepția boierilor amintiți — stabiliseră cu guvernul otoman nu relații de dominație, ci de „ocrotire”, de protecție a celor două Principate române față de tendințele de subjugare ale altor state.

³¹ Emil Virtosu, 1821. *Date și fapte noi*, București, 1932, p. 110.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 159—160.

³⁵ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, București, 1970, p. 98.

³⁶ *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 159—160.

Este de subliniat că aceste „dreptăți ale țării” invocate de boierii suplicanți, îndemnați de Tudor Vladimirescu, nu erau altceva decât capitulațiile. Conceptul despre autonomie statală al conducătorului revoluției devine astfel mai clar, pe parcursul desfășurării inițiativelor și demersurilor sale diplomatice. Ideile lui sînt, în fapt, identice cu acelea împărtășite de o parte a boierimii române care solicita cancelarului Austriei de a se acorda sprijin în vederea recunoașterii strămoșeștilor „noastre privilegii și cele din vechime obiceiuri”³⁷.

Cerînd sprijinul Austriei, boierii promiteau că dacă vor obține restaurarea autonomiei depline vor păzi „nestrămutat toate cîte strămoșii noștri s-au făgăduit la prea Înalta Poartă cînd au cerut-o ocrotire țării”³⁸. Poarta, deci într-o asemenea viziune, nu deținea puterea absolută asupra Principatelor române, fiind doar o forță externă „ocrotitoare”, care nu putea dispune de viața internă a Principatului. Ocrotirea aceasta — mai menționau boierii — nu mai trebuia exercitată de către Poartă ca în trecut, adică să nu se mai practice abuzurile în relațiile cu Principatele române, care duseseră la degenerarea suzeranității turcești și la oprimarea gravă a Principatelor române. Poarta trebuia să se angajeze să respecte privilegiile țării, să nu reprime pe aceia care acționau pentru restaurarea lor. Căci nenorocirile abătute asupra țării, prădăciunile străinilor — arnăuților și eteriștilor — se datorau numai acestui regim fanariot, unei oblăduiri rupte de țară și de interesele autentice ale ei. Nu exista alt remediu pentru lichidarea relelor care apăsau asupra Principatelor române decît restabilirea privilegiilor strămoșești, a autonomiei depline, prin îndepărtarea deci a regimului fanariot³⁹.

Preocupat de consolidarea Principatelor române ca entități distincte în raporturile cu Imperiul otoman, conducătorul revoluției arată o voință fermă de a guverna țara în concordanță cu interesele acesteia. Era afectat mai ales de faptul că, pătrunși în Moldova și Muntenia, eteriștii făceau abstracție de autoritățile acestora. La 14/26 aprilie 1821⁴⁰, Divanul Țării Românești se adresa lui Al. Ipsilanti, expunîndu-i nenorocirile aduse poporului „dacic” de regimul fanariot, în ciuda toleranței dovedită de el față de elementul grec pripășit în Principatele române. Hrăniți și crescuți în pămîntul „dacic”, luminați și ridicați la o bună condiție socială, grecii se dovedeau ingrăți, dedîndu-se la jafuri într-o țară pe care ar fi trebuit s-o cruțe și s-o ocrotească ca pe propriul trup. Era, apoi, blamat conducătorul Eteriei, Al. Ipsilanti, care se comporta în Principate ca în propria-i țară. Nesocotea astfel „cîrmuirea legiuită pămînteană”⁴¹, poruncile acesteia, încălcînd „sfintele datorii ale găzduirii” și jefuind un popor sărăcit. Proclamațiile adresate unei țări care avea o administrație proprie nu puteau fi tolerate, cu atît mai mult cu cît eteriștii refuzau de a se supune exigențelor acesteia. Eteriștii alcătuiseră, de fapt, un stat în stat, ceea ce era intolerabil pentru administrația oricărei țări.

³⁷ Emil Virlosu, *op. cit.*, p. 113-114.

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 72-74.

⁴¹ *Ibidem.*

Refuzul eteriștilor de a se supune autorităților din Principatele române era denunțat și cancelarului Austriei, Metternich, într-un memoriu datat înainte de 9 mai 1821⁴². Boierii din București condamnau tilhăriile efectuate de eteriști, mai ales de arnăuți, care „deobște pă toți lăcuiitorii au jăfuit și au prăpădit”⁴³. Drept urmare a prădăciunilor înfăptuite de eteriști, „sate s-au împrăștiat, iar lăcuiitorii țărani prin crînguri și prin văi, goli și cu trențe ticăloșaste înfășurați, ca niște dobitoace ce se rătăcesc, flămînzi și însetoșați, în toate părțile”⁴⁴.

Dar, Tudor Vladimirescu nu este omul care să acționeze numai prin memorii pentru restabilirea drepturilor de autonomie ale țării. Ca pandur în Oltenia, unde luptase mulți ani pentru apărarea țării de incursiunile prădalnice ale turcilor din serhaturile dunărene, conducătorul revoluției face demersuri directe pe lângă unele pașale de la Dunăre, spre a le obține concursul în vederea recunoașterii de către Poartă. Încă de la Padeș, el trimitea la Ada-Kaleh și la Vidin reprezentanți ai săi însărcinați cu „cărți din partea sa”⁴⁵. În martie 1821 — cum menționează I.P. Liprandi în memoriu — în drum spre București Tudor Vladimirescu primea de la seraschierul Silistrei o scrisoare răspuns la arzul înaintat Porții prin care se promitea de sultan că vor fi satisfăcute „toate cererile poporului român”⁴⁶, cu condiția însă de a nu se alătura eteriștilor și a rămâne credincios Porții. Desigur că o asemenea promisiune constituia în acel moment simple vorbe, Poarta tinzînd să cîștige timp și să învrăjbească cele două mișcări revoluționare.

Fără să satisfacă condițiile impuse de seraschierul Silistrei, Tudor caută inițierea unor negocieri mai directe cu Poarta, pe care să poată conta în acțiunea sa de restaurare a autonomiei depline a Principatelor române. Negăsind o bază de colaborare cu eteriștii, care instalați în Principate s-au dedat la prădăciuni și violențe dintre cele mai reprobabile, Tudor Vladimirescu se orientează spre realizarea unor obiective imediate, I se părea, la începutul lui aprilie cînd eteriștii erau total compromiși că chiar în acel moment se impunea un demers pe lângă turci în vederea suprimării regimului fanariot, condiția primordială a restabilirii autonomiei depline a Principatelor române. Conducătorul revoluției propunea astfel turcilor un proiect original de lichidare a regimului fanariot, anume ca tronul Moldovei să fie ocupat de un muntean și al Țării Românești de un moldovean⁴⁷.

În vederea concretizării acestor intenții, conducătorul revoluției se pregătește pentru eventuale negocieri cu turcii. La 6 aprilie 1821, el solicita marelui vistier să se trimită la Cernica armeanul Martinacu Bohor, cunoscător de limbă turcă⁴⁸. Mai cerea ca drumurile poștei spre Silistra și Brăila direcția spre care mergeau trimișii săi pentru a negocia cu turcii — să fie bine întreținute, deoarece intenționa să trimită „un om

⁴² *Ibidem*, p. 157 158.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 22.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 275.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 70.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 47.

într-acolo”⁴⁹. Totodată, din București conducătorul revoluției este preocupat de a intra în negocieri cu pașa din Giurgiu. La 12 aprilie 1821, în numele locuitorilor Țării Românești, era expediat acestuia un arz⁵⁰. Se solicita trimiterea unui reprezentant cu care să trateze direct relațiile dintre Țara Românească și Poartă. Se pare că între Tudor Vladimirescu și pașa de la Giurgiu s-au deschis chiar negocieri prin intermediul unui om al acestuia, Nuri aga, pe care Tudor Vladimirescu l-a primit la Cotroceni⁵¹. Acestui trimis al pașei de la Giurgiu i s-a explicat scopul revoluției, blamându-se regimul fanariot și solicitându-se concursul pentru recunoașterea regimului revoluționar. În atenția conducătorului revoluției au stat și contactele cu pașa de la Ruscuc⁵², năzuind să-l atragă în susținerea cauzei pentru care lupta.

Cu toate demersurile sistematice și perseverente de a impune turcilor revenirea Principatelor Române la statutul de autonomie deplină, eforturile sale n-au fost încununate de succes. Deși turcii au admis negocieri parțiale prin intermediul pașalelor, cu scopul numai de a câștiga timp și eventual de a învrăjbi pe Al. Ipsilanti, conducătorul eteriștilor, cu Tudor Vladimirescu, ei n-au putut transforma pe acesta într-un instrument al politicii lor. I.P. Liprandi relevă în memoriile sale în chip expres că Tudor Vladimirescu a dus tratative cu turcii numai în scopul dobândirii unor avantaje sigure pentru Principatele române⁵³. A refuzat propunerile turcești de a acționa în vederea lichidării eteriștilor din Principate, adoptând față de aceștia o atitudine de neutralitate. Văzînd că negocierile cu turcii eșuasera, că pretinsul sprijin al Rusiei refuzase să se facă simțit, Tudor Vladimirescu a ridicat tabăra din București retrăgîndu-se spre nord-vestul Olteniei cu scopul de a aduna toate trupele dislocate aici, de a le concentra într-un loc potrivit și de a aștepta „sfîrșitul acțiunii eteriștilor căreia el nu-i prevedea nici un succes”⁵⁴. Rezultă limpede că conducătorul revoluției intenționa să se retragă în Oltenia pentru apărarea „dreptăților țării”, pregătind o rezistență armată îndelungată spre a constrînge pe turci cu armele să cedeze prin recunoașterea dreptului de autonomie deplină pentru Principatele române.

În lumina aprecierilor și considerațiilor formulate mai sus rezultă că Tudor Vladimirescu a acționat cu tenacitate pentru restaurarea autonomiei statale depline a Principatelor române în raporturile cu puterea suzerană. În prima fază a revoluției, pînă la dezavuarea ei de Rusia el și-a expus cu prudență revendicările față de Poartă, urmărind mai ales să adoarmă vigilența pașalelor dunărene, să le neutralizeze intervenția în Țara Românească pentru a putea astfel desfășura revoluția internă în așteptarea concursului Rusiei, pe care se scontase încă de la începutul insurecției. Desigur că în condițiile unui război ruso-turc cu participarea largă a pandurilor români, a eteriștilor greci și a altor mișcări revoluțio-

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 58–61.

⁵¹ *Ibidem*, vol. V, p. 70.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 298.

⁵⁴ *Ibidem*.

nare din Balcani, Tudor putea să năzuiască la independența țării, lichidând nu numai regimul fanariot, ci și suzeranitatea turcească, în împrejurările unei prăbușiri a Imperiului otoman.

Deși posibil, proiectul acesta era, desigur, mai greu de realizat, întrucît o prăbușire totală a sistemului politic otoman din Peninsula Balcanică era mai dificilă într-o epocă în care pe planul relațiilor dintre marile puteri domnea spiritul conservator. Ca om politic practic și realist însă, Tudor Vladimirescu a văzut posibilă, în acea conjunctură, înlăturarea regimului fanariot. Tocmai de aceea el militează perseverent pentru împlinirea acestui program. În acest scop, mobilizează toate forțele politice ale țării, așa numita „țară legală”, adică boierii și Divanul boieresc, iar prin memorii și note nu numai către puterea suzerană, ci și către Rusia și Austria caută să dobîndească recunoașterea internațională a privilegiilor Principatelor române de a se administra autonom. Pentru că avea de a face cu puteri conservatoare, chiar reacționare, ostile revoluției pe care o reprima pe plan european, Tudor Vladimirescu tindea să-și clădească o imagine de luptător pentru aplicarea unor principii străvechi care ar fi trebuit puse la temelie raporturilor dintre Principatele române și Turcia.

★

Revoluția de la 1821 a reprezentat, printre altele, o modalitate de exprimare a voinței țării de a se guverna în chip autonom. Ea fusese un strigăt de deznădejde al unui popor spoliat în chip sistematic de o administrație controlată de străini, aceea a fanarioților, care s-a dovedit coruptă, venală și paralizantă pentru toate sectoarele vieții economice. Obiectivul acesta al autonomiei depline a pătruns atît de adînc în conștiința politică a epocii, încît — în ciuda ocupației turcești — însuflețește toate inimile și spiritele care acționau pentru consolidarea politică a Principatelor române. Într-o asemenea atmosferă apărea mișcarea boierească pentru reforme politice, în care accentul primordial era pus pe înlăturarea regimului fanariot și redobîndirea autonomiei. Sub anumite raporturi, mișcarea aceasta desfășurată în unele cercuri boierești este o prelungire a revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, desfășurată în alte condiții și, evident, cu alte mijloace.

Boierimea își legitima revendicările prin invocarea dreptului Principatelor române care decurgeau din capitulații. Într-un memoriu către țarul Rusiei din 1821, boierii munteni refugiați la Brașov vorbeau în numele „lăcuitoților Dachiei”⁵⁵. Se afirma deci ideea politică a continuității de neam, în ciuda separației statale, și faptul că românii de pe ambele versante ale Carpaților alcătuiau aceeași realitate geo-etnică, aceea a Daciei, în numele căreia acționau. Boierii suplicanți precizau că „Patria noastră Valahia” s-a supus Imperiului otoman „cu legături în scris să răspundă pã tot anul suma de bani ce s-au legat drept semn de supunere tocmită”⁵⁶, încît Poarta să nu aibă „nici un fel de amestec în pãmîntul nostru”. Conform acestei înțelegeri, Țara Românească era deci în raporturi de vasalitate față de Imperiul otoman, nefăcînd parte integrantă din acesta. O asemenea idee o găsim exprimată și într-un alt memoriu al boierilor moldo-

⁵⁵ Emil Vrtoșu, *op. cit.*, p. 117—118.

⁵⁶ *Ibidem*.

veni din 25 august 1822, aflați la Cernăuți. Ei arătau că Moldova „n-au fost lipită cătră împărăția othomanicească decît cu o birnică supunere și nu ca o țară cîștigată cu arme”⁵⁷.

Fiind deci state autonome în raporturi de vasalitate cu Imperiul otoman, Principatele române, conform capitulațiilor — care erau invocate tocmai spre a deveni parte integrantă a dreptului public european⁵⁸ — urinau să se guverneze „de domni pămînteni, cu toate obiceiurile ce au avut pă deplin”⁵⁹.

Într-un „îndemn la Unire” din 1822, adică la coeziunea internă, după ce se evoca originea daco-romană a românilor, continuitatea acestora în spațiul carpato-danubian, se sublinia că Principatele române, deși aflate sub stăpînire otomană, posedau un statut politic rezultat nu dintr-o cucerire, ci dintr-o înțelegere. Suzeranitatea turcească fusese acceptată de români „numai cu chip de protecție, tocmită și așăzată prin contracturi”⁶⁰. Între Poartă și Principatele române fuseseră stabilite deci raporturi contractuale, care, printre altele, defineau individualitatea distinctă a acestora, „oblăduirea prin căpeteniile lor, prin pravili și obiceiuri ale pămîntului lor, și alte pronii”⁶¹. Spre a fi apărate, aceste drepturi au fost puse și sub altă protecție împotriva „nestatorniciei turcești”, spre a se putea ține în ființă „legăturile contracturilor”,⁶². Era o aluzie la acordurile ruso-turce care începînd din 1774 menționau de fiecare dată existența distinctă a Principatelor române, a unor relații speciale cu Poarta bazate pe capitulații.

Interpretarea suzeranității otomane ca o protecție conștient conșimțită, ca o pavăză împotriva pericolului exercitat de alte mari imperii limitrofe, se regăsește și într-un alt text moldovean. În iulie 1821, din Chișinău, N. Rosetti-Rosnovanu arăta într-un memoriu către Stroganov că Moldova fusese independentă pînă la 1512. La data menționată, epuizată de necontenitele războaie de apărare, țara hotări spre a-și apăra existența — să răscumpere bănește protecția unei mari puteri, a Porții otomane. Se evoca în acest sens tratativele purtate de o delegație de boieri trimisă la Constantinopol și stabilirea unor condiții de închinare într-un hațișerif acordat de sultanul Baiazid al II-lea.

Tratatul dintre Poartă și Moldova — arăta în memoriul său N. Rosetti-Rosnovanu — prevedea, printre altele, independența și libertatea românilor moldoveni. Conform stipulațiilor „tratatului” amintit, Poarta s-ar fi angajat să apere Moldova împotriva oricărui inamic extern și să-i mențină integritatea teritorială. Drept recompensă pentru protecția acordată, țara oferea un tribut anual.⁶³

Dar Poarta, acea „tirană” împărăție n-a fost mulțumită cu asemenea raporturi care lăsaus Principatelor române o relativă libertate de mișcare chiar pe planul relațiilor externe. Scopul ei era să instaleze „jugul

⁵⁷ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 146-147.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 119-120.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 192.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 119-120. www.dacoromanica.ro

robiei”⁶⁴. Țara Românească, la începutul relațiilor ei cu Poarta, se afla „în bună stare” și posedă „oareșcare putere de oaste pămîntească”, încît „s-a tot apărât din vreme în vreme”⁶⁵. Pe măsură ce capacitatea ei de apărare slăbea, „sălbatica tiranie au călcat hotarul țării, ce era jumătate apa Dunării” și a transformat în raiale cetățile Brăila, Giurgiu și Turnu. Acestea au fost apoi înzestrate cu „oaste turcească” și populate cu „locuitori de familii turcești”, transformîndu-le stăpînirea în „oblăduire turcească, atît politicească cit și a legilor lor, cu geamii”⁶⁶.

Sleite în lupta de apărare a autonomiei, Principatele române — cum arătau, în continuare, boierii — și-au văzut înăsprit statutul politic internațional prin restrîngerea tot mai pronunțată a autonomiei și afectarea instituțiilor autohtone cu concursul fanarioților. Fiind cei mai obedienți supuși ai împărăției turcești, instalați pe tronurile Principatelor române, aceștia aveau drept scop să distrugă ființa autonomă a Moldovei și Munteniei, să lichideze raporturile contractuale stipulate în capitulații⁶⁷. În acest sens, îndată instalați la putere, domnitorii fanarioți au abolit miliția națională, au numit greci în funcția de capuchehaie și au restrîns în măsură mai mare libertatea comerțului, subordonînd aproape total economia Principatelor intereselor Imperiului otoman. Totodată, domnitorii fanarioți au permis turcilor din serhaturile Brăila, Giurgiu și Turnu să cuprindă moșii, cu sate întregi și întinse, ai căror locuitori erau scoși de sub oblăduirea țării și transformați în „raia”. În acest mod s-au ivit alte două rele vătămătoare intereselor țării, anume: turcii din serhaturi care se preumblau prin țară oricînd voiau, precum și hoții care găseau scăpare la acele raiale, atacînd deseori împreună cu turcii. În acest chip — mai arătau boierii — „nevinovatul norod al țării aceștia pierzîndu-și de tot eleftheriia, au căzut supt jugul oblăduirii neamului străin grecesc, celui nesățios și îndărătnic”⁶⁸. Românii au ajuns astfel „robi la robii Porții”, pătîmind „groaznice și necontenite jafuri și stingeri caselor și averilor noastre” și pierzînd „toate canalurile prin care am fi putut alerga cu jăluiri spre aflarea ajutorului”⁶⁹. Prin infuzia de elemente grecești în țară pe diferite căi, mai ales prin căsătorii, numărul acestuia în rîndul clasei boierești și negustorești a sporit considerabil, încît — privite la vîrf — Principatele române păreau o nouă Grecie.

Și în Moldova — cum arăta N. Rosetti-Roznovanu — abandonînd relațiile contractuale și bizuindu-se pe fanarioți, Imperiul otoman comisesse numeroase abuzuri. În acest sens erau enumerate: lăsarea țării la discreția prădăciunilor tătărăști, acapararea unei părți din teritoriu și transformarea ei în raia, dar mai ales înstrăinarea unor părți din trupul țării. Protecția otomană, în loc de a se exercita în scopul pentru care fusese solicitată, se transformase într-o continuă stare de opresiune, de spoliere a Moldovei de drepturile ei legale⁷⁰.

⁶⁴ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 120.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 193. Vezi și I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 112 — 113.

⁶⁸ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 121.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 103, 108.

Prezentind cadrul legal al raporturilor cu Poarta și denunțind cu precădere regimul fanariot, starea de decădere social-economică, politică și morală a Principatelor române datorită introducerii unei administrații străine, ostilă instituțiilor legale și aspirațiilor acestora, memoriile boierești formulau și soluțiile pentru regenerarea Principatelor. Într-o jalbă din 31 martie 1821 către Poartă, boieri din Moldova solicitau abolirea regimului fanariot și restabilirea autonomiei depline. Să se recunoască printr-un hatașerif — solicitau ei — „pronomiile obiceiurilor, ce din vechime au avut norodul Moldovei, care din vreme în vreme s-au perdut mai de tot ființa lor din întrebuintările cele rele ale domnilor greci, ce au fost orînduiți oblăduitori pămîntului, căci nu am fost slobozi, nici putincioși a înfățoșa jalbele noastre către pragul prea puternice împărății, cu arătarea durerilor asupritoare”⁷¹.

Deci pierderea treptată a privilegiilor țării, degradarea autonomiei și a instituțiilor naționale erau, printre altele, cauzate de faptul că autoritatea de stat fusese capturată de greci, că aceștia slujeau propriile lor interese și nu deveneau pe lângă Poartă ecoul revendicărilor și necesităților Moldovei. De aceea, se impunea cu acuitate alungarea grecilor din țară și suprimarea regimului fanariot. Se cerea, totodată, ca mănăstirile închinete cu averile lor să fie luate din mina grecilor, să nu mai servească o cauză străină, și să fie date „pe socotința patriei”. Se mai invoca necesitatea alcătuirii de legi în limba română⁷², iar domnitorii să fie aleși dintre boierii pămînteni. În același timp, spre a se reglementa eficient și rapid relațiile cu Poarta, Moldova să aibă la Constantinopol o capuchehaie dintre conaționali.

Boierii munteni formulau un program mai complet de revendicări în scopul redobîndirii autonomiei depline și consolidării Principatelor ca entitate politică distinctă. Cei refugiați la Brașov — în memoriul amintit către țar, din 1821 — preconizau, mai întii, delimitarea frontierei dintre Țara Românească și Poartă pe talvegul Dunării, așa cum fusese odinioară, pentru ca teritoriul românesc să nu mai fie confundat cu acela al imperiului⁷³. În acest sens, raialele Brăila, Giurgiu și Turnu trebuiau desființate spre a se restabili autoritatea domnitorilor români asupra locuitorilor din acea zonă. Turcii aflați în raiale urmau să fie evacuați peste Dunăre, încetînd astfel să mîi stăpînească moșii în Țara Românească.

În unele memorii — ca în acela din decembrie 1822⁷⁴, de pildă, — se propuneau soluții tranzitorii de trecere în stăpînire românească a acestor raiale, în caz că nu era posibilă de la început alipirea lor la Țara Românească. Se sugera, de pildă, ca prin discuții cu Poarta să se obțină, în prima fază, un statut special pentru cetățile Brăila, Giurgiu și Turnu, anume să fie coborît rangul lor de pašalic, adică să fie conduse de ofițeri inferiori subordonați domnitorului român. Totodată, aceste „hasuri” stăpînite de turci să permită accesul liber al Țării Românești spre schelele de la Dunăre⁷⁵, contactul ei liber cu această arteră comercială. Faza următoare ar fi însemnat integrarea completă a fostelor raiale la teritoriul țării.

⁷¹ *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 441 — 442.

⁷² *Ibidem*, p. 441 — 442, vol. II, p. 347 — 349, p. 401 — 407.

⁷³ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 125. Vezi și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 83 — 87.

⁷⁴ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 229 — 230.

⁷⁵ *Ibidem*.

Restabilindu-se suveranitatea țării asupra întregului teritoriu, trebuia apoi — în concepția boierimii — să se producă o schimbare în natura administrației. În temeiul prevederilor tratatului de la Kuciuk-Kainargi s-a acționat pentru restaurarea situației dinaintea de 1641, din timpul domniei lui Matei Basarab, când — după boieri — țara nu se afla sub „jugul oblăduirii grecilor”. Se prevedea astfel așezarea relațiilor turco-române pe temeiul vechilor capitulații. În acest chip, „să nu fie îndatorată țara la mai multă răspundere, nici măcar la cel mai mic și mai puțin lucru, cu nici un fel de pricină, fără numai la aceea ce se coprinde în legăturile cele vechi ale țării”⁷⁶.

Tributul, pentru că el constituia legătura materială cu Poarta, urma a se revizui în măsură să concorde cu obligațiile specifice în primele capitulații⁷⁷. Dat fiind că cuantumul lui inițial fusese depășit prin abuzuri, se impunea ca Țara Românească să fie despăgubită de sumele și furniturile percepute de Poartă ilegal în întreaga epocă a suzeranității otomane. Era, de fapt, o propunere deghizată de abolire a obligațiilor materiale față de Imperiul otoman.

Alte principii inserate în același memoriu tindeau spre consolidarea Principatelor române ca o entitate economică distinctă. Afirmau, mai întâi, necesitatea libertății legăturilor comerciale externe și abolirea, în acest mod, a monopolului otoman. Să nu fie opriți de nimeni — afirmau boierii reformatori — „a scoate peste granițe, în orice parte vom putea găsi folosul aliișverișului nostru, ca cu acest mijloc să se poată ajutara patria noastră”⁷⁸. Se mai solicita totodată — cum se făcea într-un memoriu din decembrie 1822⁷⁹ — desființarea barierei vamale din cuprinsul Imperiului otoman, spre a permite mărfurilor românești să pătrundă liber pe piețele străine. În caz că acestea nu erau suprimate, mărfurile românești să aibă dreptul de tranzit neîngrădit prin Turcia, spre a putea fi desfăcute în alte țări. Vasele comerciale ale Țării Românești să poată naviga liberi pe toate mările turcești și să beneficieze de dreptul de a ancora. În plus, acestea să se distingă prin însemne proprii „care să aibă stema țării”⁸⁰. Se urmărea, astfel, afirmarea individualității statale și prin intermediul vaselor comerciale care circulau în mările Imperiului otoman.

Producția industrială a țării încetinită pînă atunci în dezvoltarea ei de o serie de restricții, dar mai ales de faptul că piața internă era total deschisă la circulația mărfurilor străine, se bucura de o mare atenție în memoriile boierești. Pentru a defini mai clar individualitatea Principatelor române, boierii reformatori revendicau libertatea de a întemeia „fabrici de orice fel de meșteșug”⁸¹ și reconfirmarea dreptului de a comercializa liber produsele acestora. Dreptul țării de a deschide mine, de a exploata metale și de a le vinde nestingerit constituia un alt imperativ economic.

Prin reformele preconizate, boierimea tindea, totodată, de a face din Țara Românească o entitate economică distinctă și pe calea unei

⁷⁶ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 125.

⁷⁷ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 230 — 231.

⁷⁸ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 125 — 126.

⁷⁹ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 231.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 126.

politici vamale autonome. Se cerea astfel dreptul țării de a interzice pătrunderea pe piețele ei a vinurilor și, în general, a băuturilor nu numai turcești, ci și de altă proveniență străină⁸².

Pentru consolidarea elementului românesc din economie se preconizau măsuri speciale ca străinii care practicau comerț sau meșteșuguri să se supună aceluiași condiții posedate de pămînteni, precum și legiuirilor edictate de conducerea politică a statului⁸³. Era deci o încercare de a lichida privilegiile străinilor angrenați în economia românească, de a crea condiții de egalitate pentru autohtoni în vederea stimulării activității acestora și sprijinirii luptei cu concurența străină. Totodată, se încerca să se lovească în jurisdicția consulară, atît de păgubitoare pentru autonomia statală.

Controlul statului asupra veniturilor unor așezăminte publice — cum erau, de pildă, mănăstirile închinete — reprezenta un obiectiv principal al politicii de autonomie economică promovată de boierimea reformatoare. Se cerea, astfel, ca o parte din veniturile mănăstirilor închinete să fie reținute de vistieria țării⁸⁴.

Un obiectiv fundamental al mișcării boierești pentru reforme îl constituia întemeierea unei administrații autohtone. În „Proiect pentru îndreptarea țării”⁸⁵ se preconiza ca grecii îndeosebi și străinii în general aflați în țară, indiferent de treapta socială, „să fie în veci depărtați cu totul de orice treabă politică”⁸⁶. Se tindea, totodată, spre îndepărtarea din funcții chiar și a relaților și călugărilor greci⁸⁷. Era vorba, deci, de afirmarea unui puternic curent de sprijinire a elementului național, de o încercare de a face din acesta singura forță de guvernare a țării. Străinii, care jefuiseră nemilos țara, îi storseseră resursele și-i schimbaseră fundamental instituțiile trebuiau excluși din viața politică. Spre a se limita accesul grecilor spre funcții politice se mai prevedea depozitarea aceluia dintre ei ajuși pe treptele boieriei de orice privilegiu, inclusiv de acela de a poseda poslușnici și scutelnici⁸⁸. Excluși de la viața politică, grecii se puteau îndrepta nestingheriți spre activități economice, spre comerț și industrie, cu condiția însă de a se supune aceluiași reguli ca pămînteni.

Pronunțîndu-se atît de hotărît împotriva străinilor care constituiseră instrumentul prin care țara fusese jefuită, unele acte boierești, printre care „Legămînt pentru unire”⁸⁹, adresau un apel diferitelor clase și pături ale societății românești de a acționa împreună pentru clădirea unei patrii românești, a unei societăți care să se dezvolte ca o comunitate distinctă. Coeziunea internă numai era capabilă să învingă adversitatea străină, să consolideze o patrie românească. Animată de conștiința propășirii și dezvoltării patriei, a statului român autonom, boierimea aceasta uită de privilegiile feudale, de faptul că solidaritatea internă mult solicitată de ea era greu de realizat în condițiile unei societăți măcinată de atîtea discrepanțe și antagonisme.

⁸² *Ibidem*, p. 128.

⁸³ *Ibidem*, p. 129.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 131.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 178 — 179.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁸⁷ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 80 — 81.

⁸⁸ Emil Vrtoșu, *op. cit.*, p. 179.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 183 —

Dar o patrie cu identitate politică proprie era de neconceput fără existența unei armate naționale. Evenimentele generate de mișcarea eteristă, de revoluția lui Tudor Vladimirescu mai ales făcuse evidentă pentru orice om politic care acționa pentru consolidarea Principatelor române necesitatea instituționalizării unei armate naționale, desființate de regimul fanariot.

La 9 mai 1821, într-un memoriu către Metternich⁹⁰ se demonstra că jafurile eteriștilor și arnăuților fuseseră posibile tocmai pentru că lipsea o forță armată națională. Instrument în mîna domnitorului fanariot — se mai releva în același memoriu — arnăuții, îndată cu încetarea serviciului la curte, deveneau cete prădalnice care terorizau țara și locuitorii ei. Țara Românească nu dispunea de o forță capabilă care să țină piept nu numai acestor cete de tilhari, dar și eteriștilor care pătrunseseră în Principatele române fără să fi întîmpinat vreo rezistență. Autonomia țării, în lipsa unei instituții militare, fusese grav compromisă. În plus, numeroși străini aflați pînă și în oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu au dovedit — în ultimă instanță — că urmăreau scopuri deosebite de acelea ale țării. Se preconiza astfel renașterea armatei naționale în formele existente înainte de regimul fanariot. Sub acest raport era semnificativ un „Proiect pentru îndreptarea țării” din 1822⁹¹, în care se propunea ca pentru necesitățile de apărare să se constituie „ogeacurile slujitorimei pămîntești cei din vechime, adică seimenii, fustașii, cazacii, catanele, lefecii, dorobanții, vînătorii, poterașii, plăiași, slujitorii după la județe și alte bresle slujitorești”⁹². Armata națională astfel reconstituită trebuia să fie distinctă de aceea otomană. În cazul unui conflict armat al Porții, îndeosebi cu Rusia — cum aluziv se vorbește într-un memoriu din decembrie 1822⁹³ — armata română ar fi urmat să rămînă în neutralitate, limitîndu-și activitatea la apărarea teritoriului țării de răufăcători interni sau de bande prădalnice dinafară, de obicei turci din serhaturi.

Unele memorii boierești revendicau mai mult decît se făcea, în general, prin solicitarea de restabilire a autonomiei. La 10 aprilie 1821, din Cîmpulung, județul Muscel, Grigore Băleanu înmînase lui Al. Ipsilanti, spre consultare, un memoriu către țarul Rusiei⁹⁴. Explica, mai întîi, împrăjurările izbucnirii revoluției și extensiunea ei, demonstrînd că aceasta era o consecință a jafurilor fanariote. Locuitorii „pămîntului dacic” — în numele cărora vorbea — fuseseră deposedați de propriile lor drepturi de a se guverna, devenind supușii fanarioților. Sub regimul acestora, țara „a fost sleită” în timp ce locuitorii ei „flămînzesc și umblă goi”⁹⁵.

Invocînd deciziile Congresului de la Laybach al monarhilor europeni și pretinzînd, chipurile, că acesta își propusese „să asigure drepturile tuturor noroadelor”, Gr. Băleanu solicita totodată concursul Rusiei pentru ca poporul să redobîndească „vechea libertate și autonomie”. Pentru a asigura viitorul țării — considera acest boier patriot — români nu se mai puteau limita să ceară doar revenirea la vechile privilegii, respecta-

⁹⁰ *Răscoala din 1821*, vol. II, p. 157 — 159.

⁹¹ Emil Vrtoșu, *op. cit.*, p. 179.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 232.

⁹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 54.

⁹⁵ *Ibidem*.

rea deci a unor „tratate” încălcate de fanarioți. Era imperios necesar „să se smulgă pământul dacic cu hotarele sale naturale și cu pământeni care locuiesc înrînsul, din stăpînirea puterii otomane. Nu cerem lucru nepotrivit cu dreapta rațiune, ci cerem ceea ce toate popoarele cunosc ca rațional și drept și natura privește ca ceva firesc, să se desfacă adecă poporul nostru de acum înainte pentru totdeauna ca popor cu totul liber, suveran, autonom și legat de singura protecție a majestății voastre, monarh ortodox, filantrop și prea drept al tuturor Rusiilor”⁹⁶. Interesant de subliniat, mai ales pentru mentalitatea acestui boier, faptul că el formula un asemenea principiu pornit de la dreptul natural și rațional al popoarelor de a dispune liber de soarta lor. Este incontestabil un principiu revoluționar pe care acest boier luminat intenționa să-l înfăptuiască cu concursul unor puteri conservatoare, interesate însă în slăbirea Imperiului otoman și expansiunea spre sud-estul Europei.

Grigore Băleanu revendică astfel independența, ruperea legăturilor de vasalitate față de Turcia, în temeiul unui principiu natural și rațional conform căruia orice popor are dreptul firesc de a trăi în stare de libertate și suveranitate. Descătușat de suzeranitatea otomană, statul român urma să-și asigure independența pe calea protecției promisă de Rusia tuturor popoarelor creștine din Imperiul otoman.

Este de relevant că ideea aceasta a unui statut de independență apărea în împrejurările cooperării unei părți a boierimii cu eteriștii, care acționau ei înșiși pentru eliberarea patriei lor, sub protectorat rusesc. Așa se explică faptul că memoriul acesta, înainte de a fi trimis țarului, a fost expedit spre avizare conducătorului Eteriei.

Devenită suverană — se mai preciza în același memoriu — patria trebuia să fie recunoscută „cu toate hotarele ei naturale, de la munții Carpați și pînă la jumătatea fluviului Dunărea, liberîndu-se toate părțile riverane ale Dunării, cite din timp în timp au fost încălcate de serhaturile turcești, deoarece acel pămînt e pămînt drept al Daciei, unde sînt moșii mănăstirești și boierești” răpite de turci⁹⁷. Noul stat independent, denumit Dacia, urma să aibă o administrație națională, cu o armată națională capabilă să-i apere fruntariile și suveranitatea. Dunărea ar fi devenit un „hotar de netrecut al întregii Dacii și barieră de nepătruns împotriva puterii otomane”. În acest scop, pe țărmul Dunării și în alte puncte vulnerabile, urma a se construi „bastioane împotriva oricărei eventuale năvăliri neașteptate și pentru siguranța hotarelor”. Se restaura astfel „neatîrnarea, libertatea deplină, autonomia și suveranitatea poporului dacic”⁹⁸.

Un obiectiv fundamental al acțiunii boierești pentru restaurarea deplinei autonomii statale l-a constituit intervenția pe lîngă Austria în vederea transformării ei, alături de Rusia, într-o a doua putere protectoare. Din Brașov, la 25 martie 1821, boierii munteni refugiați aici se adresau împăratului habsburgic ca unui protector al „națiunii dacice”⁹⁹. Condamnînd pe eteriștii pătrunși în Principate, solicitau concursul împăratului spre a salva patria de la o ruină completă.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 54 — 55.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 54 — 56.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 400 — 402.

Este de remarcat că, grupul de boieri munteni aflați la Brașov voia să implice Austria în evenimentele din Principate, spre a reduce într-o anumită măsură influența puterilor suzerană și protectoare. Boierii aceștia se adresau împăratului habsburgic cu apelativul de „protector”, dovadă că se gindeau să facă din Austria cea de a doua putere protectoare, să reducă astfel influența crescîndă a Rusiei și, totodată, prin frontul unit al celor două puteri protectoare, să submineze suzeranitatea otomană,

La 31 august 1821, din Brașov, grupuri de boieri aflate aici, afirmînd că exprimă interesele întregului popor, se adresau din nou împăratului Austriei¹⁰⁰. Îi solicitau „puternica voastră protecție” pentru ca în viitor pămîntul țării să se bucure „de pace nestrămutată, de liniște și dreptate, cu toate privilegiile sale și obiceiurile locale în veci”¹⁰¹. Boierii sperau, în continuare, să dobîndească ajutorul Austriei pentru a restaura o domnie autohtonă „dăinuitoare și trainică pentru țară”¹⁰². Preconizau domnia pe viață în care vedeau o modalitate sigură de stabilitate politică, de respingere a influenței și ingerinței străine, de ocrotire a țării și de promovare treptată a progresului. Tot în sensul dobîndirii protecției Austriei, banul Brîncoveanu — cum arăta I.P. Liprandi¹⁰³ — se deplasase de la Brașov la Viena, discutînd situația Țării Românești cu cancelarul Metternich.

Din Odesa, la 10 octombrie 1822, Alexandru Sturdza invita pe Mihai Sturdza să alcătuiască un memoriu iscălit de toți boierii Moldovei, care să fie adus în atenția miniștrilor de externe și monarhilor Rusiei și Austriei cu ocazia întîlnirii de la Viena din decembrie 1822¹⁰⁴. Pe lângă interesul special pe care-l provoacă o asemenea scrisoare în legătură cu îndemnurile la activitate energetică în folosul patriei, ea constituie totodată o încercare de a aduce problema Principatelor române în dezbaterile miniștrilor de externe ai celor două imperii limitrofe. Se urmărea, astfel, ca statutul internațional al Moldovei și Munteniei să devină o parte integrantă a dreptului public european, să se obțină chiar consacarea lui în cadrul unei asemenea reuniuni. Pînă atunci, capitulațiile Principatelor, drepturile lor străvechi de autonomie deveniseră un obiect al convorbirilor, deliberărilor și tranzacțiilor ruso-turce. Se năzuia ca sfera recunoașterii internaționale să fie extinsă, prin garantarea acestui statut atît de Rusia cît și de Austria.

Din discuția cu un mare boier muntean refugiat la Brașov, francezul Laurençon aflase — la începutul lui 1822 — de acțiunea desfășurată în vederea consolidării Principatelor române ca entități distincte pe calea garantării statutului lor politic nu numai de Rusia, ci de „congresul general european”¹⁰⁵. Se observă, deci, o încercare de înlăturare a protectoratului exclusiv rusesc, a știrbi suzeranitatea otomană spre a o substitui, printr-un protectorat colectiv al marilor puteri ale Europei. Întrezărită încă de atunci, aceasta a constituit soluția care a permis, în alte împrejurări, constituirea statului național român.

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 324 — 326.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, vol. V, p. 345.

¹⁰⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 163 — 164.

¹⁰⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 87.

Acțiunea boierimii pentru restabilirea autonomiei statale dobîndește proporții destul de ample, transformîndu-se într-o veritabilă mișcare de emancipare politică. Grupuri de boieri contaminați de ideile liberale, dar preluînd mai ales din obiectivele fundamentale ale revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, pe acela al consolidării politice a Principatelor române, reușesc prin întreaga lor activitate în exterior să facă o largă difuziune idealurilor românești.

Dar, o asemenea activitate era dezavuată de Rusia¹⁰⁶, puterea protectoare, tocmai pentru că-i scăpa de sub control prin obiectivele urmărite. Din Sibiu, la 9 ianuarie 1822, Minciaky, numit consul general al Rusiei în Principatele române, într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin exprima nemulțumirea guvernului țarist pentru că, fără acordul lui, inițiaseră o acțiune pe lângă Poartă care urmărea consolidarea autonomiei statale¹⁰⁷. Intrînd în legături directe cu guvernul de la Constantinopol, fără încuviințarea Rusiei, boierii scăpau de sub tutela puterii protectoare. Aceasta aprecia că, prin discuții de acest gen, era slăbită influența sa asupra Principatelor române, fapt ce o făcea să blameze inițiativa boierimii. În scopul de a împăca Rusia, la 29 ianuarie 1822, boierii moldoveni aflați la Cernăuți încercau pe lângă A. Pini să-și justifice demersul pe lângă Poartă în vederea restaurării autonomiei naționale¹⁰⁸. Justificîndu-se, boierii arătau că, de fapt, ceea ce solicitaseră erau capitulațiile sancționate și de Rusia dar neaplicate. Mai adăugaseră deci — spuneau ei — „o singură cerere”, anume aceea de a scăpa de regimul fanariot și de a se reveni la cîrmuirea țării prin pămînteni „ca în vechime, aducînd drept pildă hotărîrea din anul 1529, epocă de supunere a țării, adică domnii să fie moldoveni”¹⁰⁹, precum se insera și în tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Boierii asigurau pe fostul consul general al Rusiei, A. Pini, că în privința doleanțelor formulate „nu se va lua vreo hotărîre fără consimțămîntul puterii protectoare”¹¹⁰.

Din această asigurare rezultă iritarea Rusiei de faptul că boierii tratau direct cu Poarta, fără mijlocirea ei, ameliorarea statutului inter național al Principatelor române pe calea abolirii regimului fanariot și a restaurării unor domnii naționale. Rusia, care considera protecția un instrument de a slăbi în favoarea propriilor interese suzeranitatea otomană asupra Principatelor române, respingea orice acord direct cu guvernul de la Constantinopol încheiat fără știrea ei. De aici și insistența cu care susținea cererile turcilor de revenire în țară a boierilor, înspăimîntați nu numai de revoluție, dar și de abuzurile și jafurile ocupanților turci. Rusia privea chestiunea prin prisma interesului ei, anume de a satisface cererile Porții — în rîndul cărora figura și aceea de repatriere a emigranților — cu scopul de a obține, în final, evacuarea Principatelor române de oștile otomane și stabilirea, astfel, a echilibrului dintre cele două puteri în privința poziției față de Moldova și Muntenia.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰⁷ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 30 — 31.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 50 — 53.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

Atitudinea Porții față de revoluție reflectă elocvent statutul internațional deosebit al Principatelor române. În acest sens, I.P. Liprandi remarcă nepăsarea inițială și, mai târziu, „acțiunea prudentă a guvernului turc”¹¹¹ față de evenimentele revoluționare din stînga Dunării. Nu era vorba însă de nepăsare — cum considerau unii — ci de o expectativă dictată de statutul internațional al Moldovei și Munteniei. Turcii nu puteau introduce armată aici, deoarece conform tratatelor internaționale se izbeau de Rusia țaristă. O intervenție otomană precipitată, fără cunoașterea atitudinii celeilalte părți, ar fi putut provoca un război cu Rusia și deci o ocupare de către aceasta a Principatelor române, care ar fi putut fi smulse de sub suzeranitatea sultanului. Prudența guvernului otoman a fost dictată de rațiuni politice bine definite, de faptul că cele două state românești nu puteau fi la totala lui discreție, precum erau celelalte provincii creștine din Imperiul otoman. Numai după ce s-a asigurat că Rusia era constrinsă de propria ei politică de reprimare a mișcărilor revoluționare europene, Turcia a luat decizia — care nu mai comporta riscul războiului — unei intervenții militare în Principatele române.

Deși putere suzerană, Poarta s-a hotărît la intervenție după ce Congresul de la Laybach a dezaprobat asemenea mișcări seđițioase. De abia atunci ea a putut să întreprindă pe cont propriu acțiunea de represiune și să dea curs cererii Divanului Țării Românești către pașalele de la Dunăre formulată încă de la începutul revoluției, prin care solicitase concurs militar, spre a stăvili „răscoala care se lățește crescînd colosal în fiecare oră”¹¹². Pînă atunci însă — de teama de a nu fi implicată în conflict cu Rusia — Poarta dăduse dispoziții pașalelor de la Dunăre „să nu încalce sub nici un pretext, primii, tratatul de la București” din 1812¹¹³. Numai după ce s-a asigurat că Rusia era silită să rămînă în expectativă, să nu susțină mișcărilor revoluționare antiotomane, numai atunci Poarta a poruncit pașalelor de la Silistra, Brăila, Vidin etc. să atace pe răsculații din Moldova și Muntenia.

Ca putere protectoare, și în concordanță cu tratatul de la București din 1812, Rusia ar fi trebuit să protesteze împotriva acestei intervenții unilaterale. N-a făcut acest lucru, deoarece transformîndu-se împreună cu Austria în jandarm al Europei, în instrument de zdrobire a oricăror mișcări insurecționale, a trebuit să se încline în fața imperativului reacții unii europene de a interveni pretutindeni unde ordinea socială feudală era periclitată. Sub acest raport, Principatele române erau abandonate intervenției Porții care trebuia să restabilească pretinsa ordine legală.

Hotărînd intervenția, la 21 mai 1821¹¹⁴, sultanul acorda boierilor Țării Românești un firman prin care condamna evenimentele revoluționare, mai ales tulburările eteriștilor și ale arnăuților sirbi, greci și bugari, justificînd astfel necesitatea unui corp expediționar otoman pentru protejarea locuitorilor și a Principatelor, pentru restabilirea ordinii. Oștile otomane anunțate a fi trimise aveau poruncă „a nu se amesteca în alt decît

¹¹¹ *Ibidem*, vol. V, p. 411.

¹¹² *Ibidem*, vol. I, p. 237.

¹¹³ *Ibidem*, vol. V, p. 297.

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 176

numai în dărăpănarea și prăpădirea insurgenților și a reaseza obșteasca liniște și a despărți pe cei asupriți de către cei asupritori”¹¹⁵.

Este de remarcat faptul că sultanul justifică dispoziția de a trimite oști în Moldova și Muntenia, semn că — în ciuda faptului că autonomia le fusese grav afectată de regimul fanariot — acestea continuau să rămână entități administrative distincte, nefiind guvernate direct de turci. Armata otomană intrată în Principatele române avea o misiune specială și temporară, aceea de a nimici pe răzvrățitori, subînțelegându-se că îndată ce-și va îndeplini misiunea se va retrage. Este, de asemenea, semnificativ că ea n-a putut întreprinde intervenția decît în baza unui firman.

O justificare a prezenței armatei turcești în Principatele române era adresată și Rusiei la 18 iulie 1821¹¹⁶. Se sublinia și de data aceasta că scopul pătrunderii trupelor străine aici era de a lichida mișcarea revoluționară. Sublima Poartă nu avea intenția de a schimba ordinea stabilită, nici de a aduce vreun prejudiciu privilegiilor de care se bucurau cele două Principate. După restabilirea ordinii, guvernul otoman se angaja să procedeze la instalarea domnitorilor și să manifeste cea mai mare grijă pentru respectarea convențiilor și menținerea privilegiilor celor două state, ca în trecut.

Poziția Rusiei față de intervenția otomană demonstra tocmai faptul că ea era prizoniera propriei sale politici de jandarm european. La 5 februarie 1821, A. Pini, consulul general al Rusiei în Principatele române, răspunzînd notei Divanului Țării Românești prin care i se cerea consimțămîntul de a fi chemate trupe otomane din serhaturile dunărene, spre a fi trimise împotriva lui Tudor Vladimirescu, adoptă o atitudine opusă¹¹⁷. Mai întîi, spre a se justifica o intervenție a trupelor otomane trebuia văzut dacă intenția boierilor din Divan concorda cu conținutul acordului între Rusia și Turcia privitoare la Principate. Chiar dacă prezența trupelor otomane ar fi dictată de necesități, trebuia avut în vedere că hatiseriful din 1802 garanta inviolabilitatea celor două state românești. Și numai în cazuri cu totul excepționale turcii puteau interveni și restabili ordinea. Boierii erau criticați că, în loc de a uza de mijloace interne, recurgeau la concursul forțelor otomane spre a înăbuși revoluția¹¹⁸.

Invocînd acordul ei cu Poarta, dar și hatiseriful din 1802, Rusia se străduia să împiedice intrarea trupelor turcești tocmai din nevoia de a nu diminua influența ei aici prin prezența unor forțe militare străine. Opunîndu-se prezenței militare turcești, Rusia pornea de la principiul neamestecului în afacerile interne ale Principatelor române¹¹⁹. Totodată, ea era afectată de faptul că guvernul de la Constantinopol întreprindea măsuri decisive fără a o consulta, cu toate că în ultimii 50 de ani nu se făcuse nici o schimbare aici fără acordul ei.

Nu este deci de mirare că Rusia se opunea cu înverșunare intervenției. Din Constantinopol, la 10 mai 1821, von Miltz raporta regelui Prusiei că baronul Stroganov, ambasadorul Rusiei, protestase formal împo-

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente ...* vol. II, p. 587.

¹¹⁷ *Rădcoala din 1821*, vol. I, p. 238 — 239.

¹¹⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 39 — 41.

¹¹⁹ G. Meltan, *Acțiunea diplomatică a Europei față de Principatele române între anii 1821 și 1834*, București, 1903, p. 24.

triva intrării turcilor în Principate. Rusia socotea că după retragerea lui Ipsilanti dispăruse „starea de anarhie”¹²⁰, se instalaseră autoritățile legale și deci Turcia nu mai avea motive de intervenție. Poarta, dimpotrivă, aprecia că Moldova și Muntenia erau în stare de insurecție și, în temeiul acestui fapt, legitima atitudinea ei agresivă.

Ocupația turcească asupra Principatelor române a devenit, chiar de la început, o problemă internațională. La 28 august 1821, ambasadorul Prusiei la Constantinopol înmîna guvernului otoman o notă prin care protesta împotriva prezenței militare turcești în Principatele române¹²¹. Prusia se plasa pe poziția Rusiei, solicitînd retragerea trupelor otomane din Moldova și Muntenia și restabilirea legalității prin numirea domnitorilor. În plus, Prusia cerea retragerea trupelor otomane spre a evita o ciocnire a acestora cu rușii. În caz de prelungire a ocupației — mai susținea aceiași putere — intervenția militară a Rusiei ar fi devenit inevitabilă. Se încerca să se inoculeze guvernului otoman teama că, în caz de conflict militar cu Rusia, s-ar găsi în mare dificultate. Problema ocupației turcești asupra Principatelor române preocupa chiar Suedia, prin cavalerul Palin, trimisul ei la Constantinopol. La 9 octombrie 1821¹²² solicita retragerea oștilor turcești din Moldova și Muntenia. Un demers similar pe lângă guvernul otoman era făcut și de internunțiu, în numele Austriei, la 24 ianuarie 1822¹²³.

Rezultă, din aceste demersuri diplomatice că, deși se recunostea suzeranitatea, diplomații marilor puteri considerau Principatele române comunități politice distincte, în care turcii nu se puteau amesteca și, mai ales, nu puteau menține trupe, chiar și sub pretextul stingerii focarelor insurecționale, cum susțineau ei. Puterile europene, mai ales Rusia, Prusia și Austria, cereau Porții restabilirea legalității în relațiile cu Principatele române, adică o administrație autonomă a acestora concordantă cu „vechile tratate”¹²⁴, cu capitulațiile, care dobîndeau astfel o consacrare internațională.

Poarta la rîndu-i simțea nevoia să justifice față de puterile străine ocupația ei. Pentru tergiversarea retragerii trupelor — cum nota ambasadorul Prusiei, von Militz, într-un raport către rege din 10 septembrie 1821¹²⁵ — pretexta că urmărea printr-o asemenea acțiune să preîntîmpine o ocupație rusească. Reis-Effendi ceruse internunțiuului și ambasadorului britanic, Strangford, să garanteze formal că Rusia nu-și va introduce trupele în Principate. Cei doi ambasadori au refuzat însă să dea o asemenea asigurare.

Se constată, prin urmare, tendința guvernului otoman de a internaționaliza problema Principatelor române, de a interpune în relațiile dintre el și Rusia — socotită putere protectoare — două mari state europene, Anglia și Austria. Totodată, solicitînd o garanție greu de obținut din partea acestora, Poarta căuta, în fond, să eludeze cererile tot mai insistente nu numai ale Rusiei, ci și ale altor mari puteri europene de retragere a trupelor ei din Moldova și Muntenia, spre a evita nu atît un răz-

¹²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 579 — 580.

¹²¹ *Ibidem*, p. 595 — 596.

¹²² *Ibidem*, p. 603.

¹²³ *Ibidem*, p. 620.

¹²⁴ G. Meltani, *op. cit.*, p. 12.

¹²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 598.

boi, cit, mai ales, o decizie a Rusiei de a intra sau chiar de a se înstăpini în cele două state românești.

Ocupînd Principatele române într-o conjunctură care se părea favorabilă, Poarta încearcă consolidarea suzeranității ei. La 29 iunie 1822, la Constantinopol, guvernul otoman înainta ambasadorilor marilor puteri o notă prin care declara că nu va mai admite reprezentanțe consulare din partea acestora decît la Iași și București¹²⁶. Marile puteri limitrofe deci aveau drept la reprezentare consulară numai în cele două capitale, interzicîndu-li-se trimiterea de agenți și în alte orașe ale celor două Principate. Poarta dispunea, totodată, ca consuli marilor puteri să nu poată fi numiți decît dintre supușii acestora. Se interzicea ca o asemenea funcție să fie încredințată vreunui dintre supușii Imperiului otoman, mai ales grecilor pe care guvernul de la Constantinopol se străduia să-i alunge și din asemenea eventuale demnități.

Rostul unei asemenea dispoziții trebuie văzut în preocuparea Porții de a limita cit mai mult activitatea consulatelor străine la misiunea care prezidase constituirea lor, anume de protejare a propriilor supuși, și de a evita deci transformarea unora dintre acestea în centre de opoziție anti-otomană. O asemenea situație putea fi creată mai ales — după credința guvernului otoman — cînd în fruntea consulatelor se aflau chiar supuși ai Porții, care foloseau funcția deținută în vederea pregătirii unor provocări sau răscoale antiotomane.

Dar, prin ocupația militară asupra Principatelor române, Poarta își propusese să realizeze mai mult. Încecea cu precădere să se desprindă de tutela rusească în raporturile cu Moldova și Muntenia. Cum scria Frederic de Gentz din Viena, la 18 iulie 1823 lui Grigore Ghica¹²⁷, guvernul otoman înțelesese că existența imperiului ar fi fost precară și tot timpul nesigură dacă continua să rămînă în stare de dependență și de supunere față de voința Rusiei. De aici încercarea turcilor de a-și consolida suzeranitatea asupra Principatelor române, printr-o serie de decizii care nu numai că nu dobîndiseră acordul Petersburgului, dar îl nesocoteau și iritau. O asemenea atitudine provoca împotrivirea unor boieri. La 7 octombrie 1821, un grup al acestora refugiat la Cernăuți adresa Porții un arz prin care solicitau retragerea oștilor ei de ocupație¹²⁸. În justificarea unei asemenea doleanțe, boierii făceau caz de capitulații, de faptul că Turcia trebuia să respecte autonomia Moldovei.

Pusă în fața unor fapte împlinite prin care-și vedea influența aproape anihilată, Rusia desfășoară o susținută activitate diplomatică pentru a da o consacrare internațională statutului ei de putere protectoare. La congresul de la Verona din 6 decembrie 1822 — cum informa același Frederic de Gentz pe Grigore Ghica¹²⁹ — Rusia propunea măsuri pentru lichidarea ocupației turcești. Se crease chiar o situație umilitoare pentru puterea protectoare prin activitatea unilaterală a guvernului otoman în reglementarea statutului Principatelor române. Țarul însuși cerea la Verona ca

¹²⁶ *Răscoala din 1821*, vol. III, p. 108 — 109.

¹²⁷ *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813 à 1828)*, publiée par le Comte Prokesch-Osten fils, vol. II, Paris, 1977, p. 233.

¹²⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 77.

¹²⁹ *Dépêche inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie*, p. 150.

Austria și Anglia să stăruie pe lângă Poartă spre a o determina să-i notifice și lui schimbările survenite în Moldova și Muntenia prin restaurarea domniilor naționale¹³⁰. Metternich intervenea în acest sens, dar guvernul otoman continua să nesocotească o asemenea dorință pentru motivul că Rusia rupsese legăturile diplomatice cu el.

Relațiile ruso-turce ating o încordare deosebită tocmai datorită ocupației otomane asupra Moldovei și Munteniei. Condiția esențială pusă de țar pentru reluarea relațiilor diplomatice cu Poarta o constituia evacuarea Principatelor române. Pentru Rusia ideea pierderii influenței aici era de neconceput, întrucât afecta întreaga ei politică în sud-estul Europei, de destrămarea Imperiului otoman și de moștenire a posesiunilor acestuia din Peninsula Balcanică. Pe bună dreptate baronul Bois-le-Comte considera că, înainte de Akerman, Moldova și Muntenia erau privite de guvernul de la Petersburg sub un îndoit interes¹³¹. În timp de pace ca mijloc de influență și de acțiune în provinciile creștine ale Imperiului otoman, iar în timp de război ca grătar al armatelor ei de pe frontul antiotoman din Balcani¹³². În plus, Principatele române frunizau și cadre militare, acele formațiuni de voluntari români care au participat la toate războaiele antiotomane.

În scopul evitării unei înăspriri a relațiilor dintre aceste două puteri caee ar fi putut provoca un război de natură să schimbe echilibrul european la care țineau atit de ult, Anglia și Austria îndeosebi, prin ambasadorii lor la Constantinopol, se alăturară Rusiei făcînd presiuni tot mai insistente pentru obținerea evacuării Principatelor române. Turcii însă, — cum nota din nou Gentz la 16 octombrie 1823 — deveniseră mai îndrăzneți, justificîndu-și ocupația prin pretenția că Moldova și Muntenia făceau parte integrantă din Imperiul otoman¹³³. În plus, Reis-Effendi mai invoca în sprijinul guvernului său precedentul creat de țările Sfintei Alianțe care trimiseseră trupe de represiune în teritorii cu totul străine.

Prelungirea ocupației turcești și amenințările Rusiei cu război determină o intensificare a demersurilor diplomatice ale marilor puteri pe lângă guvernul de la Constantinopol. Austria, dornică să atenuze nemulțumirea Rusiei spre a nu i se furniza un pretext pentru o acțiune militară în Principate — pe care voia s-o evite din cauza unei posibile integrări a acestora la Rusia, în cazul unei victorii — susține pe lângă Poartă punctul de vedere al guvernului țarist¹³⁴. Totodată, Anglia, adeptă a statu-quo-ului în sud-estul Europei, preocupată de stăvilirea expansiunii rusești, împărtășește și ea părerea unei retrageri cit mai urgente a armatei otomane din Principate.

Grație acestor presiuni, dar și amenințărilor Rusiei cu război, turcii începeau, în noiembrie 1824¹³⁵, să-și retragă trupele din Moldova și Muntenia, dar cu o încetineală care demonstra încercarea lor de a rezista la presiunile externe. Conflictul ruso-turc în problema ocupației otomane nu era stîns din cauza târăgănării retragerii nici în primăvara anului 1826¹³⁶.

¹³⁰ G. Meltani, *op. cit.*, p. 21 — 22.

¹³¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 384.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Dépêches inédites du chevalier de Gentz* ... vol. II, p. 263 — 264.

¹³⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente* ... , vol. II, p. 708 — 709.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 716 — 717. www.dacoromanica.ro

În contextul evenimentelor și aprecierilor expuse mai sus, revoluția de la 1821 apare ca un fenomen social-politic care a contribuit decisiv la afirmarea unui deziderat major al națiunii române și anume dreptul de a dispune de soarta ei în chip suveran.

Consecința unui asemenea eveniment l-a reprezentat consolidarea Principatelor române ca entități politice distincte, obiectiv esențial urmărit de Tudor Vladimirescu și apoi de mișcarea reformatoare a unei părți a boierimii.

Insurecția revoluționară contribuie mai ales la ascuțirea contradicțiilor dintre marile puteri, zădărniciind intențiile expansioniste ale imperiilor limitrofe față de popoarele și națiunile din sud-estul Europei. Principatele române reușeau astfel să dobândească restaurarea domniilor pămîntene și lichidarea regimului fanariot, pas important în lupta pentru emancipare deplină de sub suzeranitatea otomană.

LA RÉVOLUTION DE 1821 ET LE STATUT INTERNATIONAL DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

Dans le contexte des événements et appréciations exposés dans l'étude, la révolution de 1821 apparaît comme un phénomène socio-politique qui a contribué de manière décisive à l'affirmation d'un desideratum majeur de la nation roumaine, à savoir le droit de disposer souverainement de son sort.

La conséquence d'un tel événement fut la consolidation des Principautés roumaines en tant qu'entités politiques distinctes, objectif essentiel poursuivi par Tudor Vladimirescu et puis par le mouvement réformateur d'une partie de la classe des boyards.

L'insurrection révolutionnaire contribuait surtout à aggraver les contradictions entre les grandes puissances, déjouant les intentions expansionnistes des empires limitrophes envers les peuples et les nations du sud-est de l'Europe. Les Principautés Roumaines réussissaient de la sorte à restaurer le règne des princes autochtones et à liquider le régime phanariote, ce qui représente un pas important dans la lutte pour l'émancipation pleine et entière de la suzeraineté ottomane.

ASPECTE ALE LUPTEI ROMÂNILOR DIN CRIȘANA PENTRU AFIRMARE CULTURALĂ ÎNTRE 1849—1918

DE

VIOREL FAUR

Interesul pentru studierea adâncită a tradițiilor de luptă pentru afirmare culturală și unitate a românilor din Crișana, ca parte integrantă a luptei poporului nostru pentru apărarea ființei naționale, a crescut considerabil în ultimii ani, efectuându-se temeinice investigații arhivistice și bibliografice, care au permis o cunoaștere mai exactă și cuprinzătoare a acestui important aspect al istoriei locale. Dealtfel, se cuvine să precizăm faptul că există serioase precedente istoriografice în această direcție, cea mai valoroasă lucrare apărând la Cluj în anii de tristă memorie ai ocupației hortyste, ca argument al voinței de păstrare a realizărilor spirituale proprii și de legitimă mândrie că acestea sînt opera locuitorilor români dintr-un ținut autohton aflat vremelnic sub ocupație străină. Autorul cărții¹ la care ne-am referit preciza în introducere că românii din Crișana „au avut de luptat cu greutate și ce unora le păreau invincibile”. Ei au dovedit însă faptul că atunci cînd „un neam are vrednicie, el se poate manifesta”, în pofida oricăror adversități. Afirmatia respectivă era raportată la informația istorică cunoscută în acea epocă, la care însă cercetările de dată recentă adaugă noi și importante argumente documentare, ceea ce își propune și prezentul studiu, al cărui obiect vizează perioada dintre anii 1849—1918, una dintre cele mai grele pentru românii din provinciile asuprite de imperiile vecine.

După înăbușirea revoluției de la 1848—1849 s-a instaurat în monarhia habsburgică sistemul absolutist de guvernare, caracterizat printr-o concentrare a puterii la Viena și o înăsprire fără precedent a reacțiunii interne. În anii imediat următori, datorită tendinței evidente de germanizare, conductorii politici ai populației românești n-au avut condiții de exprimare politică a poziției lor, împrejurare ce i-a determinat să activeze în domeniul culturii, asigurându-i acesteia un autentic și mobilizator conținut național. Dealtfel, se impune constatarea — de factură mai generală — că aproape toate manifestările culturale și artistice ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina poartă amprenta politicii, ele făcînd parte din principalele forme legale de luptă pentru apărarea limbii materne, a specificului național, precum și de fortificare a conștiinței naționale, expusă acum unor mari primejdii și presiuni din partea cla-

¹ Vasile Vartolomei, *Mărturiile culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 10.

selor dominante ale multinaționalei monarhii habsburgice. Ele au avut, de asemenea, menirea de a pregăti terenul pentru unirea românilor de dincoace de Carpați cu frații lor din patria liberă².

Primul moment notabil al mișcării culturale românești din Crișana stă în relație nemijlocită cu frământările revoluționare pașoptiste, avînd ca suport ideologic principiile care anunțau un nou spirit, acela al libertății, egalității și confraternității popoarelor în lupta lor pentru descătușarea din chingile oprîmării marilor imperii ale vremii. Este vorba de elaborarea celor dintii statute³ ale Societății de lectură din Oradea (*Legile Societății junimii românești*), care poartă data de 26 noiembrie 1849 și semnătura unor intelectuali și studenți, precum Iosif Roman, Vasile Șorban, George Dehelianu și Ioan Gal⁴. Deși cea mai arzătoare dorință a inițiatorilor acțiunii a fost aceea de a ajunge la un rezultat pozitiv „unul dintre ei a fost nevoit să mărturisească mai târziu, în „Gazeta Transilvaniei”, că abia în 24 octombrie 1850 a „așternut” comisarului ministerial din Oradea solicitarea „pentru concederea unei societăți literare”⁵. El menționează însă că „opiniunile sinistre ce au intervenit în cauza aceasta, împiedecară realizarea ei”, fiind necesare noi intervenții, la care se asociază profesorul Alexandru Roman (viitor membru al Academiei Române) și inspectorul școlar I. P. Sălăgianu. „Programa” viitoarei societăți a fost prezentată „c(ezaro) r(egestii) diriginții polițiale”, de la care s-a primit iarăși un „rezultat foarte nefavorabil”, situație care l-a determinat pe I. P. Sălăgianu să facă o „remustrațiune, cu cea mai laudaveră energie și însuflețire, pe calea comandantului districtual, la suprema prefectură a armatei Budense”⁶, de unde — la 21 martie 1852 — a sosit decretul de aprobare a statutelor respective și, concomitent, de intrare a societății în legalitate. A fost aceasta, desigur, una din victoriile înșănunate — obținute, ce-i drept, după o stăruință de aproape trei ani — a mișcării revendicative românești din părțile vestice ale Transilvaniei. Membrii ordinari și de onoare ai societății au fost, cu prioritate, studenții și elevii români de la Academia de drept, liceul premonstratens, preparandia românească și de la alte școli din oraș, dar și intelectuali din Crișana și părțile sătmărene. Scopul societății... e măreț — atrăgea atenția celor interesați un colaborator al presei transilvănene — ..., el privește înființarea unei biblioteci naționale și darea la lumină pe tot anul a unui almanah beletristic; adică a-și întemeia sieși o școală națională practică, unde să învețe științele naționale: limba și istoria națională, unde să se crească spre viața națională”⁷ (subl. ns). În anii de început, beneficiind de îndrumarea lui Alexandru Roman, membrii societății au creat premisele unei laborioase activități, editînd două volume în anul 1854 (*Versuinții români*, o veritabilă antolo-

² Viorel Faur, *Pagini din viața muzicală a Bihorului între anii 1849—1918*, în *Reunirea de cîntări „Hilaria” din Oradea (1875—1975)*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor, Oradea, 1975, p. 57.

³ Originalul acestora se găsește în Arhivele statului Oradea, fond Gh. Marian.

⁴ Viorel Faur, *Primele statute ale Societății de lectură din Oradea (1849)*, în „Revista de istorie” t. 30, 1977, nr. 10, p. 1079—1084.

⁵ Georglu De(he)lianu, *Oradea-Mare. 4. martie 1853*, în „Gazeta Transilvaniei” 1853, nr. 20, p. 77.

⁶ Ibidem.

⁷ În cauza *Junimii ordene*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1855, nr. 37, p. 141 și nr. 38 p. 145—146.

gie a poeziei românești publicată în periodicele anului 1838; *Diorile Bihorului*, culegere de poezii și proze aparținând membrilor și colaboratorilor apropiați ai societății), organizând ședințe festive pentru public, având în acest sens și sprijinul corului tinerimii, precum și dezbateri asupra creației originale și a importanței menținerii nealterate a limbii. Au fost puse, totodată, bazele unei valoroase biblioteci proprii în care se aflau îndeosebi publicațiile românești din Transilvania și Ungaria. Când societatea orădeană se consolidează, prin eforturile și exemplara dăruire a conducătorilor și membrilor ei, își face apariția o surprinzătoare amenințare, care tindea să-i „curme zborul”. O presantă „ordinațiune” ministerială, pusă în aplicare din luna mai 1855, pretindea că o „asemenea societate trebuie să aibă un capital, cu venitul pe an cel mai mic 300 f(lorini)”⁸. Cele care i u vor dispune de amintita sumă urmează să fie desființate. Cu toate că și pînă atunci societatea orădeană se întreținuse din mijloace proprii, pentru a o aduce într-o stare de mare dificultate, autoritățile îi impuneau o singură alternativă. În fața ei, toate energiile s-au unit, astfel că prin donațiile ce au sosit de la numeroși intelectuali ai satelor și orașelor s-a înlăturat acest pericol ce părea a fi iminent. Momentul a fost depășit, societatea reușind să se afirme în viața culturală transilvăneană, acțiunile ei bucurându-se de o neobișnuită receptivitate. Reținem spre argumentare, un edificator comentariu în legătură cu eficiența „conferinței literare publice” a societății din 15 iunie 1870, la care a participat un „public foarte numeros, și adunat din cele mai îndepărtate locuri ale comitatelor Biharea, Satu Mare, Cetatea de Piatră, Arad, Timișoara etc”, printre care fapt remarcabil — și țărani din împrejurimile orașului, dornici să „asiste la această serbare națională”⁹. Progresele realizate de societate și mai ales contactele sale cu populația, al căror efect militant-patriotic era evident, au atras suspiciunea organelor represive, care așteptau doar un pretext pentru a interveni și a crea piedici insurmontabile. Așa se explică și împrăjurarea că în cursul desfășurării ședinței publice a societății din 31 ianuarie 1875 comisarul orădean de poliție, însoțit de „dorobanți”. s a folosit de un incident minor pentru a o suspenda¹⁰, făcînd din acesta în mod abuziv — „cauză politică”¹¹. Presa străină a exploatat acel prilej, scriind „cu totul nebazat și fals” despre societate și scopurile urmărite de ea. Intențiile guvernanților se distingeau clar în hățişul de manevre, astfel că dizolvarea societății a și fost urgent hotărîtă, căutîndu-se doar o motivație cu aparență de legalitate, care a și fost găsită în situația că societatea își ține ședințele înafara „zidul(ui) academiei”¹². Justificarea oferită era atît de străvezie încît redacția „Gazetei Transilvaniei” — revoltată în mod firesc împotriva anulării unui asemenea factor ce a „contribuit la despoierea obscurantismului, la lățirea culturai și iubirea de națiune” pretindea deschis să i se comunice textul „ordinațiunii” ministeriale, precum și să i se explice care sînt „cauzele cari înping pe regimul unguresc a ne priva junimea de asemeni societăți de cultură”¹³. Deși

⁸ *Ibidem*.

⁹ „Familia”, 1870, nr. 23, p. 273.

¹⁰ *Ibidem*, 1875, nr. 4, p. 45; Vasile Bolca, *Lepturistil din Oradea*, în „Transilvania”, 1914, nr. 2, p. 158.

¹¹ „Federațiunea” 1875, nr. 9 10, p. 29 30.

¹² „Familia”, 1876, nr. 2, p. 22.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”

presa românească a luat atitudinea cuvenită, revendicând dreptul de a păstra această societate, hotărârea injustă a autorităților a rămas irevocabilă, punindu-se în funcțiune sistemul de constrângere, care se perfecționase în anii ce trecuseră de la încheierea compromisului act dualist, în 1867. Cu ocazia efectuării unor cercetări disciplinare, de către „haiducii” poliției, la sediul societății s-au comis și alte presiuni, ceea ce i-a determinat pe membrii acesteia să zidească cărțile și manuscrisele (între care și documentele din arhivă) în peretele seminarului român. Conținând multiple periodice și cărți din România, care ar fi stîrnit mînia opresorilor, biblioteca societății trebuia ascunsă și salvată. Cele peste 1000 de cărți, manuscrise și periodice¹⁴, adunate cu mare stăruință și nenumărate sacrificii în biblioteca societății, au dispărut însă pentru totdeauna.

Tineretul studios din Beiuș, sprijinit de profesorii gimnaziului superior din oraș, a încercat să urmeze pilda celui din Oradea, manifestîndu-și intenția de a înființa o societate de lectură. După cum aflăm din presa timpului, ale cărei rubrici informative țin locul unor mențiuni documentare arhivistice, „urzirea” acestei societăți era o cerință spirituală formulată încă de la finele epocii absolutiste („de mult a însetoșat și a așteptat tinerimea vederea acestui... cîmp literar”¹⁵), faptul fiind realizabil doar la începutul epocii constituționale, cînd au putut fi învinse „toate piedecile... ce interveniră din partea mai multora”¹⁶, dintre care nu lipsită de importanță a fost dubla solicitare a aprobării statutelor, obținută la 31 mai 1862. Și această societate își propunea ca scop fundamental al activității sale „dezvoltarea mai amplă în limba și literatura română”, pentru a umple un gol în viața amintitei școli secundare românești, una dintre cele mai vechi din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Ea și-a adus, în mod eficient, contribuția și la lărgirea orizonturilor spirituale ale membrilor, la formarea lor într-un spirit național, precum și la realizarea unei educații sociale și politice a locuitorilor români din depresiune, care formau majoritatea absolută a populației¹⁷. Imediat după intrarea în vigoare a compromisului pact dualist austro-ungar, se exercită presiuni asupra acestei societăți, care era deja cunoscută în întreaga Transilvanie, datorită preocupărilor ei cultural-naționale, prezentate în „foile” românești cu justificate aprecieri. Decretul din 7 ianuarie 1868 al Ministerului de culte și instrucțiune publică din Budapesta dispunea însă faptul că membrii acesteia nu „pot pertracta” în ședințele obișnuite și în cele publice „afaceri care ar atinge politica”, precizîndu-se totodată că ei sînt obligați ca să „nu se mărginească numai la obiecte beletristice, cari ar stîrni imaginațiunii contrare (din punctul de vedere al autorităților-n.n.) dezvoltării intelectuale a tinerilor, ci să facă elaborate din orice rau de studiu propus în gimanziiu”¹⁸. Dacă societatea ar fi îndeplinit cu strictețe aceste indicații, ea ar fi deviat de la rosturile sale și s-ar fi transformat într-o simplă anexă, de utilitate școlară, cum dealtfel ar fi vrut servii

¹⁴ Viorel Faur, *Istoria bibliotecii Societății de lectură din Oradea*, în „Crisia”, Muzeele și Monumentele Tării Crișurilor, Oradea, 1975, p. 145–151.

¹⁵ „Concordia”, 1866, nr. 5, p. 19.

¹⁶ „Familia”, 1867, p. 353–354.

¹⁷ Viorel Faur, *Societatea literară „Samuil Vulcan” din Beiuș*, în „Crisia”, 1971, p. 245–265.

¹⁸ Traian I. Farcaș, *Istoria învățămîntului în România (1859–1895)*, Beiuș, 1896, p. 80.

docili ai guvernanților. De asemenea, interzicerea schimbului de opinii despre evenimentele politice ale zilei, cărora li se integra și lupta românilor pentru drepturi naționale, ar fi izolat societatea de pulsul real al epocii. O similară intenție se degajă și din hotărârile de mai târziu, prin care se interzice lectura în biblioteca societății a unor periodice din România. În ce privește acordarea aceleiași importanțe științelor exacte, aceasta viza restringerea manifestărilor de cultivare a limbii și literaturii naționale, deci a însuși sensului existenței societății. Era o primă imixtiune în viața internă a societății, la care s-au adăugat altele, de-a lungul deceniilor. Astfel, Direcțiunea școlară superioară înaintează în anul 1892 statutele societății ministerului, care le socotește a fi neconcordante cu „relațiunile de azi”. În consecință, corpul profesoral este invitat ca, „după o cumpănire mai aprofundată”, să elaboreze un nou proiect de statute, care a și fost transmis, la 22 decembrie 1892, aprobarea fiind dată destul de repede, mai ales că prin „corijarea” unor prevederi, societatea este înfeudată unor sarcini didactice, nemaipermițându-li-se membrilor să colaboreze la presa timpului, încercându-se o totală neutralizare a lor, ceea ce n-a fost însă posibil, deoarece membrii nu s-au dovedit conformiști și nici impresionați de alte măsuri restrictive.

Un comisar ministerial a fost special detașat la Beiuș în anul 1894, pentru a efectua o severă examinare a spiritului existent în gimnaziu și în societatea literară „Samuil Vulcan”. Interesante sînt, desigur, constatările și aprecierile acestuia, din care se degajă, pe de o parte, o realitate politică semnificativă, iar pe de altă parte, o reacție deosebit de dură a reprezentanților autorităților. Starea de lucruri din societate nu era deloc liniștitoare pentru amintitul comisar. Parcurgînd procesele verbale de ședințe și Cartea de onoare a societății (care, probabil, a fost luată de autorități, devreme ce nu se află în arhivă), acesta observa că membrii declamă poezii semnate de „poetii care instigau românii în anul 1848/1849 la rebeliune”, că în biblioteca societății se găsesc cărți primejdioase iar unii membri, cu talent literar și publicistic, colaborează cu diferite reportaje la periodicele românești și, cu deosebire, la revista „Familia” de la Oradea. Pentru a înlătura și aceste posibilități de afirmare ale membrilor, se decide ca să se ia „toate măsurile” ca în viitor „nici un comunicat să nu se dea publicității despre activitatea”¹⁹ societății, proferîndu-se amenințări la adresa conducătorilor acesteia. Cu toate aceste aspre și inutile acte de anihilare a spiritului eminent patriotice al elevilor gimnaziului, care formau partea cea mai însemnată a membrilor asociației culturale beiușene, nu s-au obținut rezultatele așteptate de autorități. Dimpotrivă, în preajma izbucnirii primului război mondial, acestea erau nevoite să constate că în gimnaziu și societate există un „interes pronunțat față de România”, ceea ce însemna că manifestarea luptei pentru unitate era deosebit de puternică în sudul Crișanei.

Studenții români de la Academia de drept din Oradea, care activau și în cadrul Societății de lectură, au făcut în anul 1863 demersuri în vederea constituirii unei reuniuni de cîntări. Au depus solicitarea lor la conducerea Academiei, care a transmis-o Ministerului de Interne, de unde

¹⁹ Vlorel Faur, *Spiritul din gimnaziul românesc „Samuil Vulcan”, în Pagini de ucenicie Beiuș, 1970, nr. 2, p. 32.*

se aștepta verdictul. Adresa de răspuns, scurtă și categorică, le-a făcut cunoscută — fără vreo motivare de principiu — dezaprobarea ministrului²⁰. Toate documentele înaintate au fost reținute pentru cercetare. În acest fel, a fost împiedicată concretizarea primei încercări a tineretului român din Oradea de a-și constitui o reuniune muzicală proprie, prin intermediul căreia să-și cultive disponibilitățile artistice și creația muzicală națională, îndeosebi cea mobilizator-patriotică, de o largă penetrație socială.

În perioada la care ne referim funcționau în Crișana două instituții școlare românești mai importante (gimnaziul superior „Samuil Vulcan” din Beiuș și o preparandie românească în Oradea iar în Arad, din 1812, de asemenea o preparandie. O treime din elevii gimnaziului premonstratens din Oradea erau români, pentru ei înființându-se în 1851 catedra de limba și literatura română, la care au predat Alexandru Roman, Dionisie Pășcuțiu și Iustin Popfii. Nu exista însă nici o școală secundară de fete, situație ce i-a determinat pe intelectualii și studenții români din Oradea să militeze pentru întemeierea uneia în orașul de pe Crișul Repede. A pornit o adevărată mișcare politică, al cărei moment inițial s-a produs între anii 1868—1870, când Paulina Roman și câțiva aderenți au declanșat campania de strângere a unor sume „pentru realizarea institutului amintit”. La 2 aprilie 1870 erau adunați peste 2 500 florini. Din necesitatea de a se extinde baza mișcării, a fost convocată în Oradea, pentru ziua de 14 septembrie 1880, o adunare generală, la care a luat parte „un număr atât de frumos din cei invitați, încît — scria Iosif Vulcan — este un deceniu de cînd asemenea adunare românească nu s-a mai văzut în orașul acesta”²¹. Pentru dinamizarea acțiunilor de strângere a fondurilor necesare a fost propusă organizarea unei societăți, al cărei proiect de statute a fost supus dezbaterii adunării. După efectuarea unor completări, acestea au fost acceptate, constituindu-se astfel o nouă societate culturală românească în Oradea, a cărei destinație filantropico-națională era explicit formulată în statutele ei, transmise urgent autorităților spre validare. Ca și în alte cazuri, autoritățile au pretins modificări ale textului statutelor, în sensul atenuării nuanțelor naționale evidente ale acestora; aprobarea fiind dată, la 6 martie 1881, numai după ce au fost îndeplinite cerințele ministrului de interne. Societatea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea a acționat prin toate mijloacele în vederea obținerii sumelor cu care să se treacă la ridicarea edificiului școlii, organizînd importante adunări la Oradea și Beiuș, publicînd în presă dări de seamă despre propria-i activitate, pentru a-i îndemna și pe alții să se asocieze inițiativei sale, reușind să adune pînă la finele veacului trecut un fond de 14 412 florini²².

După dizolvarea de către autoritățile locale, la începutul anului 1875, a Societății de lectură, „puterile . . . spirituale” ale tineretului studios orădean erau — după aprecierea unui comentator — „expuse unei ambrățiri letargice pe terenul culturai naționale”²³. Conștienți de faptul că, în acele condiții, numai „asocierile cu scop nobil și direcțiunea serioasă

²⁰ Arhivele statului Oradea, fond Academia de drept dosar 117/1863, f. 36.

²¹ „Familia”, 1880, nr. 68, p. 430.

²² Ibidem, 1900, nr. 46, p. 552.

²³ Codreanu, *Mișcăminte sociale române*, în „Familia”, 1876, nr. 2, p. 22.

produc fructe folositoare”²⁴, câțiva tineri entuziaști s-au întrunit, la 7 noiembrie 1875, într-o ședință în care au pus bazele unei noi societăți, de data aceasta a uneia cu profil muzical, mai exact Reuniunea de cîntări „Hilaria” din Oradea, menținându-se astfel continuitatea în timp a manifestărilor cultural-naționale. În ședința din 20 noiembrie 1875 a reuniunii s-a alcătuit comisia de redactare a statutelor, înaintate ulterior ministrului de interne, care — în adresa din 11 martie 1876 — își formulează, conform unei practici de-acum cunoscute, pretențiile. Dintre acestea, cea mai demnă de interes se referea la membrii „extranei” ai reuniunii, care trebuiau aprobați de Ministerul de interne²⁵, această măsură fiind luată pentru a împiedica alegerea de membrii onorari ai reuniunii din România, deci pentru a înlătura o asemenea posibilitate de afirmare a unității culturale. Intențiile guvernanților vremelnici au fost însă dejuocate, fiindcă în programele muzicale ale corului reuniunii figurau, cu preponderență, creații aparținând compozitorilor din țara liberă, fără să mai stăruim asupra semnificației participării acestuia la festivalul coral organizat în Arenele Romane din București (1906), moment de înălțătoare solidaritate culturală și de fortificare a unității noastre spirituale. Autoritățile statului dualist au privit cu suspiciune toate manifestările culturale mai semnificative ale reuniunii, un exemplu edificator în acest sens fiind modul cum au procedat în cazul concertului coral din 10 martie 1910, la realizarea căruia a colaborat și Reuniunea română de cîntări din Sibiu, dirijată de compozitorul Tiberiu Brediceanu. Ministrul de interne îl aviza, la 3 martie 1910, pe primarul orașului că „vor participa (la această acțiune culturală-n.n.) nu numai din comitatul Bihor, ci și din alte părți românești, ceea ce îl face să creadă că manifestarea va fi „folosită în scopuri naționale”. Dispune, în consecință, ca împrejurarea să fie „urmărită cu atenție”, după care să i se trimită în raport amănunțit²⁶. În informarea expediată de primar, la 12 martie 1910, ministrului de interne se precizează că „acest concert a fost de mai mari proporții decît în alți ani. S-au adunat (români-n.n.) din toate părțile... , printre care și câțiva români extremiști : Teodor Mihali, Vasile Lucaciu și Alexandru Vaida, deputați. Omul — conchide același — avea impresia că este în România. Interpretul rolurilor (din compoziția *La șezătoare*, a lui T. Brediceanu-n.n.) au fost îmbrăcate în costume populare românești. Bărbații discutau, în grupuri mai mici, despre apropiatele algeri”²⁷. De altfel, menționează că în dimineața aceleași zile a avut loc, în casa dr. Aurel Lazăr, o „ședință confidențială” a intelectualilor români, în care au discutat despre poziția pe care urmează s-o adopte românii în apropiatele algeri, ei avînd intenția ca acolo unde sînt în majoritate să-și desemneze deputați naționali. „Așa se vede — consideră primarul orașului Oradea — că acest

²⁴ Ibidem.

²⁵ Arhivele statului Oradea, fond Hilaria, dosar I 1875, f. 5 6, 12 13; dosar 2 1876, f. 5.; *Reuniunea de cîntări „Hilaria” din Oradea. Documente* (ediție îngrijită de I. Popovici și Gh. Mudura), Oradea, 1975, p. 48.

²⁶ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania, dosar VII/1910 (neorganizat). Acest fond a fost cercetat de noi eînd se afla la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

²⁷ Ibidem.

concert a fost numai un pretext, pentru că scopul propriu-zis a fost organizarea²⁸ politică.

La 6 mai 1891 s-a desfășurat în Oradea o adunare la care au fost prezenți peste 114 învățători din întreaga Crișană, care au luat hotărârea de a constitui o reuniune de învățători, alegându-l ca președinte pe luptătorul pentru drepturi naționale dr. Nicolae Zigre²⁹. S-au adoptat și unele măsuri organizatorice, pentru ca Reuniunea învățătorilor români de confesiune ortodoxă din Crișana să fie consolidată încă din momentul înființării, rămânând doar să se solicite intrarea sa în deplină legalitate, după cerințele formulate de autorități. Datorită obișnuitelor șicane administrative, abia în 1895 au fost „aprobat(e) definitiv statutele” reuniunii de către adunarea generală, fiind transmise „guvernului spre întărire”³⁰. Modul cum autoritățile au tratat reuniunea în discuție este edificator pentru a cunoaște metodele lor represive, de sistematică inhibare a dezvoltării culturale a populației românești și a celorlalte populații din monarhia habsburgică. Pe lângă faptul că nu a acordat subvenții materiale pentru susținerea instituțiilor și societăților culturale a naționalităților oprimate, guvernul au căutat, din răspuțeri, să oprească cursul evoluției spirituale și politice a acestora, fără să reușească acest lucru. Astfel, referindu-ne la reuniunea amintită, se poate constata că — deși funcționa pe cont și risc propriu — nici la adunarea din 12 aprilie 1900 statutele ei nu erau aprobate. Cu acest prilej au fost rediscutate „modificările poftite de înaltul guvern”, care nu puteau fi acceptate, deoarece se pretindea, spre pildă, ca „atributul de „român” să fie eliminat peste tot, chiar și la numirea bisericii ortodoxe române”, apoi ca inspectorului regesc să i se permită „o ingerință și o controlă imediată asupra întregii activități a reuniunii”. De asemenea, i se impunea reuniunii ca despre fiecare ședință a comitetului central al reuniunii să fie, în prealabil, informat inspectorul regesc, căruia trebuiau să-i parvină toate procesele verbale ale ședințelor comitetului și adunărilor generale. Era firesc ca, în fața acestor presiuni, adunarea respectivă a reuniunii să ia o atitudine fermă și neconciliantă, respingând modificarea statutelor așa cum o doreau autoritățile și, totodată, demascând tendința acestora de „a jigni toată activitatea reuniunii”³¹, prin încercarea de a-i restrânge total autonomia. Ea a dovedit o exemplară stăruință în ideea de a-și apăra punctul de vedere. În adunarea generală din 1 noiembrie 1901 s-a insistat asupra proiectului de statute „dificultat de înaltul guvern”, analizându-i-se din nou conținutul, după care a fost propus ministerului de interne spre aprobare. Până la 17 aprilie 1902 nu a „urmat (nici o) rezoluțiune”. Problema a fost reluată la 8 octombrie 1902, cu scopul de a realiza aplanarea „dificultăților făcute iarăși din partea înaltului guvern”. O altă intervenție a fost necesară. Ca atare, în anul 1904 autoritățile au renunțat la „pretențiunile de ingerință anterioare”³², care au fost dintre cele mai arbitrare. Unica cerință a acestora s-a rezumat la controlul asupra cărților și periodicelor ce intrau în biblio-

²⁸ Ibidem.

²⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1891, nr. 134, p. 5.

³⁰ „Familia”, 1895, nr. 33, p. 395.

³¹ *Protocol despre ședințele sinodului eparhial din dieceza româno gr. orientală a Aradului*, Arad, 1901, p. 156–157.

³² *Ibidem*, 1902, p. 178; 1903, p. 147–148 și 1904, p. 123.

teca reuniunii, sensul măsurii vizînd circulația cărților din România în monarhie, care, deși controlate sever la graniță, ajungeau pe diferite căi în bibliotecile societăților, redacțiilor publicațiilor românești și a multor particulari.

Comitetul Reuniunii învățătorilor români de confesiune ortodoxă din Crișana a demonstrat o pilduitoare preseverență, întîmpinînd repetațele — pe parcursul unui deceniu și jumătate — refuzuri ale autorităților, care în ultimă instanță au cedat, ratificînd statutele. Aceasta nu înseamnă că ele n-au folosit orice prilej pentru a lovi reuniunea. Sistemul administrativo-polițienesc de cenzurare a activității ei funcționa cu o abilitate demnă de o cauză mai bună, după cum rezultă dintr-o singură împrejurare pe care o prezentăm, apelînd la o informație documentară inedită, provenită din însăși arhiva cabinetului secret al Ministerului de Interne, acolo unde s-au adunat cu timpul numeroase acte în care se reflectă în adevărata ei lumină politica guvernanților de la Budapesta de deznaționalizare a popoarelor nemaghiare din monarhie.

Prezent la adunarea generală a reuniunii din Vașcău (30 august 1910), primpretorul plasei a întocmit un raport, pe care l-a trimis prefectului de la Oradea și în cuprinsul căruia se afirma următoarele: „Am avut ocazia să constat nemijlocit că scopul adunărilor organizate de reuniune au un caracter nu atît pedagogic, cit mai mult politic. Membrii fondatori ai reuniunii, aproape fără excepție, provin din rîndurile conducătorilor partidului național”. Nu era deloc întîmplător acest fapt, deoarece membrii din Crișana, sau din alte provincii românești incluse în monarhia austro-ungară, ai Partidului Național Român se aflau în primele rînduri ale mișcării pentru emancipare culturală, ei completînd activitatea politică propriu-zisă cu cea pusă în serviciul spiritualității naționale. Același primpretor remarcă, în continuare, că alături de cei peste 70 de învățători au participat la lucrările reuniunii „în număr mare, membrii activi ai Partidului Național (român-n.n.), sub conducerea dr. Gavril Cosma, avocat în Beiuș. Pot să spun — sublinia amintitul funcționar — că aceștia conduc activitatea reuniunii și este luată sub influența lor directă acea hotărîre adusă de reuniune, conform căreia, avîndu-se în vedere necesitatea contactului mai des și direct cu poporul, adunările vor fi ținute în provincie”, adică în așezările rurale, în mijlocul locuitorilor din sate. Deși reuniunea proiectase pentru ziua următoare o excursie, aceasta a fost anulată de autorități învățătorii fiind acuzați acum de tendințe antistatale³³.

Aceste realități mai puțin cunoscute ilustrează perfect afirmația unui apreciat istoric marxist că „organele statului au fost mobilizate pentru paralizarea activității politice a popoarelor nemaghiare, pentru stînjinirea dezvoltării lor economice și culturale. Jandarmeria, poliția, organele administrative locale, care au tratat cu dispreț și brutalitate și pe muncitorii și țărani maghiari, au desfășurat un deosebit zel în această privință față de cetățenii simpli aparținînd popoarelor asuprite”³⁴. Exem-

³³ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania dosar VII/1910 (neorganizat).

³⁴ L. Bányai, *Politica de asuprire națională în monarhia austro-ungară, în Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* (sub red. lui Miron Constantinescu și Șt. Pascu), Edit. Academiei, B. S. R., București, 1968, p. 426.

plul cel mai concludent în această direcție ni-l oferă tratamentul dur al autorităților față de inițiativele despărțământului din Beiuș al *Astrei*, importanta societate culturală românească, care își realiza programul prin intermediul acestor filiale, precum și a agențiilor culturale din comune și sate, punctele de legătură și de propagandă în cele mai îndepărtate așezări rurale. Stabilindu-se la adunarea generală a *Astrei* de la Medias (august 1897) ca în anul proximal aceasta să se desfășoare la Beiuș, cel dintîi oraș din părțile vestite care a intrat în atenția conducerii centrale a societății datorită rosturilor sale culturale și politice, se impunea luarea unor măsuri urgente de organizare a unui despărțământ în Beiuș, care să facă apoi invitația oficială de a găzdui această adunare generală. Intelectualii din oraș au acționat cu energie și deplină solidaritate pentru pregătirea terenului adunării de constituire a despărțământului, care a fost stabilită pentru 2 decembrie 1897. Solicitînd aprobarea autorităților pentru desfășurarea adunării, acestea nu au dat-o, motivînd că le sînt necunoscute statutele societății *Astra*. Prefectul din Oradea informa pe primul ministru al guvernului că a „ordonat primpretorului plasoii ca adunarea să nu fie permisă”. Fiînd însă convins că intelectualii beiușeni vor reveni cu cererea lor, același personaj politic precizează că va dispune primpretorului ca să nu-și dea acordul, menționînd că o va face aceasta „pentru a nu-și întinde (*Astra*-n.n.) activitatea și pe teritoriul comitatului” Bihor, deci nu mai erau necesare justificări legale. Atitudinea prefectului este caracteristică pentru întregul aparat administrativ al statului dualist, care era decis să impiedicteze — cu orice mijloace — dezvoltarea culturală a populației românești. Primul ministru se vedea nevoit să tempereze zelul prefectului, atrăgîndu-i atenția că „adunările societăților care activează pe baza unor statute aprobate, nu pot fi interzise pe motivul că prevederile acestora n-au fost anunțate comitatului, pentru că hotărîrile ministeriale relative la aprobarea statutelor sînt tipărite în publicațiile oficiale”³⁵, care, așa cum era firesc, trebuiau consultate de funcționarii înainte de a se pronunța asupra unor solicitări. Este cert, așadar, abuzul autorităților în acest caz, adunarea de înființare a despărțământului avînd loc abia în 24 februarie 1898, „după lungi tergiversări”, cum mărturisește un cunoscător al situației³⁶. Cu alt prilej, prefectul comitatului Bihor, Beöthy László, făcea considerații mai apropiate de realitățile beiușene, informîndu-și superiorii de la Budapesta că, „deși este cert că în Beiuș se pune mare accent pe dezvoltarea limbii și culturii românești, nu văd nici un fenomen care din punct de vedere național ar prezenta pericol. Dimpotrivă, se poate constata apropierea între români și locuitorii maghiari, tocmai pentru că nu este împiedicată dezvoltarea publică a culturii locuitorilor români”³⁷ (subl. ns.). Prin urmare, respectivul prefect era conștient de faptul că numai o manifestare liberă a strădaniilor culturalizatoare ale românilor asigură o conviețuire firească între locuitorii de pe meleagurile bihorene. Cu toate acestea, el nu a ținut cont de propriile-

³⁵ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania, dosar XXVII/1897 (neorganizat).

³⁶ Viorel Faur, *Istoricul constituirii despărțământului beiușan al Astrei (1897—1898)*, în „Crisia”, 1977, p. 394—402.

³⁷ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania, dosar XXVIII 1903 (neorganizat).

convingeri de moment, acționînd cu consecvență împotriva factorilor de afirmare culturală a românilor, practicile sale fiind preluate și de perfecții care i-au urmat la conducerea administrativă a comitatului.

Pe de altă parte, se cuvine să reliefăm împrejurarea că populația românească a dat o permanentă replică acestei tendințe distructive a autorităților, construindu-și organisme culturale proprii și militînd cu orice prilej pentru intronarea dreptății. Secretarul despărțămîntului beiușean, Nicolae Diamandi, scria în raportul susținut la una din adunările generale că „ființa unui... popor... nu se poate ignora și nu se poate vărsa în orice formă etnică. Dreptul de a-și conserva și cultiva propria sa naționalitate și limbă este (o) lege sfîntă a naturii, este principiul triumfător al civilizațiunii moderne. Și cu cît mai mare este azi înfrățirea și apropierea între popoare, cu atît mai mult simțeste fiecare dintre ele individualitatea sa, deosebirea seminței sale, dragostea limbei și a naționalității sale. Deci — conchidea profesorul beiușean, — *zădarnice sunt ostenelele aceloră cari nu voiesc să înțeleagă că geniul unui popor cu o lungă istorie nu se poate sugruma*”³⁸ (subl. ns.). Asemenea considerații, de o evidentă coloratură politică, constituiau veritabile îndemnuri la rezistență în fața opreliștilor de tot felul, care se impuneau a fi depășite cu fermitate. Ele alimentau — în acele vremi de restriște — încrederea în capacitatea de luptă a poporului nostru, în viitorul său. Interesant de remarcat este și faptul că acestea nu apar incidental în documentele filialei beiușene a *Astreii*, ci sînt neîndoielnic elemente de raportare permanentă.

În primii ani ai secolului al XX-lea, presiunile autorităților asupra instituțiilor și societăților culturale românești devin tot mai vizibile și limitative. Astfel, comitetul central al *Astreii* (de la Sibiu) atrage atenția conducerii despărțămîntului, la 20 august 1901, că este obligatorie anunțarea autorităților locale cu 30 de zile mai devreme despre locul și ziua adunării generale, altfel va fi „oprită” de pretură³⁹. Prin această dispoziție s-a întărit puterea de constringere a autorităților, care se va exprima în noi și dăunătoare interdicții, după cum reiese din documentele existente. Încercînd să-și desfășoare adunarea generală din anul 1904 în Vașcău, despărțămîntul este întîmpinat cu adversitate de „oficiul administrativ al cercului” Vașcău, care „nedumerit, în urmarea unor mișcări turbulente în popor iscate pe vremea *ex-lex*-lui”, a refuzat să aprobe manifestarea, pentru a nu fi influențați țărani, ale căror mișcări aveau profunde cauze economico-sociale⁴⁰. În anul 1905 experiența se repetă, pretura din Beiuș recomandînd conducerii despărțămîntului „transpunerea adunării” generale de la Căbești în Beiuș. Așa cum observa unul din fruntașii culturali beiușeni, „începe a se pune la cale o confundare tendențioasă a Asociațiunii cu valuri politice stricacioase de tot poporul, mai ales pe aici. *Mare și rafinată e silința să roadă legătura dintre popor și păzitorii cărturari*”⁴¹ (subl. ns.).

Cu toate eforturile membrilor comitetului despărțămîntului, n-au fost obținute nici în anii următori rezultatele scontate. Adunarea generală

³⁸ Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș fond Astra dosar 4 1907, f. 31 33.

³⁹ Ibidem, f. 101.

⁴⁰ Arhivele statului Sibiu, fond Astra, dosar 158 1901, act 1092.

⁴¹ Ibidem, dosar 163 1905, act 860.

din 1906, spre pildă, n-a mai avut loc, datorită unor tulburări „de natură politică, ce domină și încurcă poporul”. astfel că toate „silințele de a lucra cu priință la sate sunt zadarnice”⁴². La 25 aprilie 1907, într-o adresă către conducerea centrală de la Sibiu a *Astrei*, erau explicitate împrejurările locale, făcându-se remarcă demnă de interes că „în situația turbulentă de acum, *felurite pricini se găsec și se caută*, ca să fim opriți a ne apropia (de popor-n.n.) să-l deșteptăm; sau dacă ne lasă, se pun la cale condițiuni și încercări primejdioase”⁴³. Când „relațiunile” din cadrul despărțământului — care cuprindea plasele Beiuș, Vașcău și Ceica, deci întreaga depreșiune a Beiușului — au devenit „mai favorabile în ceea ce privește poporul”⁴⁴, autoritățile au recurs la alte modalități de anihilare a manifestațiilor despărțământului, pretinzând „traducerea... tuturor pieselor din concert și a piesei teatrale”⁴⁵, care urmau a fi reprezentate cu prilejul adunării generale din anul 1907. Atacurile s-au concentrat mai ales asupra Reuniunii de cîntări „Lira”, propusă a lua ființă în ședința din 17 iunie 1905 a comitetului despărțământului⁴⁶. Constituirea reuniunii a avut loc în 3 octombrie 1905, fiind în scurtă vreme redactate statutele acesteia și înaintate Ministerului de Interne spre aprobare. Din acest moment a început o adevărată luptă pentru intrarea în legalitate a reuniunii, deși s-au preconizat diferite acțiuni, fiind întimpinate serioase piedici în realizarea lor.

Autoritățile au manifestat, ca și cu alte ocazii, o atitudine ostilă, inventind diverse explicații și pretexte pentru a împiedica funcționarea reuniunii și mai ales a corului acesteia, alcătuit din peste 80 de persoane din Beiuș, bărbați și femei. Concluzia asupra statutelor este abrupt for mulată, în sensul că ministrul de interne considera că despărțământul nu are dreptul să „înființeze reuniuni de muzică sau de alt fel”. Fără îndoială nu această motivare era cea adevărată, ci cu totul alta, de natură politică. Parcurgind informațiile apărute în presă despre reuniune, autoritatea menționată aprecia că aceasta este „destinată, în primul rînd, pentru a deștepta la o viață nouă populația românească din sudul Crișanei, contribuind totodată la întărirea mișcării naționale. Răspunsul ministrului de interne a fost negativ, argumentarea fiind deosebit de concludentă: „Dacă numitul cerc (în sensul de despărțământ al *Astrei*-n.n.) ar fi prevăzută cu statute pentru reuniune muzicală, se poate presupune cu toată certitudinea că, la inițiativa acestuia, celelalte 50 de cercuri ale *Astrei* și numeroasele agenturi ar porni o mișcare asemănătoare și neîntreruptă, pe care ziarele ar folosi-o în scopuri politice și naționale”⁴⁷. Iată, deci, substratul opoziției îndrjite a ministrului de interne, care însemna încălcarea brutală a drepturilor populației românești de a se ridica sub raport cultural, apelînd în acest sens la mijloace proprii, de vreme ce autoritățile nu au destinat sumele necesare din bugetul statului pentru sprijinirea

⁴² Ibidem, dosar 172 1907, act 213.

⁴³ Ibidem, dosar 175 1907, act 389.

⁴⁴ Ibidem, dosar 174 1907, act 767.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II). Beiușul cultural*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1971, p. 110-119; idem, *Istoricul frământărilor pentru înființarea și consolidarea Reuniunii de cîntări „Lira” din Beiuș (1905-1912)*, în „Crisia”, 1977, p. 178-192.

⁴⁷ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania, dosar V\IX 1806 (neorganizat).

instituțiilor culturale ale naționalităților asuprite, canalizându-le exclusiv în beneficiul națiunii dominante. La acest aspect, elocvent și el în ce privește politica discriminatorie a guvernanților, se adaugă frecventele obstaculări ce vizau reducerea capacității de luptă pentru dezvoltarea culturală a populațiilor nemaghiare din monarhie, care — în concepția oficialităților — trebuiau menținute în întuneric și înapoiere, împrejurare speculată de gazetarii șovini, autorii unor imprecășii și nedrepte interpretări a realităților existente.

Apelînd la ajutorul comitetului central, președintele *Astrei*, I. Sterca Șuluțiu, răspundea într-o adresă că „motivele înșirate în acest text (al ministrului de interne — n.n.) sînt total nejustificate”, deoarece societatea — în virtutea paragrafelor 2 și 37 din statutele aprobate în 1875 — „este îndreptățită să înființeze orice fel de societate culturală sau economică prevăzută cu statut separat”⁴⁸. Pornește un asiduu schimb de corespondență cu autoritățile, pe parcursul a mai mulți ani.

Reuniunea de cîntări „Lira” din Beiuș, care ființa de la sfîrșitul lui 1905, va participa — împreună cu alte 12 reuniuni muzicale din Banat și Crișana — la festivalul coral din București (august 1906), interpretînd melodiile *Două inimi* (de G. Dima) și *Marș* (de G. Musicescu). Reîntorși acasă, membrii reuniunii au devenit victime ale unei cercetări disciplinare, deși autoritățile își dăduseră avizul necesar pentru a trece granița în România. Într-un raport către conducerea societății, dr. Ioan Ciordaș, directorul despărțămîntului beiușean și membru în comitetul executiv al Partidului Național Român, descria starea de lucruri din despărțămînt, precum și reacțiile autorităților față de manifestările reuniunii: „De la prima producție (concert — n.n.), deși cercetată și bine primită și din partea cetățenilor de altă limbă, s-a început goana întefită și necurmată. Doreau adică să-l cîștige pe (Ioan) Bușița la (un) cor de-al lor (ca dirijor — n.n.). Prilej binevenit le-a fost apoi participațiunea reuniunii noastre la București. Cred că, cazul și huiduirea — menționa același — le cunoașteți din gazete. A urmat cercetarea disciplinară” din partea ministerului de interne, unde a fost invitat profesorul dr. Constantin Pavel, care a însoțit corul, pentru a fi sever admonestat. Prin ordinul din 30 octombrie 1906, i s-a interzis profesorului I. Bușița să mai dirijeze și să instruiască corul reuniunii, care primea astfel o grea lovitură, fiindcă înlocuirea apreciatului dirijor s-a făcut cu unul mai puțin priceput, însă inimos și decis să continue activitatea muzicală a despărțămîntului. Împrejurarea creată de autorități este dezvăluită, cu cuvinte patetice, în amîntitul raport: „Ori privim această cauză din punct de vedere principal, că azi ici, mine colo, se segreg(h)ează factorii culturii noastre de către popor, ori privim cazul nostru special: este prea adinc păgubitoare această ordinațiune lipsită chiar și de o bază legală, și îndeosebi la noi e fatală lovitura, deoarece nici nu avem o altă persoană cu vocațiune la această instituțiune, — de alta parte pînă acuma nu ne-a succedat pe aici nici cu un fel de încercare a ne apropia așa (de) mult și puternic de popor. Nu se poate lesne cumpăni puterea corului asupra poporului în toate direcțiunile vieții sale”⁴⁹. Con-

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Arhivele statului Sibiu, fond Astra dosar 171 1906, act 1191.

ducerii despărțămîntului i s-a făcut sugestia de a întemeia o reuniune „fără caracter românesc exprimat”, ceea ce a demonstrat încă o dată faptul că autoritățile manifestă un interes mascat pentru diminuarea specificului național al activității reuniunii. „Noi simțim — se precizează într-un alt document — pe de o parte teamă a ne expune agoniseala culturală și materială a reuniunii la o eventuală pradă; de altă parte... ni se pare primejdios și păgubitor a ne lăsa de caracterul românesc. Străini(i) ...ne pot face confuzie în viața reuniunii, care chiar dintru început a fost vehement luată la țintă, pentru că vedeau cum că întrece repede orice speranțe prin puterea ei binefăcătoare asupra obștei noastre de pe aici”⁵⁰.

Conducerea societății a făcut demersuri pe lângă guvern, care n-au avut însă nici o finalitate. Chestiunea depășise, practic, cadrele unei filiale a *Astrei*, fiind vorba de o interdicție ce se repercuta negativ asupra vieții culturale a românilor de dincoace de Carpați. Statutele au fost și de această dată respinse, concomitent cu luarea unor măsuri de urmărire a manifestărilor reuniunii. Prefectul Glacz scria, cu nedisimulată ură, într-un raport că reuniunea a împrăștiat „sămînța blestemată... în inima încă intransigentă a poporului valah”⁵¹. Ca atare, după mai bine de patru ani, conducerea despărțămîntului se afla în imposibilitate de a-și organiza reuniunea, situație care însă n-a demobilizat-o, ci a îndemnat-o să stăruie mai mult pentru atingerea scopului urmărit.

Dacă în perioada 1905—1908 politica de deznaționalizare se afla în plină ofensivă, în anii ce preced declanșarea primei conflagrații mondiale guvernul se arată a fi mai maleabil, din motive lesne sesizabile, astfel că în 1912 vor fi aprobate și statutele reuniunii muzicale beiușene. Frământările intelectualității românești din acest oraș, cauzate de opacitatea și manevrele autorităților, fac parte integrantă din lupta poporului nostru pentru emanciparea spirituală și unitate.

Din reconstituirea acestor aspecte semnificative ale vieții culturale a românilor din Crișana, teritoriu aflat la extremitatea spațiului locuit de poporul nostru, se desprind concluzii cu o valoare de cuprindere mult mai extinsă. Populația românească din aceste locuri a militat în permanență și cu o exemplară dirzenie pentru crearea unei spiritualități proprii, marcate de accente militante, ca un reflex al dezideratelor luptei naționale. În pofida atitor injustiții și subminări venite din exterior, această și-a apărat limba și cultivat moștenirea strămoșească, și-a constituit factori de afirmare culturală, veritabile citadele ale rezistenței la deznaționalizare, susținută cu fervență de autorități. Din această *confruntare* a ieșit învingătoare voința de adevăr și dreptate a celor oprimați, care la Alba Iulia, în ziua memorabilă de 1 Decembrie 1918, au hotărît în mod plebiscitar și definitiv să se unească cu frații lor din țara liberă, scăpînd astfel pentru totdeauna de o seculară exploatare străină.

⁵⁰ Ibidem, dosar 175 1907, act 389.

⁵¹ Arhivele statului Cluj-Napoca, fond Problema națională în Transilvania, dosar XVI; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Edit. științifică, București, 1968, p. 40.

ASPECTS DE LA LUTTE DES ROUMAINS DE CRIȘANA
POUR L’AFFIRMATION CULTURELLE
ENTRE 1849—1918

RÉSUMÉ

L'étude constitue un bref aperçu des moments les plus significatifs de la lutte menée par les Roumains du district de Bihor pour l'émancipation spirituelle durant la période 1849—1918, soit entre l'année de la défaite de la révolution des quarantuitards et celle de la Grande Union.

Parmi les aspects les plus importants de cette activité on présente la fondation de la Société de lecture d'Oradea (1849), de la Société littéraire «Samuil Vulcan» de Beiuș (1868), de la Réunion des instituteurs roumains d'Oradea (1891) ainsi que d'autres institutions culturelles similaires.

L'auteur conclut que ce processus doit être considéré comme une partie intégrante de la lutte inlassable des Roumains de Transylvanie pour l'émancipation nationale déployée pendant la période mentionnée et soldée par l'accomplissement, en 1918, de cette noble aspiration.

RECONSIDERĂRI POLITICE ȘI MILITARE ROMÂNEȘTI SUB IMPACTUL ASCENSIUNII FASCISMULUI INTERNAȚIONAL ȘI A SPORIRII AGRESIVITĂȚII STATELOR IMPERIALISTE ȘI REVIZIONISTE (1932—1934)

DE
IOAN TALPEȘ

Marea criză economică mondială a constituit fundalul uneia dintre cele mai complexe și contradictorii perioade din evoluția vieții politice internaționale. Urișelor confruntări sociale din toate statele capitaliste li s-a suprapus, de la an la an mai pregnant, un proces continuu de erodare a raporturilor internaționale, proces ce-și avea la bază ascuțirea rapidă a contradicțiilor dintre statele imperialiste angajate în lupta pentru conservarea sau reîmpărțirea sferelor de influență și dominație.

Într-un climat dominat încă de prevederile și clauzele tratatelor de pace și ale Pactului Societății Națiunilor, dar și născut de lacunele și imperfecțiunile acestora în materie de securitate, au fost inițiate și s-au desfășurat insistente acțiuni menite să sporească încrederea între popoare, sau dimpotrivă, în raport de interese, să pregătească terenul favorabil unor viitoare revizuri politice, militare sau teritoriale.

Astfel, pe linia eforturilor de completare a instrumentelor și mijloacelor de securitate generală în anii crizei au fost înregistrați o serie de pași importanți definiți prin semnarea la 27 august 1928, la Paris, a „Pactului Briand-Kellog” privind interzicerea războiului ca instrument al politicii internaționale (România a aderat la 4 septembrie 1928), act completat la Moscova, la 9 februarie 1929, odată cu protocolul prin care Uniunea Sovietică, România, Polonia, Letonia și Estonia s-au obligat să pună în aplicare „Pactul Briand-Kellog” fără a se mai aștepta ratificarea lui de către toate statele semnatare, deschiderea la 2 februarie 1932 la Geneva a lucrărilor Conferinței dezarmării și semnarea între 3—5 iulie 1933, la Londra, a convențiilor de definire a agresiunii¹. Eforturile și înfăptuirile pe tema sporirii climatului de securitate s-au probat în final insuficiente pentru a contracara politica țărilor imperialiste și revizioniste, care au reușit să facă pași importanți fie eludind prevederile tratatelor de pace și ale Pactului Societății Națiunilor, fie încăleându-le brutal. Anii 1929—1933 au înregistrat, de asemenea practicarea deschisă de către Germania a politicii de reînarmare, Conferința dezarmării fiind

¹ Convențiile au fost semnate de reprezentanții U.R.S.S. Estoniei, Lituaniei, Poloniei, României, Letoniei, Turciei, Persiei, Afganistanului, Cehoslovaciei și Iugoslaviei.

transformată într-o tribună a exprimării aspirațiilor Berlinului în reconstituirea Wehrmachtului. În același timp, în Asia, imperialiștii niponi au declanșat agresiunea la 18 septembrie 1931, prin incidentul de la Mukden, asupra Chinei. În pofida eforturilor statelor mici și mijlocii antirevizioniste membre ale Societății Națiunilor, contradicțiile sau confruntările de interese dintre marile puteri imperialiste și-au pus amprenta asupra soluțiilor și rezolvărilor adoptate în cadrul Societății Națiunilor sau la conferința dezarmării². Agresiunea japoneză a continuat să se desfășoare sfidând prevederile și sancțiunile adoptate de forurile de la Geneva, care-și probau incapacitatea de a influența și interveni salvator în favoarea unei victime, în timp ce în dezbaterile lucrărilor Conferinței pentru dezarmare, Anglia se arăta favorabilă acceptării Gheichberechtigungului Germaniei în materie de înarmări³. Instaurarea naziștilor la putere în Germania, la 30 ianuarie 1933, a adâncit și mai mult criza raporturilor internaționale, escaladând la o nouă dimensiune confruntările ce se derulau pe probleme și în domenii ce angajau nu numai revizuirile morale ci și teritoriale directe în Europa. Încetul cu încetul, în funcție de problemele de confruntare și atitudinile evidențiate, statele europene se separă în două grupări opuse, diferențiate prin pozițiile adoptate față de prevederile tratatelor de pace. O grupare, în frunte cu Germania și Italia fascistă în pofida contradicțiilor ce încă se mai manifestau între cele două state prin convergența spațiului de exprimare a intereselor agresive de dominație, Europa centrală preocupată să dobândească instrumentele legale, în prima fază, de exprimare a planurilor revizioniste și o alta ce grupa Franța, România, Iugoslavia și Cehoslovacia interesate în întărirea stabilității relațiilor internaționale și sporirea gradului de securitate al fiecărui stat în parte și general european. Încă fără a se ajunge la o delimitare a pozițiilor tuturor statelor europene, audiența și înțelegerea de care se bucurau în Marea Britanie unele măsuri conciliatoriste ca și rămânerea în afara Societății Națiunilor a Uniunii Sovietice influențând desfășurările de evenimente, anul 1933 indica oricărui observator atent apariția unei noi etape în evoluția raporturilor politice internaționale, caracterizată de tendința marilor puteri de a găsi și impune o altă cale de rezolvare a diferendelor decât cea inclusă și posibilă prin prisma prevederilor Pactului Societății Națiunilor.

² Privitor la desfășurarea lucrărilor Conferinței pentru dezarmare și poziția României, vezi Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României*, Edit. Academiei, București, 1971.

³ Referindu-se la situația politică internațională existentă și de perspectivă, cunoscutul om politic I. G. Duca, președintele Partidului Național Liberal, făcea, într-un discurs rostit în Camera deputaților la 1 septembrie 1932, următoarea apreciere deosebit de semnificativă asupra factorilor destabilizatori ce confruntau lumea capitalistă, în comparație cu drumul iureu ascendent pe care se angajase prima țară a socialismului: „Patrusprezece ani au trecut de la încetarea războiului mondial și lumea se zbate încă în mijlocul celor mai mari greutăți; nici una din rănile războiului n-a putut până azi să fie vindecată. Priviți în jurul dumneavoastră! Vedeți state puternice și bogate, cu stăpîniri militare peste mări, care trag după ele cortegii de milioane de șomeri și care de zece ani de zile luptă cu aceste probleme, fără ca să poată una să le rezolve, dar nici măcar să le stăvilească. Priviți, pe de altă parte, în jurul hotarelor noastre lumea cea nouă care se ridică dincolo de Nistru, cu miraful pe care îl exercită asupra claselor muncitoare și a lumii întregi” (Mihăileanu Eugen, *Simplomul Un comunist sui generis: I. G. Duca*, în „Stînga,” an I, nr. 9 din 1921).

În acest climat politic internațional, caracterizat prin ascensiunea fascismului, creșterea agresivității statelor revizioniste și ascuțirea contradicțiilor dintre marile puteri, cercurile politice și militare de la București au simțit din plin exigențele mutațiilor înregistrate pe plan politic, economic și militar. Continuând și adâncind eforturile pe linia tradițională a întăririi mijloacelor de sprijin extern și de consolidare a independenței și suveranității naționale, România s-a evidențiat ca un factor activ în viața politică europeană, pronunțându-se consecvent în favoarea îmbunătățirii relațiilor cu toți vecinii pe baza respectării integrității teritoriale și a colaborării în cadrul Societății Națiunilor, pentru înzestrarea acesteia cu mijloacele și instrumentele indispensabile unei credibilități reale a securității colective.

Pornind de la aceste câteva considerații generale asupra problematicilor ce s-au impus preocupărilor cancelariilor diplomatice și depășindu-le cadrul, s-au polarizat atenția opiniei publice internaționale, vom întreprinde în cele ce urmează o privire mai aprofundată cu deosebire asupra factorului politico-militar românesc, subliniindu-i rolul de stimul sau receptor în raport de evenimentele sau momentele consumate. Considerăm de o importanță majoră înțelegerea corespunzătoare a realităților obiective, a poziției și rolului jucat de România în desfășurările politico-diplomatice și militare din anii de încheiere a mării crize economice mondiale, întrucât reflectă de o manieră indubitabilă caracteristicile politicii externe românești din perioada interbelică, factorii și interesele în raport cu care guvernele de la București își stabileau prietenii și alianțele. Pe aceste coordonate, elucidarea căilor și mijloacelor diplomatice și militare utilizate sau preconizate la București în condițiile ascuțirii contradicțiilor internaționale și a declanșării cursei înarmărilor va reprezenta principalul obiectiv al analizei.

În intervalul de timp consumat de la încheierea convenției militare dintre statele Micii Înțelegeri, 14 septembrie 1923, și declanșarea mării crize economice mondiale, nu s-a realizat nici un pas în direcția pregătirii mijloacelor indispensabile funcționalizării acesteia. Marele stat major român aprecia în anul 1929 că respectivul document devenise pur și simplu „aleatoriu”⁴. Abia începînd cu anul 1929 s-a trecut la întocmirea unor proiecte de operații. Pînă în mai 1931 au fost aprobate opt proiecte de operații ce stabileau obligațiile militare ale partenerilor în diverse variante de conflict provocate de Ungaria și Bulgaria⁵. Dar și aceste înfăptuiri erau departe de a răspunde unor realități concrete, întrucît, așa cum se sublinia de Marele stat major român într-un referat asupra rezultatelor conferinței militare a Micii Înțelegeri, ținută la București în mai 1931, cele opt proiecte „nu au șansa de a fi aplicate vreodată deoarece în actualul statut politic al Europei nu se poate imagina o acțiune izolată a Ungariei sau Bulgariei (chiar coalizate) împotriva uneia sau mai multora din țările Micii Înțelegeri”⁶. Dacă situația politică existentă în anul 1931 împiedica desfășurarea unor manifestări revizioniste violente cu mijloace militare în Europa, perspectivele deja prefigurate determinau pe strategii

⁴ Arh. M. Ap. N., fond 948/RSS 3, dosar — 1 346, f. 51.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, f. 50.

români să considere necesară adoptarea de măsuri „spre a se pregăti terenul pentru cazul cel mai grav și în același timp cel mai probabil: un atac ungaro-bulgar contra statelor Micii Înțelegeri în cadrul unui conflict generalizat”⁷.

Apreciem simptomatic faptul că varianta unui conflict generalizat în Europa a început să fie luată în considerație de România și partenerii ei din Mica Înțelegere abia începând cu anul 1931, în situația în care Germania declanșase ofensiva politico-diplomatică în vederea obținerii Gleichberechtigung-ului iar încălcarea clauzelor militare ale Tratatului de la Versailles era de notorietate publică. În aceste condiții, la conferința militară a Micii Înțelegeri din luna mai 1931, de la București, Marele stat major român a prezentat spre adoptare un proiect de operații ce avea în vedere reacția celor trei aliați în ipoteza declanșării unui conflict generalizat. Întrucît proiectul depășea cadrele convenției militare s-a ajuns la concluzia necesității redactării unei convenții, în baza propunerii părții române, document ce preciza „scopul de urmărit în cazul unui conflict generalizat: scoaterea din cauză a Ungariei printr-o acțiune comună”⁸. La 14 decembrie 1931, la Praga, reprezentanții militari ai celor trei state au semnat noua convenție militară, iar schimbarea instrumentelor de ratificare s-a făcut cu prilejul conferinței de la București din octombrie 1932⁹.

Tot cu prilejul desfășurării lucrărilor conferinței militare a Micii Înțelegeri din 10—14 decembrie 1931, de la Praga, participanții au hotărît să-și coordoneze pozițiile și să adopte o atitudine comună la lucrările conferinței dezarmării.

Paralele cu tratativele duse pentru întărirea legăturilor în cadrul Micii Înțelegeri, România s-a preocupat și de precizarea obligațiilor alianței cu Polonia, la 15 ianuarie 1931¹⁰ cele două state semnînd un nou tratat de alianță, iar la 3 iunie 1931 un angajament tehnic (convenție militară) pe baza tratatului de garanții.

La 2 februarie 1932 au fost deschise la Geneva lucrările „Conferinței pentru reducerea și limitarea armamentelor”¹¹. Momentul a polarizat atenția și interesul popoarelor și guvernelor, fiind apreciat, nu de puțini contemporani drept deschizătorul unei noi epoci în viața politică internațională sau, și nici aceștia nu au fost în număr mic, prilejul unor revizuiți negociate. Desfășurarea lucrărilor a evidențiat manifestarea unor serioase

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 50 verso.

⁹ *Ibidem*, dosar 1 351, f. 3 6, 26.

¹⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Polonia, dosar 51; Arh. M. Ap. N., fond 948 RSS 3, dosar 1 362, f. 47 — 53. Vezi și Dumitru Tuțu, *Alianțe militare ale României*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940*, Edit. militară, București, 1977, p. 122 — 123.

¹¹ „Conferința a început arată Benoist-Méchin, prin reluarea proiectului de convenție de unde l-a lăsat Comisia pregătitoare. Delegațiile și au spus rînd pe rînd punctul de vedere al țării lor. Pentru unii proiectul de convenție era o bază, pentru alții era un cadru. Dar ce semnifica această distincție subtilă?”

« Înainte de toate reducere » declara Norvegia. « Reducere proporțională » replica Statele Unite. « Reducere subordonată dezvoltării securității » precizau Iugoslavia, Polonia, România și Cehoslovacia care, prin vocea lui Beneș, demonstrau elocvent necesitatea întăririi justiției internaționale. « Întărirea sancțiunilor » pleda de 'Jen, delegatul Chinei. « Egalitate în drepturi între toate națiunile și stabilirea forțelor la nivelul cel mai de jos » cerea el Grandi, care declară că această teză este regula de aur a politicii musoliniene. « Reducerea totală prin abolire totală » repetă cu îndrăzneală M. Litvinov (Benoist-Méchin, *Histoire de l'armée allemande III. L'essor 1925—1937*), Edit. Albin Michel, Paris, 1964, p. 124)

contradicții între Anglia, Franța, și Italia, situație ce a permis Berlinului, prin manevre abile, să introducă și să impună culiselor conferinței teza egalității în drepturi în materie de înarmare¹². Audiența de care s-a bucurat teza germană la Londra a trezit serioase îngrijorări în România și alte țări mici și mijlocii spre care se îndreptau așirările imperialiste și revizioniste. La 1 decembrie 1932, ministrul Franței la Belgrad, Naggiar, comunica Parisului că reprezentanții militari ai Micii Antante întruniți la Belgrad între 14 și 16 noiembrie, considerau că egalitatea în drepturi în materie de armament, pentru Germania, impunea aplicarea aceluiași principiu Bulgariei și Ungariei. Convingerea responsabililor politici și militari din țările Micii Antante era — conform informării lui Naggiar — că „egalitatea în materie de armament duce nemijlocit la chestiunea frontierelor, căci, în realitate, cind în Germania, Ungaria sau Bulgaria se spune «egalitate în drepturi» revizuirea frontierelor este ceea ce se vrea a spune”¹³.

În pofida opoziției întâmpinate de teza Gleichberechtigung-ului din partea țărilor mici și mijlocii amenințate de obiective imperialiste și revizioniste, la 11 decembrie 1932, justificată prin considerații ce se doreau deosebit de abile, căci vizau blocarea cursei lui Hitler spre putere — reprezentanții celor cinci mari puteri, membre ale Societății Națiunilor, au adoptat o rezoluție în care se stabilea „că unul din scopurile conferinței dezarmării era acela de a se acorda egalitate în drepturi, puterilor dezarmate în virtutea tratatelor”¹⁴. Germania reușea astfel să facă un pas cu consecințe multiple în desfășurările politico-diplomatice imediate europene. Dealtfel, ministrul de externe german, von Neurath, nu se sfia să evalueze public importanța victoriei morale dobândite odată cu adoptarea rezoluției de la 11 decembrie 1932 în dauna statelor susținătoare ale principiului primordialității securității în raport cu dezarmarea. Într-un interviu publicat în „Le Temps” von Neurath aprecia că „deși declarația conferinței cuprindea o clauză privind securitatea, aceasta în fapt nu se referea decît la probleme cu caracter militar, nu și la cele cu caracter teritorial”¹⁵.

Cursul imprimat lucrărilor conferinței pentru dezarmare, diversele soluții lansate în special pentru satisfacerea exigențelor de dominație ale marilor puteri, cu deosebire mult vehiculatul proiect, emanație a guvernului italian, de creare a unui bloc anglo-franco-italiano-german pe baza împărțirii zonelor de influență, au determinat statele Micii Înțelegeri să treacă la adoptarea unor măsuri care să le permită să reziste și să se opună față de încercările tot mai evidente de revizuire a tratatelor internaționale. Cu prilejul conferinței ministrilor de externe de la Belgrad s-a ajuns la concluzia unanim acceptată, că evoluția vieții politice europene și inter-

¹² Pentru detalii, Gheorghe Matei, *op. cit.*

¹³ *Documents diplomatiques françaises (1932—1939) I-ère série (1932—1935)*, tom 2, Paris, 1964, doc. 54. În continuare sursa va fi citată prin sigla D.D.F.

¹⁴ Apud Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, Edit. științifică, București, 1968, p. 114.

¹⁵ *Ibidem*.

naționale reclama strângerea și fortificarea grabnică a legăturilor dintre cele trei state pentru a acționa cu mai mare succes în vederea organizării păcii în Europa centrală. „În acest scop, ele (cele trei state — I.T.) decid — cum se menționa în comunicatul comun —, perfecționarea organizării Micii Antante prin completarea statutelor actuale”¹⁶.

Abia trecuse o lună de la conferința de la Belgrad și descoperirea traficului de arme ce se făcea, prin Austria, din Italia cu destinația Ungaria impunea, pe fundalul mult discutatei „egalități în drepturi” în materie de armament, pe ordinea de zi a convorbirilor dintre Carol al II-lea și regele Alexandru al Iugoslaviei (21 — 24 ianuarie 1933), reorganizarea grabnică a Micii Înțelegeri, chestiune amplu dezbătută la conferința miniștrilor de externe ce a urmat întâlnirii dintre cei doi suverani¹⁷.

În această conjunctură internațională, victoria în alegeri a N.S.D.A.P.-ului în Germania și numirea lui Hitler în funcție de cancelar au fost evenimente ce au punctat decisiv tratativele privind reorganizarea Micii Înțelegeri. Opțiunea național-socialistă în Germania însemna, chiar și dacă nu în forme concrete imediate, sigura rediscutare în termeni mult schimbați — programul de politică externă ce i-a asigurat lui Hitler victoria în alegeri indicînd-o pe deplin —, a configurației politice și militare europene și mondiale¹⁸.

La 2 februarie 1933 Beneș îl informa confidențial pe Massigli, delegat-adjunct al Franței la Conferința dezarmării, asupra proiectului de reorganizare a Micii Înțelegeri. Între cauzele menționate de ministrul de externe cehoslovac reieșeau în evidență „apropierea italo-ungară” și „egalitatea în drepturi în materie de armament”¹⁹. Între cauzele reale mărturisite sau nemărturisite nu este lipsit de interes, apreciem noi, să o prezentăm și pe cea inclusă între argumentele ce stăteau la baza propunerii făcută de Marele stat major, la 6 februarie 1933, în vederea grăbirii reorganizării Micii Înțelegeri. „Ultimul război — se menționa în document — cit și conflictul chino-japonez dovedesc cu prisosință că răspunderile cad în seama celui învins — celui mai slab. Societatea Națiunilor a dovedit că recunoaște ca bun «faptul împlinit» în care cel mai tare are dreptate”²⁰.

¹⁶ D. D. F., I-ère serie, tome 2, doc. nr. 124.

¹⁷ Vezi „Adevărul”, an 47, nr. 15 050 din 26 ianuarie 1933 ; nr. 15 051 din 27 ianuarie 1933.

¹⁸ Considerăm îndeajuns de ilustrativă, pentru reflectarea imaginii pe care o provocase numirea lui Hitler la putere în Germania în rîndurile cercurilor militare românești, aprecierea pe care o făcea generalul Ștefănescu-Amza, fost ministru al apărării naționale, într-un raport înaintat, la 13 aprilie 1933, lui Carol al II-lea. „Războiul bate la ușă. Hitlerismul și revizuirea tratatelor nu sînt aducătoare de pace și liniște” (Arh. St. fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 16/1933, f. 10). Problema raportului cauză-efect dintre venirea la putere a nazismului în Germania și reorganizarea Micii Înțelegeri a preocupat și preocupă încă în mod firesc cercetătorii care abordează problematica în ansamblu. Apreciem că fără a fi principala cauză, cucerirea puterii de către Hitler a fost un moment important cu implicații majore în decizia adoptată la 16 februarie 1933. Ne alăturăm, din acest punct de vedere, aprecierii făcute de Rudolf Kissling, încă din 1959, că „Această creațiune a izbutit cu atît mai ușor cu cît ea apărea celor trei membri ai Micii Antante necesară, ca urmare a cuceririi puterii în Germania de către Hitler intervenită între timp, în special pentru Cehoslovacia care voia să opună acestel noi primejdii o forță și mai puternică” (Rudolf Kissling, *Die militärischen Vereinbarungen der Kleine Entente 1929 — 1937*, München, Verlag Oldenburg, 1959, p. 34).

¹⁹ D. D. F. I-ère serie, tome 2, doc. nr. 254.

²⁰ Arh. M. Ap. N., fond 948/RSS 3, dosar 1 350. f. 12.

Pentru a înlătura perspectiva de a deveni victime ale „faptului împlinit” în condițiile în care antecedentele o prefigurau, ca metodă practicabilă pentru rezolvarea diferendelor și conflictelor în dauna intereselor țărilor mici, la 16 februarie 1933 a fost dat publicității „pactul de organizare” al Micii Înțelegeri, document prin care semnatarii se angajau să-și concerteze activitatea politică internațională prin intermediul Consiliului permanent, cu respectarea neabătută a principiului egalității absolute a celor trei state componente²¹. Interesantă ca manieră și metodă diplomatică este și comunicarea făcută de ministrul plenipotențiar român la Berlin lui von Bülow, secretar al ministerului de externe german, privitor la cauzele semnării pactului organizatoric. „Ministrul plenipotențiar român nota von Bülow — m-a vizitat astăzi pentru ca să-mi dea lămuriri despre noul tratat al Micii Înțelegeri. El are, pentru aceasta, imputernicirea guvernului său și a adus, de asemenea, la cunoștința colegilor săi ceh și iugoslav scopul vizitei sale. Ministrul român a pornit de la faptul că noul tratat ar putea să fie rău înțeles de presa noastră, desigur sub influența presei italiene sau ungare. Cauza progresului înregistrat de Mica-Antantă nu trebuie, mă asigură personal, căutată în evenimentele din ultimele săptămâni, ci mai înapoi în actele pe care marile puteri le-au săvârșit în dauna Micii Antante a cărei luptă și proteste s-au dovedit zadarnice. El a exemplificat cu conferința de la Haga (3—20 ianuarie 1930, pentru reglementarea problemei reparațiilor — I.T, de la Laussane și de la Geneva (. . .). El a spus apoi deschis că noul pas făcut de Mica Antantă se dorește a fi o manifestare deschisă contra revizuirii granițelor”²².

Imediat după semnarea pactului de reorganizare, Mica Antantă s-a confruntat cu una dintre cele mai fățișe și directe încercări a marilor puteri de a se substitui Societății Națiunilor prin crearea unui „directorat” capabil să decidă în probleme ce angajau soarta tuturor țărilor europene²³. Propunerea lansată oficial de Mussolini la 18 Martie 1933 a găsit imediat o largă înțelegere la Londra, unde Ramsay MacDonald aprecia, într-un discurs în Camera Comunelor, că „scopul general al politicii e pacea, iar clauza principală și unică e revizuirea tratatelor”²⁴. Acceptarea

²¹ Ibidem, dosar 1 365, f. 19 — 22.

²² *(Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945, serie C 1933—1937 Das Dritte Reich. Die ersten Jahre, Band I, 1, 30 Januar bis 15. Mai 1933, Vandenhoeck-Ruprecht in Göttingen, 1971, doc. nr. 32)*. Nu era dificil de sesizat esența comunicării. La toate cele trei conferințe, marile puteri au făcut concesii politice, militare și economice Germaniei.

²³ Apud Eliza Campus, *Mica Înțelegeri . . .*, p. 135.

²⁴ Într-o notă a Ministerului de Externe francez, din 18 martie 1933, se apreciau posibile următoarele implicații ca urmare a unei eventuale respingeri a propunerii italiene: „asumarea responsabilității de a fi provocat eșecul unei tentative de consolidare a păcii în Europa; justificarea Italiei de a se arunca, așa cum ea amenință că o va face, în politica antagonistă a blocului germano-italian; ar deșerta chiar în Franța opinia publică, care tinde spre o politică de apropiere și pentru consolidarea păcii”. În același timp, autorii enumerau care ar fi fost implicațiile acceptării asupra situației internaționale: „Ruinarea sistemului nostru de alianțe și, într-o manieră mai generală, întreaga noastră politică tradițională de grupare a micilor puteri care multiplică vocea noastră în dezbaterile internaționale”. Dar, pe lângă dislocarea sistemelor de alianțe existente, „instaurarea directoratului era în primul rând,

clauzei revizuirii Pactului Societății Națiunilor ar fi afectat chiar esența bazelor democratice ale organizației, permițând marilor puteri să hotărască soarta și statutul politic și teritorial al statelor mici și mijlocii obiective ale politicii revizioniste. La 25 martie 1933, Consiliul permanent al Micii Antante a dat publicității un comunicat solemn semnificativ pentru politica promovată de cei trei aliați și concepția acestora despre norme și morala relațiilor internaționale: „Statele Micii Înțelegeri — se menționează în comunicat — nu ar putea să recunoască că se servește cauzelor raporturi între diferite țări prin acorduri care ar avea drept scop de a dispune de drepturile terților, fie că aceste acorduri ar obliga pe semnatarii lor să ia decizii concrete, fie că ele ar avea drept scop să exercite numai o presiune asupra altor state decât acelea care au încheiat aceste acorduri. Cum nimeni nu poate dispune de bunul altuia nici direct, nici indirect, — statele Micii Înțelegeri formulează de pe acum rezervele lor cele mai exprese cu privire la încheierea eventuală a unor asemenea acorduri pentru tot ce privește drepturile lor și politica lor. Acordurile de această natură aparțin trecutului și în orice caz timpurilor când Societatea Națiunilor nu exista. Statele Micii Înțelegeri regretă de asemenea că negociațiunile din ultimele zile ale ideea unei politici revizioniste a fost acceptată”²⁶. Poziția adoptată de Mica Antantă, în special, Uniunea Sovietică și alte state a influențat desfășurarea tratativelor astfel încât deși la 7 iunie Pactul celor patru a fost semnat la Roma, nu mai conținea prevederile ce ar fi permis revizuirea²⁷. De asemenea, revizuirea clauzelor nu

o lovitură dată formelor și normelor de promovare a vieții politice internaționale: „Din punct de consiliat cu Consiliul Națiunilor, căruia el tinde să se substituie în Europa ca o nouă Sfântă Alianță”, instaurarea unui directorat european în favoarea numai a marilor puteri cu un cimp de acțiune nelimitat răspunde vechilor gânduri de arbitrajale guvernului britanic și mai mult încă concepțiilor de „fortăreață Germaniei și Italiei” (D. D. F., I-ere serie, tom d. c. nr. 7).

²⁵ „Dimineata”, an 29, nr. 9427 din 27 martie 1933

²⁶ Dejean, ambasadorul Franței la Moscova, informa la Paris ca Litvinov se arată nefavorabil „Pactului celor patru”. Comisarul afacerilor externe al U.R.S.S. îi comunica diplomatului francez că „nevoia comună de pace situa U.R.S.S. și Mica Antantă pe aceeași platformă” (D.D.F., I-ere serie, tome 3, doc. nr. 8).

²⁷ Împărtășim, în această privință, punctul de vedere exprimat de C. Ozer care apreciază textul semnat la Roma de ambasadorii celor patru „un eșec total din partea diplomației italiene și parțial din partea diplomației britanice, eșec datorat așa cum am mai arătat eforturilor perseverente depuse de Mica Antantă la Paris și, într-o măsură comparabilă, la Londra (...). Declarațiile făcute de omul politic român, Duca, « Noi suntem recunoscători Franței de a fi pus în joc toată influența sa în scopul ca pactul în patru să nu conțină nicio dispoziție care să fie prejudiciabilă intereselor noastre cele mai esențiale » nu reflectă decât un spirit de amicitie și înțelegere totală între Franța și membrii Micii Antante. În ceea ce privește relațiile dintre Marea Britanie și Mica Antantă, ele treceau printr-o perioadă dificilă... opinia publică din statele succesoare ajungând până la a o acuza că vrea să facă jocul lui Mussolini. Pe de altă parte, presa britanică a făcut în mai multe reprize proba unei anumite iritări față de « intransigența » țărilor Europene orientale care împiedicau realizarea detentei între marile puteri” (Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Geneve, Librairie Droz 11, Rue Massot, 1972, p. 254, 255. Vezi și Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, p. 133 — 143. Aprecieri asemănătoare întâlnim și în lucrarea *Garda de fier, Carol al II-lea și Hitler și Pactul celor patru*, a fost o încercare de tocmeală a două grupări imperialiste în Anglie și Franței pe de o parte, Germaniei și Italiei pe de alta) pe scama statelor europene precum și a Uniunii Sovietice. În aceste condiții a devenit evident pericolul agresiunii fasciste

tare s-a dovedit destul de dificilă pentru Germania, cadrele oferite de organele internaționale existente exprimării pozițiilor de către statele mici și mijlocii oferind încă posibilități de contracarare. În toate acțiunile de contracarare a planurilor și acțiunilor revizioniste încercate în interiorul Societății Națiunilor și în afara acesteia, România s-a probat un factor activ și în unele momente a stat la baza lor. Politică autirevizionistă promovată explicit de diplomația română, accentele implicit antinaziste nu au scăpat Berlinului. Într-o întrevedere din 27 mai 1933, dintre ministrul plenipotențiar român la Berlin, Comnen, și Hitler, cancelarul celui de-al III-lea Reich răspundea diplomatului român că „regresul importului german din România ar putea fi datorat însăși situației economice grele în care se găsește Germania și din cauza comportării statelor învingătoare, comportare care produce neliniște politică. România, ca membru al Micii Antante, a acționat în toate împrejurările continuu contra Germaniei și cererilor sale de tratament pe picior de egalitate. În aceste împrejurări nu are de ce să se plîngă căci ea însăși este vinovată de situația existentă, că un progres economic nu se poate înregistra în Germania”²⁸. În această atmosferă foarte complexă și contradictorie reacția statelor preocupate de sporirea gradului de securitate internațională înregistrează o a doua reușită de mareă — semnarea convențiilor de definire a agresiunii la Londra, 3 și 4 iulie 1933. Moment important în cronica relațiilor internaționale — în special prin deschiderile și dezvoltările pe care le permitea relațiilor dintre statele interesate să limiteze sau să excludă posibilitățile de interpretare și contestare a stărilor și situațiilor politice și teritoriale a numărat printre protagoniști Uniunea Sovietică și România, colaborarea fructuoasă prilejuită, de formularea și impunerea textului convenției, lui Maxim Litvinov și Nicolae Titulescu, marcînd începutul unui nou episod în legăturile dintre cele două state²⁹.

Dar, în pofida insușeselor de suprafață, diplomația nazistă începea să euleagă roadele noilor mijloace și metode utilizate. În fond, cel de-al III-lea Reich nu dorea nici egalitate în drepturi în materie de înarmare și nici o reconstituire a Wehrmachtului în limitele a 300 000 de oameni cit prevedea o propunere a Berlinului. Ceea ce doreau și au obținut și cu această ocazie diplomații nazisti a fost o recunoaștere — din partea celor chemați să impună respectarea prevederilor tratatelor de pace — de prin-

pentru România care era interesată în menținerea statu-quo-ului politic. Guvernul României, sub influența lui Titulescu, apreciază just pericolul agresiunii fasciste, a trecut atunci pe calea apropierei cu Uniunea Sovietică, care desfășurase lupta pentru crearea unui sistem de securitate colectivă, pentru luarea unor măsuri ce ar împiedica desfășurarea agresiunii” (N. L. Lebedev, *op. cit.*, p. 92). Pentru detalii vezi Dinu C. Giurescu, *La diplomatie roumaine et le Pacte des quatre (1933)* în „Revue Roumaine d’Histoire”, an 1969, nr. 1, p. 77 — 102.

²⁸ *Akten zur deutschen ...*, Band I, 2, doc. nr. 264. În continuare von Neurath, ministrul de externe al Reichului, nota: „Domnul cancelar al Reichului și-a formulat considerațiile într-o formă foarte ascuțită și a răspuns la o afirmație a lui Comnen că guvernul român și ministrul său de externe, domnul Titulescu, acordă o mare valoare relațiilor cu Germania —, — că aceasta este o frază generală, că comportarea reală a guvernului român și a domnului Titulescu mi corespunde cuvintelor sale”.

²⁹ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, 1966, p. 210 — 211.

cipiu a temeiniciei cererilor germane. Odată obținută recunoașterea, iar Anglia s-a arătat și de această dată gata pentru un asemenea gest, se trecea la politica faptului împlinit, pentru care nu lipseau argumentele. Înăgurînd mijloace și metode ce aveau să uluiască, chiar să hipnotizeze cancelariile diplomatice europene, la 14 octombrie 1933 Germania s-a retras din Societatea Națiunilor și a părăsit lucrările Conferinței dezarmării. Se marca astfel drumul ce avea să ducă la 1 septembrie 1939 și în care și-au găsit credibilitate toate revizuirile anterioare. Cel de-al III-lea Reich se angaja deschis în acțiunea de edificare a instrumentului militar ce va spori consistența celui diplomatic în înfăptuirea obiectivelor de politică externă nazistă. Criza economică se stinge astfel în acordurile, din ce în ce mai înalte, ale orchestrației de sub bagheta zeului Marte. Viața politică internațională intra într-o nouă etapă, caracterizată de un lung șir de revizuri morale și teritoriale impuse de statele fasciste și revizioniste angajate în dobîndirea mijloacelor materiale indispensabile declanșării unei no conflagrații mondiale și, pe de altă parte, de lupta popoarelor, a statelor vizate de poftete imperialiste ale Germaniei naziste, Italiei fasciste și acoliților lor revizionști, pentru edificarea unui sistem de securitate colectivă, capabil să preîntîmpine izbucnirea unui nou holocaust. Care era poziția României în raport cu situația existentă și de perspectivă și în funcție bineînțeles, de interesele și obiectivele naționale? Pentru organele de concepție și directivă militare, interesele și obiectivele României erau definite astfel la sfîrșitul anului 1933: „Țara românească nu urmărește scopuri de expansiune teritorială. Țara românească își propune să respecte organizarea actuală a Europei centrale pe baza tratatelor existente, cu alte cuvinte, să păstreze integritatea teritoriului național, să împiedice îngeuncherea aliaților săi”³⁰. Tot mai mulți oameni politici încep să înțeleagă că a trecut vremea jocului de-a puterea, că se impunea o politică responsabilă pentru mobilizarea tuturor potențelor în slujba intereselor naționale.

Popoarele asistă și sînt implicate într-un uriaș joc unde mijloacele politice și militare, economice și culturale, într-un cuvînt toate instrumentele posibile promovării sau contracarării intereselor proprii sau ale terților sînt antrenate și activate. Promisiunile într-o viață scutită de perspectiva șomajului, într-o lume a păcii garantată pe 10, 20, 100 de ani sau perpetuă, în raport de importanța obiectivului revendicat la momentul respectiv, alternează cu amenințări mai mult sau mai puțin voalate, cu provocări și îndemnuri conciliatoriste, fiecare promovîndu-și interesele. Pentru început, provocarea germană, adăugată fiascoului înregistrat de Societatea Națiunilor în stoparea agresorului japonez ducea la escaladarea

³⁰ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar 438, f. 484. În continuare, Marele stat major român făcea următoarea caracterizare situației politice externe: „Din punct de vedere al politicii externe, ne putem considera într-un lung armistițiu armat suprapus peste un tot atît de lung război politic-juridic. Într-adevăr nemulțumiriții păcii de la Trianon par a fi în ajunul unei mari ofensive, pentru care strîng materiale și pregătesc opinia publică. În același timp se încearcă prin toate mijloacele sabotarea juridică a întocmirii politice europene, rezultate din marele război”.

surselor de confruntare, la extinderea formelor practicate pentru atingerea scopurilor revizioniste. La 16 februarie 1934, Paul Boncour, ministrul afacerilor străine al Franței, comunica ambasadorilor de la Roma, Londra și Berlin că lipsa de unitate a puterilor îndrituite să apere prevederile tratatelor de la Versailles nu face altceva decât să încurajeze atitudinea Germaniei în special în problema inarmărilor³¹.

În această atmosferă încărcată de norii amenințători ai revizuirilor, cînd interese de moment prevalau în adoptarea de decizii cu implicații³² serioase în perspectiva desfășurărilor politico-diplomatice și militare europene, România, împreună cu partenerii din Mica Înțelegere, au trecut la adoptarea de măsuri concrete în direcția contracarării factorilor de instabilitate internațională și lărgirea cadrului mijloacelor de preîntîmpinare a crizei și edictare a securității³³.

La 11 decembrie 1933 a avut loc, la Kosice, o întîlnire între Eduard Beneș și Nicolae Titulescu. Declarațiile ministrului de externe român, pe marginea convorbirilor purtate, evidențiau hotărîrea celor două țări de a se încadra și acționa hotărît în frontul țărilor antirevizioniste. „Revizuirea tratatelor înseamnă război. Noi vrem pace. Dacă alții nu o vor, nu ne temem nici de aceasta”³⁴. La cîteva zile după întîlnirea de la Kosice, Eduard Beneș, aflat în vizită la Paris, îl informa pe Paul-Boncour, ministrul afacerilor străine francez că „în fața pericolului german, el crede foarte necesară o însănătoșire rapidă a relațiilor dintre Mica Antantă și Rusia”³⁵. Totodată ministrul de externe cehoslovac i-a confirmat omologului său francez că la Kosice s-a ajuns la decizia de „normalizare a raporturilor dintre Mica Antantă și U.R.S.S., problemă ce urma să fie pusă în discuție la următoarea reuniune a Consiliului permanent al Micii Antante”³⁶. Sesiunea de la Zagreb a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri, deschisă la 22 ianuarie 1934, a constituit cadrul oficial al propulsării politicii celor trei state pe noi coordonate ale colaborării. Astfel, analizînd situația politică internațională și perspectivele de evoluție, cei trei miniștri de externe, român, cehoslovac și iugoslav, au adoptat decizia de a trece în mod pașnic „de la lecția defensivă observată pînă acum, la o lecție ofensivă, atît din punct de vedere propagandistic”, hotărîndu-se lărgirea participării la proiectele și planurile, destinate să întărească securitatea europeană³⁷.

³¹ D. D. F., I-ère serie, tome 5, doc. nr. 20.

³² La 26 ianuarie 1934 a fost semnat pactul de neagresiune germano-polonez, considerat un succes deosebit al diplomației naziste prin repercusiunile pe care le-a avut în desfășurările politico-diplomatice și militare ulterioare din Europa. Pentru mulți, actul semnat de Beck a însemnat nu numai credibilitatea „programului pașnic” al politicii externe germane ci și o puternică fisură, chiar o lovitură la adresa noilor forme și soluții încercate de diplomația franceză pentru combaterea politicii imperialiste a celui de-al III-lea Reich.

³³ Apud Eliza Campus, *Mica Înțelegere* . . . , p. 166.

³⁴ D. D. F., I-ère serie, tome 5, doc. nr. 137.

³⁵ „Aceste evenimente care — aprecia Rudolf Kissling —, pe de o parte, lăsa să se întrevadă o nouă grupare a forțelor alcătuită din Germania, Italia, Ungaria și Austria, ca și pasivitatea crescîndă a Franței și Angliei, au dat pe de altă parte destule motive Micii Antante să caute un înlocuitor pentru sprijinul tot mai slab dat de puterile apusene. Ea vedea o primejdie serioasă într-un eventual Anschluss al Austriei cu Germania și se străduia de aceea să întărească blocul statelor slavo-romănice din spațiul dunărean. Actorii principali erau Beneș și Titulescu.

³⁶ D.D.F., I-ère serie, tome 5, doc. nr. 137.

³⁷ Eliza Campus, *Mica Înțelegere* . . . , p. 166.

Tot cu acest prilej s-a stabilit intensificarea și accelerarea negocierilor în vederea încheierii pactului balcanic, etapă importantă a politicii de coordonare a eforturilor statelor antirevizioniste din Europa de sud-est. La 9 februarie 1934, miniștri de externe ai Greciei, României, Iugoslaviei și Turciei au semnat pactul de constituire a Înțelegerii Balcanice, alianță politică militară regională cu caracter defensiv, sub egida Societății Națiunilor. Alături și legată intim de Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică se înscria printre rezultatele de marcă obținute de statele mici și mijlocii din Europa centrală și sud-estică, angajate plenar în lupta de contracarare a revizionismului, consolidare și lărgire a bazelor politicii de pace³⁸.

Întărirea legăturilor în cadrul Micii Înțelegeri, activizarea politicii internaționale a acesteia și constituirea Înțelegerii Balcanice s-au înscris între contramăsurile diplomatice generate de declanșarea cursei înarmărilor de Germania nazistă, manifestările de simpatie organizate în Anglia de cercuri largi de oameni politici în favoarea revizuirii clauzelor tratatului de la Trianon și coordonarea politicii italo-austro-ungară. Jocul diplomației franceze și în special britanice, de susținere a tendințelor de dominație italiene în Europa centrală și în Balcani pentru menținerea Italiei pe poziții conflictuale cu Germania nazistă afectau însă în aceeași măsură interesele statelor Micii Înțelegeri. La 19 februarie 1934, cu prilejul unui dejun oferit la Belgrad de Jeftici, ministrul afacerilor străine al Iugoslaviei, în onoarea lui Nicolae Titulescu, diplomatul român i-a vorbit, ministrului Franței la Belgrad, Naggiar „într-o manieră similară colegului iugoslav” în problema Austriei. „El s-a plîns — comunica Naggiar lui Barthou, noul ministru de externe francez — de un fel de mandat facit, acordat de Franța și Anglia, Italiei în Austria și Ungaria, exprimîndu-și speranța că marile puteri nu doresc să pună Mica Antantă în situația să aleagă între Carybda reprezentată prin Anschluss și Scylla unei Austrii sau unei Austro-Ungarii italiene, căci Mica Antantă nu va ezita ca dintre cele două rele să-l aleagă pe cel mai mic în ochii săi, adică Anschlussul³⁹. La replica ministrului francez că Italia nu are mandatul Franței, ministrul de externe român răspundea că indiferent dacă are sau nu mandatul celor două mari puteri apusene, Italia ducea o politică pe care el o aprecia foarte periculoasă pentru pace. Pentru moment, între Carybda și Scylla, s-a ajuns la o rezolvare care fără a înlătura perspectiva ultimei o prefigura. La 17 martie 1934, la Roma, Mussolini, Gömbös și Dollfuss au semnat acordurile ce puneau bazele unui bloc revizionist în Europa centrală. Coordonarea politicii externe a celor trei state viza în special promovarea intereselor și planurilor italiene și horthyste⁴⁰. La

³⁸ Pentru detalii vezi: Eliza Campus, *Înțelegerea balcanică*, Edit. Academiei, București 1972; Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, Edit. politică, București, 1971; Locotenent Mihail E. Ionescu, *Preliminariile încheierii convențiilor militare balcanice (1934-1936)*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Edit. militară, București, 1973, p. 143 — 160; Dumitru Tuțu, *Problema securității colective în sud-estul Europei și politica externă a României (1933-1937)*, în *Probleme de politică externă a României 1919-1939*, vol. I, Edit. militară, București, 1971, p. 171 — 216.

³⁹ D.D.F., I-ère serie, tome 5, doc. nr. 405.

⁴⁰ În luna mai 1934, prim-ministrul maghiar Gömbös a declarat „că revizuirea tratatului de la Trianon constituie principialul punct al programului său de guvernare” (vezi L. Bányai și A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 431.

Roma și Budapesta discursurile belicoase dobîndesc o consistență sporită adîncînd neliniștea popoarelor vizate de tendințele agresive fascisto-hor-thyste. În fața presiunilor revizioniste asistăm la o demonstrație a pozițiilor pe care se situau cele mai importante partide burgheze politice și la coordonatele pe care insistau să fie imprimate politicii externe românești. Astfel, la 4 aprilie 1934, în Camera deputaților, șeful Partidului Național-Țărănesc adresa o interpelare ministrului de externe Nicolae Titulescu, interpelare la care s-a asociat Dinu Brătianu, șeful Partidului Național-Liberal, partid de guvernămînt la acea dată și Gheorghe Brătianu, șeful celuiilalt partid liberal. În discursul lui Maniu, după ce se aprecia în termeni deosebit de elogioși maniera în care era promovată politica externă românească bazată pe principii „să pate adînc în conștiința publică a țării noastre și anume: menținerea tratatelor de pace, păstrarea cu fidelitate a alianțelor existente și cultivarea celor mai bune raporturi cu foștii noștri aliați, afirmarea unei bune vecinătăți cu limitrofii țării noastre” președintele Partidului Național-Țărănesc întreba pe șeful diplomației române ce crede despre manifestările revizioniste și ecourile lor în unele țări aliate și dacă va continua politica de apărare a tratatelor de pace ⁴¹. Răspunsul lui Titulescu, strălucit expozeu al politicii externe românești, întreaga totodată imaginea asupra direcțiilor ce se doreau a fi practicate cu mai mare insistență în viitor. „Așa cum am mai spus-o în noiembrie 1932 — menționa Nicolae Titulescu —, adică la un moment cînd perspectivele unui acord erau îndepărtate, am realizat întotdeauna pe de-a întregul importanța pentru România a prieteniei mării noastre vecine de la Răsărit. Sunt fericit că pot constata că pe urma unei colaborări începută la Geneva și continuată la Londra am putut încheia cu guvernul U.R.S.S. două convenții privitoare la neagresiune, care servesc interesele păcii și respectă în mod scrupulos interesele țării” ⁴².

În replica lui Iuliu Maniu la răspunsul lui Nicolae Titulescu, după ce se declara întrutotul de acord cu coordonatele politicii externe românești, șeful celui mai mare partid politic din opoziție făcea un apel la unirea tuturor forțelor interne pentru sprijinirea unei politici active, conforme intereselor naționale: „Dacă în atîtea și atîtea chestiuni interne ne desparte, unii de alții o lume întreagă, doresc măcar în chestiunile externe să ne unim cu toții în gînd și hotărîre, de a păstra ce este al nostru, de a nu ataca pe nimeni, dar a nu lăsa pe nimeni să ne atace patrimoniul național. Va trebui, firește, să nu fim numai deștepți, să nu fim numai hotărîți ci și tari, în sensul unei puteri interne de consolidare națională și economică și în sensul realizării unei puteri armate, care să impună chiar și celor care ar avea vreo îndoială în ceea ce privește destoinicia, tăria și voința noastră” ⁴³.

⁴¹ „Monitorul oficial” partea a III-a, nr. 38, din 4 aprilie 1934.

⁴² Ibidem,

⁴³ Ibidem. Dinu Brătianu aprecia, la rîndul său, că „comunitatea de interese ce avem cu alte state din Europa, care sunt în aceeași situație cu noi, sprijinul ce-l avem în Franța, pentru menținerea Cartei Europei neschimbată și pentru ca revendicările nerealizabile să nu dezlănțuiască un nou război care ar cufunda omenirea într-o situație și mai gravă ca cea din trecut, ne dau speranța că nimeni nu va îndrăzni să ne atace, dacă la rîndul nostru vom fi tari”.

La câteva zile după demonstrația de atașament față de politica externă oficială a statului, viața politică internă românească consemna un nou moment semnificativ din dinamica mutațiilor produse de ascensiunea fascismului extern și creșterea agresivității celui intern — reunificarea Partidului Național-Tărănesc cu Partidul Tărănesc Democrat condus de dr. Nicolae Lupu. În interviul acordat, cunoscutul om politic burghez democrat declara: „Trebuie să procedăm imediat la întărirea forțelor politice ale acestei țări prin fuziunea partidului meu cu acel al național-tărăniștilor. Fuziunea acestor două partide a fost un act impus de vremuri și cu expresia noastră dorință. Ea constituie un front care va rezista cu orice sacrificiu împotriva celor ce n-au nimic de pierdut în această țară. D. G. Brătianu are datoria să se alăture și d-sa partidului liberal (...) Poporul nostru nu dorește dictatura. Este o formă pe care nu putem s-o importăm”⁴⁴.

În acest climat politic intern și în condițiile unei tot mai apropiate colaborări diplomatice prilejuite de promovarea securității și apărarea păcii popoarelor, obiective comune atât României cât și Uniunii Sovietice, la 9 iunie 1934 au fost stabilite relațiile diplomatice între cele două țări. Eveniment de o importanță deosebită cu implicații multiple asupra întregii evoluții a României⁴⁵ pînă la declanșarea celui de-al doilea război mondial, stabilirea relațiilor diplomatice evidenția, așa cum declarau responsabilii celor două diplomații, hotărîrea comună de a acționa pentru apărarea independenței și suveranității popoarelor, de a nu recurge la amestecul în treburile interpe.

Pe coordonatele luptei împotriva fascismului și revizionismului agresiv, pentru blocarea ascensiunii grupărilor fasciste și profasciste interne, contracararea tendințelor dictatoriale tot mai manifeste ale lui Carol al II-lea⁴⁶, forțele politice democratice de largă coloratură, de la comuniști la național-tărăniști găsesc interesele și obiectivele unei platforme comune de luptă ce se vor evidenția cu și mai pregnantă acuitate în acțiunile de constituire a Frontului popular ce au marcat arena politică românească în anii 1935—1936.

⁴⁴ „Dimineața”, an 30, nr. 9 774 din 14 martie 1934.

⁴⁵ Nicolae Titulescu declara corespondentului ziarului „Izvestia”: „Consider reluarea raporturilor diplomatice între România și U.R.S.S. ca unul din cele mai importante acte din viața mea politică. Nu numai condițiunile geografice și istorice determină prietenia strînsă între cele două țări ale noastre, dar afară de aceasta socotesc că concepția despre organizarea păcii a conducătorilor U.R.S.S. și ai României este atât de asemănătoare încît ambele țări sînt chemate să meargă mîna în mîna în viața internațională” (Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967, p. 438).

⁴⁶ Într-o convorbire avută cu ministrul Franței la București, D'Ormesson, la 22 februarie 1934, Nicolae Titulescu aducea critici vehemente la adresa politicii lui Carol al II-lea pe plan intern care „aspiră la o dictatură de tip fascist. Bineînțeles — comunica D'Ormesson la Paris —, d-l Titulescu a reținut reproșurile sale contra politicii suveranului, care își menține simpatiile sale față de Garda de Fier și mie mi-a repetat odată în plus că guvernul n-a luat contra acesteia nici o măsură necesară, în afară de arestarea asasinilor lui Duca” (D.D.F., I-ère serie, tome 5, doc. nr. 418). De asemenea, Krofta, ministrul de externe cehoslovac, aprecia într-o discuție cu Léon Noel, ministrul Franței la Praga, „că în România se pregătește o schimbare foarte serioasă, că Carol pregătește introducerea unei constituții corporatiste de tip italian. Totul pentru a trece peste sistemul democrației parlamentare (Ibidem, tome 6, doc. nr. 253). În fața unei noi explozii a lui Titulescu la adresa lui Carol al II-lea despre care declara că „nu poate fi considerat un partizan fidel al Franței, că este „bochophile”, D'Ormesson îl prezenta pe Titulescu „impulsiv, egocentric și vindictiv” și aprecia că ministrul de externe era prea dur în aprecierile sale față de Carol al II-lea.

Dar mutațiile intervenite în arena politică internațională la sfârșitul anului 1933 și începutul anului 1934 au avut implicații deosebite, care, aprecieri noi, s-au evidențiat la adevărata lor dimensiune în măsurile și acțiunile inițiate pe plan militar de către statul român, într-un cuvânt, în procesul de edificare a instrumentarului credibilității politicii externe românești. Esența întregului eșafodaj politico-diplomatico-militar românesc a vizat pe lângă diversificarea și lărgirea ariilor de exprimare a factorului de sprijin extern, într-un cadru general, activizarea factorului militar românesc în sensul pregătirii sale pentru a putea, alături de alte armate, să intervină în favoarea menținerii statu-quo-ului politic și teritorial european sub egida Ligii Națiunilor. Așa cum vom prezenta în cele ce urmează, în perioada analizată, organele de decizie politică și militară românești au acordat credit total unei reacții comune sau, altfel spus, scenariul unei viitoare conflagrații implica angajarea unui conflict generalizat care urma să grupeze pe de o parte membrii Societății Națiunilor, iar în tabăra opusă Germania sprijinită sau nu de celelalte state revizioniste. În vederea unei astfel de variante au fost făcute toate demersurile militare și militar-diplomatice.

Retrospectiva evoluției vieții politice europene și internaționale din ultimii ani, cu precădere de la instaurarea nazismului la putere în Germania, a determinat Marele stat major român să înainteze, la 9 ianuarie 1934, ministrului apărării naționale un studiu în care se atrăgea atenția asupra necesității adoptării unor măsuri concrete corespunzătoare noilor condiții politico-strategice europene. Procesul de regrupare a statelor în raport cu poziția adoptată față de problemele revizuirii tratatelor „a dus — apreciau autorii — la declanșarea unei formidabile curse a înarmărilor. Pentru cei rămași în urmă nu mai este nici un minut de pierdut. Nu numai că dreptul lor, obținut cu atâtea îndelungate sacrificii, dar însăși existența, libertatea, le sînt periclitare fără putință de salvare (...). Experiența trecutului — se menționa mai departe — a demonstrat pînă la evidență o sumă de adevăruri care interesează în special pe cei nepregătiți, astfel : nu este suficient ca să nu vrei războiul pentru ca să nu fii la adăpostul lui ; cine are interes să nu provoace, cum este cazul nostru, nu va putea evita de a nu fi provocat ; singura garanție contra provocării este însă permanentă și completa pregătire pentru război”⁴⁷.

Cum evoluase și care era situația armatei române, capacitatea potențialului militar al țării la acea dată este un alt aspect al problemei ce se impune analizei.

Între anii 1920 — 1930 România a cheltuit cu achiziționarea de armament și muniții pentru armata de uscat aproximativ 2 300 milioane lei⁴⁸. Din această sumă, mai puțin de 100 milioane pentru armament nou, iar cu restul de bani au fost achitate cantități importante de muniție, în cea mai mare parte comandate înainte sau în timpul războiului, dar sosite în țară după încheierea ostilităților. Pentru înzestrarea aeronauticii, în

⁴⁷ Arh. M. Ap. N., fond 332, dosar 29, f. 348 — 349.

⁴⁸ Ibidem, fond Ministerul Armamentului — secretariatul general, dosar 24, f. 38 — 39.

același interval de timp (1920 — 1930), a fost cheltuită suma de 1 200 milioane lei (1 miliard cu achiziționarea de avioane, hidroavioane și baloane de observație și 200 milioane pentru achiziționarea de motoare și piese de schimb)⁴⁹.

În asemenea condiții, nu numai că în înzestrarea trupelor nu au intrat și alte categorii de armament, dar nu a fost posibilă nici înlocuirea firească a celor cu caracteristici tehnico-tactice depășite, armata română dispunând la începutul deceniului al 4-lea de aceleași mijloace de luptă cu care terminase războiul, bineînțeles aflate într-un grad înaintat de uzură fizică și morală⁵⁰.

Nici acțiunile inițiate în direcția creării unei industrii de armament nu au dat rezultatele scontate⁵¹. Astfel, I.A.R.-ul se afla și în anul 1930 în faza de amenajare a spațiilor de producție și de achiziționare a utilajelor necesare, întâmpinând serioase dificultăți în pregătirea specialiștilor și asimilarea unui prototip de avion de luptă pentru a putea fi lansat în producția de serie⁵². Într-un memoriu înaintat de conducerea societății Copșa Mică-Cugir lui Carol al II-lea, la 19 iunie 1933, se arată că lucrările de instalare a fabricii de armament portativ de infanterie erau terminate din anul 1929. În anul 1932, după ce executase o comandă în valoare de 26 milioane lei, „a încetat orice activitate, închizându-și porțile și cercediind lucrătorii”⁵³. Deci la începutul deceniului 4, cu toate promisiunile și programele „ferme” ale guvernelor ce s-au perindat la conducerea țării după încheierea primului război mondial, România nu posedă o industrie de armament, fiind și în continuare dependentă de sursele externe de aprovizionare.

Evoluția tehnică a armamentului de infanterie și artilerie clasic, progresul înregistrat de unele categorii moderne de mijloace de luptă (tancurile, autoblindatele, aviația) ridicau serioase semne de îngrijorare în fața forurilor politice și militare responsabile de organizarea apărării naționale. O schimbare de atitudine se impunea cu atât mai mult cu cât toate studiile de perspectivă indicau o accentuare a decalajului deja existent între capacitatea de luptă a armatei române și armatele altor state cu un nivel de dezvoltare economico-industrială superior României⁵⁴.

⁴⁹ Ibidem, f. 41, 55.

⁵⁰ Referindu-se la starea materialului aflat în dotarea trupelor la începutul deceniului I al 4-lea, lt. -colonelul Ioan Cernăianu o caracteriza astfel: „o situație dureroasă cu care este greu să ne obișnuim, dar reală pînă la brutalitate (Lt.-col. Ioan Cernăianu, *Elemente de tactică națională. I. Defensivă în lumina noilor idei doctrinare românești*, București, 1933, p. 11).

⁵¹ În anul 1925 a fost votată „Legea pentru întreprinderile industriale în legătură cu apărarea națională”. În baza acestei legi au fost constituite societățile I.A.R. și Copșa Mică Cugir, statul participînd cu 65 % din capital („Monitorul oficial”, partea I, nr. 138 din 26 iunie 1925).

⁵² Arh. M.Ap.N., fond 948 — Secretariatul Consiliului superior al apărării țării, dosar 10/1935, f. 1 — 2.

⁵³ Arh. statului București, fond Casa regală, dosar 25/1933, f. 1 — 4. Situația prezentată în memoriul înaintat regelui nu corespundea realității. Întreprinderea nu a reușit decît în anul 1938 să lanseze, după ce obținuse sprijinul tehnic al firmei Zbrojowka, în producția de serie pușca-mitralieră Praha Z.B., calibru 7,92 mm.

⁵⁴ Din calculele efectuate de Marele stat major în anul 1930 rezultă că nevoile în armament, muniții și echipament ale armatei se ridicau la fantastica cifră de 77 miliarde lei (Arh. M.Ap.N., fond S.C.S.A.T., dosar 6/1930, f. 6 — 7).

Pentru început, la insistențele tot mai numeroase ale organelor militare superioare de comandă, guvernul național-țărănesc a aprobat declanșarea unei acțiuni ce-și propunea achiziționarea unor tipuri perfecționate de armament de infanterie și artilerie cu care să fie înlocuit materialul uzat aflat în dotarea trupelor. Încă înainte de a fi declanșată acțiunea, cind se mai discuta asupra resurselor financiare ce trebuiau să asigure materializarea ei, Virgil Madgearu, ministru de finanțe, declara că bugetul pe anul 1931 nu putea asigura mai mult de 500 milioane lei pentru plata ratelor contractuale curente, cererile Marelui stat major ridicându-se la suma de 1 miliard⁵⁵. Pentru acoperirea necesităților considerate stringente, în anul 1930 au fost semnate trei mari contracte de armament și muniție cu firme producătoare din străinătate: la 17 martie cu uzinele Skoda, 26 iunie cu Zbrojowka, ambele din Cehoslovacia și la 17 iulie cu Schneider din Franța.

Valoarea contractului semnat cu Skoda se ridica la suma de 5 148 810 000 lei și cuprindea, în principal, următoarele categorii de armament livrabile în 5 ani: 24 baterii de tunuri de cîmp, calibru 75 mm; 62 baterii de obuziere ușoare, calibru 100 mm; 45 baterii de obuziere grele, calibru 150 mm și 25 baterii de tunuri antiaeriene, calibru 75 mm⁵⁶. Firma Schneider, prin contractul semnat la 17 iulie 1930, își lua angajamentul de a livra, pentru suma de 1 741 507 000 lei, 45 baterii de tunuri cu țeavă lungă, calibru 105 mm⁵⁷. În baza contractului în valoare de 11 103 000 dolari, încheiat cu firma Zbrojowka, statul român urma să primească 25 270 puști-mitraliere Praba Z.B., calibru 7,92 m⁵⁸.

Din analiza categoriilor de armament ce constituiau obiectul contractelor, a termenelor de livrare și plată, eșalonate pe o perioadă de 5 la 10 ani, rezultă că acțiunea declanșată în anul 1930 avea ca principal obiectiv înlocuirea armamentului uzat și cu caracteristici tehnico-tactice depășite, acțiune firească pentru situația în care se afla armata română în acea perioadă.

Cele trei contracte mai sus prezentate, în special cel încheiat cu uzinele Skoda la 17 martie 1930, au atras atenția și au provocat ample discuții încă de la semnarea lor. Odată cu descoperirea activității lui Bruno Seletzki, reprezentantul firmei Skoda în România, contractul semnat cu uzina cehoslovacă a dat naștere la un adevărat scandal public. În ceea ce ne privește, considerăm că incriminările și acuzațiile la care s-au dat Partidul Național-Liberal și alte partide de opoziție în intenția de a discredita Partidul Național-Țărănesc, în timpul guvernării căruia a fost semnat contractul, și-au pus amprenta asupra unor studii și materiale dedicate vieții politice românești din anii 1930—1935, imprimîndu-le concluzii și aprecieri eronate asupra mobilului acțiunii de înzestrare declanșate la începutul deceniului al 4-lea, a implicațiilor acesteia în viața economică și socială a țării.

⁵⁵ Ibidem, f. 6.

⁵⁶ Vezi Ibidem, f. 3. Vezi și general-maior Valerian Nastorescu, *Fiile din trecutul artileriei române moderne*, Edit. militară, București, 1972, p. 46.

⁵⁷ Arh. M.Ap.N., fond M.I.A.P.R., Secretariat general, dosar 82, f. 10.

⁵⁸ Ibidem, dosar 1/1933, f. 155.

Fără a intra în detaliile problemei, subiect de ascuțită confruntare în incinta parlamentară și de largă dezbatere în presa vremii, vom încerca să elucidăm cauzele reale care au determinat sistarea temporară a celor trei comenzi de armament și repercusiunile acestei măsuri asupra capacității de apărare a țării.

Începînd cu anul 1930, criza economică s-a manifestat cu deosebită acuitate în România. Stagnarea și apoi reducerea producției industriale, scăderea vertiginoasă a prețurilor la produsele agricole și petrolifere pe piața internațională, cele două principale articole de export ale României, marasmul economic intern s-au repercutat nemijlocit asupra încasărilor statului, bugetele înregistrînd deficite cronice. Din datele publicate de Virgil Madgearu rezultă că indicii prețurilor au scăzut de la 100 în anul 1929 la 40,69 pentru cereale și 42 pentru petrol în anul 1931, anuitatea datoriei publice externe reprezentînd peste un sfert din totalul încasărilor bugetului ordinar al statului⁵⁹. Pentru acoperirea anuităților datoriei publice externe, statul a fost obligat să forțeze exporturile în condiții deosebit de păgubitoare, ce au determinat o serioasă scădere a nivelului de trai al populației. Creșterea șomajului, reducerea salariilor, spolierea fiscală a maselor de oameni ai muncii au dus la ascuțirea luptei de clasă, viața politică internă românească fiind marcată de marile confruntări sociale ce vor culmina cu eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933.

Alături de fondurile destinate tuturor sectoarelor alimentate din bugetul de cheltuieli al statului, învățămînt, cultură, sănătate, administrație și cele destinate Ministerului Apărării Naționale au suferit o reducere considerabilă.

Astfel, suma de 10 204 029 661 lei⁶⁰, cît se stabilise pentru Ministerul Armatei în exercițiul bugetar 1931 nu a putut fi acoperită nici în

⁵⁹ Apud N. Z. Lupu, *Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România 1932 - 1933*, Edit. politică, București, 1973, p. 22, 28. În special a avut de suferit, cum era și firesc, industria metalurgică, care a înregistrat scăderi catastrofale. În producția de fonta de la 100 indice în 1930 (68 843 tone), la 38 indice în 1931 și 3 în 1932 (*Breviarul statistic al României*, anul 1940, p. 162).

⁶⁰ Bugetul avea următoarea împărțire pe capitol de cheltuieli: Armata de uscat 8 550 104 713; Aeronautica - 1 251 435 399; Marina - 242 191 918; Jandarmeria - 151 151 539; Casa dotației oastei - 9 146 092. Din totalul prevăzut pentru armata de uscat 4 199 368 794 lei erau alocați pentru cheltuielile de personal (solde, salarii, echipament, diurne etc.). Pentru „cheltuieli materiale” se alocău din bugetul ordinar 2 391 848 296 lei cu următoarea repartitie: hrană pentru trupă și elevi în școlile și liceele militare - 1 071 929 571 lei; întreținerea animalelor - 284 575 890 lei; combustibil, încălzire și funcționare a stabilimentelor militare - 207 974 744; confecționare și triere de munițiuni, studii, experiențe - 285 574 820; reparare de echipament, cazarmament, alocație de echipament pentru ofițeri etc. - 220 922 199. La același capitol „cheltuieli materiale” bugetul anului 1931 conținea și o alocație extraordinară în valoare de 1 900 972 152 împărțită astfel: cumpărare de cai ofițerești și de trupă - 83 685 500; achiziționare de echipament conform contractelor aprobate cu nr. 1 148 și 2 840/1929 500 000 000, procurare de armament, recontrolare de muniții (plata ratelor contractuale) 978 088 080; achiziționări de material de geniu, transmisiuni, notociclete, biciclete - 182 610 429; achiziționare de materiale de protecție, studii, amenajarea de poligoane etc., - 101 622 000 (*Bugetul cheltuielilor Ministerului Armatei pe anul 1931*, București, 1931). Din analiza cifrelor mai sus prezentate, rezultă că din totalul de 8 550 104 713 lei alocații armatei de uscat, doar aproximativ 1 miliard 350 milioane lei au fost prevăzuți pentru achiziționări de armament, muniție și mijloace de luptă, cea mai mare parte a fondurilor fiind destinate plății soldelor și întreținerii trupelor.

Aeronauticii i-a fost alocată pentru procurarea de noi materiale suma de 900 000 000 lei, iar pentru întreținerea și repararea celui existent - 169 696 400 (ibidem, f. 30 - 33).

proporție de 50%. În primul rînd au fost sistate fondurile alocate achiziționării de armament ca apoi să fie afectate și celelalte capitole de cheltuieli.

Din suma de aproximativ 1 miliard de lei, cît s-a prevăzut pentru plata ratelor la contractele de armament ale armatei de uscat s-a achitat doar 162,4 milioane lei, iar la aeronautică 279,8 milioane în loc de 900 000 000 cît se înscrisese în buget⁶¹. În aceste condiții, ratele nefiind achitate la termenele stabilite, firmele furnizoare au refuzat să mai continue fabricarea armamentului comandat. Firma Skoda, spre exemplu, a sistat executarea comenzii după ce statul român nu a mai achitat trei „rate exigibile prima loco” și nici nu a mai înscris, cu toate intervențiile uzinei cehoslovace, plățile în bugetul pe anul 1932⁶². Din aceleași motive și firmele Zbrojowka și Schneider⁶³ au încetat executarea comenzilor.

Dar reducerile operate asupra bugetului Ministerului Armatei nu au împiedicat numai înfăptuirea acțiunii de înzestrare, ci s-au repercutat negativ și asupra întregii vieți a organismului militar românesc.

La 20 ianuarie 1931 Divizia 17 infanterie raporta Marelui stat major că „din cauza curbei de sacrificiu și a neachitării la timp a soldelor, ofițerii sînt foarte nemulțumiți (. . .). Reangajații sînt și ei foarte nemulțumiți din cauza reducerii soldelor, care erau deja insuficiente față de scumpețea alimentelor și a articolelor de îmbrăcăminte (. . .). Starea de spirit a trupei se resimte din cauza micșorării alocăției de hrană, cantitatea fiind insuficientă”⁶⁴. O altă mare unitate, Divizia 2 vînători de munte, evidențiază la 20 august 1931 o situație similară, caracteristică dealtfel pentru întreaga armată. „Furnizorii neachitați refuză să mai aprovizioneze armata, negăsind nici ei credite pe piață (. . .). Din cauza prea marilor reduceri bugetare, gradelor inferioare de sub arme li se acordă concedii atît de dese, încît se apropie de stagiul de un an al tinerilor cu termen redus”⁶⁵.

Agravarea situației economice a țării a determinat o și mai accentuată reducere a bugetului de cheltuieli al Ministerului Armatei pe anu 1932, armatei de uscat alocîndu-i-se suma de 4 251 455 092 lei din bugetul cheltuielilor ordinare, față de 6 632 708 196 în 1931. Soldele ofițerilor,

⁶¹ Arh. M.Ap.N., fond Ministerul Armamentului Secretariat general, dosar 24, f. 38, 41.

⁶² Ibidem, fond Comisia Skoda, dosar 123, f. 121, 124. Deci, la 8 martie 1933 cînd a fost declanșat scandalul Skoda, contractul era sistat deoarece România nu reușise să facă față obligațiilor financiare asumate.

⁶³ Firma franceză nu a reușit să definitiveze prototipul materialului comandat de România decît în anul 1936, așa că, oricum, nu ar fi putut să respecte condițiile de livrare impuse în contractul semnat în anul 1930.

⁶⁴ Arh. M.Ap.N., fond Divizia 17 infanterie, f. 23 25. Informînd Marele stat major despre situația materială a trupelor aflate în subordine, generalul Eliade, comandantul Diviziei 17 infanterie, reușea să creioneze și un tablou sugestiv asupra vieții mizere a maselor de oameni ai muncii: „În cartierele mărginașe ale Oradiei domnește mizeria îngrozitoare. Pe străzi sînt băltoace și mlaștini, trotuare nu sînt. Familii compuse din cîte 8 — 10 persoane, din care 2 — 3 sînt capabile de muncă, lîncezesc fără lucru și îndură foamea și frigul în strictul înțeles al cuvîntului. Membrii familiei locuiesc claie peste grămadă, copii, adulții și bătrîni înveliți în zdrențe murdare. S-ar putea scrie — conchidea generalul Eliade — un roman întreg despre aceste flințe ce trăiesc în suferința pe care mulți dintre cei avuți nici nu și-o pot imagina”.

⁶⁵ Ibidem, fond Divizia 2 vînători de munte, f. 12, 13. www.dacoromanica.ro

subofițerilor și angajaților civili au fost diminuate cu aproximativ 33%, iar alocația de hrană pentru trupă a scăzut de la 17 lei la 12,50 lei pe zi.

În afara bugetului ordinar de cheltuieli a mai fost votat un buget extraordinar, în care armata de uscat era trecută cu suma de 3 675 727 lei pe trei subdiviziuni: contul A, rămășițe de plată din exercițiile 1930 și 1931 (solde, salarii, indemnizații, cheltuieli diverse personal etc.) — 166 060 000 lei; contul B, rămășițe de plată din exercițiile 1930, 1931 (achiziționări de materiale diverse consumabile, echipament, armament etc.) — 1 833 940 000 lei; contul C — investițiuni pe anul 1932 (achiziționare de echipament, armament⁶⁶, muniții, material de geniu și transmisiuni) — 1 075 727 111⁶⁷. Deci, din cei 3 075 727 111 lei cît reprezenta bugetul extraordinar pe anul 1932, 2 miliarde erau destinate să acopere deficitele bugetelor anterioare. Nici aceste prevederi, mult reduse față de cele înscrise în bugetele anterioare, nu au putut fi acoperite. Astfel, pentru achiziționare și întreținere de armament, muniții, vehicule etc. s-au cheltuit abia 21,1 milioane lei⁶⁸. În bugetul extraordinar de cheltuieli al Ministerului Apărării Naționale pe exercițiul 1933-34 a fost înscrisă fantastica sumă de 5 658 338 434 lei destinată acoperirii deficitelor pe exercițiile 1930-1932 (480 872 928 pentru drepturile neachitate ale personalului și 5 177 465 496 lei pentru cheltuieli materiale, rate contractuale interne și externe)⁶⁹.

În aceste condiții, pînă la 1 ianuarie 1934 statul român ar fi trebuit să plătească rate în valoare de 2 805 445 000 lei la contractele de armament încheiate în 1930. Din această sumă nu se achitase decît aproximativ 278 milioane lei⁷⁰.

Deficitul enorm fusese înregistrat în pofida faptului că în cadrul fiecărui exercițiu financiar au fost făcute masive reduceri la toate capitolele de cheltuieli. Intențentul general Bralley, unul dintre specialiștii comisiei de experți venite sub conducerea lui Charles Rist în România, era obligat să recunoască la 28 iunie 1932 în urma unui control efectuat la diferite unități militare că „reducerile bugetare pentru instrucție sînt de 60%, pentru echipament 69% (...). Aceasta — continua expertul străin — ocazională un pericol pentru apărarea țării și pregătirea armatei. Exemplu: pentru trageri nu sînt alocate decît trei cartușe de om ceea ce este ridicol căci nu folosește. Asemenea pentru tragerile de artilerie. Instrucția în asemenea condiții este imposibilă”⁷¹. Cu toate că soldele și salariile ofițerilor, subofițerilor și personalului civil au fost reduse la 2 401 072 098 față de 3 359 732 992 cît reprezentau în bugetul pe anul 1931, într-o notă întocmită la 10 septembrie 1933 de Marele stat major se consemna: „soldele se achită cu întîrziere din care cauză unii ofițeri

⁶⁶ Pentru achiziționarea de armament și muniție se prevedea suma de 770 milioane (vezi *Bugetul extraordinar al cheltuielilor Ministerului Armatei pe anul 1932*, Imprimeria centrală, București, 1931, f. 12).

⁶⁷ Ibidem, f. 11.12.

⁶⁸ Arh. M.Ap.N., fond Ministerul Armamentului — secretariat general, dosar 24, f. 38. La Aeronautică, pentru aceleași categorii de cheltuieli — 34,2 milioane lei.

⁶⁹ *Bugetul extraordinar al cheltuielilor Ministerului Apărării Naționale pe exercițiul 1933/34*, Imprimeria centrală, București, 1933, f. 3.

⁷⁰ Vezi „Monitorul oficial”, partea III, nr. 72 din 8 aprilie 1935. Discursul lui Gheorghe Tătărescu.

⁷¹ Arh. M.Ap.N., fond 222, dosar 579, f. 12.

nu au putut pleca la timp în concediul de vară. Neachitarea încă a restanțelor din 1931 și 1932 îngreuiază starea materială a ofițerilor⁷².

Cu efectivele bugetare stabilite la o cifră ce nu atingea nici 50 % din cea a recruților din contingentele anuale⁷³, în condițiile în care într-un an de instrucție unui militar i se alocău pentru trageri numai trei cartușe, aplicațiile, manevrele și concentrările de rezerviști fiind suspendate, nu este dificil de apreciat că era nivelul de pregătire de luptă al armatei române.

Din datele publicate de Societatea Națiunilor asupra cheltuielilor militare rezultă că România destina pentru întreținerea armatei sale cele mai mici fonduri dintre toate statele europene⁷⁴.

Eșuarea tuturor încercărilor făcute în direcția îmbunătățirii înzestrării materiale a trupeii situa armata română la sfârșitul mării crize economice la periferia valorilor europene. Din studiile și rapoartele întocmite de Marele stat major sau alte comandamente la începutul anului 1934 se degajă concluzia că România era practic incapabilă, din cauza lipsurilor materiale, să mobilizeze mai mult de 10 divizii echipate pentru război. Astfel, față de necesarul stabilit pentru echipament, deficitul era de 65 % la cămăși, 71 % la izmene, 66 % la bocanci, 40 % la cizme și 78 % la ranițe⁷⁵, soldatul lipsit de încălțăminte și cu hainele rupte fiind o prezență reală în viața cotidiană a României din anii mării crize economice.

Față de un necesar calculat la 43 361 de puști mitraliere, armata dispunea de numai 13 240 bucați, iar la mitraliere în loc de 29 293 — 13 587 bucați⁷⁶. Cu obuzierele existente puteau fi înzestrate 10 divizii (calculându-se câte 4 baterii a 4 piese fiecare). Din acestea, 34 % erau cu țevile uzate, iar 14 % nu puteau fi utilizate⁷⁷. Pentru completarea artileriei grele de corp de armată se impunea achiziționarea urgentă a 206 tunuri cu țevă lungă și a 168 de obuziere grele (69 % din necesar)⁷⁸.

La 24 februarie 1934, armata română dispunea de 72 tunuri antiaeriene din care 48 trebuiau să fie reparate pentru a putea fi întrebuințate⁷⁹. Muniția existentă pentru artileria antiaeriană se cifra la 9 000 de obuze⁸⁰, cantitate ce ne scutește de alte comentarii asupra capacității de luptă a unităților aflate în subordinea Comandamentului apărării contra aeronavelor, înființat prin legea de organizare a armatei din aprilie 1932.

⁷² Arhivele statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri — Miscelaneae, dosar 22 1934, f. 2.

⁷³ Ibidem, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 48/1933, f. 149. Contingentul 1932 a fost lăsat la vatră cu 6 luni mai devreme decât termenul stabilit prin lege, iar militarii din contingentul 1933 au făcut doar 135 de zile instrucție (ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri — Miscelaneae, dosar 22/1934, f. 3).

⁷⁴ Comparativ cu România, Germania cheltuia pentru fiecare soldat de 7 ori mai mult, U.R.S.S. de 5,18 ori, Ungaria, de 5 ori, Franța de 3,5 ori, Italia de 3 ori, Iugoslavia de 2 ori (Ibidem, fond 948/RSS 2, dosar 719, f. 73). Calculule au fost făcute pe baza cifrelor publicate de Societatea Națiunilor în 1932.

⁷⁵ Ibidem, fond 948/RSS 4, dosar 2/1932, anexa 14.

⁷⁶ Ibidem, f. 7.

⁷⁷ Ibidem, dosar 1/1932, f. 17.

⁷⁸ Ibidem, f. 21.

⁷⁹ Ibidem, fond 948 — Secretariatul Consiliului Superior al Apărării țării, dosar 10/1935,

f. 5.

⁸⁰ Ibidem.

Înzestrarea cu mijloace de luptă a aeronauticii completează imaginea asupra situației dezastruoase în care se găsea armata română la începutul anului 1934. Astfel, unitățile de aviație dispuneau de 9 avioane de recunoaștere, 101 de observație, 35 de vânătoare, 42 de bombardament și 16 hidroavioane⁸¹. Cu asemenea mijloace, aeronautica militară era mai mult o anexă a armatei de uscat decât o armă cu misiunea de a asigura apărarea aeriană a teritoriului. Între ceea ce se preconiza și se adopta prin măsuri legislative și realitate exista o mare discrepanță. În statele de organizare figurau escadrile și flotile fantome care nu dispuneau de nici un aparat, iar avioanele existente nu putea fi utilizate deoarece nu posedau armamentul și echipamentul de bord. „Avem escadrile — se menționa într-un studiu întocmit de Marele stat major — deplasate pe teatrele noastre de operațiuni probabile, care nu sînt capabile să dea imediat nici măcar un avion pentru a executa o misiune de război (. . .). Nu este suficient să avem un număr oarecare de avioane pentru a le grupa în escadrile în planul de mobilizare, cînd știm că nu au mitraliere, nu au muniție, bombe, echipament de bord”⁸².

Situația materială a marinei era asemănătoare cu cea a aeronauticii. Navele de război nu puteau fi utilizate din cauza gradului înaintat de uzură în care se aflau sau pentru că nu dispuneau de armamentul necesar. „Însăși distrugătoarele — se menționa în același studiu întocmit de Marele stat major — sînt incomplet armate și dacă sîntem surprinși de un conflict, adversarul nostru le poate da la fund, cu personal cu tot, fără a se fi putut cel puțin apăra”⁸³.

După 15 ani de la încheierea primului război mondial, România era practic dezarmată, armata fiind incapabilă să asigure un minimum de securitate țării.

La 21 februarie 1934, Marele stat major analizînd situația materială a armatei, forța combativă și capacitatea de luptă, în contextul schimbărilor survenite pe eșichierul strategic european și previzibile în perspectivă, se adresa Consiliului Superior al Apărării Țării cu rugămintea de a trece la adoptarea unor măsuri urgente pentru reorganizarea și înzestrarea grabnică a armatei. Între argumentele raportului din 21 februarie Marele stat major includea următoarele considerații: „Ciocnirile tot mai accentuate de interesele diferitelor națiuni apropie perspectiva unor conflicte uriașe și se impune să examinăm în ce măsură să putem face față. Acest examen trebuie să fie cu atît mai sever, cu cît este constatat că deși România duce o politică cu totul pașnică, interzicîndu-și orice scopuri agresive, totuși părți importante din teritoriul ei formează obiectul unor revendicări din ce în ce mai precis conturate”⁸⁴. Propunerile avansate cu acest prilej încep să prindă contur în ședința de la 9 martie 1934, cînd, în prezența lui Carol al II-lea, s-a hotărît întocmirea de urgență a unui studiu asupra necesităților din dotare, a surselor de aprovizionare

⁸¹ Ibidem, fond 332, dosar 29, f. 240. Necesarul în avioane de vânătoare era stabilit la 225 aparate.

⁸² Ibidem, f. 162.

⁸³ Ibidem, f. 163. În această situație Marele stat major considera că singura soluție logică era „să completăm atîtea cîte putem, iar restul vaselor să le punem la adăpost”.

⁸⁴ Ibidem, fond 948/BSS 3, dosar 1 397, f. 49.

și mijloacelor materiale și financiare reclamate de o astfel de acțiune⁸⁵. Citeva zile mai târziu, la 12 martie, propunerile Marelui stat major erau prezentate spre dezbateră Consiliului Superior al Apărării Țării, convocat sub președinția regelui. Cu acest prilej, Gheorghe Tătăreanu, prim-ministrul guvernului, declara că „consideră situația externă ca foarte gravă și fără a fi alarmist crede că înarmarea noastră grabnică trebuie să fie preocuparea oricărui om politic conștient de răspunderea ce o are. *Situația politică* — aprecia prim-ministrul român — *ne face să credem că mobilizarea preventivă trebuie să fie privită cu toată seriozitatea* (subl. ns. — I.T.). Domnia-sa nu vede imediat posibilă o conflagrație generală. Specialiștii și cunoscătorii cu care am vorbit văd această conflagrație mai depărtată (2 ani) pe cînd o mobilizare preventivă poate de pe o zi pe alta să fie necesară a se produce”⁸⁶. Desigur, o astfel de declarație din partea primei oficialități guvernamentale într-un cadru împuternicit să decidă asupra politicii militare românești, de moment și perspectivă, așa cum în fapt s-a și întîmplat, reclamă o mai atentă analiză. Îndeobște, începutul anului 1934 este privit de majoritatea istoricilor, ce s-au oprit asupra evenimentelor, strict cantonat în sfera impactului avut de încercările de înfăptuire a Anschluss-ului asupra zonelor direct implicate. Se uită, sau se trece ușor cu vederea, faptul că pe agenda politică internațională rămăsese încă în suspensie problema încălcării unilaterale de către Germania a prevederilor militare ale Tratatului de la Versailles, iar Franța își rezervase, prin poziția adoptată, dreptul unei replici în conformitate cu căile legale de sancționare, în virtutea moralei dreptului internațional, operabile la momentul respectiv. Și la București, conducerea politică și militară română, considera îndeajuns de argumentată, la momentul respectiv, o reacție politico-militară sub egida Ligii Națiunilor pentru a se impune respectarea tratatelor. O astfel de apreciere ne sugerează chiar Gheorghe Tătăreanu cu prilejul ședinței Consiliului Superior al Apărării Țării din 12 martie, cînd, vorbind despre căile prin care urma să se realizeze funcționalizarea rapidă, la parametrii cîmpului de luptă modern, a armatei române, indica, în afara resurselor țării „ajutorul străin — cum se consenma în procesul-verbal al ședinței — și în această privință nu vede un ajutor mai calificat decît al Franței, care se poate prezenta sub 3 aspecte :

a) Gratuitate. Cu persoana chemată și cu reprezentanții calificați din guvernul francez vom vedea în ce măsură răspund la apelul nostru. Cînd noi contribuim cu sînge, ei sînt datori să contribuie cu ajutor militar; b) Ce nu poate da, cu titlu de împrumut din ce are în depozite, urmînd ca după întrebuițare, în scopul știut, să le restituim; c) Ce nu poate ceda, pe credit lung și preț redus”⁸⁷. Principala concluzie ce se degajă din pasajul mai sus citat este aceea că prim-ministrul român întrevădea posibilă, chiar probabilă, o intervenție româno-franceză și considera de datoria Franței să sprijine efortul militar românesc subordonat unui obiectiv ce nu viza nemijlocit sau numai interese proprii. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor oferă cadrele și dimensiunile replicii preconizate la București pentru stăvilirea pericolului imperialist și revizionist.

⁸⁵ Ibidem, fond 948/RSS 1, dosar 62 1934, f. 1.

⁸⁶ Ibidem, f. 9.

⁸⁷ Ibidem, f. 14.

Ca o primă consecință a situației generale existente și în special a căii imprimată întregii politici militare românești, la conferința de la București a șefilor statelor majore ale armatelor Micii Înțelegeri, partea română a propus elaborarea unui proiect de operații împotriva Ungariei și Bulgariei în condițiile unui război generalizat⁸⁸. Fapt notabil, pentru prima dată, în proiectul respectiv, U.R.S.S. apărea neutră, o reconsiderare a factorului militar sovietic în perspectiva unor confruntări internaționale între cele două grupări de state, revizioniste și antirevizioniste. Propunerea română a fost materializată prin redactarea unui „act adițional” la convențiile politico-militare ale Micii Înțelegeri, care stabilea condițiile unei intervenții imediate a celor trei armate în ipoteza declanșării unei conflict generalizate⁸⁹.

Între 3 și 8 aprilie vizita România, în misiune secretă, generalul Petin — „persoana chemată” de Gheorghe Tătărăscu. Cu acest prilej, fostul șef de stat major al Misiunii militare franceze din România în primul război mondial, a purtat mai multe discuții cu Carol al II-lea, Gh. Tătărăscu, N. Titulescu și generalul Ion Antonescu, șef al Marelui stat major. Conform raportului întocmit de generalul Petin, în convorbirile avute cu Carol al II-lea și N. Titulescu, aceștia s-au pronunțat în favoarea realizării unei rapide coordonări, încă din timp de pace, a acțiunilor militare ce urmau să fie întreprinse în comun în ipoteza că Germania trecea la înfăptuirea Anschluss-ului, iar Ungaria încălca prevederile tratatelor. Șeful Marelui stat major român îl informase asupra protocolului adițional întocmit cu prilejul conferinței de la București, din luna martie, și evidențiasse importanța prevederilor acestui act în perspectiva unei probabile colaborări militare dintre Franța și Mica Înțelegere într-un conflict generalizat. Relevând importanța propunerilor românești, Petin se pronunța pentru susținerea efortului de înzestrare a armatei române⁹⁰.

În timp ce în condițiile de păstrare strictă a secretului s-au angajat tratative pentru stabilirea cadrului internațional, conexile indispensabile ale colaborării militare reclamate de o intervenție cu garanții de succes

⁸⁸ Ibidem, fond 948 RSS 3, dosar 1 351, f. 269 — 277. La Conferința șefilor de state majore s-a avansat aprecierea, general acceptată, că înfăptuirea Anschluss-ului și accentuarea provocărilor și acțiunilor revizioniste erau cauze ce puteau determina dezlănțuirea unui război european.

⁸⁹ Ibidem, f. 117 — 120. La 14 mai 1934, șeful Marelui stat major intervenea printr-o adresă strict secretă destinată „numai pentru domnul ministru Titulescu și domnul ministru Savel Rădulescu” —, cu rugămintea „să binevoiți a întreprinde demersurile, pe care le-ați crede necesare, pentru realizarea acordului politic corespunzător (ibidem, f. 116).

⁹⁰ D.D.F., I-ère serie, tome 6, doc. nr. 70. Într-o notă întocmită de „Subdirecția Europa” din cadrul Ministerului Afacerilor Străine al Franței, la 8 iunie, privind cererile românești de armament se constata necesitatea ca Franța să accepte încheierea unui angajament de livrare pe credit și cu vânzarea în rate anuale. Între argumentele învocate în favoarea materializării propunerii: „Aliat fidel, România face parte, ca și Iugoslavia, din Mica Antantă și Antantă Balcanică, a căror politică tinde să se confunde cu sensurile unei acțiuni hotărât favorabilă conservării ordinii stabilite, nu poate decât să primească aprobarea guvernului republicii. Situația internă a României este în mod natural preocupantă. Alături de două mari partide, liberal și național-țărănist, fidele politicii tradiționale, au apărut curente de tendință prohitleristă, fasciste și eventual antifranceze. A venit probabil momentul să ne afirmăm interesul pe care îl acordăm apărării naționale române și să încurajăm astfel amicitia pe care contăm în această țară și care a rămas puternică la marea majoritate a oamenilor”. (D.D.F., I-ère serie, tome 6, doc. nr. 308).

pe plan intern s-a trecut la elaborarea de măsuri concrete menite să asigure baza materială a intervenției române. Astfel, la 18 aprilie, din ordinul șefului Marelui stat major, secțiilor III, IV și VI din menționatul organism li s-a trasat sarcina de a întocmi câte un studiu „privitor la echiparea frontului de vest în vederea unei mobilizări preventive și anume :

Secția III-a — instrucțiuni pentru acoperire, proiecte de operații, organizarea apărării antiaeriene ;

secția IV-a — planuri de distrugeri sistematice a comunicațiilor ce duc prin văile Someș, Crasna, Bêreteu, Crișului spre Cluj și Mureș spre Deva. Echiparea depozitelor de muniții și hrană. Completarea și repararea echipamentului și îmbrăcămintei. Dotarea Centrului de aviație de la Cluj cu materiale de aviație în amenajarea terenurilor de aterizare⁹¹. Toate situațiile urmau să fie întocmite pînă la 25 aprilie 1934. La 24 aprilie a fost prezentat „Studiul echipării frontului de vest în vederea mobilizării preventive ” și o zi mai târziu planul de afluire spre frontiera de vest a corpurilor 6 și 7 armată, a Corpului vînătorilor de munte și a diviziilor 1 și 2 cavalerie, lucrări ce conțineau întregul complex de măsuri și acțiuni militare ce formau osatura „Ipotezei X”, generic ce definea preconizata reacție militară a României într-un război generalizat. Întrucît lipsurile și nevoile de înzetrare și dotare a armatei „sînt enorm de mari—cum se menționa într-un raport al șefului Marelui stat major adresat, la 23 iunie 1934, primului ministru și avînd în vedere situația politică actuală, ordinea de urgență a tuturor realizărilor de urmărit este : urgența I-a — frontul de vest, (Ungaria), urgența II-a — frontul de est (Rusia); urgența III-a — frontul de sud (Bulgaria). Pentru anul acesta și pentru frontul de vest în scopul unei cit mai bune utilizări a mijloacelor vom distinge : etapa 1-a de realizare — acoperirea ; etapa 2-a — rezerva acoperirii ; etapa 3-a grosul forțelor”⁹².

Vizita întreprinsă de Louis Barthou în România între 21—23 iunie 1934 a constituit un moment de o importanță deosebită în evoluția relațiilor româno-franceze și, desigur, s-a înscris printre momentele importante consemnate în cronică diplomatică internațională. Vizita ministrului de externe francez venea în întîmpinarea unor insistente invitații din partea factorilor de decizie politică și militară români, fiind menită să răspundă și să demonstreze odată în plus voința celor două state de a acționa pentru întărirea colaborării bilaterale și ca membre ale Societății Națiunilor pentru respectarea independenței și suveranității statelor, a integrității lor teritoriale. Situîndu-se pe pozițiile deja exprimate la 12 martie și cu prilejul discuțiilor purtate cu generalul Petin, prim-ministrul român i-a declarat lui Barthou „că situația generală în Europa îl îngrijorează și că pactele trebuie să poată fi apărute prin forță. România, a adăugat el, are mulți oameni al căror curaj a fost deja probat, dar că nu dispune, din păcate, de material suficient”⁹³. Gheorghe Tătărăscu aprecia necesară livrarea imediată a unor categorii de armament (artilerie grea și ușoară de cîmp, muniția adecvată și aviație) pentru dotarea corespunzătoare condițiilor oimpului de luptă a unei grupări de forțe de valoare a 10—12 divizii.

⁹¹ Ibidem, fond 332, dosar 30, f. 247.

⁹² Arh. statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri — Miscelaneae, dosar 24/1934, f. 1 — 2.

⁹³ D.D.F., I-ère scie, tome 6, doc. nr. 366.

Armamentul solicitat era „absolut indispensabil României pentru asigurarea apărării și pentru ca să poată juca rolul pe are Franța, aliata sa, îl așteaptă la momentul potrivit”⁹⁴. Răspunzând propunerilor avansate de prim-ministrul român, Louis Barthou a evidențiat faptul că guvernul francez apreciază la justa sa valoare „importanța intervenției armatei române în caz de conflict” și, în consecință, va sprijini efortul de înzestrare românesc⁹⁵.

Dar pe lângă tratativele secrete purtate cu ocazia vizitei omului de stat francez în România, primirea entuziastă de care s-a bucurat și declarațiile publice făcute la diverse ocazii, unele concepute a fi răspunsuri directe la atacurile revizioniste exprimate în special la Budapesta, au prefigurat o dimensiune nouă relațiilor româno-franceze. Luind cuvântul la o adunare organizată la Cluj⁹⁶ sau în discursul ținut, la 21 iunie 1934, în Camera deputaților, Barthou avea să declare ceea ce întreg poporul român aștepta de la aliații săi și în virtutea cărora își stabilea prietenii și dușmanii: „Pacea — spunea Barthou — v-a restituit frontierele care au fost ale voastre. Ele vor rămâne ale voastre”⁹⁷. Declarația de garantare a granițelor românești a trezit reacții violente la Budapesta⁹⁸, dar, și aceasta era scopul vizitei sale, a întărit curentul, deja existent la București, în favoarea unei politici active pentru edificarea sistemului de securitate colectivă.

La o lună după consumarea vizitei ministrului afacerilor străine francez și stabilirea „urgențelor” în ordinea echipării operative a fronturilor, acțiune complexă ce implica, pe lângă înzestrarea și pregătirea de luptă a marilor unități ce asigurau acoperirea frontului respectiv, un întreg ansamblu de măsuri privind redislocarea unităților, asigurarea concentrării rapide, modernizarea căilor de comunicații etc. Carol al II-lea a aprobat la 25 iulie 1934, în chiar ziua asasinării lui Dollfuss, „Directiva nr. 1”. Document de o deosebită valoare politico-militară, expresie materială a direcțiilor de exprimare tratate factorului politico-militar românesc în vara anului 1934, „Directiva nr. 1” stabilea măsurile ce urmau a fi puse în aplicare la declanșarea acțiunii de concentrare a grupului de forțe destinate să preia rapid ofensiva pe frontul de vest la momentul și în cadrul politico-militar adecvat.

Accelerarea măsurilor militare românești era o consecință a agravării situației politice din Austria, devenită scena unor confruntări deschise cu forțele fasciste interne și supusă unor puternice presiuni din partea celui de-al III-lea Reich.

Pentru ca armata să fie gata să intervină, dacă desfășurarea evenimentelor ar fi impus-o, șeful Marelui stat major ordona Secției I, prin nota provizorie nr. 169 din 30 iulie 1934 „să urmărească *accelerarea tri-*

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem. Tătărescu propunea lui Barthou cesionarea petrolului românesc ca mijloc de plată a armamentului.

⁹⁶ În Cluj, ministrul francez a făcut următoarea declarație: „Eu salut sufletul român care a format unitatea țării voastre de-a lungul secolelor de opresiune. Împreună noi am luptat pentru aceeași cauză, pentru dreptul popoarelor de a dispune de ele însele. Și iată că astfel provincia Transilvania și-a reluat locul într-o Românie puternică și unită” (ibidem, doc. nr. 388).

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

materii ordinelor de chemare pentru «Ipoteza X», astfel încât în cel mai scurt timp (cîteva zile) o aplicare a acestei ipoteze să fie posibilă”⁹⁹ (subl. ns.

I.T.). În vederea asigurării unei coordonări eficiente și alegerea momentului oportun, secția 2-a informații era însărcinată să concentreze întreaga sa activitate asupra evenimentelor ce se derulau în Austria, să urmărească cu atenție mișcările de trupe din Italia pentru a elabora forma definitivă a „planurilor de informație și de căutări pentru «Ipoteza X»”¹⁰⁰.

Am mai menționat în cadrul acestui studiu că toate pregătirile militare declanșate de România începînd cu luna februarie 1934, ca și lărgirea și adîncirea conexiilor externe cu statele din Mica Antantă și Franța aveau la bază convingerea, proprie tuturor factorilor de decizie politică și militară de la București, că încălcarea clauzelor militare ale Tratatului de la Versailles, reinarmarea Germaniei și încercările de înfăptuire a Anschluss-ului vor determina o contrareacție politico-militară din partea statelor membre ale Ligii Națiunilor în cadrele și prin utilizarea căilor oferite de aceasta. Dacă derularea evenimentelor, întregul joc politico-diplomatic rezultat din confruntările de interese de moment sau perspectivă ale marilor puteri au oferit cale liberă reinarmărilor germane și au blocat pentru început tendințele de înfăptuire a Anschluss-ului, pentru România și alte țări mici și mijlocii vizate direct de planurile imperialiste și revizioniste s-a impus ca o realitate ineluctabilă necesitatea practicării și adîncirii căilor, multiplicării mijloacelor de apărare individuale și comune ale statelor implicate.

Edificarea laturii vestice a sistemului defensiv național, acțiune ce a impus dirijarea tuturor disponibilităților materiale și financiare ale țării destinate sporirii capacității de apărare a devenit coordonată de exprimare a întregului efort întreprins pe plan militar de statul român pînă la declanșarea celui de-al doilea război mondial¹⁰¹. Măsurile militare și relațiile politico-militare întreprinse și inițiate în prima parte a anului 1934 au corespuns și au răspuns preocupărilor și pozițiilor exprimate de un larg evantai de forțe politice, de la comuniști la național-liberali, ce grupau, conform rezultatelor alegerilor din noiembrie 1933, sufragiile a 90% din electoratul român.

⁹⁹ Arh. M. Ap. N., fond 332, dosar 30, f. 99. Cu același prilej Secției III — operații s-a trasat coordonarea și accelerarea activităților, „Toate lucrările «Ipotezei X» — se menționa în notă — trebuiesc să fie imediat terminate pentru ca la nevoie să poată fi aplicate fără întârziere. Piesele care au fost prezentate M. S. regelui vor purta pe ele următoarea mențiune: prezentat M.S. regelui în ziua de 25.VII.1934 — «Aprobat»; p. șeful Marelui stat major, general... Mi se va prezenta neîntîziat pentru a fi semnat. 2. În luna septembrie vor fi convocați toți comandanții marilor unități care intră în această ipoteză. Împreună cu șefii lor de stat major pentru a fi inițiat verbal și a li se preda lucrările” (ibidem, f. 102).

¹⁰⁰ Ibidem, f. 100.

¹⁰¹ Într-o notă a Marelui stat major, privind măsurile militare hotărîte și aplicate în prima parte a anului 1934, se menționa: „Să se procedeze la măsuri care privesc numai acest front pentru a nu provoca suspiciuni din partea celorlalți vecini și în special din partea Rusiei cu care ne găseam în tratative de recunoaștere a granițelor și de reluare a raporturilor diplomatice” (Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar 437, f. 401).

**RECONSIDÉRATIONS POLITIQUES ET MILITAIRES
ROUMAINES SOUS L'IMPACT DE L'ASCENSION DU FASCISME
INTERNATIONAL ET DE L'INTENSIFICATION
DE L'AGRESSIVITÉ DES ETATS IMPÉRIALISTES
ET RÉVISIONNISTES (1932 — 1934)**

RÉSUMÉ

Les années 1933 et 1934 sont considérées et appréciées par la majorité des historiens en tant que limite de fin d'une époque, d'après-guerre, et de commencement d'une époque nouvelle, d'avant guerre. Dans la présente étude, un essai d'analyse du facteur roumain dans le contexte de la lutte pour le maintien et le perfectionnement des cadres politiques et diplomatiques internationaux établis après la Première Guerre mondiale et celle pour la transgression de ceux-ci, on relève que la Roumanie a appuyé activement et agi par tous les moyens pour le renforcement de la Ligue des Nations, la consolidation et le perfectionnement des moyens de sécurité collective. Suivant ces coordonnées, la Roumanie s'est prononcée contre l'agression japonaise et pour l'opposition à celle-ci, a milité pour la garantie d'une sécurité réelle à tous les Etats et la réduction des armements, a agi, déterminant finalement, aux côtés de ses partenaires de la Petite-Entente, l'échec des actions visant à l'instauration d'un « directorat » des quatre Etats (l'Italie, l'Angleterre, l'Allemagne et la France) conçu de manière à décider en dehors de la Société des Nations. Dans toutes ces actions, les organismes politiques responsable des Bucarest se sont situés sur des positions d'hostilité manifeste envers l'Allemagne nazie, l'Italie fasciste et leurs acolytes révisionnistes. Parallèlement aux actions déployées dans le cadre de la Ligue des Nations, la Roumanie a participé et appuyé toutes les initiatives politiques et diplomatiques internationales destinées à accroître la confiance entre Etats, à leur assurer un haut degré de sécurité. Parmi les réalisations substantielles, sur la voie de l'opposition à la politique des pays fascistes et révisionnistes, auxquelles la diplomatie roumaine a apporté une contribution majeure, figure également la conclusion du pacte organisationnel de la Petite-Entente (16 février 1933) et la constitution de l'Entente Balkanique (9 février 1934).

L'étude souligne également le fait que jusqu'à l'échec des travaux de la Conférence pour le désarmement, la Roumanie n'a entrepris nulle mesure spéciale sur le plan de la dotation en moyens de lutte de ses forces armées, la situation matérielle de celles-ci étant de beaucoup inférieure au niveau moyen existant sur le plan européen. Les premières mesures visant le renforcement de la capacité de défense du pays ont été prises à peine à partir de 1934, étant déterminées par la politique d'armement pratiquée par l'Allemagne nazie et les Etats révisionnistes.

CONFERINȚA DE LA BANDUNG — MOMENT IMPORTANT ÎN LUPTA POPOARELOR AFRO-ASIATICE PENTRU DEMOCRATIZAREA RELAȚIILOR ECONOMICE ȘI POLITICE INTERNAȚIONALE

DE

EMA NASTOVICI

La un sfert de secol de la Conferința de la Bandung, cînd prăbușirea sistemului colonial al capitalismului este un fapt împlinit iar problema stabilirii unor noi raporturi, democratice, în relațiile economice și politice internaționale se bucură de adeziunea majorității statelor lumii, cercetarea documentelor conferinței oferă posibilitatea stabilirii semnificației majore pe care a avut-o în evoluția proceselor amintite mai sus. Marcînd stadiul atins, pe de o parte, de lupta anticolonialistă, iar, pe de altă parte, de legăturile stabilite, pe această linie, între popoarele afro-asiatice, conferința a avut, totodată, un efect extrem de stimulator asupra popoarelor aflate încă sub dependență, precipitînd, mai ales, evenimentele de pe continentul african¹.

Deși relativ scurtă, această perioadă de timp a fost marcată, așa cum afirma tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul celei de-a XX aniversări a Conferinței de la Bandung, de „profunde schimbări în raportul de forțe pe plan mondial, ca urmare a luptei popoarelor pentru instaurarea unor relații noi, bazate pe egalitate, respect al independenței și suveranității naționale, neamestec în treburile interne, pentru dreptul de a fi stăpîn al propriilor destine, al patrimoniului național, pe care să-l folosească în scopul dezvoltării proprii, pentru crearea unei lumi mai bune și mai drepte pe planeta noastră . . . Lupta de eliberare a popoarelor Africii și Asiei a dus la formarea a zeci de noi state naționale, ce înaintează pe cale unei dezvoltări economice și sociale independente”².

Impulsionate de situația creată la sfîrșitul primului război mondial, de victoria revoluției socialiste în Rusia și avîntul mișcării revoluționare ce a cuprins aproape toate statele, forțele democratice și revoluționare din țările dependente sau semidependente au acționat în sensul curentului general al luptei pentru emancipare.

¹ Raimondo Luraghi, *Histoire du colonialisme*, Des presses de Gerard et Co., Verviers, Belgique, 1967, p. 252.

² Nicolae Ceaușescu, *Mesaj adresat reuniunii internaționale jubiliare a Oorganizației de solidaritate a popoarelor afro-asiatice consacrată celei de-a XX-a aniversări a Conferinței de la Bandung* 13 aprilie 1975, în *România pe drumul construirii societății socialiste multi-ateral dezvoltate*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 481.

Fără îndoială, însă, că succesele sau insuccesele acestei lupte au depins atât de coeziunea și coordonarea forțelor interne cât și de rezistența sau abilitatea politică a statelor dominatoare care au reușit prin forme, uneori brutale, altele abil mascate în promisiuni mereu tergiversate, să-și mențină dominația încă o perioadă relativ îndelungată de timp.

Nu au lipsit nici concesiile, făcute sub presiunea amplitudinii luptelor pentru emancipare, nici inițiativele de patronare a unor reuniuni internaționale menite să lase impresia preocupării față de drepturile acestor popoare, dar care, nu odată, au ascuns, fie regretul pierderii coloniilor (cazul Germaniei), fie, așa cum am mai spus, dorința de a le păstra (cazul Marii Britanii, Franței, Belgiei, Olandei, Portugaliei ș.a.), fie intenția de a lua locul partenerilor slăbiți în primul război mondial (cazul S.U.A.).

Desigur că au fost exprimate și dorințe sincere, de sprijinire a luptei popoarelor asuprite pentru independență, în primele rînduri situîndu-se mișcarea comunistă și muncitorească internațională, organizațiile progresiste, personalități marcante ale vieții științifice și culturale internaționale și, uneori, chiar de la tribuna Societății Națiunilor.

În acest cadru putem înțelege și aprecia conferințele internaționale din perioada interbelică consacrate acestei probleme, cu participarea unor reprezentanți ai popoarelor asuprite. Apare aproape firesc faptul că Germania weimariană, nefiind o putere colonială și care, după cum afirmă J. Nehru, „privea cu binevoitoare neutralitate intensificarea frământărilor în coloniile și în posesiunile celorlalte puteri”³, a devenit un centru de atracție pentru elementele progresiste și nemulțumite din alte țări, inclusiv colonii sau semicolonii și, se pare, și sprijinitoare a unui eventual congres internațional anticolonial, preconizat pentru anul 1927, urmînd a se ține la Bruxelles. Deschis sub președinția lui George Lansbury, Congresul de la Bruxelles⁴ a reunit reprezentanți de diverse orientări politice și ideologice, venind de pe mai toate continentele, existînd desigur multe puncte de vedere contradictorii asupra unor probleme, dar și vederi comune. Că aceasta a ocupat un loc important în lupta de emancipare națională rezultă atât din faptul că a fost privit cu „consternare” de către multe state colonialiste, cât și din aceea că a dat naștere unui organism concret, de caracter internațional, „Liga antiimperialistă”⁵, menit să continue acțiunea începută acum, să păstreze și să intensifice relațiile între toți cei interesați.

³ Jawaharlal Nehru, *Autobiografie*, E.P.L.P., București, 1957, p. 168.

⁴ Congresul a fost de fapt o ripostă a mișcării de eliberare a coloniilor împotriva intervenției imperialiste în sprijinul forțelor reacționare din China, ceea ce a dus la înfrîngerea luptei eroice a poporului chinez, în anul 1927. La Congres au participat 174 de delegați ai organizațiilor antiimperialiste din metropole și colonii. În rezoluția comună a delegaților engleză, indiană și chineză un loc aparte este rezervat tocmai situației din China, cerîndu-se retragerea tuturor forțelor armate străine de pe teritoriul și din apele chineze; acțiuni directe de solidaritate cu poporul chinez, recunoașterea necondiționată a guvernului național chinez, anularea tratatelor inegale și a dreptului de extraterritorialitate, predarea către autoritățile chineze a concesiunilor străine ș.a. (vezi Al. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, 1917—1939, Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, p. 124 — 125).

⁵ George Lansbury a fost ales președinte al Ligii, însă la scurt timp a demisionat motivînd cu multiplele sale ocupații, dar probabil regretînd că s-a lăsat antrenat; dintre conducătorii Ligii amintim personalități marcante ca: Einstein, d-na Sun-Yat-sen, Romain Rolland ș.a. (vezi J. Nehru, *op. cit.*, p. 169 — 170)

Dar participarea reprezentanților unor popoare dornice de a-și câștiga independența politică și economică la unele conferințe sau congrese internaționale desfășurate sub tutelă europeană, neexprimînd inițiative proprii mișcărilor de eliberare națională, a fost urmată numai de crearea unor organisme puțin viabile și contradictorii, reflectînd disensiuni nu numai între statele dominatoare și lupta de emancipare, ci chiar între multiplele orientări ale diferitelor mișcări de eliberare; de asemenea, această participare a avut drept rezultat, mai ales, simpla luare de contact între conducătorii acestor mișcări.

Lupta îndelungată desfășurată de popoarele coloniale sau semicoloniale pentru independență națională și-a găsit un cadru prielnic după cel de-al doilea război mondial, în condițiile favorabile create de înfrîngerea puterilor fasciste și militariste, prin formarea și dezvoltarea sistemului mondial socialist și consolidarea forțelor democratice și progresiste din întreaga lume. Treptat, și în strînsă legătură, pe de o parte, cu transformările democratice și revoluționare ce aveau loc într-o serie de state asiatice (Coreea, Vietnam, China) sau africane, iar, pe de altă parte, cu lupta împotriva tendințelor statelor imperialiste de a-și menține dominația, legăturile au început să se intensifice, să se coordoneze și să se concretizeze în organizarea fie de organizații regionale proprii, fie de reuniuni continentale sau intercontinentale.

Pe măsura creșterii și intensificării mișcării de eliberare din Asia sau Africa, scopurile ei s-au conturat tot mai mult în documentele adoptate cu prilejul diferitelor reuniuni. Astfel, în apelul adresat popoarelor asuprite de colonialism de cel de-al V-lea Congres panafrican, ce și-a desfășurat lucrările la Manchester, în octombrie 1945, se arăta : „Noi credem în dreptul popoarelor de a se conduce singure. Noi afirmăm dreptul tuturor popoarelor de a dispune ele însele de soarta lor. Toate coloniile trebuie eliberate de sub controlul străin, atât politic cît și economic”⁶. De remarcat faptul că, spre deosebire de congresele anterioare, cînd de obicei participau reprezentanți ai organizațiilor oamenilor de culoare din diferite țări, acum au venit numeroși reprezentanți și ai partidelor, sindicatelor și altor organizații naționale de eliberare din țările Africii, ceea ce a influențat asupra hotărîrilor luate, dezvoltînd stadiul nou, amploarea și profunzimea mișcărilor de eliberare națională de pe continent.

La 23 martie 1947 s-a deschis la New Delhi, în vechiul fort Puran Qila, din inițiativa Indiei (a fost convocată de Consiliul Indian pentru afaceri mondiale, organism creat în 1943 pentru a studia problemele internaționale), *Conferința Relațiilor Asiatice*, în prezența a peste 250 de delegați din 15 țări⁷. După cum lesne se poate vedea nu au parti-

⁶ Carnevin, M., *Histoire de l'Afrique contemporaine. De la Deuxième guerre mondiale à nos jours*, Payot, Paris, 1972, p. 109.

⁷ La conferință au participat următoarele țări : Afganistan, R.S.S. Armeană, R.S.S. Azerbaidjană, Butnan, Birmania, Kampuchia, Indochina, Laos, Ceylon, China, Egipt, R.S.S. Gruziană, India, Indonezia, Iran, R.S.S. Kazahă, Coreea, Malaesia, R. P. Mongolă, Nepal, Palestina, Filipine, Thailanda, R. S. S. Tadjică, Tibet, Turcia, R. S. S. Turkmeneană, R. S. S. Uzbekă, Vietnam.

cipat toate țările asiatice, din diverse motive ⁸, au fost totuși prezente state aparținând unor sisteme politice și sociale diferite, cu un grad mai mic sau mai mare de independență politică, animate însă de dorința de a discuta și găsi soluții la marile probleme ce se puneau în fața majorității popoarelor acestor state.

Rapoartele prezentate în cadrul conferinței reflectă, prin conținutul și orientarea lor, ca de altfel și discuțiile purtate pe marginea lor, preocuparea pentru probleme majore. În raportul asupra mișcărilor naționale de independență, s-a insistat asupra cauzelor obiective care au generat aceste mișcări și a caracterului lor „esențialmente politic” izvorit din „dorința omenească” de a fi liber, ca și asupra influenței exercitate de „exemplul evoluțiilor revoluționare din regiunile vecine sau din alte părți ale lumii” ⁹. În cuvântarea rostită în ședința de deschidere a Conferinței, J. Nehru spunea: „Sintem martorii încheierii unei epoci și stăm în pragul unei noi perioade istorice. De pe culmea care desparte două epoci de istorie umană și de îndrăzneală putem să privim înapoi, la trecutul nostru care se pierde în negura veacurilor și să privim înainte, spre viitorul care se conturează. După o îndelungată perioadă de adormire Asia și-a ocupat, dintr-o dată, locul cuvenit în lume” ¹⁰.

„Există o nevoie intensă și generalizată în țările asiatice de a pune capăt dominației străine”, se preciza în raportul prezentat în Conferință, și că „puterile coloniale din numeroase motive, și în special Marea Britanie, nu sînt în măsură să țină țările Asiei într-o supunere politică” ¹¹. Ieșirea de sub dominația străină se putea realiza, în concepția autorilor raportului, numai prin „transferul puterii politice”.

În Conferință s-a exprimat simpatia față de lupta popoarelor din Indonezia și Vietnam pentru independență, iar delegații din Birmania, Indonezia și Malaesia au cerut ca nici o țară din Asia să nu consimtă a sprijini, direct sau indirect, puterile coloniale în intenția lor de a-și menține dominația asupra vreunei țări asiatice. De asemenea, s-a exprimat dorința ca poporul coreean să-și obțină cit mai curînd independența.

În cadrul discutării problemelor politice, un delegat malaesian a propus formarea unui „Bloc Neutru Asiatic” ¹².

Pornindu-se de la început în abordarea numai a aspectului general al problemei, urmînd ca cele specifice fiecărei țări să nu facă obiectul discuțiilor acum, acordul între delegați cu privire la mișcările de eliberare s-a concretizat în precizarea că acestea „trebuie să evolueze spre o democrație politică, socială, economică și culturală asigurată tuturor” ¹³.

⁸ Între altele, nu au participat: Arabia Saudită, Irak, Siria, Yemen, Liga Musulmană, în numele viitorului Pakistan, făcuse cunoscut că nu va participa la o adunare în care Partidul Congresul Național Indian ar avea un câștig de cauză în asumarea rolului de conducător al popoarelor asiatice (vezi Odette Guitard, *Bandoung et le réveil des peuples colonisés*. P.U.F., Paris, 1969, p. 8.

⁹ Pierre Queuille, *Histoire de l'afro-asiatisme jusqu'à Bandoung*, Payot, Paris, 1965, p. 304.

¹⁰ J. Nehru, *Vnešneia politika Indii. Izbrannii reci i vstuplenia 1946—1964*. Perevost sangliiskogo, Moskva, 1965, p. 48.

¹¹ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 305.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

În *Raportul asupra trecerii de la o economie colonială la o economie națională*, s-a făcut o profundă și amplă analiză asupra stărilor de lucruri rezultate ca urmare a îndelungatei dominații coloniale, în care interesul metropolei a ținut seama „numai și exclusiv de propria lor economie națională”. Soluția relevată în raport pentru eliminarea acestor consecințe a fost aceea de a dezvolta o economie națională proprie, care va însemna: autonomie, independență, echitate în relațiile economice¹⁴. Ținând seama de faptul că în Asia predominantă era economia agrară, care ocupa marea majoritate a populației active, dar că, totodată, exista o profundă separație între deținătorii pământului și cei ce-l munceau, ceea ce determina sărăcia maselor populare, reforma agrară se vedea ca necesară în eradicarea acestei situații. De asemenea, în raportul amintit se aprecia că „veritabilul criteriu al independenței pentru Asia va consista în aptitudinea Asiei de a atinge stadiul substanțial al industrializării”¹⁵, pentru a aduce astfel o schimbare în situația de exportator de materii prime și importator de produse manufacturate și deci de dependență economică față de metropole chiar după cucerirea puterii politice.

În ședința plenară a conferinței din 2 aprilie, delegatul chinez a prezentat, din însărcinarea Comitetului conducător, rezoluția privind crearea unui organ denumit „Organizația Relațiilor Asiatice”, ale cărui scopuri esențiale erau promovarea înțelegerii și a relațiilor interasiatice și mondiale, favorizarea cooperării între popoarele asiatice și între ele și restul lumii, ca și aportul la progresul și bunăstarea popoarelor asiatice¹⁶. În vederea traducerii în viață a acestor obiective se propunea crearea unui Consiliu general provizoriu, din 29 de membri, care urma să elaboreze statutul provizoriu al organizației ce trebuia supus aprobării unei conferințe generale. Dar o asemenea conferință nu s-a mai convocat¹⁷, problemele puse acum fiind reluate, sub o formă sau alta, în următoarele întruniri.

O a doua conferință a avut loc la New Delhi între 20—30 ianuarie 1949 prilejuită de actul de agresiune al Olandei împotriva Indoneziei, la 18 decembrie 1948, apreciat ca o sfidare a Cartei O.N.U. și a rezoluțiilor Consiliului de securitate privind reglementarea pașnică a diferendelor, cu atât mai gravă cu cât încălca suveranitatea unui stat al cărui guvern fusese recunoscut nu numai de multe state membre ale O.N.U., ci chiar de către guvernul olandez însuși.

Convocată din inițiativa premierului Indiei, J. Nehru, Conferința a întrunit 19 reprezentanți, la nivel de ambasadori în India ai statelor participante, reprezentând însă nu numai țări asiatice¹⁸ ci și din Africa (Egipt, Etiopia) și ai Australiei și Noii Zeelande. J. Nehru a apreciat ca deosebit de semnificativ faptul că această conferință, reunind „națiunile libere din Asia și prieteni din Australia, Noua Zeelandă și Africa, reprezen-

¹⁴ *Ibidem*, p. 306.

¹⁵ *Ibidem*, p. 307.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Odette Guitard, *op. cit.*, p. 10.

¹⁸ Din Asia au participat, între alte state: Afganistan, Birmania, Ceylon, India, Iran, Irak, Liban, Pakistan, Filipine, Siria, Yemen; neparticiparea republicilor sovietice din Asia ca și a Liberiei a fost motivată de J. Nehru cum că ele nu ar fi fost direct interesate în zona conflictului.

tind majoritatea populației globului”, a simbolizat spiritul de libertate și dorința de independență a popoarelor¹⁹.

Rezoluția, adoptată la 22 ianuarie în problema indoneziană²⁰, adresată Consiliului de Securitate, la 23 ianuarie, afirma sprijinul participanților pentru respectarea principiilor și scopurilor O.N.U., obligația ce revenea statelor membre ale O.N.U. de a executa deciziile Consiliului de Securitate, în acord cu Cartea O.N.U. Punând în lumină pericolul ce-l reprezintă pentru pacea și securitatea lumii acțiunea armată a Olandei, intervenția directă în treburile interne ale unui stat independent. Rezoluția exprima solidaritatea cu lupta poporului indonezian, propunând, totodată, un program concret de măsuri ce trebuiau întreprinse de Consiliul de Securitate și de către guvernul olandez pentru depășirea situației create și, în primul rînd, de respectarea dreptului la independență al Indoneziei.

Această a doua conferință de la New Delhi semnifică însă și începutul cooperării, la nivelul guvernelor, între Asia și Africa, fapt cu majore implicații în relațiile internaționale. La aceasta au contribuit, fără îndoială, și cele două rezoluții²¹ adoptate acum privind „grupul afro-asiatic” existent la O.N.U., menit să mențină legătura între statele participante „prin mijloace diplomatice obișnuite”, priu consultări și elaborarea de proceduri privind cooperarea și în cadrul O.N.U.²².

Evoluția relațiilor internaționale în anii 1949—1950 presiunea exercitată de S.U.A. asupra statelor din sud-estul Asiei și mai ales intervenția directă în războiul din Coreea, au pus, pe de o parte, statele din zonă în situația de a-și contura și preciza atitudinea, adîncind într-un fel deosebirile dintre ele privind poziția pro sau contra occidentală, iar pe de altă parte, a stimulat tendințele spre stringerea legăturilor dintre ele, pe deasupra acestor contradicții.

Este știut faptul că administrația S.U.A. a acționat în sensul atragerii unor state spre o alianță militară încă înaintea declanșării conflictului din Coreea. Conferința de la Baguio, 26—30 mai 1950, convocată din inițiativa președintelui Filipinelor, Quierno, dar patronată de americani, a fost o înfruntare directă între tendințele neutraliste, de neangajare a majorității statelor asiatice, pe de o parte, și intențiile scoaterii lor din neutralism. Dealtfel, aici a devenit și mai evident caracterul fundamental opus telor emise mai înainte cu privire la această problemă²³.

În acest context, scopurile urmărite de americani nu au avut câștig de cauză, cel puțin pentru moment, sciziunea nu s-a produs, statele participante recunoscînd, încă o dată, necesitatea consultărilor reciproce inter-asiatice pentru apărarea zonei, invitarea și a australienilor, neozcelandezilor în a-i susține. Din nou s-au conturat pozițiile anticolonialiste, pentru o pace durabilă, pentru neangajare.

¹⁹ Odette Guitard, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 308 — 310.

²¹ *Ibidem*.

²² Grupul afro-asiatic, din cadrul O.N.U., reunea 12 state, nu avea o organizare rigidă, avea la origine gruparea arabo-asiatică; exprima poziții asemănătoare în probleme internaționale împotriva angajării în blocuri militare; în problema Coreei — 1950 ș.a.

²³ De pildă, în concepția lui John Foster Dulles neutralismul era „imoral” și „inactual”, pe cînd Nehru considera că „sciziunea lumii în două tabere ostile provoacă o frică teribilă... „care merge în direcția cea mai rea”... „și în loc de a evita conflictul îl precipită” (Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 269).

Conferința s-a întrerupt din cauza izbucnirii conflictului din Coreea, iar statele din zonă au devenit ceva mai prudente, mai preventivoare, dacă nu chiar mai atente și abile în urmărirea scopurilor politicii lor. Aceasta cu atât mai mult cu cât nici S.U.A. nu au abandonat amestecul direct de influențare, atragere și dezbinare a statelor din sud-estul Asiei²⁴.

Sfârșitul războiului din Coreea (iulie 1953) care punea capăt, într-un fel, cauzelor de neînțelegere între unele state asiatice și africane, (Filipine, Tailanda, Etiopia participaseră alături de americani în război), evenimentele importante care au marcat anul 1954²⁵ au readus în actualitate problema intereselor de acțiune comună a popoarelor din Asia și Africa. Cauze ale acestei reveniri le găsim și în situația internă economică dificilă, în instabilitatea politică, în tratamentul discriminatoriu aplicat de puterile occidentale acestor state, neconsultându-le nici în situația cind discutau probleme ce le priveau, oferindu-le, chiar în pactele în care le atrăseseră pe unele dintre ele, un loc subaltern.

Într-o asenenă situație nici cele mai prooccidentale guverne (pakistanez, ceylonez) nu s-au mai putut opune curentului general, reanimat în acest an, de revenire la o înțelegere afro-asiatică, de găsim a unor soluții pentru marile probleme comune, de convocare a unor noi reuniuni pentru discutarea lor. Un loc important în evoluția pe această linie au jucat re-

²⁴ La 1 septembrie 1951 s-a creat A.N.Z.U.S. (Australia, Noua Zeelandă, S.U.A.), tratat politic-militar, din inițiativa S.U.A., semnat la San Francisco, intrat în vigoare la 22 aprilie 1952, pe termen nedefinit, cu sediul la Canberra; la 8 septembrie 1951 se semna, tot la San Francisco, Tratatul de pace între Japonia și S.U.A.; dar cel mai important câștig de cauză americană a fost crearea, la 8 septembrie 1954, la Manila, a grupării politico-militare imperialiste S.E.A.T.O. cu participarea: Australiei, Angliei, Noii Zeelande, Franței, Statelor Unite ale Americii, Pakistanului, Filipinelor și Tailandei, cu sediul la Bangkok (Tailanda). La 2 decembrie 1954 se semna la Washington Tratatul de apărare mutuală între S.U.A. și Cian Kai Șî, care a permis și instalarea bazelor militare americane în Taiwan și Pengu; la 28 ianuarie 1955 Congresul S.U.A. adopta o rezoluție prin care acorda președintelui Statelor Unite dreptul de a lua orice măsură pentru a asigura „securitatea” insulelor Taiwan și Pescadores. Nici Orientul Mijlociu nu a scăpat atenției puterilor imperialiste occidentale. La 24 februarie 1955 se semna Pactul de la Bagdad între Turcia și Irak, la care au aderat Anglia, Pakistanul, Iranul. După retragerea Irakului, în urma revoluției naționale din iulie 1958 pactul a fost reorganizat (1959) devenind C.E.N.T.O., cu sediul la Ankara.

²⁵ Conferința de la Berlin, de la începutul anului 1954, a miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A., Marii Britanii și Franței, a examinat posibilitatea convocării unei noi conferințe la care să participe și reprezentanții R. P. Chineze pentru a hotări asupra unor măsuri menite să contribuie la destinderea internațională; să discute problema încheierii păcii în Coreea și a încetării războiului în Indochina. Cu toată opoziția reprezentantului S.U.A. la participarea R. P. Chineze, tratativele s-au încheiat cu un acord de convocare a unei conferințe a celor cinci la Geneva. Astfel, la 26 aprilie 1954 Conferința și-a început lucrările luind în discuție atât problema Coreii cât și a Indochinei, încheindu-se prin semnarea acordurilor de încetare a războiului, stipulate prin Declarația finală (20 - 21 iulie 1954) (vezi *Histoire de la politique de l'U.R.S.S.*, Editions du Progres, Moscova, 1974, p. 335 - 339). Fără îndoială că asupra acestor hotărâri au influențat atât presiunea exercitată asupra Angliei de către India, Pakistan, Ceylon cât, mai ales, victoria strălucită obținută de poporul vietnamez în luptele de la Dien Bien Phu (7 mai 1954). Statele Unite, departe de a accepta încetarea focului în Indochina s-au angajat să susțină în continuare Franța promițându-i suplimentarea fondurilor cu 385 milioane de dolari în 1954 (*ibidem*, p. 337). Desigur că aici nu era vorba de interesul S.U.A. pentru menținerea Franței pe vechile ei poziții ci de ceea ce semnificau în viziunea Administrației americane aceste teritorii. Astfel D. Eisenhower în memoriile sale nota că Indochina prezintă importanță strategică și că pierderea ei ar însemna instaurarea dominației comuniste asupra milioanei de locuitori ai celor trei țări. De asemenea, material pierdeau rezerve prețioase de cositor și imense resurse de cauciuc și orez (vezi D. Eisenhower, *Mandate for Change* - New-York, 1963, p. 332 - 333; vezi și Neville Brown, *A history of the World in the 20th century*, vol. III, 1945-1968, Pan Books Ltd., London, 1970, p. 156 - 157).

prezentanții Indoneziei și Indiei. În incinta O.N.U. din New York, în fața grupului afro-asiatic (atunci arabo-asiatic), ministrul afacerilor străine al Indoneziei, Sastroamidjojo, pune întrebarea : „Ce sîntem noi?“, la care tot el a dat răspunsul : „voi nu sinteți nimic, voi veți fi totul“. Era un îndemn la acțiune unitară, o chemare, de fapt, la reluarea unui fir întrerupt, dar în condițiuni internaționale mai favorabile. Avem în vedere atît adeziunea Ligii Arabe (Consiliul Ligii din ianuarie 1954, preluînd sugestia lui Sastroamidjojo, se pronunța pentru stringerea coeziunii arabo-asiatice) cît și atragerea unora dintre cele mai moderate și prooccidentale guverne asiatice.

În acest context se înscrie Conferința de la Colombo, 28 aprilie — 2 mai 1954, convocată din inițiativa premierului Ceylonului, Sir John Kottlawaha, dar aprobată nu numai în Asia ci și de Londra, și care a reunit reprezentanți a cinci state asiatice (India, Indonezia, Ceylon, Birmania, Pakistan). Desfășurîndu-se concomitent cu Conferința de la Geneva, Conferința de la Colombo, departe de a se limita numai la probleme restrînse, s-a pronunțat deschis și hotărît asupra fondului și formelor de reglementare a problemelor indochineze, indicînd respectarea independenței popoarelor, înlăturarea colonialismului, așezarea Chinei în drepturile ei la O.N.U., interzicerea imediată a bombei atomice ș.a. Într-un fel se poate spune că această conferință s-a desfășurat nu numai paralel cu cea de la Geneva, ci și că a influențat direct asupra hotărîrilor și formulărilor acesteia în problema Indochinei care s-au concretizat în precizarea că : încetarea focului trebuie să aibă loc fără întîrziere ; independența să fie completă pentru Indochina, guvernul francez să se angajeze fără nici un echivoc.

La fel de ample și profunde au fost formulările și în celelalte probleme luate în discuție în Conferința de la Colombo, ceea ce nu întimplător a dus la intrarea ei în limbajul opiniei mondiale sub denumirea de „puterile de la Colombo“ sau „Spiritul de la Colombo“.

Un fapt deosebit de semnificativ ce trebuie pus în legătură cu această conferință este acela că ea s-a desfășurat în fond pe baza principiilor coexistenței pașnice, ce-si făceau tot mai mult loc în opinia internațională, în discuțiile din ședințele plenary sau din culisele O.N.U., în documente de stat sau tratate între state cu orînduiri sociale diferite. Este cazul Tratatului încheiat între India și China la 29 aprilie 1954, în al cărui preambul au fost enunțate pentru prima dată sub titulatura de „cele cinci principii ale coexistenței pașnice“²⁶, sau cum vor mai fi cunoscute în literatura istorică „Pancha Sila“²⁷.

²⁶ *Die Staaten Afrikas und Asiens. Inere Entwicklung Aussenpolitik*, Staatsverlag der D.D.R., Berlin, 1971, p. 29.

²⁷ Prin referință la cele cinci virtuți ariene (în sanscrită Pancha Shila), adică : a nu ucide, a nu fura, a nu minți, a nu se îmbăta, a nu fi corupt ; termenul a fost reluat inițial de către Sukarno, în iunie 1945, pentru o enumerare de principii vizînd politica internă indoneziană : naționalism, internaționalism, democrație și guvern reprezentativ, societate dreaptă și prosperă, credință monoteistă (Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 303).

În concepția lui J. Nehru, Pancha shila (coexistența pașnică) însemna inutilitatea războiului, prin faptul că el nu putea rezolva problemele fundamentale disputate și de aceea rezolvarea lor, oricît de grele și de complicate ar fi fost, trebuia realizată pe cale pașnică. El afirma că de fapt ideile pe care se bazează nu sînt noi ci că se „aplică într-o situație nouă“. Cel mai important rămînea însă faptul că de la enunțarea lor pentru prima dată „ele s-au răspîndit în întreaga lume și influențează un număr tot mai mare de țări, dobîndînd treptat o tot mai mare adîncime și însemnătate“ (vezi J. Nehru, *Vnesneia politika Indii ...*, p. 151).

Treptat conferința de la Colombo, urmare poate și a tactului lui J. Nehru față de rezervele premierului ceylonez, pe care dorea să-l atragă spre neutralism ²⁸, s-a transformat într-o pregătire meticuloasă în vederea reluării și expunerii într-un cadru mai amplu și cu o mai mare putere de influențare a problemelor abordate acum. În termeni nu prea concreți, dar destul de hotărât, s-a pus, pentru prima dată, problema convocării unei conferințe afro-asiatice, „cei cinci” urmînd a face invitațiile ce se impuneau.

Avînd în vedere că la principiile ce urmau a sta la baza viitoarei conferințe afro-asiatice aderaseră multe state printr-o serie de documente adoptate succesiv în anii 1954—1955 ²⁹, sarcina organizatorilor a fost mult ușurată.

Conferința de la Bogor (Djakarta), 28—29 decembrie 1954, hotărînd convocarea în luna aprilie 1955 a Conferinței de la Bandung, stabilind ordinea de zi a acesteia, a avut menirea să clarifice și unele dintre cele mai spinoase probleme, cum a fost aceea a participării U.R.S.S. și Chinei, sau a unor state din Africa, în curs de a-și dobîndi independența.

S-a acordat multă atenție formulării invitațiilor, în așa fel încît ele să nu poată fi refuzate. În acest sens, în Comunicatul final de la Bogor s-a precizat că participarea la proiectata conferință „nu ar semnifica în nici un fel recunoașterea guvernelor”, și un acord între guvernele participante ar interveni numai asupra problemelor puse formal în discuție; de asemenea se specifică faptul că de pe ordinea de zi și din dezbateri se vor înlătura orice critici ce s-ar încerca să se facă asupra sistemului economic și formelor de guvernămînt; guvernelor invitate s-au declarat, de asemenea, ostile ideii de orientare a conferinței „spre un bloc regional” ³⁰.

În cadrul conferinței de la Bogor, Nehru a recomandat invitarea Chinei populare și nu a Taivanului, fapt ce a stîrnit opoziția deschisă a Pakistanului și Ceylonului; de asemenea, invitarea și a cîtorva țări nemembre ale O.N.U., dar cu perspectiva imediată a dobîndirii independenței pentru a da participării africane o mai mare consistență. Problema invitării U.R.S.S. nu a putut fi ușor eludată, mai ales că de curînd presa oficială chineză se pronunțase în sensul că U.R.S.S., ca țară situată în același timp în Europa și Asia, era în drept de a asista la Conferința de la Bandung ³¹. Totuși, republicile asiatice ale U.R.S.S. au fost eliminate sub același motiv ca și Tibetul, Malaesia, Goa, Congo Belgian, ca „teritorii dependente”. Din cele 25 de state invitate de „cei cinci de la Colombo” au răspuns 24. Federația Africii Centrale (cele două Rhodesii și Nyasaland) s-a obținut de a participa fiind convinsă că politica sa rasială va fi

²⁸ După unli autori, chiar acum s-a încercat crearea unui front asiatic neutralist (vezi Douroselle, J. P., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, Dolloz, 1971, p. 605).

²⁹ Birmania, în toamna lui 1954, într-un Comunicat comun cu R.P. Chineză; R. D. Vietnam la 17 octombrie 1954 într-o declarație a lui Ho Și-min; Nepalul la 23 decembrie 1954 într-o declarație a ambasadorului său în India: Kampuchea în martie 1955 declară Pancha Shila ca bază a politicii sale externe; la 10 aprilie 1955, 14 state asiatice prin delegații lor la Conferința de la New-Delhi acceptă cele „cinci principii”; Afganistanul se alătură la 12 aprilie 1955; Siria la 15 aprilie 1955 — deci toate acestea premergător Conferinței de la Bandung, iar Laosul la 21 septembrie 1955, Arabia Saudită la 12 decembrie 1955 sînt și ele de acord (*Die Staaten Africas und Asiens* . . . p. 93).

³⁰ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 28.

³¹ Odette Guitard, *op. cit.*, p. 17.

obiectul multor atacuri în conferință. Au fost și unele omisiuni : Nigeria, Kuwait, R. P. Mongolă, Coreea. În ceea ce privește Africa de sud, invitarea nici nu a mai intrat în discuție după avertismentul din martie al dr. Sastroamidjojo. Reprezentanții celor trei țări din Africa de Nord „franceză”, ai Ciprului ca și Marele Muftiu al Palestinei au fost invitați ca observatori ³².

Pe măsură ce pregătirile pentru convocarea conferinței se amplificau, iar cadrul ei ca reprezentare și orientare se contura, a început să crească și neliniștea opozanților ei și în primul rînd a Statelor Unite ale Americii, a statelor atrase în alianțele politico-militare sau cu orientare prooccidentală.

Sub presiunea filipineză și tailandeză, departamentul de stat american a cerut Consiliului S.E.A.T.O., în februarie 1955, să indice clar filipinezilor și tailandezilor să meargă la Conferința de la Bandung pentru a contrabalansa măsurile sau orientările „neconvenabile”. Președintele Filipinelor, Romulo, și-a luat rolul în serios și, încă înainte de conferință, a adresat guvernelor invitate un fel de „punere în gardă” în sensul de a preveni transformarea ei într-o manifestare procomunistă ³³. S.U.A., au mai contat și pe „consolidarea Asiei libere” prin substanțialul fond de 200 milioane dolari alocați asistenței economice, dar din care 4/5 erau rezervate armamentelor ³⁴. Aceste măsuri însă au fost destul de anemice în fața intensei pregătiri ideologice, politice, și organizatorice a inițiatorilor conferinței. Mai mult decît atît, hotărîrea unor delegații, aflate sub influență occidentală, de a sosi la Bandung în momentul deschiderii lucrărilor a fost folosită din plin de delegațiile sosite chiar cu cîteva zile mai devreme, în majoritate neutraliste, pentru luarea de contact, înțelegerii, puneri de acord sau clarificări și precizări de probleme, pentru organizarea sistemului de procedură în desfășurarea lucrărilor, pentru a facilita consensul în problemele puse în discuție.

Precedată de asemenea ample și intense pregătiri, Conferința de la Bandung, și-a deschis lucrările la 18 aprilie 1955 durînd pînă la 24 aprilie, în prezența delegațiilor reprezentînd 29 de state ³⁵ din Asia și Africa, cu o populație de 1,5 miliarde, cu sisteme politice și sociale diferite, angajate sau nealiniate unor blocuri militare și politice.

După cum scrie jurnalistul francez Jean Baumier, participant la conferință, în lucrarea sa *La route de Bandoung*, un serviciu de ordine impozant veghea asupra securității delegațiilor avînd în vedere că nu au lipsit încercările de subminare a lucrărilor din partea adversarilor ei, mai ales după incidentul privind scufundarea vasului „Prințesa Kașmirului” care transporta de la Hong-Kong o parte a delegației chineze ³⁶.

În ceea ce privește sistemul de organizare a lucrărilor conferinței, el a fost inspirat din acela al O.N.U., în concepția unor autori Conferința

³² *Ibidem*.

³³ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 282.

³⁴ Odette Gultard, *op. cit.*, p. 17

³⁵ Au participat ca invitante : Birmania, Ceylon, India, Indonezia, Pakistan ; Invitate : Afganistan, Cambodgea, R. P. Chineză, Egipt, Etiopia, Coasta de Aur, Iran, Irak, Japonia, Iordania, Laos, Liban, Liberia, Libia, Nepal, Filipine, Arabia Saudită, Sudan, Siria, Tailanda, Turcia, Republica Democrată Vietnam, Vietnamul de sud, Yemen, (W. Alphaeus Hunton, *Destinele Africii*, Edit. politică, București, 1960, p. 297).

³⁶ Jean Baumier, *La route de Bandoung*, Paris, Editeurs Françaises Reunis, 1956, p. 179.

fiind chiar o „versiune asiatică a O.N.U.”³⁷, discuțiile desfășurându-se în ședințe plenare dar și în mai multe comitete, subcomitete sau comisii special create, între care Comitetul politic a jucat un rol foarte important în elaborarea documentului final și a rezoluțiilor. Funcția de președinte a fost încredințată șefului delegației gazdelor indoneziene, Sastroamidjojo, iar cea de secretar general al Conferinței, tot unui indonezian, Reslan Abdugani. Spre deosebire de procedurile de vot ale O.N.U., aici s-a convenit să se adopte principiul consensului „constatat de președinte”.

Ordinea de zi a Conferinței fiind comunicată delegaților încă prin comunicatul final al Conferinței de la Bogor³⁸, pentru ușurarea dezbatărilor și exprimării opiniilor, a fost împărțită pe comisii, ceea ce a făcut ca mai ales aici să aibe loc cele mai aprinse discuții premergând formulărilor din documentele finale. Dealtfel, având în vedere că problemele principale ce urmau să intre în discuție fuseseră incluse în chiar formularea invitațiilor, iar participanții, răspunzând acestora, subscriseră în principiu la ele, comunicatul final a circulat, sub formă de proiect chiar din ajunul conferinței și în timpul desfășurării ei. Aceasta nu a însemnat, însă, eliminarea înfruntărilor de opinii³⁹. unele foarte aspre, oglindind poziții diametral opuse în unele probleme, și tenacitatea organizatorilor în a găsi punctele comune și a asigura succesul scontat al conferinței.

După cum afirmă Jean Baumier, în lucrarea citată, pe parcursul dezbaterilor se poate spune că s-au înfruntat două teze, una care se inspira esențial din anticomunism și avea drept purtător de cuvânt pe reprezentanții Pakistanului, Irakului, Tailandei, Ceylonului și Filipinelor; alta care plasa dezbaterile deasupra concepțiilor economice, politice, și sociale ale țărilor participante, reprezentată de India, Indonezia, Egipt, Birmania, Siria, Arabia Saudită, Yemen și China Populară, prin vocea lui Ciu En-Lai care a apărat acest punct de vedere și-l va face să prevaleze⁴⁰.

O succintă analiză a Comunicatului final al Conferinței de la Bandung⁴¹, dat publicității la 24 aprilie 1955, permite relevarea, pe de o parte, a problemelor importante ce au format obiectul conferinței, iar, pe de alta, sublinierea unor luări de poziții reflectând atitudinea delegațiilor și, respectiv, a statelor reprezentante. De asemenea, fixarea locului și importanței conferinței în evoluția relațiilor internaționale.

Una din problemele ce reflecta dorința statelor participante de a depăși starea de subdezvoltare, sau de state în curs de dezvoltare și asigurarea unei independențe politice reale, a fost aceia referitoare la *colabo-*

³⁷ Odette Guitard, *op. cit.*, p. 17.

³⁸ După cum rezultă din Declarația lui J. Nehru făcută în fața Camerei Populare, la 30 aprilie 1955, scopurile fundamentale ale conferinței urmau a fi: să contribuie la întărirea și la creșterea prieteniei și a colaborării, să discute probleme sociale, economice și culturale, ca și probleme care prezintă interes comun pentru popoarele Asiei și Africii; să analizeze situația Asiei și Africii în lumea contemporană și contribuția pe care ar putea-o aduce la întărirea păcii generale și a colaborării. (J. Nehru, *Vnesneia politika Indii* ..., p. 140 — 150).

³⁹ W. Alpheus Hunton, *op. cit.*, p. 297.

⁴⁰ Jean Baumier, *op. cit.*, p. 175.

⁴¹ Vezi: 1. *Comunicat final al Conferinței de la Bandung*, în „Scintela” din 25 aprilie 1955; vezi și *Documents d'histoire contemporaine*, Tome II, 1861 1967, Librairie Armand Collin, Paris, 1967; Pierre Queille *op. cit.*, anexa IV, p. 311 — 317; Jacques Arnault, *Procesul colonialismului*, Edt. științifică, București, 1967.

rarea economică. Punind în evidență realele lor resurse, bogățiile naționale, dar și slaba posibilitate creată în confruntarea cu marile puteri imperialiste⁴², participanții la conferință au formulat unanim cerințe, propunând soluții rezonabile și eficiente. Nu pentru prima dată se discutau asemenea probleme, ba chiar, după unii autori, grupul afro-asiatic dela O.N.U. le ridicase „pină la uzură și oboseală”, acum însă ele au fost „reînnoite, revitalizate, concretizate și masiv susținute”⁴³. Exprimind necesitatea și dorința generală de cooperare economică, conferința a precizat și principiul ce trebuia să stea la baza cooperării: „interesul reciproc și respectarea suveranității naționale”⁴⁴.

Recomandând intensificarea schimburilor economice între țările participante, a ajutorului reciproc tehnic sub formă de experți, instruire, planuri comune experimentale, utilaje, acțiuni comune pentru stabilizarea prețurilor și comerțului în zonă și în relațiile economice internaționale în baza unor acorduri bilaterale și multilaterale, participanții la conferință nu excludeau „oportunitatea și necesitatea colaborării cu țările din afara zonei și nici investițiile de capital străin”. De asemenea, recunoscând că ajutorul primit până acum de unele țări, din afara acestei regiuni, a adus „un aport prețios la înlăturarea programelor lor de dezvoltare”, conferința a recomandat crearea într-un viitor apropiat a unui „fond special al O.N.U. pentru dezvoltarea economică”. De asemenea, Banca internațională de reconstrucție și dezvoltare „să acorde o parte mai mare din resursele ei țărilor Asiei și Africii”; să fie creată o corporație financiară internațională care să asigure „investiții echitabile de capital”, iar țările Asiei și Africii să sprijine aceste acțiuni „în măsura în care acestea va corespunde intereselor lor generale”⁴⁵.

Țările Asiei și Africii erau chemate să dea exportului lor „un caracter mai variat”, prelucrând materiile prime, cind acest lucru este posibil înainte de a le exporta; pe aceeași linie, a consolidării independenței economice, se înscrie și principiul băncilor de emisie și flotelor comerciale autentice naționale, ca și recomandarea unei politici petroliere unificate elaborată între guvernele arabe și islamice deținătoare de zăcăminte⁴⁶.

Fie și enumerarea acestor orientări în politica economică, puse în urmă cu un sfert de secol, ne dă posibilitatea de a conchide asupra importanței și actualității acestor probleme, vizînd, în esență, schimbări necesare relațiilor economice, nu modificări de formă ci de conținut, deci o nouă ordine economică internațională, care să contribuie în mod real la așezarea pe noi principii a relațiilor economice, la integrarea efectivă a economiilor acestor state în circuitul economic mondial, la diminuarea decalajelor economice, la un tratament echitabil față de toate statele lumii, la înlăturarea vechilor principii de inequități și discriminare atât de dăunătoare întregii economii mondiale.

⁴² În 1953 participarea statelor afro-asiatice la comerțul mondial a fost de 27%, apoi a scăzut mereu, în 1967 reprezentînd abia 19% (fără petrol), *Die Staaten Afrikas und Asiens* .. p. 21.

⁴³ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 290.

⁴⁴ Jacques Arnault, *op. cit.*, p. 234 (Comunicatul final).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 235.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 235

Pornind de la constatarea că în decursul veacurilor de dominație colonială popoarele asuprite au fost lipsite de drepturi fundamentale în domeniul învățămîntului și culturii, ceea ce are însă consecințe în dezvoltarea lor, și că, sub acest aspect, între țările Asiei și Africii au existat slabe legături, Conferința aprecia că dezvoltarea acestor relații, în baza „tradițiilor seculare de toleranță și suveranitate” trebuie să capete un caracter mai larg, chiar mondial, contribuind la înțelegerea între popoare, la îmbogățirea tezaurului cultural al umanității.

Recunoscînd și însușindu-și principiile fundamentale ale drepturilor omului înscrise în Carta O.N.U., Conferința a condamnat politica segregacionistă, reafirmînd hotărîrea de a lichida orice urmă de rasism carear mai putea exista în țările participante, obligîndu-se „să folosească întreaga ei influență morală pentru a pune în gardă împotriva primejdiei de a cădea în același păcat în lupta pentru stăpînirea rasismului”⁴⁷.

În ceea ce privește problema popoarelor dependente, a colonialismului în general și al formelor în care mai subzista, au avut loc ample discuții atît cu privire la definirea noțiunii de „popoare dependente”⁴⁸ cît și a cadrului și limitelor dependenței însăși.

Peste dificultățile de definire, condamnarea colonialismului a fost unul dintre punctele de pe ordinea de zi a Conferinței, asupra căruia au căzut de acord toți conducătorii de state din Conferință, după efortul remarcabil făcut de Sukarno pentru a găsi formula care să aducă un consens condamnării din partea delegațiilor⁴⁹.

În final, Conferința a găsit o formulă acceptabilă în sensul că a declarat că, „sub toate manifestările sale”, colonialismul reprezintă un rău care trebuie curmat fără întîrziere” considerînd că menținerea sa înseamnă „a nega drepturile fundamentale ale omului”, împiedică promovarea păcii mondiale și colaborării; de asemenea, conferința a declarat că sprijină cauza libertății și independenței tuturor popoarelor, chemînd statele în cauză să acorde libertate și independență acestor țări.

În mod direct în discuție a venit situația Marocului și Tunisiei. Dar, încă din ședința de deschidere a Conferinței, Nasser a ridicat problema acordării independenței Algeriei, astfel că, pentru prima oară chiar în istoria conferințelor afro-asiatice a apărut triologia : Algeria—Tunisia—Maroc⁵⁰, ceea ce nu putea rămîne fără urmări în punerea problemei și într-un alt cadru, respectiv la O.N.U., contribuind, în felul acesta, la urgentarea procesului de obținere a independenței statelor amintite, stimulînd, în același timp, și lupta altor popoare pentru independență.

Conferința și-a declarat sprijinul său pentru traducerea în viață a rezoluțiilor O.N.U. privind drepturile arabilor palestinieni și reglementarea pașnică a acestei probleme, ca și față de dreptul Indoneziei asupra Irianului de vest, chemînd guvernul olandez la reluarea tratativelor și rezolvarea acestei probleme.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 238.

⁴⁸ Marcel Pacault et Paul Bouju, *Le monde contemporaine 1945 - 1968*, Librairie Armand Colin, Paris, 1969, p. 127.

⁴⁹ Bernhard Dahm, *History of Indonesia in the twentieth century*, Praeger Publishers, London - New York - Washington, 1971, p. 169.

Problemele păcii, coexistenței pașnice și promovării colaborării internaționale au ocupat un vast spațiu de timp în lucrările Conferinței de la Bandung. Discutarea lor a adus în fața participanților multiplele aspecte implicate rezultând alit din existența celor două sisteme economice și politice mondiale, a pactelor politico-militare, a dorinței manifestate de constituire a grupului de state nealiniate, cit și din dorința de găsiră a formelor de cooperare și promovare a păcii, în contextul acestei complicate situații. Credem, dealtfel, că aceasta este problema prin care Conferința de la Bandung s-a înscris și a rămas ca un moment de referință în relațiile internaționale postbelice.

Relevind faptul că asigurarea păcii în lume înseamnă a face activitatea O.N.U. mai eficientă, ceea ce presupune universalizarea sa, Conferința atrăgea atenția că unele state nu sint încă admise, chemind Consiliul de Securitate să sprijine primirea tuturor statelor care în'runesc prevederile Cartei O.N.U. cu privire la calitatea de membru. Este lesne de observat că în această problemă Conferința a rămas în cadrul unor termeni generali, fiind chiar o dare înapoi față de conferințele anterioare (Colombo Bogor), unde s-a cerut punerea Chinei Populare în drepturile ei legitime la O.N.U., urmărindu-se totuși păstrarea unității delegaților, știut fiind că în cadrul grupului afro-asiatic de la O.N.U. existau poziții diferite Ciu En Lai, observînd, în spatele acestor termeni generali, o susținere indirectă, „a avut înțelepciunea”, afirmă istoricul Pierre Queuille, de a nu se manifesta ofensiv în această problemă, afectînd mai curînd o atitudine pasivă, fiind de acord cu formularea din comunicatul final⁵¹.

În strînsă legătură cu problema apărării păcii, în fața pericolului unui război distrugător, Conferința s-a pronunțat în sprijinul „cererilor cu privire la dezarmare și la interzicerea acestor tipuri de arme” (de toate tipurile, inclusiv nucleare și termonucleare), a instituirii și exercitării unui control internațional eficace pentru traducerea în viață a dezarmării⁵². Pacea reprezintă pentru omenire o necesitate vitală, obiectivă și universală. Din totdeauna omenirea și-a dorit-o cu ardoare, în mod îndreptățit pentru a se putea dezvolta și progresa. Nu există popor care să nu fie interesat, indiferent de orînduire, dimensiune sau grad de dezvoltare, în salvagardarea și consolidarea păcii, în asigurarea caracterului său durabil și global.

Asemenea considerații au călăuzit acțiunile majorității delegaților participanți la Conferința de la Bandung, reprezentînd așa cum am mai amintit, state cu sisteme social-politice diferite. Aceasta a adus, cum era de așteptat, în discuție formula și modalitățile de înțelegere și menținere a păcii. Principiile fundamentale au fost și ele formulate, și acceptate în mare măsură încă înainte de conferință. Urma acum să fie concretizate și conturate în discuția directă și deschisă a delegațiilor, care nu întotdeauna s-au situat pe poziții asemănătoare. Trebuiau înfrînte suspiciunile, îndepărtate temerile și asigurată încrederea reciprocă în posibilitatea colaborării, a rezolvării multiplelor probleme, rămase încă nesoluționate între state, pe calea tratativilor. Este remarcabilă activitatea desfășurată în

⁵⁰ Pierre Queuille, *op. cit.*, p. 292.

⁵¹ *Ibidem*, p. 286.

⁵² Vezi Comunicatul final al Conferinței de la Bandung, în Jacques Arnault, *op. cit.* p. 240.

acest sens de premierul chinez Ciu En-Lai ⁵³, care a reușit în discuții într-un cadru mai larg sau mai restrâns, direct cu unii delegați, să cîștige încrederea în politica externă constructivă a Chinei Populare.

Coexistența pașnică, formulă acceptată și introdusă în documente ale conferințelor anterioare sau în unele tratate, deși răzbate din conținutul celor „zece principii”, care încheie comunicatul final al Conferinței, nu și-a găsit loc în această formă. Aceasta a fost rezultatul presiunilor exercitate de statele legate de puterile occidentale sau de pacte politico-militare. Nehru, care, de altfel, alături de Ciu En-Lai a dominat prin personalitatea sa lucrările Conferinței, sesizând intențiile de subminare a acesteia din partea unor delegați, a dejucaat mereu asemenea planuri, recurgînd și la unele compromisuri, ca și în cazul eliminării termenului de „coexistență pașnică” din documentul final. ⁵⁴

Coexistența pașnică — concept al cărui conținut trebuie plasat în contextul unui moment istoric cu o configurație aparte — este inseparabil de noile principii ale relațiilor dintre state, ale noii ordini politice internaționale care are ca fundament principal respectarea independenței și suveranității naționale, a dreptului fiecărui popor de a fi singurul stăpîn al soartei sale, a deplinei egalități între state, a neamestecului în treburile interne și integrității teritoriale, a nerecurgerii la forță sau la amenințarea cu forța. Chiar dacă nu sînt exact așa formulate, cele „zece principii” ⁵⁵

⁵³ Așa cum afirmă istoricul Neville Brown, Ciu En Lai a jucat la Bandung un rol de conducător și conciliator. Între alte inițiative și propuneri, el a sugerat și inițierea de convorbiri directe cu Statele Unite privind problemele divergente dintre ele (Neville Brown *op. cit.*, p. 113); după Pierre Queuille, tot acum Ciu En Lai a declarat reprezentantului Japoniei pentru prima dată, că este favorabil recunoașterii guvernului de după război, acceptînd să angajeze negocierile pentru repatrierea prizonierilor de răzbiu japonezi; pe cambodgieni și laotienii i-a asigurat că nu va fi război în legătură cu linia de frontieră și nici intervenție în politica lor internă; iar indienii au putut conchide, din afirmația lui Ciu En Lai, cum că vor păstra statu-quo-ul pînă la reglementarea prin arbitraj a diferendului, că pot fi liniștiți; chiar și problema Taiwanului a înscris-o în cadrul acestor reglementări pașnice, sugerînd negocierile chino-americane; a reușit chiar mai mult: semnarea unui tratat chino-indonezian al dublei naționalități destinat chinezilor din Indonezia (22 aprilie 1955). Pierre Queuille, *op. cit.* p. 296 — 297).

⁵⁴ *Die Staaten Afrikas und Asiens ...*, p. 30.

⁵⁵ Cele zece principii:

1. Respectarea drepturilor fundamentale ale omului, precum și a scopurilor și principiilor Cartei Organizației Națiunilor Unite.
2. Respectarea suveranității și integrității teritoriale a tuturor țărilor.
3. Recunoașterea egalității tuturor raselor și a egalității tuturor națiunilor mari și mici.
4. Abținerea de la intervenție și amestec în treburile interne ale altei țări.
5. Respectarea dreptului fiecărei țări la apărarea individuală sau colectivă, în conformitate cu Carta Organizației Națiunilor Unite.
6. a) Abținerea de la folosirea acordurilor cu privire la apărarea colectivă în interesele particulare ale vreuneia din marile puteri.
b) Orice țară să se abțină de la exercitarea de presiuni asupra altor țări.
7. Abținerea de la acte de agresiune sau amenințări cu agresiunea, de la folosirea forței împotriva integrității teritoriale sau a independenței politice a oricărei țări.
8. Reglementarea tuturor litigiilor internaționale prin mijloace pașnice, cum sînt tratativele, concilierea, arbitrajul sau reglementarea juridică, precum și prin alte mijloace pașnice potrivit alegerii părților în cauză, în conformitate cu Carta Organizației Națiunilor Unite.
9. Sprijinirea intereselor reciproce și a colaborării.
10. Respectarea dreptății și obligațiilor internaționale ...” (vezi Comunicatul final al Conferinței de la Bandung, în „Scînteia”, din 25 aprilie 1955).

adoptate la Bandung, în esența lor exprimă dorința și voința popoarelor de a așeza relațiile internaționale pe baze echitabile, în ciuda tuturor împotrivirilor.

Problema realizării unui bloc neutralist, sperat de Nehru, în fața blocurilor politico-militare existente, și a atragerii într-o politică pro-occidentală inclusiv în pacte militare a unor state asiatice, care în realitate serveau politica marilor puteri occidentale în zonele respective, acest neutralism urmărea în fond să împiedice statele de a se lăsa prinse în „jocul marilor puteri”, nu s-a împlinit; manifestări de nesiguranță, de pasivism la unii delegați reprezentând state angajate, a fost mai tot ce s-a putut obține. Ideea nu a fost însă abandonată; ea a evoluat în anii următori concretizându-se în ceea ce se cheamă astăzi „state neangajate”, importantă forță politică a relațiilor internaționale actuale.

Aprecierile în legătură cu locul și rolul Conferinței de la Bandung au fost și sint foarte diverse, mergând între subapreciere și superlativ. Istoricul Marcel Pacault afirmă că puțini comentatori europeni au înțeles la acea dată că era vorba de un moment important al secolului a XX-lea. Se vedea în acesta un simplu episod în încercarea de organizare a celei de-a III-a lumi pentru care Nehru și ministrul său de externe predicau virtuțile neutralismului. Dar în realitate Bandungul a fost „un veritabil rechizitoriu al colonialismului”⁵⁶. Leopold Sedar Senghor aprecia că de la renaștere „nici un eveniment n-a îmbrăcat importanța istorică a loviturii de tunet de la Bandung” și că a exprimat la scara planetei „luarea la cunoștință a demnității de către popoarele de culoare”⁵⁷, conferința semnificând „moartea complexului de inferioritate”. Ahmed Sukarno, președintele Indoneziei, în cuvintul său afirma: „Faptul că conducători ai popoarelor asiatice și africane se pot întâlni în propriile lor țări pentru a discuta și hotărî în probleme de interes comun este un nou punct de plecare în istoria lumii”. El exprima speranța că „această conferință va dovedi că Asia și Africa au renăscut”⁵⁸.

Fără a minimaliza sau exagera, trebuie să apreciem la justa valoare semnificația momentului Bandung, poate nu atât pentru ce a realizat atunci, fiindcă multe probleme au rămas deschise, nerezolvate iar unele chiar cauze de conflicte între unii participanți. Dar în spatele acestor stări de lucruri și pe deasupra lor s-a născut „spiritul de la Bandung” care va subzista și va fi numitorul comun al voinței de pace și de progres al tuturor popoarelor în lupta pentru cucerirea sau consolidarea independenței. Conferința a însemnat într-adevăr o luare de cunoștință profundă a incompatibilității colonialismului cu lumea contemporană⁵⁹. Ideile esențiale ale documentelor Conferinței de la Bandung s-au dovedit a fi remarcabile previziuni ale căilor de dezvoltare a relațiilor economice și politice internaționale, menite să asigure omenirii progresul, înțelegerea și pacea durabilă. Proba timpului le-a verificat și le dă valoare de simbol.

Conferința de la Bandung a fost o dovadă că mișcarea și lupta popoarelor Asiei și Africii aduc o contribuție proprie, reală și palpabilă la modelarea prezentului și viitorului social politic al omenirii. Numai la puțin

⁵⁶ Marcel Pacault, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁷ Odette Gultard, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁸ Radu Vasiliu, *Decolonizarea și relațiile internaționale*, Ed. politică, București, 1972, p. 111

⁵⁹ „Scintela” din 19 aprilie 1955, p. 4.

timp noi popoare din Africa și-au cucerit independența, iar afirmarea pe plan internațional a statelor de pe cele două continente a luat o amploare tot mai mare. Între 20 decembrie 1957 — 1 ianuarie 1958 s-a întrunit Conferința de la Cairo⁶⁰, la care au participat reprezentanți din 44 de țări. Declarația finală a Conferinței amintea că principiile adoptate la Conferința de la Bandung „trebuie să servească drept bază a relațiilor internaționale”. Ea reinnoia sprijinul față de cele zece principii. În rezoluția cu privire la imperialism se preciza că politica reprezentată prin Pancha Sibla și cele zece principii de la Bandung „ca fiind cel mai bun mijloc pentru a atenua incordarea internațională și pentru a pune capăt războiului rece”. Din nou problemele economice, ale relațiilor economice și politice dintre state au format obiectul discuțiilor și căutărilor de soluții reale pentru consolidarea independenței economice și politice a ținuturilor state. Un loc la fel de important au ocupat problemele luptei împotriva colonialismului și neocolonialismului, pentru dezarmare și pace durabilă. Spre deosebire de Conferința de la Bandung care nu a reușit să creeze un organism, fapt pentru care unii au și subapreciat importanța ei, Conferința de la Cairo a adoptat o rezoluție privind crearea unui Consiliu de solidaritate a popoarelor afro-asiatice în care toate țările din ambele continente își trimiteau un reprezentant numit de comitetele naționale de solidaritate.

În decembrie 1958 a avut loc la Accra, capitala Ghanei, prima conferință a popoarelor africane desfășurată în Africa, apreciată drept „o consecință inevitabilă a conferinței de la Bandung”, marcind „un punct de cotitură în istoria Africii”⁶¹. Cei prezenți reprezentând organizații politice și muncitorești din 28 de țări de pe continent, au căzut de acord să acționeze în vederea realizării unui ideal comun, și anume: eliberarea Africii încă în viața actualei generații⁶².

Anul 1960 s-a înscris în istoria luptei seculare a popoarelor pentru independență ca un moment marcind cu adevărat prăbușirea sistemului colonial, prin eliberarea a 18 state (17 din Africa) influențând hotărîtor asupra Organizației Națiunilor Unite, care a adoptat, la 14 decembrie, Declarația cu privire la acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale. Istorică declarație proclama în mod solemn „necesitatea de a se pune capăt imediat și necondiționat colonialismului sub toate formele și manifestările lui, stimulînd prin aceasta lupta generală pentru independență, care în anii ce au urmat a dus la apariția a zeci de noi tinere state independente, și, în același timp, la dorința de întărire a acestora în lupta comună pentru consolidarea independenței economice și politice, pentru afirmarea lor ca state egale în drepturi pe arena internațională.

În acest cadru putem înțelege și aprecia semnificația constituirii Organizației Unității Africane, la 25 mai 1963, în cadrul reuniunii șefilor de state africane de la Addis Abeba. Carta organizației⁶³, adoptată cu acest prilej, stipulează în articolul II scopurile ce vor forma obiectul existenței ei: apărarea suveranității, integrității teritoriale, independenței

⁶⁰ Jacques Arnault, *op. cit.*, p. 246 — 261 (Documentele Conferinței de la Cairo).

⁶¹ W. A. Hunton, *op. cit.*, p. 315.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Aurel Zamfirescu, *Organizația Unității Africane*. Documentar. Edit. politică, București

și lichidarea tuturor formelor de colonialism. În articolul III sînt formulate principiile ce urmau să călăuzească activitatea statelor aderente ca și acelor ce vor adera: egalitatea suverană a tuturor statelor membre, neamestecul în treburile interne ale statelor, respectarea suveranității și integrității teritoriale a fiecărui stat membru și a dreptului său inalienabil la o existență independentă, lupta pentru emanciparea teritoriilor africane încă dependente, politica de nealinieră față de toate blocurile. Carta ca și rezoluțiile adoptate, în problema colonialismului, dezarmării, reflectă în fond azeziunea la principiile adoptate de unele dintre statele participante la conferințele precedente, care au preluat și ele, în noi condiții, principiile formulate și adoptate la Conferința de la Bandung. Și acest moment vine să confirme încă odată importanța deosebită pe care a avut-o Conferința de la Bandung în stimularea luptei popoarelor, în situarea acestei lupte pe principiile coexistenței pașnice, în orientarea lor spre o politică de neangajare militară, de participare activă la soluționarea marilor probleme cu care este astăzi confruntată omenirea și, în primul rînd, de asigurare a păcii și înțelegerii între popoare.

LA CONFÉRENCE DE BANDUNG — MOMENT IMPORTANT DANS LA LUTTE DES PEUPLES AFRO-ASIATIQUES POUR LA DÉMOCRATISATION DES RAPPORTS ECONOMIQUES ET POLITIQUES INTERNATIONAUX

RÉSUMÉ

Partant de l'importance particulière du problème touchant la démocratisation des rapports économiques et politiques internationaux, l'auteur fait, dans la présente étude, une analyse rétrospective des moments où ce problème s'est posé d'une manière ou d'une autre, même avant la conférence de Bandung; dans le même temps, insistant sur les documents de la conférence de Bandung, l'auteur présente la perspective ouverte par les importantes décisions adoptées à cette occasion.

S'appuyant sur une ample documentation, sur des appréciations des personnalités marquantes participantes et directement impliquées dans ces événements ainsi que de certains historiens roumains ou étrangers, journalistes, observateurs présents à différentes conférences asiatiques, africaines ou afro-asiatiques, l'auteur essaie de saisir, parmi la multitude de matériaux reflétant les diverses positions de leurs auteurs, le fil qui a conduit à la matérialisation, d'une conférence à l'autre, d'une position toujours plus ferme, plus rapprochée de la majorité des participants, dans la question qui fait l'objet de la présente étude.

Comme l'affirmait le président de la République Socialiste de Roumanie, Nicolae Ceaușescu, lors du XXe anniversaire de la conférence de Bandung, celle-ci a imprimé une puissante impulsion à la lutte de libéra-

tion des peuples ; pendant les années suivantes ont été enregistrées « de profondes mutations dans le rapport des forces sur le plan mondial », « la lutte de libération des peuples d'Afrique et d'Asie ayant conduit à la constitution de dizaines de nouveaux Etats nationaux qui vont de l'avant dans la voie d'un développement économique et social indépendant ».

Maintenant, 25 années après la conférence de Bandung, sa place et sa signification dans les relations internationales apparaissent toujours plus évidentes. Les principes de la coexistence pacifique, du non-alignement ont été assimilés et continuent de présenter une attraction toujours plus grande pour la majorité des peuples du monde.

La signification particulière de la Conférence de Bandung ne consiste pas autant dans ce que l'on a réalisé à ce moment là, mais dans ses conséquences, soit « l'esprit de Bandung », la nécessité de la collaboration économique sur des bases équitables, la condamnation résolue du colonialisme sous toutes ses formes de manifestation, comme anachronique et incompatible avec la dignité des peuples. Elle a signifié en même temps la contribution des peuples afro-asiatiques au modelage du présent et de l'avenir socio-politique de l'humanité.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNĂȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

ISTORIA MENTALITĂȚILOR (CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA ȘCOLII DE LA „ANNALES”)

DE

LUCIAN BOIA

Istoria mentalităților s-a constituit relativ recent ca domeniu *autonom* de cercetare. Integrată în ansamblul studiului istoriei, ea ne apare însă ca o preocupare mult mai veche. Istoricii au fost întotdeauna mai mult sau mai puțin conștienți de faptul că oamenii din alte epoci sau aparținând altor civilizații, chiar contemporane, au propriul lor sistem de gândire, propria lor ierarhie a valorilor. Semnificativă în acest sens este chiar prima operă încheată de istorie, aparținând lui Herodot, „părintele” acestei discipline. El s-a aplecat cu o vie curiozitate asupra celor mai diverse civilizații ale epocii, căutând să le pătrundă propria esență și ferindu-se de judecăți simplificatoare. A înțeles, în felul său, că fiecare dintre acestea constituie o structură autonomă, care nu putea fi judecată prin prisma mentalității grecești. De aceea el se ferește să blameze idei și comportamente, adesea foarte diferite de cele ale concetățenilor săi, subliniind relativitatea valorilor spirituale : „Dacă s-ar găsi cineva care să-i pună pe toți oamenii din lume să-și aleagă cele mai bune datini din câte se află pe pământ, fiecare după o chibzuire îndelungată — le-ar alege tot pe ale lui, într-atît sînt încredințați toți că obiceiurile lor sînt cu adevărat cele mai bune”¹.

Marea varietate a civilizațiilor a fost deci recunoscută de istoriografie încă de la începuturile sale, chiar dacă nu toți autorii au dovedit lărgimea de vederi și lipsa de prejudecăți ale lui Herodot. Într-o epocă mai recentă, istoriografia romantică (prima jumătate a secolului al XIX-lea) a pus un accent deosebit asupra spiritului național al fiecărui popor, căutînd deci cheia evoluției diverse a națiunilor și civilizațiilor în structura spirituală intimă a acestora. Desigur, această concepție simplifică, schematiza realitatea istorică vie, cu mult mai complexă. O asemenea manieră de a înțelege istoria a fost teoretizată de Johann Gottfried Herder (1744—1803), într-o lucrare, deosebit de influentă, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784—1791). Dintre istoricii romantici, Jules Michelet (1798—1874) merită o mențiune specială pentru preocuparea sa

¹ Herodot, *Istorie*, vol. I, București, 1961, p. 241 (cartea III, XXXVIII).

de a depăși simpla istorie a faptelor, în încercarea de reconstituire totală a trecutului, inclusiv a mentalității perioadelor studiate (*Histoire de France*, 1833—1867). Este drept că o asemenea „reînviere” a trecutului pornea adesea mai curînd de la intuiția și talentul personal al autorului decît de la o cercetare metodică, sistematică, a spiritului epocilor trecute. În secolul al XIX-lea a făcut progrese remarcabile și istoria culturii, aducînd material și interpretări prețioase pentru studiul mentalităților. O lucrare clasică de acest gen este opera istoricului elvețian Jakob Burckhardt (1818—1897), *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860), una din primele lucrări autonome de istorie a mentalităților; pornind de la manifestările literare și artistice ale epocii, autorul încerca să definească psihologia omului și societății renașcentiste, considerînd triumful individualismului drept trăsătură dominantă.

Aceste exemple, precum și altele ce s-ar putea da, nu înlătură însă faptul că pînă în pragul secolului nostru, istoria a rămas în primul rînd o *expunere a faptelor politice memorabile*. Privite la scara întregii producții istoriografice, incursiunile în domeniile *vieții colective social-economicice și mentale* apar pe un plan secundar, ca o anexă a celor dintîi. Abia „revoluția istoriografică” a secolului al XX-lea a inversat acest raport, acordînd locul ce se cuvine structurilor și faptelor colective și, printre acestea, istoriei mentalităților. În jurul anului 1900 începe să se facă simțită — ca reacție la istoriografia dominantă, a evenimentelor politice — tendința spre o istorie „totală”, care, pe cît posibil, să nu ignore nimic din îndelungata creație materială și spirituală a omului. Printre istoricii înnoitori d la începutul secolului, Karl Lamprecht (1856—1915), Henri Pirenne (1862—1935), Nicolae Iorga (1871—1940), au acordat un rol important problemelor de psihologie individuală și colectivă, punînd în centrul istoriei nu simple abstracțiuni de date și fapte, ci omul concret, cu nevoile și mentalitatea sa, încadrat în structura socială specifică a fiecărui moment istoric.

Cu adevărat autonom, devine domeniul istoriei mentalităților în perioada dintre cele două războaie mondiale. Mai multe cauze au concurat la această evoluție. Mai întîi, evoluția însăși a științei istorice, din ce în ce mai preocupată de abordarea în spirit sociologic a trecutului, a întregului trecut. O istorie care se dorea cu adevărat completă nu putea lăsa la o parte, firește, alături de studierea structurilor materiale, celălalt aspect, atît de legat de primul, al reprezentărilor spirituale. Un impact asupra noilor preocupări istoriografice a avut și criza civilizației occidentale (cartea lui Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, apare în 1918—1922), evidentă în urma primului război mondial. Valorile sociale și morale burgheze, aparent solid înrădăcinate, într-o lume care părea durabil organizată, înainte de 1914, au început să se destrame. Criza deschisă atunci continuă și astăzi. Ea a dovedit caracterul iluzoriu al unor valori care păreau absolute, permanente, și a deschis calea unor ample dezbateri politice, ideologice, etice, cu implicații și în cercetarea istorică, din ce în ce mai conștientă de caracterul relativ, evolutiv al mentalităților și ideologiilor. Mai ales epocile de criză au stîrnit interesul istoricilor, prin analogie cu criza secolului nostru.

Un alt factor important în conturarea unui domeniu propriu de studiu al mentalităților a fost tendința de depășire a europocentrismului

și, în general, a istoriei axate aproape exclusiv pe civilizația lumii occidentale. Într-o perspectivă devenită deodată mai largă, impunând și necesitatea unei istorii comparate, relativitatea valorilor spirituale a ieșit mai clar în evidență. Totodată, urmare a progreselor etnologiei, cunoașterea societății primitive a lărgit mult câmpul cercetărilor de psihologie colectivă. Influența etnologiei și sociologiei asupra istoriei mentalităților a fost decisivă, dealtfel fiind greu de trasat o limită rigidă între diversele categorii de lucrări. Studiul comparat al credințelor și riturilor popoarelor antice și societăților primitive contemporane cu noi formează substanța cărții lui James Frazer (1854—1941), *The Golden Bough* (1911—1915), care a reprezentat un moment major în abordarea problemelor mentalității „primitive”. Cțiva ani mai tırziu filozoful și sociologul francez Lucien Lévy-Bruhl (1857—1939), a publicat lucrarea *La mentalité primitive* (1922), binecunoscută și de istorici. În prezent, un alt etnolog, de reputație mondială, Claude Lévi-Strauss, autor al multor lucrări, printre care *La pensée sauvage* (1962), exercită o certă influență asupra școlii istorice franceze. Domeniu interdisciplinar prin excelență, istoria mentalităților a mers mină în mină cu evoluția altor științe, fără aportul cărora nici nu ar putea de fapt exista ca domeniu cu adevărat științific. Alături de progresele sociologiei și etnologiei, s-au adăugat în perioada interbelică marile realizări din sfera psihologiei individuale și colective. O deosebită înriurire avea să exercite, începind încă de acun, dar îndeosebi după al doilea război mondial, opera lui Freud.

Nu ne putem propune o trecere în revistă completă, fie și a principalelor realizări istoriografice din domeniul în discuție. Mai multe școli istorice sau personalități individuale au adus contribuții de seamă. Unul dintre cei mai reputați specialiști în materie a fost fără îndoială marele istoric și filozof al culturii, olandezul Johan Huizinga (1872—1945), care la începutul perioadei interbelice se impune cu lucrarea devenită clasică despre „anurgul evului mediu”, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919). Este o operă de pionerat, una dintre primele lucrări consacrate exclusiv interpretării istorice prin prisma mentalităților colective. Ea reprezintă un adevărat program, prin faptul că autorul înțelege să pună în drepturile sale firești, egale cu ale oricărui alt domeniu de investigație istorică, problemele istoriei mentale. În concepția lui, studiul trecutului trebuie să cuprindă în aceeași măsură reprezentările spirituale, visurile și iluziile oamenilor, ca și realitatea materială a vieții lor. Ceea ce oamenii gindesc, ceea ce ei cred, reprezintă o realitate istorică, ca oricare alta. Baza documentară a cercetării sale a fost constituită în special din literatura și arta occidentului medieval; astfel, prin istoria mentalităților, manifestările literare și artistice sînt integrate pe deplin investigației istorice. Printre alte lucrări ale lui Huizinga, care se integrează aceluiași domeniu, mai amintim monografia sa despre *Erasmus* (1924) și esul *Homo ludens* (1939), o interpretare istorică, culturală și psihologică. Huizinga rămîne unul dintre cei mai puri și mai compleți reprezentanți ai istoriei mentalităților, iar influența sa este sensibilă și în prezent.

Ne vom opri în cele ce urmează la principalele contribuții aduse în domeniul istoriei mentalităților de școala franceză de la „Annales” (cunoscuta revistă, întemeiată în 1929 de Lucien Febvre și Marc Bloch, cu titlul inițial „Annales d'histoire économique et sociale”). Motivul acestei

alegeri este simplu. Școala din jurul revistei „Annales”, promotoare a unei istorii totale, neevenimentiale, concepută în spirit sociologic și interdisciplinar, a acordat de la început o atenție deosebită problemelor de istorie a mentalităților. Pentru prima dată, acestea erau tratate nu de istorici izolați, ci de o grupare coerentă. Dealtfel chiar denumirea de „istorie a mentalităților” este de proveniență franceză, în istoriografiile anglo-saxone de pildă neexistând un termen similar, sub care să se grupeze cercetările de acest gen (ele fiind integrate în istoria culturală, socială etc.). Școala franceză fiind deci mai caracteristică pentru evoluția preocupărilor la care ne referim, este firesc ca prezentarea noastră, care oricum nu ar putea cuprinde întreaga varietate, pe plan mondial, a istoriei mentalităților, să se concentreze cu deosebire asupra ei. Chiar și în acest cadru mai restrâns se menține o anumită dificultate în definirea netă a domeniului mentalului colectiv. După cum arăta unul dintre specialiștii francezi în materie, Robert Mandrou, nu trebuie confundată istoria mentalităților cu istoria ideilor sau ideologiilor. Sfera mentalităților cuprinde deci reprezentări și imagini, sentimente și pasiuni, deprinderi și obiceiuri, atitudini față de lume, viață și societate, aflate în stadiul cel mai pur, neelaborate sub forma unor ideologii, a unor manifestări conștiente. În realitate este însă greu de a trage o linie netă de demarcație între manifestările conștiente și mai puțin conștiente ale omului; totodată mentalul nu poate exista izolat, ci se manifestă într-un larg și complex cadru social și ideologic. Nu ne vom referi deci la o pură istorie a mentalităților — care ar fi de altminteri artificială — ci mai curând la integrarea factorului psihic și mental în tendința actuală spre o istorie cât mai completă, spre o istorie globală².

Cei doi inițiatori ai curentului de la „Annales” s-au interesat ei înșiși, în mod deosebit, de aspectele spirituale și mentale ale istoriei. Lucien Febvre (1878—1956) a militat întreaga sa viață pentru o istorie concretă, vie, reconstituire integrală a atmosferei trecutului, care să aibă în centrul său omul: „Omul, măsură a istoriei. Singura sa măsură. Mai mult, rațiunea sa de a fi”³. Încă în prima sa lucrare importantă, *Philippe II et la Franche-Comté* (1912), încercare de reconstituire totală a vieții unei provincii franceze în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, el dădea pagini esențiale referitoare la mentalitățile vremii. Încerca să vadă clasele sociale din interior, descoperindu-le modul concret de viață și de gândire. În conflictul dintre nobilime și burghezia în ascensiune vedea nu numai un antagonism economic, ci și o nepotrivire de ordin spiritual: „Ceea ce separă, ceea ce îi opune pe nobili și burghezi, nu este numai un conflict

² Dintre studiile teoretice referitoare la istoria mentalităților, consemnăm: Georges Duby, *Histoire des mentalités*, în *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 937—966; Robert Mandrou, *L'histoire des mentalités*, în *Encyclopaedia Universalis*, vol. 8, Paris, 1968, p. 436

438; Alphonse Dupront, *D'une histoire des mentalités*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr 3/1970, p. 381—403; Georges Duby, *Histoire sociale et idéologies des sociétés*, în *Faire de l'histoire*, vol. I, Paris, 1974, p. 147—168; Alain Besançon, *L'inconscient*, în *Faire de l'histoire* vol. III, p. 31—55; Jacques Le Goff, *Les mentalités*, în *Faire de l'histoire*, vol. III, p. 76—94; Evelyne Patlagean, *L'histoire de l'imaginaire*, în *La nouvelle histoire*, Paris, 1978, p. 249—260; Philippe Ariès, *L'histoire des mentalités*, în *La nouvelle histoire*, p. 402—423.

³ Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, ed. a II-a, Paris, 1965, p. 103. Despre concepția istorică a lui Lucien Febvre, vezi și Lucian Boia, *Lucien Febvre (1878—1956)*, în „Studii și articole de istorie”, XXXV—XXXVI, 1977, p. 144—151.

economic, este și un conflict de idei și de sentimente. Prin modul lor de viață, prin educația lor, prin concepția lor generală despre lume și despre activitate, două clase se înfruntă cu duritate⁴. Concepută astfel, studiarea mentalităților devine parte integrantă a oricărei istorii sociale, completind aspectele de ordin material ale acesteia.

În ultima parte a activității sale, Febvre s-a orientat aproape exclusiv spre cercetarea mentalităților individuale și colective, opera sa rămânând pînă astăzi un exemplu clasic în această direcție. În 1928 a publicat monografia *Un destin: Martin Luther*, în care a încercat să descifreze unul dintre cele mai complexe și mai controversate spirite ale secolului al XVI-lea. În primele pagini arată cu toată claritatea concepția și programul său de cercetare: „Problema raporturilor individului cu colectivitatea, a inițiativei personale și a necesității sociale, care este, poate, problema capitală a istoriei: acesta a fost planul nostru”⁵. Urmărea, deci, o dublă istorie a mentalităților, colectivă și individuală, și stabilirea, deosebit de delicată, a raportului just între cele două registre.

Opera fundamentală este însă cea publicată în 1942: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais*. Pornind de la o dezbatere în jurul presupusului ateism al lui Rabelais (idee cu care nu este de acord), Febvre lărgeste treptat cadrul discuției, oferindu-ne, în ultima parte a cărții, o magistrală analiză a sistemului mental al secolului al XVI-lea. Ne apare în față o altă lume, profund diferită de a noastră, nu numai pe plan material, dar, cel puțin în aceeași măsură, și spiritual. O lume fără spirit științific real, lipsită de rigoare matematică, „o societate fărănească, care acceptă de a nu ști niciodată ora exactă” (este notată, ca semnificativă, raritatea orologiilor), supusă contrastelor de tot felul (zi-noapte, vară-iarnă etc.), astăzi atenuate prin evoluția tehnică. „Peste tot, fantezie, imprecizie, inexactitudine”, lipsă de simț istoric, credulitate și teamă, o lume fluidă, imprecisă, tulbure, fără noțiunea imposibilului, amestecînd realul cu supranaturalul („un univers populat de demoni”). Această epocă a Renașterii, în care alții caută originile lumii moderne, este pusă de Febvre în raport cu mentalitatea primitivă, reconstituită prin cercetările lui Lévy-Bruhl⁶.

Desigur, tabloul realizat de Febvre este în multe privințe discutabil. Combătînd în chip justificat modernizarea forțată a unei epoci trecute, el rupe punțile — totuși reale — care unesc Renașterea cu vremea noastră, admitînd doar continuitatea ev mediu — Renaștere. Ceea ce rămîne este însă, mai presus de orice, o concepție și o metodă. Febvre demonstrează, și acest lucru nu mai poate fi pus în discuție, că fiecare civilizație trebuie înțeleasă în sine, în structurile ei specifice. De la baza materială, pînă la cele mai subtile rafinamente ale gîndirii, totul formează un sistem, o structură, în care nu au ce căuta elemente ale altor epoci sau civilizații. Mentalitățile ocupă astfel locul ce li se cuvine, într-un context mai larg, în strînsă legătură cu condițiile materiale și raporturile sociale ale momentului istoric.

⁴ Lucien Febvre, *Philippe II et la Franche-Comté*, Paris, 1970, p. 198.

⁵ Idem, *Un destin: Martin Luther*, ed. a IV-a, Paris, 1968, p. VII.

⁶ Idem, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais*, Paris, 1942, în special ultima parte a lucrării, p. 361—501.

Demonstrația din *La religion de Rabelais* este completată în 1944, cînd Febvre publică o nouă lucrare, *Autour de l'Heptaméron* (reeditată apoi sub titlul *Amour sacré, amour profane*), referitoare la viața și scrierile unui alt personaj al secolului al XVI-lea, Margareta de Navarra. Opera sa cuprinde atît poezii mistice, cit și povestiri mondene, chiar licențioase, o îmbinare de neînțeles pentru un spirit modern. Febvre demonstrează însă coerența spirituală a scriitoarei, integrată în contextul epocii sale. Lucrarea este o nouă pledoarie pentru înțelegerea justă a problemei, atît de complicate, a mentalităților istorice: „Să fim istorici. Ceea ce înseamnă: să nu-i omorîm a doua oară pe morți. Să nu le răpim, cu mult mai prețioasă decît viața lor materială, viața lor spirituală — ceea ce au gîndit, iubit și crezut — și aceasta, substituind pur și simplu gîndurilor lor veritabile, credințelor lor, iubirilor lor, ceea ce gîndim noi cu ajutorul aceluiași cuvinte, ceea ce credem pronunțînd aceleași formule, ceea ce iubim cu același elan. Să nu îi ridiculizăm cu etichete... care sînt tot atîtea trădări... Să ne oferim spectacolul, cu mult mai emoționant, al vieților lor adevărate, al pasiunilor lor care au fost odată tinere, al speranțelor lor care au fost altele decît ale noastre”⁷.

Colegul mai tînăr al lui Lucien Febvre, March Bloch (1886—1944), a fost la rîndul lui un deschizător de drumuri atît în istoria social-economică, cit și în domeniul istoriei mentalităților. A aplicat aici și preocuparea sa permanentă pentru o istorie comparată. Una dintre cele mai pasionante lucrări ale sale este *Les Rois thaumaturges*, apărută în anul 1924. Aborda aici o problemă de istorie a mentalităților, de aspect la prima vedere minor, dar cu implicațiile pe care le considera importante. Se pornea de la o chestiune de psihologie colectivă, credința existentă în Franța și Anglia, pe parcursul evului mediu (chiar pînă în secolul al XVIII-lea) în puterea vindecătoare a monarhilor. Autorul stabilește, cu prudență, unele raporturi cu gîndirea primitivă, încercînd să deducă rădăcinile adînci ale unei asenienea superstiții (întîlnim referiri la mentalitatea vechilor germani, și chiar paralele cu civilizațiile japoneză și arabă), apoi studiază comparativ cariera franceză și engleză a credinței în discuție, reușînd să extragă, prin subtilități remarcabile, sensuri noi. De pildă, stabilește gradul de popularitate al monarhilor, folosirea în scop propagandistic al presupusului dar de vindecare, constată — ca și Febvre — prelungirea mentalității medievale în epoca Renașterii și chiar mai tîrziu etc.

Mai tîrziu, Bloch s-a orientat cu deosebire spre istoria social-economică și instituțională, dar interesul său pentru domeniul reprezentărilor mentale se observă și în aceste lucrări. Astfel, în *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française* (1931), subiectul este desigur de natură în primul rînd economică, dar tendința generală rămîne spre o istorie totală, în care își găsească locul și mentalitățile, inclusiv atitudinile religioase, în unele privințe ale oferînd chiar explicații ale procesului istoric. O atitudine asemănătoare întîlnim și în sinteza finală, *La Société féodale* (2 vol., 1939—1940). Economicul se prezintă aici destul de estompat și ceea ce rămîne, în primul rînd, este o istorie a instituțiilor și a mentalităților. Primul volum debutează dealtfel printr-o succintă, dar remarcabilă, prezentare a atmosferei epocii. Raporturile om-natură și coordonatele mentalității

⁷ Idem, *Amour sacré, amour profane. Autour de l'Heptaméron*, Paris, 1971, p. 356.

medievale sînt înfățișate în pagini strălucite, care amintesc de incursiunile similare ale lui Febvre. „Omul celor două epoci feudale era, în mult mai mare măsură ca noi, apropiat de o natură, la rîndul ei mult mai puțin amenajată și moderată. Peisajul rural, unde zonele necultivate ocupau spații atît de largi, purta într-un mod mai puțin sensibil marca umană... Noaptea, care se știa că sînt rău luminate, erau prin aceasta încă mai obscure, iar gerurile, pînă și în sălile castelelor, mai năpraznice. Exista, într-un cuvînt, în spatele întregii vieți sociale, un fond de primitivism, de supunere în fața unor forțe de neîmblînzit, de contraste fizice fără nici o atenuare”. Toate acestea, alături de starea fizică precară a oamenilor, de epidemii și de nesiguranța vieții, au determinat o emotivitate, „o instabilitate de sentimente, atît de caracteristică erei feudale”. Totodată, lipsa unei măsurători precise a scurgerii vremii ilustrează un alt aspect mental, și anume „indiferența generală față de timp”⁸. Paginile referitoare la psihologia colectivă sînt cele mai reușite din întreaga lucrare. Dealtfel, în general, Bloch înțelegea feudalismul nu numai ca o structură socială și instituțională, ci și ca o anumită stare de spirit. La fel ca Febvre, el punea omul concret în inima istoriei. „Oamenii sînt aceia pe care istoria vrea să-i cuprindă. Cine nu reușește aceasta nu va fi nicicînd decît un meseriaș al erudiției”⁹. Acorda o mare însemnătate factorului psihologic, aproape surprinzător pentru un istoric considerat a fi mai ales un specialist în istoria social-economică: „Faptele istorice sînt, prin esența lor, fapte psihologice”¹⁰. S-a interesat de multe probleme și metode noi, subliniind de pildă necesitatea unei istorii a corpului uman („este o mare naivitate de a pretinde că îi înțelegem pe oameni, fără a ști cum se simțeau din punct de vedere fizic”)¹¹, ocupîndu-se de istoria familiei, folosind cu abilitate lingvistică, ca izvor istoric¹² etc. Multe din aceste direcții vor fi exploatate de istoricii generației următoare, moartea tragică împiedicîndu-l pe Bloch să-și ducă pînă la capăt numeroasele planuri.

În deceniile 5 și 6 ale secolului nostru, școala de la „Annales” s-a concentrat în mod deosebit asupra problemelor de istorie economică și socială. Deși nu a atins amploarea preocupărilor lui Febvre și Bloch sau a cercetărilor de după 1960, interesul pentru mentalități este prezent și în această perioadă. Noul purtător de cuvînt al curentului, Fernand Braudel, partizan hotărît al unei istorii globale, s-a dovedit totuși mai interesat pentru istoria vieții materiale și mai ales a raporturilor dintre om și mediu. Din acest punct de vedere, opera sa clasică *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949) este reprezentativă pentru perioada amintită. Ea prezintă în primul rînd un tablou al mediului natural, al economiilor și demografiei, mentalitățile fiind tratate pe un plan secundar. Lucrarea sa ulterioară, *Civilisation matérielle et capitalisme* (primul volum în 1967, întreaga lucrare, în trei volume, sub titlul *Civilisa-*

⁸ Marc Bloch, *La Société féodale*, vol. II, Paris, 1940, p. 116-119.

⁹ Idem, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Paris, 1952, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*, p. 101.

¹¹ Idem, *La Société féodale*, vol. I, Paris, 1939, p. 117.

¹² Studiul mentalităților ridică numeroase probleme de ordin lingvistic, a căror rezolvare solicită mult discernămint și simț al nuanțelor. „Spre disperarea istoricilor, oamenii n-au obiceiul, de fiecare dată cînd își schimbă obiceiurile, să-și schimbe și vocabularul” (*Apologie pour l'histoire*, p. 8).

tion matérielle, économie et capitalisme, XVe—XVIIIe siècle, în 1979), deși se concentrează, după cum arată și titlul, tot asupra evoluției materiale, integrează organic mentalitățile vieții economice și sociale. Întilnim, de pildă, pagini remarcabile despre istoria alimentației, definită nu numai ca problemă economică, dar și ca atitudine mentală¹³; aceeași modalitate de analiză și în ceea ce privește evoluția locuințelor și mobilierului, costumelor și modei („Istoria costumelor este mai puțin anecdotică decît pare. Ea pune toate problemele, cele ale materiilor prime, ale procedeelor de fabricație, ale costului producției, ale permanențelor culturale, ale modei, ale ierarhiilor sociale . . . Costumul este un limbaj. El nu înșeală mai mult decît curbele demografice sau ale istoricilor prețurilor”¹⁴). Astfel, mentalitățile apar profund integrate în întreg contextul economic și social, analiza lor nefiind posibilă dacă le detașăm de acesta.

Problema raportului economic-mental a stat în centrul preocupărilor unui mare medievist, continuator al lui Marc Bloch, Georges Duby. Debutînd cu cercetări de istorie predominant economică și socială (*L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, 1962), el a evoluat apoi tot mai mult în direcția cercetării factorului mental, pe care l-a înțeles însă strict legat de întreg contextul unei epoci. O interpretare de ansamblu a evului mediu este *Guerriers et paysans, VI—XIIe siècles* (1973), încercare de reconstituire globală a epocii. Dacă cercetarea forțelor de producție continuă să stea în centrul atenției autorului, o preocupare crescîndă se constată pentru definirea vieții spirituale, a mentalităților, și interdependențelor dintre acestea și viața materială. În viziunea lui Duby, evul mediu a avut o viață economică activă, dar determinată de legi proprii și influențată de o mentalitate specifică. Factorul motor nu l-a constituit spiritul de profit, caracteristic mai târziu capitalismului. Războinicii, feudalii, au impus, prin însuși rolul lor în societate și prin ocupațiile favorite, o mentalitate economică în conformitate cu care, „a lua” și „a da”, *prada și donația*, au reprezentat, cel puțin în prima parte a evului mediu, elemente decisive ale circulației bunurilor materiale. „Prendre, donner, consacrer”¹⁵ sînt elemente ce caracterizează atît mentalitatea cît și circuitul economic al epocii. Interesant este și modul cum analizează Duby — în aceeași lucrare — evoluția deprinderilor alimentare la începutul evului mediu. Alimentația romană se baza în principal pe pîne, vin, ulei, vegetale, iar cea „barbară” pe produse animale. Interdependența celor două lumi a dus — printr-un proces care este în același timp material și mental — la împletirea celor două sisteme alimentare și agricole, cu implicații profunde asupra vieții economice.

Evoluția lui G. Duby de la o istorie în primul rînd economică spre o istorie care, fără a sacrifica baza materială, se axează totuși într-o mare măsură pe factorii mentali, s-a concretizat și în preocupările sale de istorie a artei. Trei mici monografii publicate în 1966—1967 au fost reunite, într-o ediție revăzută, în 1976, sub titlul *Le Temps des cathédrales. L'art et la société, 980—1420*. Istoricul realizează aici o adevărată sociologie a creației

¹³ Problema „mentalităților alimentare” apare relativ frecvent în istoriografia franceză actuală. Sînt reprezentative în acest sens lucrările lui Jean-Paul Aron: *Essai sur la sensibilité alimentaire à Paris au XIXe siècle*, Paris, 1967; *Le Mangeur du XIXe siècle*, Paris, 1974.

¹⁴ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme*, Paris, 1967, p. 233—242.

¹⁵ Georges Duby, *Guerriers et paysans*, ed. a II-a, Paris, 1978, p. 60—69.

artistice medievale. Prin manifestările artistice se urmărește în fond structurile și transformările unei întregi civilizații; semnul artistic devine un izvor istoric de primă însemnătate.

Într-o altă lucrare, *Le Dimanche de Bouvines* (1973), analizând celebra bătălie din 1214, G. Duby își propune o investigație sociologică a războiului în evul mediu, accentuând în mod deosebit asupra reprezentărilor mentale, atât de deosebite de cele actuale, „într-un ansamblu cultural diferit de cel care guvernează astăzi raportul nostru cu lumea”¹⁶. Orientarea tot mai accentuată a lui Duby spre problematica istoriei mentale este subliniată și de lucrarea apărută în 1978, *Les Trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Cartea tratează nu atât realitățile propriu-zise ale unei epoci, cât imaginea ideală a oamenilor despre societate. Este de fapt istoria unei structuri mentale durabile, a modelului unei societăți formate din trei ordine (cei care se roagă, cei care luptă, cei care muncesc). Între acest model ideal și structurile reale, mult mai complexe, se va stabili un proces de interdependență, de influențare reciprocă, raport care, urmărit pe parcursul a două secole (XI—XIII) formează substanța studiului.

Opera lui Duby constituie un model de istorie a mentalităților, văzută ca parte a istoriei globale. Dealtfel, evul mediu este terenul de predicție al acestor studii, fiind vorba de o epocă cu trăsături mentale și ideologice distincte, adesea foarte diferite de ale noastre. A scrie despre evul mediu, făcând abstracție de particularitățile sale mentale, ar însemna de fapt o simplificare și chiar o denaturare a istoriei. Alături de Duby, în aceeași epocă, trebuie consemnate și lucrările lui Jacques Le Goff, printre care sinteza *La Civilisation de l'Occident médiéval* (1964), în care analiza factorilor culturali, ideologici și mentali ocupă un loc esențial, și culegera le studii *Pour un autre Moyen Age* (1978), unde problemele social-economice și mentale se interpenetreză, mai multe eseuri analizând aspecte ale folclorului, credințelor și chiar viselor din această epocă.

În ultimul deceniu și jumătate, fără a renunța la ideea unei istorii globale, istoriografia franceză s-a îndreptat tot mai mult (după faza anterioară, pronunțat social-economică) spre o istorie a mentalităților, ideologiei, culturii și obiceiurilor, în contextul mai larg al domeniului, cu contururi destul de vag definite, al *antropologiei istorice*. În orice caz, deplasarea de la material la mental este destul de pronunțată și ea se manifestă după cum a reieșit din prezentarea scrierilor lui G. Duby chiar în cadrul creației individuale a unor istorici.

Un alt exemplu semnificativ îl constituie opera unuia dintre marii istorici francezi actuali, Emmanuel Le Roy Ladurie. Prima sa lucrare importantă, *Les Paysans de Languedoc* (1966) era — pe linia școlii lui Braudel — o demonstrație axată mai ales pe evoluția economică și socială, prezentare a unui „mare cielu agrar”, din a doua jumătate a secolului al XV-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea. Problematika, economică în esența ei, atingea însă adesea și sfera ideologiei și mentalităților, urmărindu-se în fond realizarea unei istorii globale. Stagnarea economică a epocii, demonstrează autorul, mergea mîna în mîna cu o blocare culturală și mentală. „Economia stagnează, societatea se imobilizează, demografia declină după primele sale triumfuri, deoarece societatea, demogra-

¹⁶ Idem, *Le Dimanche de Bouvines*, 21 juillet 1214. Paris, 1973, p. 13.

fia, economia nu posedă tehnologia progresivă a adevăratei creșteri. Dar ele nu posedă de asemenea, sau nu posedă încă, sau nu suficient . . . conștiința, cultura, morala, politica, educația, spiritul reformator, aspirația mai liberă spre fericire, care ar fi stimulat inițiativa tehnică și spiritul de întreprindere, și care ar fi permis decolarea economiei”¹⁷. Se pune deci, din nou, chestiunea esențială a raportului dintre sfera economicului și cea a mentalităților.

Într-o lucrare mai recentă, care reprezintă nu numai o remarcabilă realizare științifică (și literară de asemenea), dar și cel mai mare succes de public înregistrat în întreaga producție istoriografică a școlii de la „Annales” (130.000 exemplare vândute până în 1978), *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (1975), perspectiva economică este aproape complet înlocuită cu o abordare prin prisma antropologiei culturale, accentul principal căzînd asupra diferitelor forme de manifestare ale mentalităților individuale și colective. Familia, raporturile de sociabilitate, relațiile între sexe, atitudinile față de viață și moarte, problemele religioase, credințele și superstițiile de tot felul alcătuiesc substanța celei mai mari părți a lucrării. Analizînd în detaliu mecanismul vieții unui mic sat de munte pe parcursul citorva decenii, Le Roy Ladurie a adus o contribuție însemnată la cunoașterea mai directă, mai precisă a mentalității lumii medievale. Țăranii din Montaillou aparțin desigur altei lumi, dar uneori gândurile și sentimentele lor ne apar destul de asemănătoare cu ale noastre. Pînă la urmă, așa cum i-a înțeles Le Roy Ladurie, ei sînt mai apropiați de mentalitatea modernă decît o mare personalitate a Renașterii, cum a fost Rabelais, în viziunea lui Lucien Febvre! Ceea ce dovedește în fond, caracterul extrem de delicat, și niciodată definitiv al cercetărilor și punctelor de vedere din domeniul istoriei mentalităților.

În ultima sa carte, *Le Carnaval de Romans* (1979), Le Roy Ladurie realizează o frescă a vieții sociale din orașul Romans din sudul Franței, pornind de la carnavalul cu deznodămînt sîngeros care s-a desfășurat aici în februarie 1580. De la simplul eveniment se ajunge la o radiografie completă a societății epocii, cu un accent deosebit asupra trăsăturilor culturale, ideologice și mentale. Sînt analizate în detaliu manifestările folclorice și simbolica acestora, atitudinea mentală a oamenilor în funcție de poziția lor de clasă etc.

Le Carnaval de Romans ilustrează mentalitățile unei epoci de criză, social-economică, politică și religioasă, a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Franța. Perioadele de criză, de ruptură, de tranziție reprezintă cu deosebire terenuri extrem de fertile pentru studii mentalităților, urmărind-se reacția acestora față de modificările condițiilor de viață. Una dintre cele mai complete și mai pasionante analize ale unei asemenea epoci este lucrarea lui Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe—XVIIIe siècles)*, apărută în 1978; sentimentul colectiv de teamă, de anxietate, cu determinantele sale extrem de complexe, devine astfel subiect de sine stătător al unei monografii istorice. Secolele XIV—XVIII au însemnat fără îndoială un progres, dar în același timp și o rupere a echilibrului pe care, în anumite forme bine cristalizate, îl asigurase societatea feudală. Dizlocarea cadrelor feudale și transformările în sens capitalist au dus la un

¹⁷ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc*, Paris, 1969, p. 360.

dezechilibru social și mental, la o deșărădăcinare a unor largi categorii sociale, provocând, firește, un sentiment de neadaptare, de teamă în fața viitorului. Autorul analizează în detaliu teama pricinuită de epidemii, mai ales de ciumă, de amenințarea permanentă a foametei, ca și a fiseului, din partea unor aparate statale tot mai temeinic organizate; de aici și numeroasele mișcări sociale, la rindul lor generatoare de panică. Teama de diavol și de „agenții” săi terestre într-o vreme de conflicte religioase acute și de așteptare a sfirșitului lumii, a fost de asemenea o realitate apăsătoare și adesea tragică prin amplele persecuții la care a dat naștere. Istoricul prezintă detaliat mai ales dosarul „vrăjitoriei”, într-o încercare de analiză unitară a acestui straniu fenomen, în cadrul întregii Europe occidentale. „Goana după vrăjitoare” i-a tentat și pe alți istorici, probabil și în legătură cu unele similitudini contemporane. Dintre aceștia, amintim pe Robert Mandrou, cu lucrarea *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle* (1968), precum și sinteza de ansamblu (din antichitate pînă în secolul al XX-lea) a istoricului spaniol Julio Caro Baroja, apărută în 1961, iar în traducere franceză în 1972, sub titlul *Les Sorcières et leur monde*.

Nu numai „vrăjitoarele”, dar în general diferitele grupări marginale, cu mentalitățile lor specifice, adesea în conflict cu ideologia dominantă, au stat în centrul atenției istoricilor în ultimii ani. „L'histoire des marginaux” a devenit un sector destul de bine definit al cercetării istorice¹⁸. Dintre lucrările mai importante sînt de menționat cele ale lui Michel Foucault, unul dintre marii istorici francezi de astăzi, devenite deja clasice: *Histoire de la folie à l'âge classique* (1961) și *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (1975).

O altă problemă care a preocupat în ultimul deceniu pe mai mulți istorici francezi este evoluția atitudinii omului față de marile probleme ale existenței, în primul rînd în fața morții. Tema — deosebit de delicată — a fost studiată cu toată rigurozitatea științifică, utilizîndu-se cele mai moderne metode și o documentație largă și variată (izvoare de arhivă, în primul rînd testamente, surse literare, reprezentări artistice etc.). Mai multe lucrări privind această problemă a scris Michel Vovelle: *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence d'après les autels des âmes du purgatoire XVe—XXe siècles* (1970); *Piété baroque et déchristianisation en Provence, au XVIIIe siècle* (1973); *Mourir autrefois*, 1974. Cea mai de seamă realizare rămîne însă probabil masiva operă a lui Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*, apărută în 1977. Într-o investigație care impresionează prin abundența și varietatea materialului adunat (pe lîngă izvoare de tip clasic sînt utilizate din plin lucrări literare, surse iconografice, mărturii artistice și arhitectonice etc.) și nu mai puțin prin subtilitatea și profunzimea demonstrației, autorul tratează problema în discuție din evul mediu pînă în epoca actuală, cu referire mai ales la spațiul occidental. Îmbinînd factori extrem de diverși și de mare complexitate, el ajunge să definească cinci modele care s-au succedat în lunga epocă tratată. Devine astfel foarte clar că și acest sentiment fundamental, al atitudinii față de moarte, nu a fost identic în toate epocile, în toate societățile, ci a evoluat ca orice proces istoric, în strînsă legătură cu structurile social-economice, mentale și ideologice existente.

¹⁸ Jean-Claude Schmitt, *L'histoire des marginaux*, în *La Nouvelle histoire*, p. 344—369.

Interesul pentru atitudinile în fața marilor probleme ale vieții și morții apropie, într-un anumit sector al ei, istoria mentalităților de o altă ramură de cercetare, în plin avânt : demografia istorică. Prin însăși esența lor, studiile demografice sînt de tip interdisciplinar. Evoluția populației nu se poate explica fără cunoașterea bazei economice și sociale, de care este determinată și pe care o influențează sensibil la rîndul ei ; în același timp însă există și o mentalitate demografică, o atitudine conștientă a omului în fața problemelor ce privesc direct viața sa, a familiei sale, a grupului social din care face parte. Acest din urmă factor este, la rîndul său, esențial pentru înțelegerea procesului demografic, astfel încît, în cele din urmă, demografia istorică ridică toate problemele, biologice, materiale, sociale, ideologice, mentale, care privesc o anumită societate. Philippe Ariès este un precursor și în cadrul acestei problematice. El a publicat în 1948 lucrarea *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*, iar în 1960, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Istoria familiei și, pe un plan mai larg, a raporturilor dintre sexe, este foarte prezentă în istoriografia franceză din ultimii ani, fiind abordată, în primul rînd, din perspectiva studiului mentalităților. Dintre lucrările recente sînt de menționat cele ale lui Jean-Louis Flandrin : *Les amours paysannes, XVIe—XIXe siècles* (1975) și *Familles : parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société* (1976). La rîndul său, Michel Foucault publică o *Histoire de la sexualité* (primul volum apărut în 1976). Un alt istoric reputat, Paul Veyne, teoretician al istoriei și preocupat de sociologia lumii antice, își consacră cercetările, în ultima vreme, problemelor din această sferă, în cadrul societății romane.

Un rol deosebit de important — determinant chiar, în mersul istoriei — acordă structurilor demografice, familiei, atitudinii în fața vieții, un istoric de talia lui Pierre Chaunu, autor al unei opere vaste și variate. Comportamentul demografic joacă rolul-cheie în viziunea sa globală asupra evoluției istorice și în mod deosebit în încercarea de a explica criza societății occidentale contemporane (*Le refus de la vie. Analyse historique du présent* (1975) ; *La peste blanche* — în colaborare cu G. Suffert (1976) etc.) Pentru P. Chaunu, marile deficiențe prezente se explică prin ruptura brutală cu idealurile umaniste tradiționale, impusă de „societatea de consum”, în mod deosebit prin neîncrederea în viață, în viitor, ilustrată printre altele de idealul unei „creșteri zero”, demografice și economice. Această panică în fața vieții este responsabilă — după părerea istoricului — de actuala stagnare demografică a lumii occidentale, ale cărei urmări — în cazul că nu se va realiza o redresare rapidă — ar putea fi dramatice. Desigur, demonstrația lui P. Chaunu este unilaterală, de factură pronunțat idealistă. În concepția sa valorile spirituale, mentalitățile au primatul asupra forțelor materiale, structurilor economice. El are totuși meritul de a fi contribuit la integrarea problemelor de istorie mentală și demografică în evoluția istorică generală, în încercarea unei interpretări globale coerente și, nu mai puțin, de a fi dat un impuls hotărîtor aplicării metodelor moderne în cercetarea mentalităților. Promotor convins al istoriei cantitative (sau „seriale”, după expresia sa favorită), el a demonstrat că aceasta se poate aplica la fel de bine în cercetarea ideologiei și mentalităților, ca și în istoria economică, socială sau demografică (în acest sens, sînt reprezentative articolele sale cuprinse în volumul *Histoire quantita-*

tive, histoire sérielle, apărut în 1978). Într-adevăr metodele matematice, calculatoarele electronice sînt utilizate acum în mod frecvent și pentru lămurirea unor probleme privind istoria mentalităților. „Revoluția cantitativă” a atins deci și acest sector care pînă nu de mult părea rezervat unei abordări de tip mai tradițional, strict calitative.

O formulă care apare tot mai des în ultima vreme — aparținînd, evident, tot sferei mentalităților — este „istoria imaginarului” (*l'histoire de l'imaginaire*). Am văzut că termenul este prezent și în una din ultimele lucrări ale lui G. Duby. Miturile, credințele, reprezentările artistice și literare (cu un accent deosebit asupra culturii populare) își dau întîlnire în acest sector de cercetare. Printre lucrările clasice asupra miturilor, o influență deosebită au, pe lîngă opera amintită a lui J. Frazer, scrierile lui Georges Dumézil, autor al multor cercetări de mitologie comparată indo-europeană: *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, 1958; *Mythe et Épopée*, 3 vol. (1969—1973) etc. „El a explorat enorma comoară a miturilor, care este moștenirea comună a popoarelor numite indo-europene, din Scandinavia pînă în India, din Irlanda la Roma, din Germania în Grecia. Ideea sa inițială a fost că miturile societăților indo-europene se bazuau pe o structură potrivit căreia aceste societăți se considerau constituite prin ierarhia a trei funcții: meditație sacră, elan războinic, fecunditate a muncii, și că zeii și eroii indo-europenilor, și aventurile acestora, nu făceau decît să illustreze această tripartiție fundamentală”¹⁰. Într-o măsură sau alta cercetările franceze actuale din domeniul imaginarului pornesc de la demonstrațiile lui G. Dumézil (în cazul cărții amintite a lui G. Duby, corespondența este cit se poate de clară). Desigur, în același domeniu, trebuie subliniată și opera, foarte influentă la rîndul ei, a lui Mircea Eliade, dintre lucrările căruia consemnăm: *Aspects du mythe* (1963), *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970), *Histoire des croyances et des idées religieuses* (3 vol., începînd din 1976) etc. Dintre cercetătorii gîndirii mitice, cu privire la antichitate, contribuții de seamă au dat Jean-Pierre Vernant și Pierre Vidal-Naquet, în studii care aruncă o lumină nouă asupra mentalităților din societatea greacă (J.-P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*, 1965; J.-P. Vernant și P. Vidal-Naquet, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, 1972).

Poveștile și legendele populare, ca și sărbătorile și ritualurile, au devenit, la rîndul lor, surse deosebit de importante pentru istoricul imaginarului și mentalităților. În această direcție, opera clasică, recunoscută pe plan mondial, aparține folcloristului sovietic V. I. Propp (1895—1970). Acesta s-a ocupat de sărbătorile agrare ruse și a dat, în 1928, un studiu fundamental despre morfologia basmului. Tot un compatriot al său, Mihail Bahtin a publicat un studiu remarcabil în domeniul culturii populare, în același timp completînd și nuanțînd mai vechea lucrare a lui Febvre despre Rabelais (ediția franceză: M. Bakhtine, *L'Oeuvre de François Rabelais et la culture populaire sous la Renaissance*, 1970). În istoriografia franceză, cărțile populare au fost explorate de Robert Mandrou și de Geneviève Bollême, iar Marc Soriano a scris o importantă lucrare despre poveștile lui Perrault: *Les „Contes” de Perrault. Culture savante et tradition populaire* (1968).

¹⁰ Evelyne Patlagean, *L'histoire de l'imaginaire*, în *La Nouvelle histoire*, p. 253.

O chestiune încă discutată — chiar controversată — este cea a abordării în spirit psihanalitic a istoriei mentalităților. Se știe că însuși fondatorul psihanalizei, Sigmund Freud (1856—1939), a avut preocupări istorice și sociologice, încercând să se ridice de la nivelul investigației psihice individuale la analiza psihologiei colective. Conceptele și metodele psihanalizei, asupra cărora nu există unanimitate chiar la nivelul investigației medicale și psihologice curente, se aplică cu atît mai dificil în cercetarea trecutului. Se pune, mai întîi, întrebarea în ce măsură, chiar în cazul unui singur individ, materialul documentar păstrat este suficient de grăitor pentru a suplini lipsa contactului direct cu acesta. În orice caz, oricare ar fi neclaritățile care se mențin și aici, este cert că în domeniul biografiei psihanaliza a dat rezultatele sale cele mai solide. Unul dintre ultimele exemple este interesanta reconstituire, realizată de Marc Soriano, a vieții lui *Jules Verne* (1978).

Mult mai dificilă devine investigația psihanalitică, atunci cînd se trece de la nivelul individual la cel colectiv. Există într-adevăr un inconștient colectiv, asemănător cu cel individual? Se poate pune semnul egalității între visele individuale și miturile colective? Sint întrebări la care răspunsul nu este deloc simplu, existînd primejdia unei căderi în facilitate, prin aplicarea unor formule stereotipe. Nu se poate însă nega faptul că, aplicată cu prudență și ținîndu-se seama de întreaga complexitate a factorilor istorici, psihanaliza contribuie la adîncirea cunoașterii în domeniul mentalităților, al psihologiei individuale și colective, mai ales prin aducerea la suprafață a factorilor psihici inconștienți. Elemente de psihanaliză — mai mult sau mai puțin pronunțate — întîlnim în prezent în operele multor istorici care se interesează de mentalități. O lucrare clasică este cea a istoricului englez E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (1959), tradusă și în alte limbi. Esențială în concepția lui Freud, interpretarea viselor (ca manifestări ale tendințelor refulate în inconștient) a tentat pe mai mulți istorici. Încă din 1935, în lucrarea *The Dream in Primitive Cultures*, J. S. Lincoln dădea o monografie istorică în acest sens, iar mai tîrziu, E. R. Dodds, în lucrarea amintită, trata detaliat aceeași problemă. În 1973, în „Annales”, istoricul englez Peter Burke propunea chiar o istorie socială a viselor, oferind și o demonstrație practică, cu referire la Anglia secolului al XVII-lea²⁰. Mai recent, Jacques Le Goff a studiat, la rîndul lui, semnificațiile viselor în epoca medievală.

Un promotor al metodelor psihanalitice în istoriografia franceză actuală este Alain Besançon. El a publicat un vast studiu programatic în „Annales”: *Vers une histoire psychanalytique*²¹, de asemenea volumele *Histoire et expérience de moi* (1971), *Histoire psychanalytique. Une anthropologie* (1974), precum și o explicație psihanalitică a istoriei rusești: *Le Tsarévitch immolé* (1967). Un alt specialist în același domeniu este Michel de Certeau: *La Possession de Loudun* (1970), *L'Écriture de l'histoire* (1975). Istoria psihanalitică este însă departe de a se bucura de acceptarea generală și chiar cei care o acceptă o aplică în proporții și modalități diferite.

²⁰ Peter Burke, *L'histoire sociale des rêves*, în „Annales” Économies. Sociétés. Civilisations, nr. 2/1973.

²¹ Alain Besançon, *Vers une histoire psychanalytique*, în „Annales”. E.S.C., nr. 3/19 9, p. 594 616 și nr. 4/1969, p. 1 011 1 033.

Ea rămâne totuși ca o tendință caracteristică în istoriografia occidentală de astăzi.

În ultimii ani se constată și în istoriografia românească un interes crescând pentru istoria mentalităților, într-o abordare destul de apropiată de cea a școlii de la „Annales”. Dealtfel, lucrările aparținând acestui curent sînt urmărite cu atenție, dovadă și recenziile, din ce în ce mai numeroase, care apar în revistele românești²². Pe de altă parte, orice istoric român care se ocupă de această chestiune pornește neapărat și de la opera clasică a lui N. Iorga, extrem de bogată în sugestia privitoare la psihologia individuală și colectivă a diferitelor perioade istorice. Dintre contribuțiile mai recente se remarcă studiile lui Florin Constantiniu, cu privire specială asupra mentalului colectiv în societatea rurală a evului mediu românesc²³. Un alt specialist în problemele istoriei mentale este Alexandru Dușu, preocupat de raportul dintre literatură, ideologie și mentalități, de problema modelelor culturale, de imaginile mentale etc.²⁴. Esențială este și lucrarea lui Edgar Papu, referitoare la mentalitatea barocă, înțeleasă într-un cadru istoric foarte larg²⁵. Problematika mentalităților este prezentă în numeroase alte lucrări, în raport cu istoria artei (Maria Ana Musicescu, Vasile Drăguș, Răzvan Theodorescu), cu istoria culturii și ideologiilor (Virgil Căndea, Eugen Stănescu) etc.

După cum se vede, istoria mentalităților cuprinde o mare varietate de probleme și de abordări posibile. Ea înglobează în fond manifestările vieții spirituale, cu nimic mai săracă și mai puțin diversă ca viața materială a unei societăți. Aflindu-se aici într-un domeniu al invizibilului și al nuanțelor, istoricul merge pe un teren mult mai puțin sigur decît atunci cînd studiază realitățile palpabile economice și sociale. În același timp, el trebuie să fie atent în permanență la legăturile, numeroase și fine, dintre cele două registre, al vieții concrete și al vieții ideale. Interpretarea se dovedește astfel extrem de delicată și, în fond, niciodată absolut sigură și completă. Este necesară o deosebită ingeniozitate, pentru a pătrunde în spiritul oamenilor și epocilor de mult apuse, care ne-au transmis, cu zgîrcenie, informații prea puține față de setea noastră de cunoaștere integrală. Pentru a acoperi golurile, istoricul apelează la cele mai diverse surse, precum și la diferite alte științe. Ca dealtfel întreaga istorie de astăzi, istoria mentalităților se construiește în spirit interdisciplinar. Pe lângă documentul clasic de arhivă — interogat însă și el din noi puncte de vedere —, se analizează miturile și legendele, obiceiurile populare, folclorul în ansam-

²² Pentru a da numai cîteva exemple, în „Revista de istorie”, s-au recenzat studiile din volumul colectiv *Faire de l'histoire* (nr. 3/1976), lucrarea lui G. Dudy, *Guerriers et paysans* (nr. 6/1979), *Montaillou* de Em. Le Roy Ladurie (nr. 10/1976), *La peste blanche* de P. Chaunu (nr. 7/1977) etc. Ultimele două volume din „Analele Universității București, istorie” 1978 și 1979) cuprind numeroase recenzii de lucrări aparținînd istoricilor școlii de la „Annales” (Ph. Ariès, P. Chaunu, G. Duby, J. Delumeau, Em. Le Roy Ladurie, lucrarea colectivă la *Nouvelle histoire* etc.).

²³ Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 69—100; *Sensibilități și mentalități în societatea românească a secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, nr. 1/1980, p. 147—157.

²⁴ Alexandru Dușu, *Eseu în istoria modelelor umane*, București, 1972; *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972; *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978; *Modele, imagini, privești*, Cluj-Napoca, 1979.

²⁵ Edgar Papu, *Barocul ca tip de existență*, 2 vol., București, 1977.

blul său, manifestările literare și artistice și chiar viața materială care, în variațiile sale de la o civilizație la alta, reflectă în fond și deosebiri de mentalitate. În această zonă a sa istoria se apropie, își împletește propriul demers, cu psihologia, individuală și colectivă, cu psihanaliza chiar, cu etnologia, sociologia, demografia, cu folclorul, cu istoria literaturii și artei etc.

Istoria mentalităților a contribuit mult la îmbogățirea peisajului istoric, la înțelegerea întregii complexități a evoluției omenirii²⁶. În același timp, ar fi însă o greșeală ca ea să fie supraevaluată, ruptă de ansamblul dezvoltării istorice, sau ridicată la rangul de explicație generală a procesului istoric. Ea nu își găsește adevăratul loc decât în cadrul acestui proces general, determinată de realitățile vieții materiale și sociale ale unui anumit moment istoric și la rîndul său acționînd asupra acestor realități. În felul acesta, istoria mentalităților, a psihologiei colective, își aduce propria parte la ridicarea edificiului unei istorii totale sau globale, misiune esențială a științei istorice de astăzi.

L'HISTOIRE DES MENTALITÉS (APERÇU SPÉCIAL CONCERNANT L'ÉCOLE DES « ANNALES »)

RÉSUMÉ

Dans la première partie de son étude, l'auteur présente la manière dont fut constituée — surtout pendant la période de l'entre-deux-guerres — l'histoire des mentalités en tant que domaine autonome d'investigation. L'analyse porte ensuite sur les contributions apportées sur ce plan par l'école des « Annales », en premier lieu par les deux fondateurs : Lucien Febvre et Marc Bloch.

On examine quelques ouvrages récents représentatifs dont nous sommes redevables aux historiens Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean Delumeau, Philippe Ariès, etc. Parmi les thèmes qui préoccupent à l'heure actuelle l'historiographie française, on souligne notamment l'histoire de l'imaginaire et l'histoire des marginaux, le sentiment de peur, l'attitude envers la mort, le comportement démographique et les rapports entre les sexes, différents aspects des mythes et de la culture populaire, etc. On présente également le problème de l'approche psychanalytique des mentalités individuelles ou collectives.

En conclusion, on insiste sur le caractère pluridisciplinaire des investigations de ce genre et sur la nécessité de l'intégration organique du facteur mental dans l'ensemble de l'évolution historique.

²⁶ „Această noțiune vagă, ambiguă, și adesea neliniștitoare de „mentalitate” ... este una dintre acelea care au pus cel mai mult în mișcare în ultimii ani domeniul istoriei. aducînd, istorici economice mai ales, o dezirabilă contrapondere. Mentalitățile au dat un aer proaspăt istoriei” (Jacques Le Goff, *L'histoire nouvelle*, în *La Nouvelle histoire*, p. 233).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

UN NOU „ANONYMUS”. COMENTARIU PE MARGINEA LUCRĂRII LUI ANDRÉ DU NAY, *THE EARLY HISTORY OF THE RUMANIAN LANGUAGE**

Apărută într-o colecție de monografii care poartă prestigiosul nume al lui Ed. Sapir, sub îngrijirea lui Adam Makkai și Valeria Becker Makkai, lucrarea își propune, așa cum este de altfel subliniat și în prefața datorată lui Robert A. Hall, Jr., să demonstreze, în ultimă instanță, neparticiparea spațiului nord-dunărean la formarea limbii și a poporului român, reducerea teritoriului pe care aceste procese au avut loc la un spațiu restrâns situat în N.V. Peninsulei Balcanice, undeva în preajma albanezilor sau a strămoșilor lor preromani și migrarea Urzie și în etape a românilor în aria carpato-dunăreană, mai exact, între secolele XI și XIII, eventual în următoarea succesiune: Moldova, secolul al XI-lea, Muntenia, secolul al XII-lea, Transilvania, secolul al XIII-lea. Întreaga demonstrație care se desfășoară de-a lungul a 262 de pagini însoțite de hărți și tabele este subsumată acestei idei fundamentale, care este reluată, în diferite variante, în prefața lui Robert Hall Jr. în introducerea datorată autorului și în cele cinci capitole ale cărții (I, History; II, From the Latin to Rumanian; III, The theory of the development of Rumanian North of the Lower Danube; IV, A critical analysis of the theory of Continuity; V, Conclusions).

Demonstrația se vrea pretențioasă în sensul că pretinde o tratare a istoriei timpurii a limbii române într-o manieră nouă, modernă și nuanțată prin adăugarea la faptul lingvistic a realităților socio-economice și culturale în afara cărora fenomenele de limbă devin de neînțeles. Dar, autorul lucrării nu se poate rezuma numai la atât. Așa cum se precizează încă în prefață și în introducerea în care sînt „comentate” condițiile istorice care au obligat pe români să preia și să dezvolte tradiția umanistă privind originea lor daco-romană și în ultimă instanță vechimea lor pe pămîntul pe care-l locuiau la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Andre Du Nay (ca și autorul prefaței de altfel), pretinde că procedează, la abordarea unei atît de complexe și dificile problematice de pe o poziție strict științifică, fără considerații străine investigației obiective (de care susține acesta este îmbibată lingvistica și istoriografia românească).

Asemenea declarații de intenție obligă și ne-am fi așteptat să ne găsim în prezența unei opere monumentale în care alături de datele de ordin lingvistic să fie integrate cercetările recente din domeniul istoriei, arheologiei, epigrafiei, antropologiei, geografiei istorice și evident, puncte de vedere moderne privind durata, intensitatea și forma sub care s-a realizat asimilarea culturii și civilizației romane în diferitele provincii ale imperiului, inclusiv în Dacia Traiană.

Din păcate, lucrurile nu stau deloc așa și aceasta nu, în primul rînd, din cauza formației autorului care ar putea fi făcută răspunzătoare de incapacitatea domniei sale de a înțelege și explica faptul istoric și cultural ca și folosirea unei terminologii improprii de ex. constanta utilizare a termenului de *colonie* în locul celui de *provincie*, uitînd sau neștiînd că este vorba de două noțiuni care nu se suprapun, ci desemnează structuri și statute juridice diferite. Prima dintre explicații trebuie căutată în însăși lipsa de coerență în acceptarea ideii unei cercetări interdisciplinare. Astfel, la pagina 258, autorul își exprimă serioase îndoieli relative la valoarea rezultatelor cercetării arheologice în rezolvarea problemei pusă în discuție. Evident, nici un arheolog serios nu poate contesta faptul că există dificultăți mari în determinarea etnică a unor complexe culturale. Dar, a nega complet o atare posibilitate înseamnă a ajunge la atuurile celor mai multe dintre concluziile istorice general admise de cercetarea modernă. Am menționat, în primul rînd, judecata extrem de nuanțată și stabilirea etapelor procesului de asimilare a civilizației romane în diferite provincii pornind, mai ales, de la datele de ordin ar-

* Edit. Jupiter Press, Lake Bluff, Illinois, 1977, 275 p. Însoțite de h. și tab.

heologic. Sînt de citat aici actele celui de al VI-lea Congres de studii clasice ținut la Madrid în 1976¹, și pe care autorul a avut posibilitatea să le studieze. Pe de altă parte, dacă tot considerăm că nu au mare valoare descoperirile arheologice atunci cînd este vorba să ne întemeiem pe ele în demonstrarea continuității dacice, daco-romane și românești la nordul Dunării, ce rost mai are invocarea unor atari descoperiri pentru a argumenta prezența masivă a maghiarilor în Transilvania în secolele X și XI, chiar mai mult, să se exprime regrete cu privire la faptul că într-o lucrare apărută în România și care tratează despre populația maghiară de aici, astfel de descoperiri nu au fost incluse (p. 204 și nota 2 de la p. 204).

În realitate, este vorba de un aspect mult mai grav decît acesta și care nu rezultă, nici din îndoielele lingvistului și nici din lipsa lui de familiarizare cu metodele cercetării istorice, ci din faptul că, în ciuda declarațiilor de principiu și a certificatului de integritate științifică pe care i-l acordă cel care scrie prefața, lucrarea lui Andre Du Nay nu este lipsită de parti pris, dimpotrivă.

Această afirmație se întenează, în primul rînd, pe constatarea că nici ideea fundamentală a lucrării și nici argumentele aduse în sprijinul ei nu sînt noi, așa cum se pretinde. Autorul însuși menționează în introducere numele lui R. Rösler și L. Tamás. Lor li s-ar putea adăuga și altele cum sînt cele ale lui L. Makkai și L. Galdi a căror *Geschichte der Rumänen* apărută la Budapesta în 1942 făceau o demonstrație similară cu a sa. Este drept că, în mod cu totul inexplicabil, nu face nici o referire relativ la împrejurarea că nici una din ideile pe care le susține începînd cu imposibilitatea romanizării Daciei și sfîrșind cu spațiul de formare al românilor, caracterul pastoral itinerant al economiei lor și cu momentul „ocupării” ținuturilor nord-dunărene nu-i aparțin, ci reprezintă simple reluări ale principalelor teze întîlnite în lucrările mai sus menționate. Singurul element de originalitate îl constituie referirea la unele lucrări de sinteză, studii sau monografiile românești apărute în perioada postbelică pe care le rezumă, în unele cazuri, cu conștiinciozitate.

O altă scădere gravă a cărții stă în valoarea informației utilizate pentru reconstituirea cadrului istoric în care s-au desfășurat procesele lingvistice la care se referă. Cu rare excepții, nivelul informației este redus la cîteva lucrări care se adresează mai curînd unui public larg decît specialiștilor (*Istoria României. Compendiu*², *Dicționar de Istorie Veche a României*³, C. C. Giurescu — D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*⁴). Unele din lucrările citate sînt de multă vreme depășite cum este cazul cărții lui Zlatarski⁵. În alte cazuri, din momentul redactării și publicării lucrărilor respective s-a acumulat atîta material nou încît capitole întregi și o serie de interpretări nu mai pot rămîne valabile. Ne referim, între altele, la tratatul de *Istoria României* vol. I de la a cărui apariție au trecut 20 de ani ceiace, în domeniul studierii istoriei vechi, înseamnă enorm de mult. Este posibil ca o parte însemnată din concluziile false la care autorul ajunge să rezulte din această manieră, cu totul particulară, de a se informa. Lucrurile nu se opresc însă aici. Este limpede că informația sa istorico-arheologică este orientată și selectivă în funcție de interesul pe care-l are în susținerea ideii de bază a cărții.

Astfel procedează atunci cînd este vorba de izvoarele care relatează despre retragerea aureliană. Autorul se rezumă la a menționa textul din Eutropius⁶, dar nu procedează la fel cu pasajul din Jordanes pe care-l amintește doar în treacăt. Ni se pare că, obiectivitatea științifică pe care și-a luat-o drept deviză ar fi trebuit să-l determine să se refere nu numai la nota lui VI. Iliescu din Fontes II⁷, ci să pună față în față cele cîteva izvoare referitoare la acest eveniment și să-și exprime opinia numai după ce a luat în considerare și cele două importante studii ale lui VI. Iliescu publicate în S.C.I.V.⁸ și în „Studii Clasice”⁹. Același lucru se poate spune și în legătură cu felul în care procedează atunci cînd este vorba de texte

¹ *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Edit. Acad. „Les Belles Lettres”, București—Paris, 1976.

² Constantinescu, M., Daicovicu, C., Daicovicu, H., Pascu, Șt., *Istoria României, Compendiu*, E.D.P., București, 1969.

³ *Dicționar de Istorie Veche a României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976.

⁴ Giurescu, C. C., — Giurescu, D. C., *Istoria românilor*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București 1974.

⁵ Zlatarski, V. N. și Stanev, N., *Geschichte der Bulgaren*, I — II Teil, Leipzig, I. Parlanpanoff, 1917, 1918.

⁶ Eutropius, *Breviarium ab Urbe Condita*, IX, 8, 2; IX, 13, 14; IX, 15, 1, în Fontes II, p. 39.

⁷ Fontes, II, p. 39.

⁸ Iliescu, Vl., *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, S.C.I.V., 3, 1971, p. 425—412.,

⁹ Idem, „*Evocatis exinde legionibus*”. *Zu Jord. Rom. 217*, „Studii Clasice”, XIV, 1972 p. 149 și urm.

care atestă prezența unei populații românești la Nordul Dunării din care reține doar *Gesta Hungarorum*, evident cu intenție de a demonstra imposibilitatea folosirii acestui text pentru dovedirea existenței în Transilvania, la venirea maghiarilor, a unor formațiuni politice în care românii jucau rolul de șefi, întrucât, așa cum susține Georffy, ale cărui opinii le rezumă și cărora li se alătură, *singurele capitole interpolate mai târziu în acest text se întimplă să fie localele cele referitoare la ducatul lui Gelu* (p. 220 — 223). Este interesant cum alte texte cum sînt documentul din 1210¹⁰, diploma regelui Andrei al II-lea din 1223¹¹, diploma lui Andrei al III-lea din 1293¹² pe care înaintașii săi intru idei s-au silit să le interpreteze de o manieră convenabilă, aici nici măcar nu sînt amintite. După cum, nu este niciăieri menționat pasajul din Kekaumenos privitor la Vlăhii din Balcani, pasaj gășibil în Fontes III¹³ și în lucrarea lui Al. Philippide¹⁴, pe care o citează în nenumărate rînduri. Motivul să fie acela că scriitorul bizantin vorbește de origina daco-romană a Vlăhilor din Balcani? În sfîrșit, deși face comentarii destul de întinse relativ la difuziunea creștinismului la nordul Dunării nu există niciăieri mențiunea unor texte privind viața religioasă din Dobrogea, iar peste Novela a XI a lui Justinian trece extrem de ușor. O singură mențiune, în trecăt la p. 134. Or, Novela a XI este un act care emană din cancelaria imperială¹⁵, nu un text oarecare dintr-un cronicar care relatează despre un eveniment petrecut cu multă vreme înainte de momentul în care își redactează opera. Obiectivitatea științifică trebuia să-l oblige să sublinieze valoarea excepțională a acestui text pentru înțelegerea politicii lui Justinian la Dunărea de Jos. În schimb, se preciau fără nici o critică, știrile privitoare la răspîndirea creștinismului în masa gotică (p. 224) de la Nordul Dunării. În ciuda faptului că cercetările arheologice nu au adus confirmarea lor și fără a fi măcar menționate studiile în care se face o analiză ascuțită a valabilității informațiilor pe care ni le transmite¹⁶. În sfîrșit, nu se utilizează, în nici o ocazie, cele trei volume din inscripțiile Daciei Romane¹⁷ și nici volumul datorat lui Em. Popescu¹⁸ care conține și inscripții mai tîrzii (pînă în secolul XIII). Este o lacună gravă întrucît nu se poate concepe un studiu temeinic privind procesul de romanizare al unei provincii fără o analiză adîncită a tuturor datelor privind onomastica, chiar dacă, nici în acest caz, ca și în alte categorii de izvoare nu se poate ajunge la concluzii cu valoare absolută. Un model de felul în care pot fi integrate și interpretate știrile epigrafice într-o lucrare istorică îl constituie lucrarea lui Marcel Bénéal ou¹⁹ care tratează despre romanizarea Africii.

Cît privește datele arheologice, aici se constată mai multe atitudini care converg spre același scop — negarea continuității în spațiul nord-dunărean, susținerea originii balcanice a românilor. Prima dintre ele constă în ignorarea completă a unor descoperiri arheologice și a concluziilor istorice generale care decurg din ele. Menționăm, printre cele mai frapante, absența oricăror referiri la stadiul de dezvoltare atins de societatea dacică în secolele II î.e.n. — II e.n., ușor de reconstituit pe baza unei literaturi extrem de bogate și noi²⁰. De asemenea, este greu

¹⁰ Din acest document rețese prezența românilor în rîndul trupelor trimise de Andrei al II-lea împăratului Borila, la Brătianu, G., *Hist. roumaine*, R.H.S.E.E., XX, 1943, p. 91.

¹¹ Act de confirmare a daniei făcută de preotul Gocelin mănăstirii din Cîrța, V. Popa-Lisseanu, XII, p. 70 — 72 și în *Documente privind istoria României*, C, vol. I, p. 199 și urm.

¹² Privind reîntoarcerea românilor pe domeniul regal de la Székes, la Brătianu, G., *op. cit.*, p. 91 — 92.

¹³ Kekaumenos, *Sfaturi și povestiri*, în *Fontes*, 3, p. 20 — 45.

¹⁴ Philippide, Al., *Originea românilor*, I, 1923, p. 662 — 663.

¹⁵ *Fontes*, II, București, 1970, p. 377 — 379.

¹⁶ Pippidi, D. M., *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman*, în *Contribuții la istoria veche a României*, Ed. științifică, 1958, p. 234 și urm.; Idem, *Intorno alle fonti letterarie del cristianesimo daco-romano*, R.H.S.E.E., XX, 1943, p. 166 și urm.

¹⁷ Russu, I. I., *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, III, Edit. A a l., București, 1975 și 1977; Florescu, Gr., Petolescu C., *Inscripțiile Daciei romane*, II, 1977.

¹⁸ Popescu, Em., *Inscripțiile din secolele IV — XIII descoperite în România*, Edit. Acad., București, 1976.

¹⁹ Bénéal, M., *La résistance africaine a la romanisation*, Paris, Maspero, 1976.

²⁰ Daicoviciu, C., *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, Edit. Acad., 1954; Daicoviciu, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Edit. Dacia, 1972; Macrea, M., Glodariu, I., *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, Edit. Acad., București, 1976; Gostar, N., *Cetăți dacice din Moldova*, Edit. meridian, București, 1969; Crișan, I. H., „Ziridava”, Arad, 1978; Macrea, M., *La citadelle dacique de Căpîlna*, „Dacia”, N. S., 9, 1965, p. 201 și urm.; Berclu, I., Popa, Al., *Cetatea dacică de la Piatra Cravii*, Ses. de Com. a Muzeelor, I, București, 1971, p. 261 —

de explicat calitatea informației privitoare la daci liberi — carpi, daci liberi din Vest și din Muntenia, inclusiv aceia care trăiesc în mediu lazyg și scordisc (p. 188-189) când există monografia de mare întindere²¹ la care se adaugă un mare număr de studii, articole²² și rapoarte. Singura mențiune privește descoperirea de la Cipău-Girlac — *unica dovadă clară a pătrunderii unui grup vestic ltrziu în Transilvania*.

Tot atât de selectiv procedează și în cazul descoperirilor arheologice care atestă prezența unei populații autohtone în întreg spațiul carpto-ponto-dunărean în secolele V — VIII. Practic, în acest caz nu face altceva decât să comenteze (?) opiniile contradictorii relative la apartenența etnică a complexelor Ipotești-Cindești-Ciurelu (p. 196, 198), și Dridu, deși aceste culturi constituie obiectul unor monografii și a numeroase studii²³. Este surprinzător faptul că nici una din ele nu i-a căzut în mină. Se citează în schimb un articol publicat în revista „Apulum”.

De asemenea, nu se face nici cea mai vagă referință la cercetările arheologice din perioada medievală timpurie (secolele XII—XIV) efectuate în Maramureș, în Hațeg, la Strei Singorgiu

271; Ferenczi, G. — Ferenczi, I., *Cetatea dacică de la Odorheiu Secuiesc*, „Crista”, 2, 1972, p. 59 și urm.; Căpitanu, V. și Ursachi, V., *Brad und Răcădău, Thraco-Dacia* Edit. Acad. București, 1976, p. 271 și urm.; Dumitrașcu, S., *Dacian fortifications*, „Thraco-Dacia” p. 259 și urm.; Smirnova, I. G., *Sanctuarul de lângă satul Dolinean, S.C.I.V.A.*, 3, 1976, p. 309 și urm.; Vulpe, Al., *La nécropole tumulaire gète de Popești*, „Thraco-Dacia” p. 193 și urm.

²¹ Bichir, Gh., *Cultura carpică*, Edit. Acad. București, 1973 și în versiune engleză: *Archaeology and History of the Carpi*, Part I — II, BAR Supplementary Series 16 (11), Oxford, 1976; Dolinescu, Ferche Suzana, *Așezări din secolele III și VI e.n.*, în *sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Edit. Acad. Buc., 1974.

²² Bichir, Gh., *Relațiile dintre sarmați și daci*, S.C.I.V.A., 2, 1976, p. 179 și urm.; Ioniță, I., Ursache, V., *Date noi arheologice privind riturile funerare la geto-daci*, S.C.I.V., 2, 1968, p. 211 și urm.; Bichir, Gh., *La civilisation des Carpes (II — IIIe siècles de n.è.) a la lumière de fouilles archéologiques de Poiana Dulcești, de Bulnărești et de Pădureni, Dacia, N.S.*, 11, 1967, p. 177 și urm.; idem, *Manifestations de caractère magique et cultuel chez les Carpes*, „Dacia”, N. S., 17, 1973, p. 243 și urm.; Rosetti, D. V., *Siedlung der Kaiserzeit und der Volkerwanderungszeit bei Bukarest, Germania*, 18, 1934, p. 210 — 211; Morintz, Seb., *Novii oblik dakiiskoi Kulturi v rimskuiu epohu*, „Dacia”, N.S., 5, 1951, p. 395 și urm.; Bichir, Gh. și Popescu, Eug., *Săpăturile arheologice de la Mătăsaru*, Materiale, 9, 1970, p. 274 și urm.; Diaconu, Gh., *Ttrgor*, Edit. Acad., București, 1961; Bichir, Gh., *Les Daces libres*, „Thraco-Dacia”, 1976, p. 287 și urm.; Dumitrașcu, S. — Bader, T., *Asezarea dacică de la Mediesu Auril, A.M.N.*, 4, 1967, p. 107 și urm.; Lazin, Gh., — Nemeti, I., *Descoperiri dacice din secolele II — IV e.n. în zona Carei*, „Crista”, 2, 1972, p. 199 și urm.; Crișan, I. H., *Continuitatea dacică în Cimpia Aradului*, „Apulum”, 7, 1968, p. 241 și urm.; Dörner, E., *Dacii și Sarmaiții în secolele II — III e. n.*, în *vestul României*, „Apulum”, 9, 1971, p. 681 și urm.; Dumitrașcu, S., *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în secolele II — IV e.n.*, Lucrări științifice, Oradea, 1968, p. 239 și urm.; idem, *Dacian fortifications in Crișana*, Thraco-Dacia, 1976, p. 259 și urm.; Dörner, E., *Dicii pe teritoriul arădean*, Ses. de com. șt. a muzeelor, București, II, 1970, p. 5 și urm.; Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*, III, AK, Budapest, 1950; idem, *Dakische Funde in Janosszállás*, „A Móra Ferenc Museum Ekvönyie”, I, Szeged, 1959, p. 18 — 30; Jovanovic, B., *La signification de la céramique dace dans les agglomerations des Scordisques dans le Potunovlje*, Stainir, XXVIII — XXIX, 1977—1978, Belgrad, 1979, p. 16 și urm.

²³ Teodor, Dan Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V — XI e.n.* Edit. Junimea, Iași, 1978; Zaharia, Eug., *Populația românească în Transilvania în secolele VII — VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Edit. Acad., București, 1977; Teodorescu, V., *Despre cultura Ipotești-Cindești*, S.C.I.V., 4, 1931, p. 485 și urm.; idem, *O nouă cultură arheologică*, Ses. de com. șt. a muzeelor, II, 1970, p. 101 și urm.; Teodor, Dan Gh., *Unele probleme privind evoluția culturii materiale în Moldova*, „Carpica”, 2, 1959, p. 253 și urm.; idem, *Elemente și influențe bizantine*, S.C.I.V., 1, 1970, p. 97 și urm.; Constantiniu, M., *Elemente romano-bizantine*, S.C.I.V., 4, 1956, p. 655 și urm.; Toropu, O., *Romanitatea ltrzie și străromanii*, Craiova, 1976; Dolinescu-Ferche, Suzana, *op. cit.*, p. 63 și urm.; Zaharia, Eug., *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine*, „Apulum”, XII, 1974, p. 284 și urm.; Nestor, I., *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, „Dacia”, N. S., 2, 1958, p. 371 și urm.; Zaharia, Eug., *Săpăturile de la Dridu*, Edit. Acad., București, 1967; Florescu, Gr., Diaconu, P., *Capidava*, I, Edit. Acad., București, 1958; Diaconu, P., *Păciul lui Soare*, I., *Cetatea bizantină*, Edit. Acad., București, 1972; Ștefan, Gh., Barnea, I., Comșa, Maria, Comșa, Eugenia, *Dinastia I*, Edit. Acad., București, 1971, p. 418 și urm.

sau la Curtea de Argeș, deși rezultatele lor au fost deja publicate fie sub formă monografică²⁴, fie sub formă de studii²⁵.

Ni se pare, deasemenea, extrem de semnificativă absența oricărei referiri la lucrarea lui A. Armbruster²⁶ care putea să-și găsească locul în introducere, acolo unde se discută origina ideii continuității daco-romane.

La aceasta se adaugă practica menționării unor descoperiri și cercetări, cu acceptarea parțială a concluziilor istorice la care ajung autorii. Avem în vedere între altele, cimitirul 1 de la Bratel. În sfârșit, își face un punct de onoare din contestarea celor mai multe din observațiile arheologice și a concluziilor istorice formulate pe temeiul lor. În această categorie intră cea mai mare parte a descoperirilor pe care le analizează D. Protase²⁷, fie că este vorba de descoperiri monetare, fie că este vorba de descoperiri provenind din așezări de caracter urban sau rural, cimitire sau descoperiri de caracter creștin. Aici, respingerea este aproape totală. Singurul aspect pe care este dispus să-l accepte este caracterul dacic al cimitirului de la Soporul de Cîmpie, care după părerea sa ar constitui *dovada incontestabilă a neromanizării pușinilor daci rămași după cucerirea provinciei* (p. 187).

Este imposibil să luăm în discuție toate detaliile și toate ideile pe care André Du Nay le expune în lucrare. Rezultatul ar fi, nu o recenzie de proporții mai puțin obișnuite, ci un volum de mare întindere. Din aceste motive am socotit că este mai potrivit să ne rezumăm doar la acelea cărora autorul le acordă o pondere și o valoare deosebită.

I. Lucrarea începe cu o prezentare a istoriei ținuturilor balcano-dunărene. Nu considerăm necesară o discuție a întregului capitol întrucât toate ideile cuprinse în el sînt reluate și dezvoltate în celelalte secțiuni ale cărții.

Asupra a trei aspecte ținem să ne oprim întrucât ele sînt de natură să pună în lumină nivelul informației și lipsa de obiectivitate științifică a autorului.

În orice lucrare care tratează despre istoria unei provincii romane și despre consecințele integrării ei într-un sistem politic și cultural diferit se începe prin a se preciza nivelul atins de populația locală în prezua cuceririi ei de către romani, contacte mai vechi între romani și localnici și natura lor, evoluția raporturilor bilaterale pînă în momentul transformării ei în provincie. Așa ar fi fost firesc să se procedeze și în cazul de față, respectiv, să se menționeze, chiar și într-o manieră succintă tot ceea ce era necesar pentru a înțelege natura relațiilor romani-daci și a ajunge pe această cale la demonstrarea posibilității sau imposibilității romanizării acestora din urmă.

În locul unei asemenea analize noi găsim câteva formulări destul de confuze privind așezarea geografică a geto-dacilor și menționarea, în treacăt, a „imperiiilor” constituite de Burebista și Decebal (p. 8). Nimic despre caracterul complex al culturii geto-dacice, care la data la care se trînsa conflictul cu Roma atinsese o mare dezvoltare manifestată, între altele, în așezări de diferite proporții, cu funcții multiple, culminînd cu marea centru ceremonial, administrativ și politic din Munții Orăștiei. Alt aspect îl constituie marea uniformitate a culturii dacice pe întreaga ei arie de răspîndire — aceleași tipuri de așezare și de fortificație, aceleași forme de economie, ceramica este comună, după cum sînt comune obiceiurile funerare și credințele religioase, ca și forma lor de exteriorizare. Despre penetrația lumii dacice la influența romană și, în primul rînd, în sfera economică nu se face nici o mențiune. Ori, aici ne găsim în prezența unui aspect asupra căruia a atras atenția de multă vreme V. Pârvan²⁸ și care a constituit obiectul unei lucrări mai noi²⁹. Nu este vorba de un argument inventat ad-hoc. În studierea procesului de romanizare a provinciilor occidentale s-a subliniat rolul important al acestei prime faze care nu poate duce la asimilarea mai mult sau mai puțin completă a populației locale dacă nu este urmată de celelalte etape³⁰, cucerirea și colonizarea zonei respective.

²⁴ Popa, R., *Țara Maramuresului în sec. XIV*, Edit. Acad., București, 1970.

²⁵ Constantinescu N., *La résidence d'Argeș des voivodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière de récentes recherches archéologiques*, R.E.S.E.E., VIII, 1970, 1, p. 5 — 31; idem, *Curtea domnească din Argeș. Probleme de geneză și evoluție*, B.M.I., XL (1971); 3, p. 14 — 23; Popa, R., *Streitsingeorgiu, Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11 — 14 Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, „Dacia” N. S., 20, 1976, p. 37 și urm.;

²⁶ Armbruster, A., *Romanitatea romanilor. Istoria unei idei*, Edit. Acad., București, 1972.

²⁷ Protase, D., *Problema continuității în Dacia...*, Edit. Acad., București, 1966.

²⁸ Pârvan, V., *Începuturile vieții române la gurile Dunării*, Ed. științifică, București, 1974.

²⁹ Glodariu, I., *Importuri elenistico-italice în Dacia preromană*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974.

³⁰ Barraol, Guy, *La résistance de substrat pré romains en Gaule*, „On l'a maintes fois souligné, la lente romanisation par le négoce a précédé et préparé la colonisation par Rome du Midi de la Gaule. Ces premiers contacts, d'ordre économique, qui avaient débuté dès le IVe siècle — etc., in vol. *Assimilation et résistance*, p. 400 — 401.

În cazul Daciei însă nu este vorba doar de legături de natură economică, ci și de influențe culturale — adoptarea alfabetului latin³¹ și eventual a unor credințe religioase³².

Apar evidente motivele unei asemenea omisiuni. Prezentarea corectă, obiectivă a realităților din Dacia preromană ar constitui argumente în favoarea nării unități a acestei regiuni și ar oferi o altă perspectivă în încercarea de reconstituire a istoriei timpurii a limbii române, ceace evident, vine în totală contradicție cu ideile preconceptuate ale autorului.

Aceleași idei preconceptuate trebuie făcute răspunzătoare de faptul că titlul primului capitol nu este Dacia sau dacii înainte de cucerirea romană, ci *Populațiile din S.E. Europei înainte de colonizarea romană* în care dacii sînt pierduți printre illyri, traci și strămoșii albanezilor (care ar fi alții decît illyrii). Despre Moesi nici măcar nu se vorbește un cuvînt.

În acest capitol se pregătește, încă din primele rînduri, întreaga demonstrație ce va urma. Și tracii, și illyrii și strămoșii albanezilor? sînt integrați în același sistem economic sînt ciobani sau în principal ciobani. Este drept că pentru traci se face mențiunea că „trăiau deasemenea în sate” etc. (p. 7).

Viziunea este extrin de globală, nenuanțată și nevalabilă din punct de vedere istoric. Evident, nu se poate contesta faptul că printre populațiile menționate au putut să existe grupuri a căror ocupație principală a fost păstoritul. Dar, este excesiv să se extindă această situație la majoritatea populației negrecești din Peninsula Balcanică în condițiile în care noi știm din izvoare literare și arheologice că tracii au creat o strălucitoare civilizație³³ încă din secolele V — IV î.e.n., că au constituit un stat și că o vreme, dominația romană asupra zonei de la nord de Balcani și în Dobrogea s-a exercitat prin intermediul regatului odrizilor. Deasemenea, nu toți illyrii s-au ocupat cu creșterea oilor. Este cunoscută, de pildă, experiența lor în materie de navigație și de minerit, două ocupații despre care cu greu se poate crede că ar fi putut fi dezvoltate de păstori care-și plimbau, cea mai mare parte a anului, turmele de oi pe munte. Argumentul la care recurge André Du Nay pentru a susține ideea că zona în chestiune este caracterizată printr-o economie pastorală constituie dovada cea mai categorică asupra neputinței sale de a înțelege complexitatea proceselor istorice la care se referă. Și anume, autorul ține să facă precizarea că aici se făcea un sortiment de brînză vestit în antichitate, fapt care, după părerea domniei sale, nu se poate explica decît prin tipul de economie practicat (p. 10). Este o manieră extrem de simplistă de a deduce fenomenul socio-economic. Dacă am încerca să aplicăm la alte societăți procedeul folosit de el ar trebui să ajungem la situații cu totul comice, cum ar fi aceea de a reconstitui economia din Elveția sau din Franța după diferitele specialități de brînză produse în aceste țări sau am stabili un raport invers între numele unui sortiment de brînză și acela al Elveției.

În sfîrșit, se insistă în mod deosebit, asupra rapidei difuziuni a romanității la Nord de Balcani, în Moesia și mai ales în Illyricum — unde latina ajunge *limba maternă*. O mică excepție ar reprezenta-o strămoșii? actualilor albanezi — care s-au romanizat mai puțin, în contrast cu strămoșii preromani ai Vlahilor, care deși oieri și cu un mod de viață mai curînd nomad decît transhumant (p. 31, 218) s-au romanizat rapid și total. Nu se înțelege prea exact cine sînt acești strămoși ai Vlahilor. Sînt aceiași cu ai albanezilor? sînt numai înrudiți cu ei sau numai vecini? Autorul preferă, se pare, și în acest caz anonimul devreme ce, în nici o împrejurare nu-l denumește. Singura precizare pe care o face este că au fost și unii și alții păstori. În schimb, imaginează o formă particulară de romanizare a acestora. În timpul iernii, atunci cînd își coborau turmele în vale au putut să intre în contact cu locuitorii care vorbeau limba latină (p. 30—31, 115, 187, 243, 262) și din aceste contacte ocazionale a rezultat un fenomen unic în istorie — romanizarea totală a unei populații. Nu sîntem linguiști și ca atare nu ne putem permite să formulăm opinii asupra valabilității acestei teorii din punctul de vedere al științei pe care o ilustrează autorul. Avem dreptul însă să ne punem întrebarea cum a fost posibilă asimilarea completă a unui grup etnic în condițiile în care el nu a fost integrat în

³¹ Russu, I. I., *Scrierea greacă și latină în Dacia preromană*, A.I.I.A., Cluj-Napoca, 1976, p. 26 și urm.; Bodor, A., *Blocurile cu litere grecești din cetățile dacice*, „Crisia”, 2, 1972 p. 27 și urm.

³² Dalcoviciu H., Glodariu I., *Puncte de reper pentru cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei*, A.M.N., 13, 1976, p. 71 și urm.

³³ Kazarov, G., *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916; Filov, B., *Die archaische Nekropole von Trebenishte*, Berlin, Leipzig, W. de Gruyter, 1927; Filov, B., Volkov, Mikov, *Duvanly*, Sofia, 1934; Venedikov, I., *Trakitskata kolosnija*, Sofia, B.A.N., 1960; Danov, H., *Tracia antică*, E.S.E., București, 1976; Fol, A., *Le développement de la vie urbaine dans les pays entre Danube et la Mer Egée jusqu'à la conquête romaine*, Et. Balc., II — III, 2—3, 1965, p. 309 — 317; Dimitrov, P. D., *La Bulgarie pays de civilisations anciennes*, Sofia, 1961

structurii administrative romane și a conservat timp de secole un tip de economie și un mod de viață primitiv? Este drept că în istorie nu există situații identice, ci numai asemănătoare. Dar, dacă luăm în considerare totalitatea fenomenelor de respingere sau de asimilare a civilizației romane și a limbii latine și încercăm să desprindem o regulă generală, atunci, constatăm că în două serii de structuri, rezistența la cultura romană constituie un comportament tipic — structurile de civilizație înaltă (Orient, Grecia) și structurile primitive, acelea care rămân ancorate în forme de existență tradițională, de caracter tribal. Astfel de exemple tipice îl constituie populațiile nomade cantonate în zonele marginale ale Africii romane care nu au ajuns niciodată să se romanizeze, deși autoritățile imperiale au intervenit energic pentru fixarea teritoriilor lor și le-au dat o anumită structură organizatorică prin desemnarea unor *praefecti* sau *principes gentis*³⁴. În același categorie intră și Vasconii situați în regiunile muntoase din nordul Spaniei, care după mărturiile lui Prudentiu³⁵ își mai păstrează încă în secolul IV vechile lor culte păgâne legate de adorarea pietrelor și arborilor. Ni se pare că aceste două exemple sînt suficiente de concludente pentru a realiza măsura în care este verosimilă ipoteza pe care o avansează André Du Nay. Dacă modul de viață al strămoșilor Vlahilor și natura relațiilor lor cu populațiile de limbă latină ar fi fost de tipul acelor presupuse de autor rezultatul ar fi fost, în cel mai fericit caz, împrumutarea unor cuvinte, care să le ușureze aceste contacte. Nu știm în ce măsură autorul cărții și-a propus să calculeze rata cuvintelor disperate astfel împrumutate și dacă s-a gîndit la forma în care ele puteau fi conservate și transmise de la o generație la alta pînă cînd s-a realizat completa scoatere din uz a graiului local și înlocuirea lui cu limba latină? Să fi organizat oare acești oieri, acolo sus pe munte, școli în care noile cuvinte erau învățate? Este o problemă asupra căreia merită să mediteze pentru că este de presupus că acei care veneau în contact, în mod constant, cu locuitorii văilor și orașelor erau bărbații, în principal proprietarii turmelor sau delegații comunităților respective.

II. Istoria cuceririi și constituirii provinciilor carpato-ponto-dunărene, colonizarea, posibilitatea romanizării lor sînt prezentate și comentate în raport cu ideea de bază a cărții.

1. Așa cum am mai amintit deja ceea ce frapează, în primul rînd, este reducerea întregii discuții la provincia Dacia Traiană în limitele teritoriale impuse de măsurile cu caracter defensiv luate de Iadrian. Este un procedeu neștiințific prin care se încearcă să se escamoteze o serie întreagă de fapte istorice care pot modifica substanțial înțelegerea fenomenelor etnolingvistice care au urmat momentului cuceririi Daciei. Autorul nu face nici o aluzie la cucerirea și instalarea de caste în Muntenia (ex. Mălăești, Drajna de Sus³⁶, Tirgșor³⁷, poate Pietroasele³⁸), nu pomeneste nimic despre cucerirea și integrarea sudului Moldovei în provincia Moesia Inferior, după cum nu rezultă din nici un pasaj, modificarea fundamentală care se constată acum în modul de existență al carpilor abandonarea cetăților și folosirea exclusivă a așezărilor deschise. Constatarea este de altfel valabilă, pentru toți dacii liberi — și cei din Cîmpia Muntenă și cei din vest.

Și este important faptul că de data aceasta izvoarele arheologice sînt confirmate de alte categorii de izvoare, de ex. de izvoare epigrafice³⁹. De asemenea, nu sînt lipsite de importanță pentru istoria timpurie a limbii române operațiile militare efectuate în timpul domniilor lui Augustus — Nero și transplantările masive de populație dacică la Sud de Dunăre⁴⁰. Este adevărat că cifrele transmise de izvoarele antice trebuie preluate cu prudență, dar nimic nu ne dă dreptul să le ignorăm cu totul. După cum nu ni se pare normal ca dintr-o relatare privind istoria raporturilor dintre daci și romani să lipsească mențiunea imixtiunii unor regi daci în conflictele interne din statul roman și declanșarea operațiilor militare de mare amploare începînd cu Domițian. În sfîrșit, cea mai ciudată dintre aceste omisiuni rămîne Dobrogea.

³⁴ Bénabou, M., *op. cit.*, p. 427 și urm.

³⁵ Fontaine, J., *Romanité et hispanité dans la littérature hispano-romaine des IVe — et Ve siècles* în vol. *Assimilation et résistance*, p. 301 și urm.

³⁶ Ștefan, Gh., *Le camp romain de Drajna de Sus*, „Dacia”, N.S., 11 — 12, 1948, p. 115 și urm.

³⁷ Popescu, D., Constantinescu, N., Diaconu, Gh., Teodorescu, V., *Săpăturile de la Tirgșoru Vechi*, Materiale, V, 1959, p. 1961, p. 637 — 638.

³⁸ Cercetările recente au scos la iveală cărămizi purtînd ștampila unității avînd epitetul ANTONINIANA ceea ce conduce la ideea că acest castru a funcționat și înainte de secolul IV. Informațiile le datorăm șefului șantierului, Gh. Diaconu.

³⁹ Gostar, N., *Cetățile dacice din Moldova*, „Apulum”, 5, 1965, p. 144; vezi și „Anu. Epigr.”, 1943, nr. 2.

⁴⁰ Este vorba de cele două mari operații de pedepsire efectuate de Aelius Catus în anii 11 — 12 e.n. și de Tib. Plautius Silvanus Aelianus între anii 62 — 66 e.n.

Chiar dacă acest teritoriu a fost atașat provinciei Moesia, el nu poate fi exclus din judecată din mai multe motive. Primul este acela că populația principală de aici o constituie geții. Afirmarea se întemeiază nu numai pe împrejurarea că pentru această zonă sînt pomenite în secolul I î.e.n. trei căpetenii getice (Roles, Dapyx și Zytraxes⁴¹), și avem nenumăratele mențiuni din Ovidiu⁴², ci și pe constatarea că în perioada romană se păstrează o serie de toponime dacice (Giridava, Sucidava, Capidava, Buteridava, etc) și avem conservate în inscripții nume caracteristice ex. Decibalim⁴³. La acestea se adaugă evidența arheologică care atestă o cultură preromană unitară cu aceia de la nordul Dunării (Niculițel, Isaccea, Mahmudia, Murighiol, Dinogetia, etc), ca și forme identice de manifestare ale procesului de asimilare a elementului roman (ex. Dinogetia și Enisala)⁴⁴. În al doilea rînd este vorba de momentul foarte timpuriu în care Dobrogea intră în sfera de interes a Romei. Deja anul 72 î.e.n. marchează primul pas în trecerea litoralului vestic al Mării Negre sub dominația romană. Victoria lui M. Licinius Crassus din anii 29—28 î.e.n., a lichidat cu orice tentativă de menținere a independenței și după o perioadă de tranziție în care statutul juridic al orașelor grecești și al ținuturilor getice din interior este diferit, se ajunge în secolul I e.n. la definitivarea organizării administrative a Dobrogei și la integrarea ei în provincia Moesia Inferior⁴⁵. În sfîrșit, nu se poate trece peste faptul că Traian a făcut din Dobrogea una din bazele sale de atac și este de presupus că trupele concentrate aici au fost acelea care au efectuat operațiile militare în Moldova, estul Munteniei și estul Transilvaniei.

La toate acestea se adaugă *lunga durată a stăpînirii neîntrerupte romane și bizantine în Dobrogea* (pînă la sfîrșitul secolului al VII-lea e.n.). Dacă am încerca să facem o analogie cu ceiace s-a întîmplat în provinciile occidentale ale imperiului roman atunci am putea să *asimilăm situația Dobrogei cu aceea a Provinciei și sub raportul istoriei lor preromane, și sub raportul naturii și formei stăpînirii romane și, mai ales, sub raportul asimilării formelor de civilizație romană.*

Trebule să mai menționăm că textul incomplet al lui André Du Nay are drept corolar harta nr. 1 de la p. 12 (*Harta provinciilor romane din sud-estul Europei între 106—275*) și harta nr. 7 de la p. 179 (*Relațiile între aria Daciei Traiane și România de astăzi*) în care nu sînt marcate castrulele din Muntenia, cele din afara limes-ului transalutan și castrul de lângă Piatra Neamț, sudul Moldovei nu este integrat în imperiu, limesul este fixat pe malul sudic al Dunării pierzîndu-se din vedere că există castrule și orașe la nord între care menționăm pe cele de la Barboși⁴⁶ și Poiana⁴⁷, iar Dobrogea nu este inclusă în Moesia Inferior.

O prezentare obiectivă, științifică a supunerii lumii dacice de către romani ar fi trebuit să sublinieze lungă durată (secolul I î.e.n. — secolul al II-lea e.n.) a acestui proces ca și succesiunea în care diferite teritorii locuite de geto-daci sînt cucerite și transformate în provincie romană. Constituirea Daciei Traiane reprezintă *doar etapa finală a istoriei raporturilor dintre daci și romani.*

În locul unei asemenea prezentări ni se oferă o istorie trunchiată și hărți mistificate.

⁴¹ Ștefan, Gh., *Daci și romani la Gurile Dunării*, „Peuce”, II, 1971, p. 149

⁴² Ovidiu, *Tristele* în *Fontes*, I, p. 273 și urm.; Lambrino, S., *Tomis, cité gréco-ge chez Ovide*, în *Ovidiana*, Paris, 1958, p. 379 și urm.

⁴³ Ștefan, Gh., *op. cit.*, „Peuce”, II, 1971, p. 152; Pippidi, D. M., *Getes, Grecs et Romains en Scythie Mineure*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 446 și urm.; Berciu, D., Pippidi, D. M., *Din istoria Dobrogei*, vol. I, 1965, p. 288 și urm.; Vulpe R.—Barnea, I., *D.I.D., II*, 1968, p. 13 — 46.

⁴⁴ Ștefan, Gh., *op. cit.*, „Peuce”, II, 1971, p. 152; idem, *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor din Dobrogea de nord*, Studii și referate, I, p. 29 — 40; Babeș, M., *Necrodola daco-romană de la Enisala*, S.C.I.V., 1. 1971, p. 19 și urm.

⁴⁵ Berciu, D., Pippidi, D. M., *Din istoria Dobrogei*, vol. I, 1965, p. 228 și urm.; Vulpe, R. — Barnea, I., *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, 1968, p. 46 și urm.

⁴⁶ Gostar, N., *op. cit.*, „Apulum”, 5, 1965, p. 137 și urm.; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, Edit. meridiene, București, 1969; Gostar, N., Dragomir, I. T., Sanie Silviu, Sanie, Șelva, *Castellum și castrul roman de la Barboși*, Ses. de Com. a Muzeelor, I, București, 1971, p. 418 și urm.; Sanie, S., Dragomir, I. T., *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboși-Galați*, „Danubius”, IV, 1970, p. 135 și urm.

⁴⁷ Părvan, V., *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, An. Acad. Rom., Seria III, tom. XXXVI, Mem. Sect. Ist., 4, 1913, p. 93 — 130; Vulpe, R., *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, „Dacia”, N.S., 5, 1961, p. 363 și urm.; Ștefan, Gh., *Le problème de la continuité sur le territoire roman*, N. S., 12, 1968, p. 347 și urm.

2. Imposibilitatea romanizării Dacilor și eliminarea lor ca element de substrat din limba română constituie obiectul unei veritabile strategii în care nici una din laturile argumentației nu este uitată:

a) numărul Dacilor rămași în provincie după încetarea ostilităților este presupus a fi extrem de mic, nu pe baza unei analize amănunțite a întregii informații de care dispunem în momentul de față, ci, în principal, pe baza reluării unor știri din izvoare antice și a unor argumente susținute de A. Alföldi de ex; numărul dacilor din inscripții și numărul cohortelor recrutate din Dacia (p. 180—181). Le adaugă un comentariu critic al dovezilor de natură arheologică (p. 137 și urm.) și de ordin hidronimic.

Și în acest domeniu, ca și în restul lucrării, judecățile sînt nenuanțate, globale. Astfel se face afirmația că toate așezările dacice sînt părăsite, cu excepția aceleia de la Slimnic unde se constată o continuitate de locuire din Latene pînă în perioada romană (p. 180), ceiace nu corespunde decît parțial realității. Slimnic *este doar una din așezările a cărei existență continuă și după anii 106—107. Situații identice au fost surprinse și la Curciu, Roșia, Sf. Gheorghe-Iernut, posibil și la Copsa Mică*⁴⁸. Pe de altă parte, Dacia nu a putut face excepție de la regulă și anume înregistrarea unui dezechilibru demografic și a unei fluctuații topografice, respectiv de la tendința de deplasare a populației dinspre zonele mai ferite și mai înalte spre zonele deschise de cîmpie, în preajma principalelor artere de circulație, a orașelor sau a punctelor militare. Situația a fost bine surprinsă în sudul Galiei⁴⁹ unde restructurările demografice au putut fi corelate cu perioade de tensiune militară sau de pacificare. Fără îndoială că imediat după încheierea ostilităților și instaurarea unei perioade de liniște a început procesul de roire a populației dacice spre zonele deschise și aceasta explică numărul mare de așezări care se întemeiază acum. O confirmă marea concentrare a așezărilor de secol II—III în regiunile fertile din județele Alba, Mureș și Sibiu. Observația este valabilă și pentru dacii liberi din Muntenia care reocupă în secolul al II-lea zonele de cîmpie pustiite pentru o bună bucată de vreme și pentru carpi care abandonează cetățile și întemeiază așezări deschise. Cît privește numărul populației dacice rămasă în provincie nu se poate ajunge nici măcar la un calcul aproximativ atîta vreme cît, nu s-a realizat repertorierea și cercetarea exhaustivă a tuturor așezărilor rurale, sigur atribuibile unei populații mixte sau dacice și nu s-a adăugat, la cifra rezultată, populația aflată în centre urbane sau caestre, inclusiv dacii recrutați în trupele auxiliare. Folosirea unor termeni ca *mic* sau *mare* pentru a preciza numărul unei populații nu are nici o valoare în condițiile în care nu a fost aplicată nici o metodă statistică de calcul.

Trebuie să adăugăm că, în mare măsură, André Du Nay, este tributar în ceiace privește informația arheologică unei lucrări mai vechi a lui D. Protase⁵⁰. Nu se iau în considerare studii mai recente datorate aceluiași cercetător⁵¹ și articole sau studii, mai vechi sau mai noi în care sînt prezentate descoperirile din caestre și așezări civile⁵² care atestă acolo prezența populației dacice. Ni se pare de asemenea, că ar fi putut ajunge la o imagine mai completă a locului jucat de populația locală în istoria provinciilor romane de la Dunărea de Jos dacă ar fi luat în considerare și toponimia, inclusiv analiza denumirilor de origine dacică a unor așezări civile.

b) Durata provinciei Dacia: numai 169 de ani de stăpînire efectivă romană nu au făcut posibilă asimilarea Dacilor și înlocuirea limbii lor cu limba latină, *ca limbă maternă*. Și evident, se pune în contrast situația din Dacia cu aceia din alte provincii ale imperiului, în principal, cu provinciile occidentale (p. 178—181, 183, 185). În această judecată autorul cărții pierde din vedere mai multe elemente esențiale și anume;

⁴⁸ Mitrofan, I., *Așezări ale populației autohtone în Dacia Superioară*, A.M.N., 9, 1972, p. 141 și urm.; Winkler, I. — Blăjan, M., *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Copsa Mică* (jud. Sibiu), în vol. A.M.P., 2050 Burebista, Zalău, 1979, p. 11 și urm.; Glodariu, I., *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic*, A.M.N., 9, 1972, p. 119 și urm.

⁴⁹ Barraol, Guy, *op. cit.*, p. 396—401.

⁵⁰ Protase, D., *Problema continuității*, Edit. Acad., București, 1966.

⁵¹ Idem, *Les rapports entre Romains et Daces dans la province de Dacie*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 493 și urm.; Idem, *Soporu de Cîmpie, Un cimitir dacic din epoca romană*, Edit. Acad., București, 1976; Idem, *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și post-romană (sec. II—VI) pînă la venirea slavilor*, „Banatica”, 1, 1971, p. 93 și urm.

⁵² Ștefan, Gh. *op. cit.*, „Dacia” N. S., 11—12, 1948, p. 115 și urm.; Gudea, N., *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa* A.M.N., 6, 1969, p. 503 și urm.; Idem, *Ceramica dacică din castrul roman de la Buciumi*, S.C.I.V., 2, 1970, p. 299 și urm.; Sanie, S. — Dragomir, I.T., *op. cit.*, „Danubius”, IV, 1970, p. 135 și urm.; Tudor, D., *Cîteva probleme ale epocii romane*, Buridava I, p. 30—31; Bichir, Gh., *Les Sarmates*, „Dacia”, N. S., 21, 1977, p. 167 și urm.

1. Caracterul complex al procesului de romanizare, în general. Ni se pare inutil să stăruim prea mult asupra acestui aspect, dar nu putem să nu reamintim faptul că, în cazul lumii dacice ne găsim în prezența unei situații absolut identice cu aceia întâlnită în unele din cele mai romanizate provincii occidentale, de ex. Gallia de Sud: o lungă perioadă de contacte comerciale și culturale cu coloniile grecești, contacte care au ușurat romanizarea, integrarea lumii dacice în sfera de influență economică, culturală și politică romană, transformarea unei părți din vatra de locuire a geto-dacilor în provinciile romane (Dobrogea, Banat, Otenia, Transilvania), administrarea temporară a altor teritorii locuite de dacii (zona cuprinsă între limes-ul alutan și transalutan și aceea dintre Dunăre și regiunea subcarpatică, sudul Moldovei), control indirect prin intermediul unor populații aflate în slujba imperiului (sarmații Iazygi și Roxolani).

2. Existența, în momentul cuceririi și constituirii provinciei Dacia a unei concepții clare privind forma de administrare a unui teritoriu roman. Importanța elaborării unui plan de vedere oficial în ceea ce privește organizarea și administrarea unei provincii nu poate înțelege decât în măsura în care se urmărește istoria ținuturilor intrate în componența statului roman din perioada republicană. Lipsa unor instituții specializate, lipsa chiar de interes în organizarea unor operații de colonizare, întemeierea unui număr mic de orașe, reducerea activității mai ales la supravegherea militară a zonei respective au avut drept consecință mai rea durată a procesului de romanizare. Schimbarea politicii romane față de provincii cu dublu său aspect — teoretic și practic, coincide cu trecerea la principat. Ideea rolului civilizator și unificator al Romei apărută la Vergiliu⁵³ și dezvoltată de Claudiu în celebrul discurs în favoarea aristocrației gallice își găsește exprimarea în perioada de existență a Daciei Traiane și la retrorul Aelius Aristide⁵⁴.

Este lesne de înțeles, în această perspectivă, că posibilitatea romanizării sau neromanizării dacilor nu poate fi redusă la un singur aspect — durata stăpînirii romane efective, trebuie integrată în politica generală a imperiului. Ni se pare că un singur exemplu este suficient pentru a susține această idee — durata perioadei de romanizare a Galliei Narbonensis. Noi trebuie să pornim de la două momente extreme — data constituirii provinciei (118 î.e.n.) și data la care de la Pliniu cel Bătrîn aflăm că zona era complet romanizată⁵⁵ (cca. 77 e.n.) După 40 de ani de conflicte militare este întemeiată noua provincie, fără a fi complet pacificată. Urmează o lungă perioadă (118 î.e.n. și pînă în 49 î.e.n.) în care se semnalează forme de rezistență organizată armată, se păstrează vechile așezări fortificate, continuă să fie bătută moneda autohtonă, se folosesc în inscripții dialectele locale (celtibera este folosită pînă în vremea lui Augustus). Prezența romană se reduce la o colonie importantă (Narbo Martius) la două puncte strategice mai însemnate (Aquae Sextiae și Tolosa) și la alte câteva așezări de mai mică întindere. Colonizarea masivă nu se realizează decît începînd cu Caesar-Augustus. Chiar dacă nu luăm în considerare faptul că abia cu Caesar-Augustus începe practic politica de romanizare a Galliei Narbonensis și admitem, așa cum este și firea, procesul de asimilare a civilizației romane intră într-o fază nouă o dată cu anul 118, atunci rezultă că pentru transformarea acestui teritoriu în cea mai italiană dintre provincii au fost suficienți 191 de ani și chiar mai puțin dacă avem în vedere împrejurarea că, deja împăratul Claudiu acordă aristocrației gallice dreptul de a face parte din Senat. Deci aproximativ tot atît cît a durat existența provinciei Dacia! Și nu trebuie să uităm că, spre deosebire de Gallia, condițiile din Dacia au fost sensibile diferite — absența oricăror forme de rezistență armată, pacificarea rapidă, organizarea perfectă administrativă, prezența masivă de trupe și de coloniști, întemeierea unui număr important de orașe mari (11), de așezări urbane sau rurale mai mici, etc.

3. În sfîrșit, nu se poate să nu se țină seama de locul împăratului Traian în istoria politicii imperiale față de provincii, care se materializează în interesul cu totul particular în fundarea de colonii mai ales de veterani, în reorganizarea lor administrativă și economică. Activitatea energetică a acestui împărat s-a desfășurat în toate provinciile. Aceasta înseamnă

⁵³ Vergiliu, *Eneida*, c. VI, V. 851 - 853.

⁵⁴ „Roma a făcut o realitate din vechiul dicton, de atîtea ori repetat, că pămîntul este mama și patria comună a tuturor oamenilor. Astăzi le este îngăduit grecilor, ca și barbarilor să meargă peste tot unde ei vor, cu sau fără bunurile lor, ușor și fără teamă, ca și cum ar trece dintr-o patrie în altă patrie” în Courcelle, P., *Hist. littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris, 1948, p. 8; vezi și Boulanger, A., *Aelius Aristide et la sophistique dans la province d'Asie*, Paris, 1923.

⁵⁵ Pliniu, *N. H.*, III, 31: *Agrorum cultu, virorum morumque dignatione, amplitudine opum nulli provinciarum postferenda breviterque Italia verius quam Provincia.*

că implantarea de colonii de cetățeni într-un teritoriu dat, adică *transferul de populație* a devenit o regulă în timpul domniei lui Traian și ne vine greu să credem că Dacia a putut face excepție.

Apare lîmpede din cele spuse pînă acum că *romanizarea* sau *asimilarea* (cum preferă unii istorici să o denumească⁵⁶) este un proces complex, care s-a desfășurat pe diverse planuri și în ritmuri diferite și care presupune parcurgerea a trei etape-cheie; *cucerirea și transferul de proprietate, transferul de populație și transferul de civilizație (instituții, religie, limbă)*⁵⁷.

Toate aceste trei etape au fost parcurse de Dobrogea, de cea mai mare parte a regiunilor sud-carpătice, de sudul Moldovei și de Transilvania.

c) Un alt argument pe care se întemeiază autorul privește origina coloniștilor, mai precis marea pondere a coloniștilor de origine neoccidentală. Din nou ne găsim în prezența unei idel vechi preluate de André Du Nay. Afirmăția nu este însă deloc exactă, întrucît nu se bazează pe studiul onomastic al inscripțiilor. O statistică mai recentă⁵⁸ dă doar cca 75 nume orientale (semito-siriene) în raport cu 100 nume illyrice, 65 de nume celtice, mai mult de 2000 nume romane sau de factură romană, 400 nume grecești sau de tip grecesc și 70 nume traco-dacice. La datele de ordin epigrafic se adaugă rezultatele cercetărilor arheologice care confirmă ideea unei colonizări masive cu populație originară din provinciile „occidentale” sau sud-dunărene; Noricum, Pannonia, Moesia, Thracia și Dalmația. Cimitirul cum sint cele de tip Zlatna-Alba Iulia-Roniula sau de tip Cașolț-Calbor nu pot fi atribuite decît unor coloniști originari din Illyricum — Pannonia și respectiv din Noricum.

Presupunerea după care acești coloniști nu sînt romanizați cade în fața numărului mare de nume romane sau de factură romană din inscripții și a proporției importante de inscripții redactate în limba latină. Din cele peste 3000 inscripții cunoscute din Dacia doar 35 sînt grecești și 3-4 palmyrene⁵⁹. O asemenea proporție este greu de explicat dacă nu se accepta ideea că cei care le-au pus foloseau limba latină ca limbă maternă. Și aceasta cu atît mai mult, cu cît, noi nu întîlnim în Dacia situații ca cele cunoscute din Africa sau Gallia unde latina este folosită în inscripții alături de libică, punică, greacă, celtoligură sau celtiberă.

Tendința de ridiculizare a conceptului de colonizare autoritară sau forțată în contrast cu cea spontană susținut, între alții, și de C. Dalcoviciu⁶⁰ nu se explică decît prin necunoașterea textelor antice și a istoriei administrației imperiale.

În legătură cu acest aspect ni se pare extrem de grăitor un pasaj din M. Bénabou „Jadis bien s'impose ou se propose, car il me semble indéniable que la civilisation romaine n'est pas simplement répandue par imitation ou osmose (romanisation spontanée), mais qu'elle a fait aussi, à certains moments, l'objet de mesures autoritaires d'encouragement (sublinierea noastră). Il faut se souvenir, bien sûr, de l'analyse que fait Tacite dans Agricola XXI, de la politique romaine dans les provinces, et qui se conclut sur cette constatation implacable: *Idque apud imperitas humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset*. L'assimilation de l'élite des peuples conquis, et notamment de l'aristocratie des cités était trop bénéfique aux intérêts romains pour être complètement laissée à la libre décision de chacun” (sublinierea noastră)⁶¹.

d) La acestea André Du Nay adaugă rezistența la cultura romană ca formă tipică de reacție a puștinilor daci rămași în provincie. Argumente: caracterul „barbar” al cimitirului din Soporul de Climpie, practicarea ritului incinerăției într-o vreme în care la Roma și în alte provincii ale imperiului se răspîndește ritul înhumăției, absența mormintelor de tip bustun etc (p. 187).

Și în acest caz, ca și în restul lucrării autorul generalizează o situație concretă la scara întregii provincii și utilizează o serie de noțiuni fără a fi atent la toate nuanțele posibile. Cînd se poate vorbi de *rezistență* și cînd se poate vorbi de *persistență* a unor aspecte ale culturii tradiționale este o problemă pe care nici măcar nu și-o pune.

Din nou sintem obligați să facem referiri la situații din alte provincii și să atragem atenția asupra unor detalii care i-au scăpat lui André Du Nay.

⁵⁶ Etienne, R., Fabre, G., Le Roux, P., Tranoy, A. *Les dimensions sociales de la romanisation dans la Péninsule ibérique des origines à la fin de l'Empire*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 106 — 107.

⁵⁷ Bénabou, M., *Résistance et romanisation en Afrique du Nord*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 369 — 370.

⁵⁸ Protase, D., *Les rapports*, p. 498.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 499.

⁶⁰ Dalcoviciu, C. *Les „Castella Dalmaforum de Dacie. Un aspect de la colonisation et de la romanisation de la province de Dacie*, *Dacia*, N. S., 2, 1958, p. 259 și urm.; Bénabou, M., *La résistance africaine*, p. 113 și urm.

⁶¹ *Idem*, *Résistance et romanisation*, p. 370.

Spre deosebire de alte provincii, Gallia, Spania sau Africa de exemplu nu se cunosc forme de rezistență armată în Dacia⁶². Atacuri importante ale unor dacl liberi, în principal, carpi sînt semnalate tîrziu, de abia la mijlocul secolului al III-lea e.n., și ele trebuie să fie corelate cu instabilitatea politică și militară din imperiu. Termenul de rezistență se poate utiliza mai ales în cazul răscloalelor.

Pentru alte forme de manifestare a substratului preroman se preferă termenul de *persistență*. În acest caz este vorba, mai ales, de păstrarea unor forme de organizare proprie, a unor tehnici, a unor elemente de cultură spirituală.— în principal credințe religioase și practici funerare. Soporul de Clmpie sau Obreja se înscriu în această ultimă categorie prin conservarea unei specii ceramice tradiționale (ceramica lucrată cu mîna) și a unor detalii de ritual. Conservarea acestor elemente tradiționale nu echivalează cu refuzul adoptării oricăror forme de cultură romană, în principal, a limbii latine. Cazul nu este unic. În Spania, formele de rezistență se manifestă, de pildă, în apariția unor erezii cum este priscillianismul. Insistența cu care se subliniază conservatorismul dacilor care-și îngropau morții în cimitire de tip Soporul de Clmpie—Locusteni⁶³ (p. 186—187) ne face să credem că André Du Nay nu are nici cea mai vagă idee despre lunga persistență a credințelor și practicilor funerare nu atît în fondul lor, care ajunge să se altereze cu vremea, cît mai ales în forma lor exterioară de manifestare. Diferențele dintre fondul gândirii religioase și practică este așa de adînc uneori încît cei care îndeplinesc un ritual nu sînt în stare să motiveze de ce procedează într-un fel sau altul și aduc ca singur argument „așa se face” sau „așa este bine să se facă” sau „așa, am pomenit” sau pur și simplu inventează o explicație.

Aceiași lipsă de cunoștințe elementare se observă și atunci cînd ține să facă precizarea că nu se constată la Soporul adoptarea celor două forme de mormînt considerate de el a fi tipic romane — bustum și inhumăția în sarcofag (care ar fi început după părerea sa să se generalizeze în imperiu la vremea în care funcționa cimitirul, adică în secolele II—III e.n.).

Prima observație este că romanii nu au cunoscut numai aceste două forme de mormînt. Consultarea chiar a unui simplu dicționar l-ar fi dus la constatarea că romanii au practicat ritualuri destul de diverse. Mormîntul de tip bustum este numai unul dintre tipuri⁶⁴. Incinerarea în urnă (de metal, ceramică, sticlă, sau de marmoră), depunerea resturilor de la incinerare în groapă simplă sînt, în mod obișnuit, întîlnite și în Italia și în provincii, alături de mormîntul de tip bustum. Cît privește trecerea la inhumăție și folosirea sarcofagului de piatră sau de cărămidă este o inovație care nu este caracteristică lumii provinciale a secolului al II-lea. De abia, în cursul secolului al III-lea, sub influența cultelor orientale cu mistere se constată tendința de adoptare a ritului inhumăției fără ca incinerarea să lase din uz. Generalizarea sau mai curînd quasi-generalizarea inhumăției este strîns asociată de difuziunea creștinismului în secolul al IV-lea⁶⁵ și ne pare extrem de ciudat că, André Du Nay nu este frapat de faptul că populația care continuă să trăiască în orașele romane din Dacia după anul 275 evoluează identic cu restul imperiului. Este o dovadă suplimentară că legăturile nu s-au rupt și în argument în favoarea difuzării creștinismului în fosta provincie.

e) În sfîrșit, asimilarea situației din Dacia cu aceea din *Barbaricum*, în principal din ceea ce se numește *Germania liberă* (p. 223—226) este lipsită de orice temel științific. Analogia nu este posibilă decît pentru perioada preromană în care contactele dintre cele două lumi sînt mai ales de natură economică. De altfel, în această privință, problemele sînt destul de bine cunoscute datorită analizei tuturor importurilor romane în Germania făcute de H. Eggers⁶⁶. Lucruri mai noi pot fi citite în comunicarea prezentată de Colin Wells⁶⁷ la Congresul de la Madrid. Surprinzătoare este mai ales maniera în care sînt interpretate aceste importuri. Se fac tot felul de afirmații (p. 226—248) cum sînt acelea în care se discută difuziunea unor statuete romane de bronz sau a unor inscripții (p. 226). Consultarea hărților, a catalogului și a comentariului lui Eggers l-ar fi scutit pe André Du Nay de tragerea unor concluzii atît

⁶² Barruol, Guy, *op. cit.*, p. 390—396; Bénabou, M., *La résistance africaine*, p. 69 și urm.

⁶³ Popilian, Gh., *Traditions autochtones dans la céramique provinciale*, Thraco-Dacica, București, 1976, p. 276 și urm.

⁶⁴ Doorselaer A. van, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule Septentrionale*, Brugge, 1967; Toynbee, J. M. C., *Death and burial in the Roman world*, Thames and Hudson, London, 1970.

⁶⁵ Doorselaer, A. van, *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁶ Eggers, H. J., *Der römische Import im freien Germanien*, Band 1. Tafeln und Karten; Band II, Text, Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951.

⁶⁷ Wells, Colin M., *The impact of the Augustan Campaigns on Germany*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 421 și urm.

de pripite și eronate. Oricum, era firesc să facă distincție între teritoriile ocupate temporar, teritoriile cu statut clientelar, teritoriile din preajma limes-ului și teritoriile libere. Ar fi constatat atunci că toate inscripțiile (în număr de opt) au fost găsite în imediata apropiere a limesului în teritoriul controlat, sau chiar ocupat temporar respectiv în Friesland, Ungaria, Slovacia și Austria inferioară. „Nenumăratele” inscripții din Norvegia și Suedia se reduc la una singură — cea de pe o sabie găsită într-un mormânt descoperit în secolul trecut (Övre Stabu, Suedia)⁶⁶ și este greu de crezut că posesorul ei îi acorda o altă valoare decât una magică. În rest, este vorba de patru săbii purtând ștampila de atelier cecece este altceva decât o inscripție. De ce tocmai în Norvegia și Suedia se concentrează aceste piese este o întrebare la care nici Eggers nu îndrăznește să dea un răspuns. Cit privește statuetele de bronz pe care André Du Nay le vede integrate în credințele religioase ale triburilor germanice ele constituie încă o problemă nerezolvată. Cele mai multe descoperiri sînt din secolul trecut și sînt singulare. Numai 30 de exemplare (1/3 din totalul descoperirilor) provin din contexte arheologice clare și anume din așezări. Și este semnificativ că toate acestea sînt concentrate într-o singură zonă situată pe coasta olandeză a Mării Nordului (Friesland). Restul de 2/3 sînt risipite din Danemarca pînă în Finlanda. Semnificația lor nu este ușor de găsit (v. Eggers, *Der römische Import*, II, p. 33-34).

Spuneam la început că asemănarea situației din Dacia cu aceea din Germania liberă nu este posibilă pentru că în această mare arie geografică nu au fost realizate decât premisele romanizării (contactele economice care se reduc pe măsură ce ne îndepărtăm de limes) și pentru zone restrînse și perioade scurte cea de a doua etapă — *cucerirea și transferul de proprietate, fără să se ajungă vreodată la transferul de populație și la transferul de civilizație*. Folosirea termenului de perioadă imperială (timpurie sau tîrzie) pentru teritoriile în discuție nu are valoare culturală cum bănuiește André Du Nay, ci numai valoare cronologică. De altfel, influența civilizației romane în constituirea diferitelor variante culturale germanice și stluri artistice constituie subiect de discuție în literatura de specialitate și este greu încă să se tragă concluzii definitive⁶⁷. Un singur lucru se poate afirma cu precizie. În ciuda contactelor vechi și a influenței greco-romane exercitate asupra goșilor în perioada în care au staționat în regiunile nord-pontice asimilarea completă a culturii romane nu se realizează decât tîrziu, în cadrul așa numitelor *regate barbare succesoare* și este condiționată de abandonarea ritului arian și trecerea la catolicism. În cazul Spaniei, de exemplu, abia după conversiunea lui Reccared la catolicism (589) se constată fuziunea celor două etnii și culturi separate pînă atunci din punct de vedere religios, juridic și topografic⁷⁰.

f) Respingerea posibilității romanizării Daciei pornind de la absența unor elemente de caracter creștin în provincie nu are nici ea nici o justificare (p. 184) pentru simplul motiv că în secolele II — III e.n. biserica creștină nu a putut constitui un factor de romanizare nici în Dacia, nici la sud de Dunăre și nici în altă parte. *Creștinismul primitiv* de esență greco-orientală era anti-roman și anti-statal. Este și greu de crezut că putea fi altfel o religie în perioada marilor persecuții. André Du Nay confundă opera misionară din secolele II — III e.n. cu aceea de romanizare și uită că printre cei care salutau opera goșilor și a altor neamuri germane se află la loc de cinste

⁶⁶ Eggers, H. J., II, *op. cit.*, p. 94, nr. 385 ; p. 34 — 35.

⁶⁷ Aberg, N., *Die Franken und die Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Upsala, 1922 ; Holmquist, W., *Tauschierete Metallarbeiten des Nordens aus Römerzeit und Völkerwanderung*, Stockholm, 1951 ; idem, *Germanic art during the first Millennium A. D.* Stockholm, 1955 ; Kühn, H., *Die germanischen Bügelfibeln der Rheinprovinz*, Bonn, 1940 ; idem, textul din *Propyläen Kunstgeschichte, Vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*, Berlin — Leipzig, Walter de Gruyter, 1935 ; Salin, B., *Die germanische Tierornamentik*, Stockholm, 1904 ; Zeiss, H., *Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich*, Berlin — Leipzig, 1934 ; Salin, E., *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire*, I — IV, Paris, 1950—1959 ; R. Hachmann, *Goten und Skandinavier*, Berlin, 1970 ; idem, *Les Germains*, Edit. Nagel, Genève, Paris, Munich, 1971 ; Hubert, J., Porcher, J., Volbach W. F., *L'Europe des invasions*, Gallimard, L'univers des Formes, Paris, 1967 ; Jenny, W. von, *Vor-und Frühgeschichtliche Kunst*, D.K.V., Berlin, 1940.

⁷⁰ Riché P., *Education et culture dans l'Occident barbare*, Paris, 1962, p. 92 — 119 ; 320 — 324 ; volumul *I Goti in Occidente*, Settmane, III, 1956, în special studiile relative la teoria personalității sau a teritorializării dreptului (Ors d'Alvaro, *El problema de la territorialidad o personalidad de las leyes visigodas si Vismara Guilio I rapporti tra Romani e ostrogoti nel diritto*) ; Blázquez, Jose M., *Rechazo y asimilación de la cultura romana en Hispania* (Siglos IV y V), în vol. *Assimilation et résistance*, p. 63 și urm. ; Diaz y Blaz., Manuel c., *Penetration cultural latina en Hispania en los siglos VI—VII*, în ac. volum, p. 109 și urm. ; Fontaine J., *Conversion et culture chez les Wisigoths d'Espagne*, Settmane, XIV, 1966.

scriitorii creștini din secolul al III-lea de ex; Commodian din Gaza. Religia creștină nu a putut deveni un factor de romanizare decât după ce a devenit religie de stat și s-a început traducerea, în limba latină, a scrierilor sacre, adică începând din secolul al IV-lea.

III. Continuitatea dacică și daco-romană după 275 este respinsă pornindu-se de la trei idei fundamentale:

1) Absența sau tăcerea izvoarelor privind existența unei populații romanizate la nordul Dunării (p. 2, 128, 134, 171, 219—220, 240).

2) Caracterul efemer al stăpînirii romane la nordul Dunării, între secolele IV — VII e.n. (p. 132—134, 214—215, 218, 238).

3) Caracterul catastrofal al migrațiilor barbare (p. 11, 14, 134, 160, 161, 190—200, 232, 215—246, 238—239).

1. Tăcerea izvoarelor scrise pentru o perioadă extrem de lungă (secolele IV—XI (p. 128), altcui secolul al XIII-lea (asupra momentului exact André Du Nay nu s-a fixat încă) care este un fapt real, dar explicabil din punct de vedere istoric, este îngroșată prin nemenționarea unor surse anterioare notarului anonim, Diplomei Ioaniților sau Cronicii lui Jan Dlugosz care a scris în secolul XV. Despre existența unei populații românești „la nord de Țara Bulgarilor” avem știri deja din secolul IX și anume dintr-un izvor contemporan (Geografia lui Moise Chorenafi⁷¹). Deasemenea, ar fi fost normal ca printre cele mai timpurii mărturii cu privire la existența Vlahilor la Nordul Dunării să fie amintită cea a lui Nichita Choniates⁷² și nu a unui cronicar polonez care scria în secolul XV. Dacă „Gesta Hungarorum” nu are nici o valoare pentru că autorul ei scrie cu două secole mai târziu de evenimentele pe care le relatează, ne întrebăm de ce informații putea să dispună Jan Dlugosz atunci când se referă la întîmplări din secolul XI și cum nu privește măcar istoria propriului său popor.

La folosirea selectivă a surselor literare se adaugă ignorarea, utilizarea incorectă sau preluarea extrem de critică a descoperirilor arheologice care atestă prezența masivă de populație la nord de Dunăre între 275 și momentul atestării în izvoare a românilor. Făcînd sumarul acestor descoperiri arheologice (în principal după lucrarea lui D. Protase⁷³) André Du Nay procedează la o categorisire a lor în funcție de poziția pe care a adoptat-o și anume în materiale care atestă prezența unor așezări umane (p. 137—147) fără ca această prezență să implice, în mod necesar, persistența unor vorbitori de limbă latină (p. 230, p. 234), deși caracterul roman al culturii lor materiale nu poate fi negat, materiale care atestă prezența unor grupe care „au fost expuse la un oarecare grad de influență romană”, dar care nu erau romanizate (p. 234), și în sfîrșit materiale care aparțin unor grupe de populație alogenă pătrunse în fosta provincie după retragerea aureliană (p. 234—239). Raportul numeric între cele trei categorii de documente arheologice este văzut net în favoarea aceleia din urmă. Ceea ce i se poate reproșa lui André Du Nay nu este faptul că procedează la o selectare și clasificare a localităților repertoriat de D. Protase, ci faptul că este preocupat exclusiv de desființarea argumentelor pe care cercetătorul român le formulează și că nu a făcut nici măcar efortul de a-și aduce informația la zi. Astfel, din materialele publicate pînă acum privind continuitatea de viață în orașe în secolul IV nu reține decât pe cele provenind în Apulum și Sarmizegetusa cu comentariul că nu putem ști dacă acești locuitori tîrziu vorbeau sau nu latinește deoarece nu au conservat practica punerii de inscripții (p. 226). Trece, în mod inexplicabil, peste constatarea faptului că la Alba Iulia, de exemplu, totalitatea culturii materiale aparținînd acestei perioade este de caracter *pur roman*⁷⁴ și că înregistrează o evoluție identică cu aceia din alte provincii ale imperiului. După cum nu menționează, decât aluziv, descoperirile de o valoare excepțională de la Potaissa⁷⁵, Porolissum⁷⁶, Napoca⁷⁷ publicate unele încă de la începutul secolului. Faptul că, în orașe de dimensiunile celor menționate, se vorbea latinește poate fi susținut în temelul celor trei scurte inscripții provenind din Transilvania — două din ele fiind deja menționate de André Du Nay. Cea de a treia nu putea să-l fie cunoscută întrucît este publicată foarte recent. Este poate cea mai interesantă dintre toate și prin conținutul ei și prin condițiile arheologice în care a fost găsită. Este vorba de un vas cu in-

⁷¹ Decel, A., *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, repub. în *Relații româno-orientale*, București, E.S.E., 1978, p. 15 și urm.

⁷² *Fontes* III, p. 251.

⁷³ Protase, D., *Problema continuității*.

⁷⁴ Horedt, K., *Untersuchungen zur Frühgeschichte Stebenbürgens*, București, E.S., 1958, p. 48 — 70.

⁷⁵ Mitrofan, I., *Descoperiri arheologice la Potaissa*, A.M.N., 6, 1969, p. 521 și urm.

⁷⁶ Matej Alex., *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținînd sec. IV — IX e.n. pe teritoriul jud. Sălaj*, A.M.P., 2050 Burebista, Zalău, 1979, p. 475 și urm.; Floca, O., *Sisteme de înmormîntare în Dacia Traiană*, „Sargetia”, II, 1941.

⁷⁷ Mitrofan, I., *Vestigiile dacice*, A.M.N., 1976, p. 197 și urm.

scripție și simboluri creștine descoperit la Porolissum⁷⁸ și al cărui conținut pare să fie identic cu donarium-ul de la Biertan. Această piesă trebuie să fie integrată într-un ansamblu arheologic din care fac parte un nivel de locuire databil la sfârșitul secolului al III-lea și în secolul IV, un templu roman transformat în lăcaș de cult creștin?, un opaiț creștin în formă de porumbel, un grup de morminte cu sarcofage de cărămidă și o gemă de caracter creștin. Ni se pare că, în condițiile istorice și politice din fosta provincie, are mică importanță dacă acești locuitori tîrzii din orașe sînt daci romanizați sau coloniști. Important este că vorbesc limba latină. Abandonarea practicilor punerii de inscripții (fenomen cărui nu putem să-i acordăm valoarea pe care i-o atribuie André Du Nay) nu poate să fie legală, în mod obligatoriu, de dispariția vorbitorilor de limbă latină, ci de dispariția oricăror forme de viață municipală⁷⁹.

Este știut că practica punerii de inscripții și a afișării actelor oficiale în provinciile occidentale este strîns legată de menținerea măcar a unor rudimente de administrație municipală⁸⁰. Pe de altă parte, dacă acceptăm ideea că formele înalte ale culturii romane au fost mai ales apanajul elitelor provinciale⁸¹, atunci putem să bănuim că cea mai mare parte a populației rămasă în Dacia după 275 a fost iliterată și în aceste condiții punerea de inscripții nu avea nici un rost, pentru că nu avea cine să le citească. Am adăuga la cele spuse pînă acum și observația că absolutizarea obiceiului de a pune inscripții ca argument în favoarea dănuirii unor vorbitori de limbă latină trebuie să fie atenuată în fața unor situații istorice concrete. Pe Valea Mosellei de exemplu, practica punerii de inscripții continuă pînă în secolul al VII-lea fără ca acest fenomen să aibe vreo influență asupra evoluției limbii.

Cît privește cimitirul nr. 1 de la Bratei și problema apartenenței lui etnice (p. 230 — 231, 235) ni se pare că, așa cum am încercat să demonstrăm deja⁸², nu poate exista nici un dubiu asupra faptului că el trebuie să fie atribuit unei populații daco-romane în sens etnic, nu numai teritorial. Chiar dacă pentru susținerea acestei idei nu dispunem de alt document de limbă decît un fragment de vas avînd incizată, înainte de ardere, litera A (L. Bîrzu, pl. XIV, fig. 13) ni se pare, că, totalitatea observațiilor arheologice înregistrate ne dau dreptul să afirmăm că monumentul în discuție reprezintă dovada asimilării complete a dacilor și anume nu numai din punct de vedere lingvistic, ci și spiritual, în sensul că, din totalitatea practicilor lor funerare nu au mai conservat decît detalii nesemnificative. Data tîrzie a cimitirului confirmă ideea că procesul de romanizare a dacilor din provincie era încheiat în secolul al IV-lea.

În sfîrșit, nu avem dreptul să trecem peste maniera în care André Du Nay analizează difuziunea creștinismului la nord de Dunăre (p. 231 — 232). Lăsînd la o parte unele incoerențe de judecată (ex. în Transilvania a putut să fie adoptat creștinismul, dar nu era necesar ca acesta să fie de origine romană), ceia ce ne frapază este absența oricăror referiri la lucrarea fundamentală a lui V. Părvan⁸³ sau la studiile publicate de M. Macrea⁸⁴, I. Barnea⁸⁵, I. I. Russu⁸⁶ și, mai ales, neîntegrarea descoperirilor arheologice mai recente. O asemenea neglijență este de a dreptul supărătoare în cazul secolelor V — VII (cca 600) pentru care André Du Nay nu înregistrează decît o singură descoperire — opaițul de bronz de la Dej. Ori, mai ales pentru secolele V — VII, cercetarea arheologică recentă a scos la iveală un număr important de vestigii de caracter creștin — cruci și tipare de cruci⁸⁷, alte obiecte cu simboluri creștine⁸⁸, folosirea crucii ca motiv ornamental⁸⁹ monograme creștine pe ceramică⁹⁰.

⁷⁸ Gudea, N., *Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman* A.M.P., II, 1979, p. 515 și urm.

⁷⁹ Jones, A., *The Later Roman Empire*. Oxford, 1964, II, p. 760 — 763.

⁸⁰ *Ibidem*, I, p. 248 și urm.; II, p. 561 — 562, 760 — 763, Riché, P., *op. cit.*, p. 220 — 228, p. 294 — 297.

⁸¹ Etienne R. și alții, *op. cit.*, p. 107; Riché P., *op. cit.*, p. 41; 87 — 90.

⁸² Bîrzu L., *Continuitatea populației autohtone în Transilvania*, Edit. Acad., București, 1979 p. 85 și urm.

⁸³ Părvan, V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

⁸⁴ Macrea, M., *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, „Dacia”, 11 — 12, 1918 p. 292 și urm.

⁸⁵ Barnea, I., *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, R.I.R., 13, 1943, p. 31 și urm.

⁸⁶ Russu, I. I., *Materiale paleocreștine*, Studii teologice, 1958, 5 — 6, p. 315 și urm.

⁸⁷ Tipare pentru turnat cruci au fost descoperite în contexte aparținînd culturii Ipo-tești-Cîndești-Ciurelu la Străulești-Lunca (București), la Olteni (jud. Teleorman) și Budureasca (jud. Prahova).

⁸⁸ O fusaiolă decorată cu pești a fost descoperită în așezarea de la Botoșana, jud. Suceava.

⁸⁹ Astfel de vase decorate cu semnul crucii au fost descoperite la Bratei (așezarea nr. 1, nivelele mai recente), la Dulceanca (jud. Teleorman), la Poian și Sălașuri (jud. Covasna).

⁹⁰ Un vas cu monogramă creștină provine de la Polan, jud. Covasna, v. Szekeley Zoltan, *Éléments byzantins*, „Dacia”, N. S. 15, 1971, p. 353 și urm.

Uită să pomenească și să treacă în tabelul de la pagina 151 chiar și descoperirile de la Apahida (unde simbolurile creștine apar pe patru obiecte) deși sînt cunoscute și publicate încă din secolul trecut⁹¹, apoi omite medalionul de la Someșeni și el decorat, cu semnul crucii și care este publicat într-o revistă de foarte mare circulație⁹². Aceste obiecte creștine au o răspîndire foarte largă atîngînd regiuni îndepărtate de Dunăre, ex. Botoșana (jud. Suceava), Apahida și Someșeni (jud. Cluj), Bratei (jud. Sibiu), Poian (jud. Covasna). Larga lor difuziune ca și orientarea mormintelor de înhamăție constituie dovada că răspîndirea creștinismului de limbă latină a cuprins ambele maluri ale Dunării. De altfel, organizarea bisericii în vremea lui Justinian (vezi *Novela a XI-a*) a favorizat o atare evoluție. Considerăm că aceste câteva exemple sînt suficiente de concludente pentru a realiza metoda „științifică” folosită de André Du Nay pentru a-și susține demonstrația.

2) Stăpînirea romană și bizantină la Dunărea de Jos în viziunea lui André Du Nay nu are nici un fel de legătură cu realitatea istorică reflectată în izvoare scrise și arheologice. Două idei, mai cu seamă, încearcă să acrediteze autorul — durata extrem de scurtă a controlului roman la nordul Dunării (este redusă la maximum 40 de ani motiv pentru care folosește chiar expresia de *scurt episcopat* pentru a o califica (p. 215)) și teritoriul extrem de restrîns asupra căruia această autoritate este exercitată (aproximativ 14 din Oltenia = 8% din Dacia Traiană). Spre justificare adaugă harta nr. 4 și harta nr. 6. (*Fortificațiile de-a lungul Dunării inferioare în sec. 3—5 și Aria ocupată de imperiu pentru patru decade în sec. 4*) de la p. 43 și 133. Folosind o hartă a Olteniei în perioada în discuție se încearcă să se creeze impresia că, doar pe acest teritoriu a avut loc extinderea controlului la nordul Dunării. Ca și în alte cazuri ne aflăm în fața unor hărți trunchiate în care nu este indicat traseul „Brazdei lui Novac” din Muntenia, în care nu sînt consemnate castrulele de pe „Brazdă”, nu este indicat valul din sudul Moldovei și nici totalitatea localităților de pe malul stîng al Dunării în care există dovada unei prezențe efective a imperiului (ex. Jupa, Gornea, Pojejena, Drobeta, Barboși⁹³), nu este indicat castrul de la Pietroasele a cărui funcționare în secolul IV (pînă la Valens inclusiv), este confirmată de materialul ceramic, plesele de metal și monede, linia uulnesului este fixată pe malul drept al fluviului și nu pe cel stîng, și ca și în celelalte hărți nu se face nici o mențiune cu privire la statutul Dobrogei; deasemenea nu sînt fixate pe hartă localitățile de la sud de „Brazda lui Novac” în care cercetările arheologice au demonstrat continuitate de locuire, ex; Verbița, Romula, Hinova etc. Cît privește durata reală a acestei stăpîniri ea este stabilită pur mecanic și în funcție de concepția autorului cu privire la rolul populațiilor migratoare. Nu știe, sau se face că nu știe, că un control asupra malului stîng, cumulat cu lucrări de fortificare datează din vremea lui Aurelian. O confirmă noile săpături de la Sucidava⁹⁴. Dioclețian și Galeriu intervin și ei energic în acest teritoriu punînd capăt incursiunilor carpilor la sudul Dunării. Nici una din aceste măsuri nu echivalează însă cu opera dinastiei constantiniene și theodosiene. Dezechilibrul politic la Dunărea de Jos a fost de scurtă durată și coincide cu înrăutățirea relațiilor dintre huni și imperiu în ultima perioadă a domniei lui Theodosius II. Dislocarea regatului lui Attila după bătălia de la Nedao (454) a însemnat însă încetarea stărilor de provizorat în jumătatea vestică a Dunării inferioare și începuturile celei de a treia etape constructive inaugurate de Anastasios I și desăvîrșită de Justinian I. Oricît ar încerca André Du Nay să minimalizeze lucrurile, nu se poate trece, fără a le semna, peste cărămizile purtînd ștampila cu numele împăratului Anastasios descoperite la Capidava, Dinogetia și în alte cetăți din Dobrogea. Iar, natura dominației imperiului asupra ținuturilor nord-dunărene nu poate fi înțeleasă dacă nu se acordă considerația cuvenită celor două acte emaniînd din cancelaria imperială: *Novela XI* (535) și *Edictul XIII* (538—539)⁹⁵. Stăpînirea efectivă, interesul, preocuparea pentru asigurarea unui cadru organizat administrativ și religios care rezultă din aceste documente nu se acordă cu ideea unei simple autorități nominale. Insistăm din nou asupra faptului că este vorba de două documente a căror valoare cu greu poate fi pusă la îndoială. Credem că acesta este și motivul pentru care André Du Nay le ocolește cu o grijă impresionantă. În sfîrșit, deși nu se leagă strict de acest moment, ni se pare iarăși, extrem de semnificativă nemenționarea, în nici o ocazie, a recuceririi Dobrogei în ultimul sfert

⁹¹ Hampel, J., *Allerthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, II*, Braunschweig, 1905, p. 42, p. 698.

⁹² Horedt, K., — Protase, D., *Neue völkerwanderungszeitliche Goldfunde des 5. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, „Germania”, 1 — 2, 48, 1970, p. 85 și urm.

⁹³ Gudea N., *Descoperiri monetare*, „Banatica”, 1, 1975, p. 140 și urm.; Idem, *Gornea, Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, „Banatica”, 3, 1975;

⁹⁴ Tudor, D., *Sucidava, Craiova, S.R.*, 1976, p. 96.

⁹⁵ *Fontes* II, p. 387.

al veacului al X-lea, a instituirii controlului flotei asupra Dunării Inferioare, ca și organizarea acestei zone într-o *temă* bizantină.

3. Imaginea apocaliptică pe care o crează în legătură cu migrația diferitelor popoare în sud-estul Europei este demnă, mai curând, de pana unor autori ca Sf. Ambrozie⁹⁶ sau a Sf. Ieronim⁹⁷ decât de aceea a unui istoric modern. Rînd pe rînd, goții, sarmații, hunii, gepizii avarii, slavii, bulgarii, maghiarii, pecenegii, cumanii sau tătarii se revarsă ca o mare peste toate ținuturile nord-dunărene și sterg din calea lor orice urmă de viață materială locală, ucigînd sau duclînd în sclavie pușini locuitorii rămași aici (ex. p. 176, „ei (locuitorii orașelor) trebuie să fi fost uciși de armile invadatoare, sau de epidemii, sau au migrat spre alte regiuni”, etc.).

Impresia este că André Du Nay a fost ispitit să extindă pasagiile din *Carmen Miserabile* la totalitatea evenimentelor desfășurate între secolele IV—XIII, în ciuda faptului că el însuși, la pag. 223—227 ne face o prezentare foarte idilică a raporturilor dintre lumea germanică și imperiul roman. Nu credem că este absolut necesar un comentariu mai larg asupra caracterului invaziilor și a efectelor lor asupra soartei imperiului roman. Un singur lucru ni se pare important de subliniat și anume faptul că cercetarea istorică modernă a reușit să atenueze în mare măsură concepția catastrofică provocată mai ales de preluarea necritică a unor informații din texte antice. Chiar și efectul migrației vandallilor și hunilor a fost mult atenuat. Evident, nimeni nu contestă caracterul distrugător al unora dintre aceste migrații, dar tendința istoriografiei⁹⁸ mai noi este de a atrage mai curînd atenția asupra procesului de osmoză dintre cele două lumi decât asupra prăpastiei care le separă (vezi pentru aceasta R. Latouche, *L'Origine de l'économie*, p. 38).

Cît privește efectul acestor migrații asupra spațiului carpato-dunărean considerăm necesar să facem mai întîi cîteva precizări de caracter general, în afara cărora detaliile nu-și găsesc locul:

a) Pînă la migrația slavă (care atinge zona extracarpatică a României cel mai devreme la mijlocul secolului VI⁹⁹) în nici un caz așa cum crede André Du Nay la pag. 196 în secolul V), nici un neam în migrație nu ocupă teritoriul țării noastre.

b) Migrațiile tirzii (avarii pînă la maghiarii inclusiv) nu afectează decât regiuni din afara fostei Dacii; excepție fac proto-bulgarii care-și extind stăpînirea și asupra unei părți din Dobrogea.

c) „Marile imperii” sau regate cum sînt cele ale hunilor, gepizilor, avarilor, maghiarilor și proto-bulgarilor se constituie în afara teritoriului României; cele mai multe dintre ele ocupă regiunea dintre Tisa și Dunăre sau de la confluența Savei și Dravei cu Dunărea de unde organizaseră atacurile împotriva imperiului.

⁹⁶ „De adevărul cuvintelor cerești nimeni nu este martor mai bun ca noi, că ne apropiem de sfîrșitul lumii... Hunii s-au aruncat asupra alanilor, alanii asupra goților, goșii asupra tătarilor și sarmaților”... în Courcelle, *op. cit.*, p. 11.

⁹⁷ „Iată că de douăzeci de ani și mai bine între Constantinopol și Alpii Julieni singele roman curge în flecare zi. Scizia, Tracia, Macedonia, Dardania, Dacia, Thessalia, Achaia, Epirul, Dalmația, amîndouă Pannoniile sînt prada gotului, sarmatului, alanului, hunilor, vandallilor, marcomanilor care le jefuiesc” și mai departe... „Peste tot doliu, peste tot gemete, peste tot imaginea morții. Lumea romană se destramă și totuși capetele noastre mindre nu știu încă să se plece...” în Courcelle, *op. cit.*, p. 14.

⁹⁸ Lot F., *La fin du monde antique et les débuts du Moyen Âge*, Paris, 1974; Piganiol, A., *Homo L., Histoire romaine*, IV, 1, și IV, 2 în col. Glotz, Paris, 1941, 1947; Lot, F., *Les invasions germanique*, Paris, 1935; Latouche, R., *Les grandes invasions et la crise de l'Occident*, Paris, 1946; Courtois Ch., *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955; Althelm Fr., *Le déclin du monde antique*, Paris, 1953; idem, *Geschichte der Hunnen*, I—III, Baden—Baden, 1959—1962; Aymard A.—Auboyer J., *Rome et son empire*, Paris, 1962; Fr. Pachoud *Roma Aeterna*, Roma, 1967; Chastagnol P., *Le Bas-Empire*, Paris, P.U.F., 1969; Jones, A., *The Later Roman Empire*, I—III, Oxford, 1964, Riche P., *op. cit.*; Latouche, R., *Les origines de l'économie occidentale*, Paris, 1936; Rémondon R., *La crise de l'empire romaine* Paris, P.U.F., 1964; Musset, L., *Les invasions; les vagues germaniques*, Paris, 1969; Mazzarino S., *La fine del mondo antico*, Milano, 1959; Dawson, Chr., *Le Moyen Âge et les barbares de L'Europe*, Paris, 1960; Demougéot, E., *La formation de l'Europe et les invasions barbares*, Paris, 1969.

⁹⁹ Teodor, Dan Gh., *Teritoriul est-carpatic al României*, p. 34 și urm.; idem, *Natives and Slavs in the East Carpathian regions of Romania on the 6th—10th centuries*, în vol. *Relations...*, București, 1975, p. 155 și urm.

d) pecenegii și cumanii reprezintă o pânză extrem de subțire și greu detectabilă arheologic, deși textele bizantine sau maghiare li pomenesc adesea. Este aici o contradicție pe care cercetarea arheologică viitoare v-a trebui s-o lămurească.

e) Singurul grup, mai mult sau mai puțin uniform repartizat îl reprezintă slavii

Dacă se iau în considerație aceste elemente atunci apar mai limpede, nenumăratele erori strecurate intenționat sau din nepricepere în lucrarea lui André Du Nay.

Prima dintre acestea privește momentul și forma așezării goților la vest de Prut (p. 190—192). Ei sînt aduși la sfîrșitul secolului III nu pe baza unei evidențe arheologice, ci din dorința sa de a corela două evenimente — evacuarea Daciei și așezarea goților.

O asemenea coincidență nu există din mai multe motive :

1) Goții sau alți germani (poate Gepizi)¹⁰⁰ nu se așează în unele arii extrem de restrinse din Transilvania (văile superioare ale Mureșului și Oltului) înainte de mijlocul secolului al IV-lea. În Transilvania centrală, în Banat și Oltenia și la vest de limesul transalutan nu se semnalează decît un singur mormînt izolat, la Băbeni-Olteț, și cîteva fibule pe care le puteau purta și goți aflați în trupele de granîță.

2) Limita vestică de difuziune a monumentelor de caracter germanic timpuriu pare să fie reprezentată de o linie care traversează cîmpia de la nord la sud și care unește aproximativ Tîrgoviște cu Giurgiu. Cele mai multe descoperiri au fost făcute în județele Ilfov, Ialomița, Buzău și Galați și este limpede că ele gravitează spre Dunăre ; impresia este că evită zona de a nord de dealurile subcarpatice.

3) În Moldova, descoperirile se înșiră de la nord la sud în regiunea dintre Siret și Prut, dar frecvența lor este mai mare în albia Prutului. Descoperiri ca cele de la Izvoare, jud. Neamț, constituie o excepție. Pare că ne găsim aici în fața unei extinderi a masei gotice concentrată în principal, la est de Prut. Localizarea la Noviodunum a punctului de unde Valens își va deslănțui ofensiva asupra goților constituie un argument suplimentar la cele afirmate mai sus.

4) Prezența goților în ariile extracarpatice nu pare să fie anterioară anului 300. În consecință nu se poate pune pe seama lor dispariția în secolul al III-lea a culturii carpice (p. 189)

Creдем că faptele scumulate pot oferi o bază reală de discuție în legătură cu argumentul de multe ori invocat de André Du Nay pentru a combate ideea continuității, absența elementelor germanice vechi din limba romană (p.101, 161, 245—246). Apare clar acum faptul că populația gotică a ocupat în spațiile de la nord de Dunăre un teritoriu foarte limitat și că nu este ușor să se vorbească în aceste condiții de o simbioză gotic-dacică.

De altfel, durata unei astfel de conviețuiri, chiar dacă ar fi avut loc, a încetat la 376/377 cînd goții sînt admiși în imperiu. Nu știm dacă cei cca 76 de ani au fost suficienți pentru a introduce în limbă un grup mai numeros de cuvinte de origine germanică.

Înainte de a încheia această discuție ținem să semnalăm că nu se poate vorbi, în acest moment din istoria lor, de o profundă influență romană asupra culturii vizigotice. André Du Nay vorbește de locuințele de piatră ale alamanilor, de familiarizarea germanilor cu folosirea monedei ca mijloc de schimb (p. 224—225), despre difuziunea creștinismului la goții de la nord de Dunăre chiar în secolul al III-lea (p. 224—225). O asemenea interpretare ni se pare excesivă în condițiile în care continuă să fie folosite bordeiele sau locuințele ușoare din lemn și lut, moneda este rară și de multe ori folosită ca obiect de podoabă¹⁰¹. De altfel, destul de tîrziu, în momentul în care se ajunge la încheierea unui *foedus* între imperiu și vizigoții lui Athaulf sau Wallia plata serviciului nu se face în monedă, ci într-o cantitate de grîne și în cedarea de teritorii. În sfîrșit, nu a fost descoperit nici un obiect sau element care să poată fi asociat cu creștinismul. Evident, unele piese de import circulă (ceramică, vase de sticlă, mărgele), dar nu vedem de ce le-am acorda noi o valoare mai mare decît este dispus să le-o atribuie însuși André Du Nay.

Se mai poate adăuga că tradițiile culturale gotice au dovedit o mare forță de persistență. Chiar la două secole de la așezarea lor în Occident (Galia, Spania sau Italia) aceste tradiții îmbracă uneori forme violente cum sînt acelea care au opus familia Amalilor restului aristocrației ostrogotice. După cum, am putea să bănuim că adoptarea creștinismului de rit arian și opera propagandistică în favoarea arianismului pe care o promovează toți regii germani (ostrogoți, vizigoți, burgunzi, vandali) reprezintă o formă caracteristică de rezistență a lumii germanice la tendința de asimilare pe care o manifestă cultura romană.

¹⁰⁰ Horedt, K., *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureș-Cerneașoi*, S.C.I.V., 6, 1967, p. 577 și urm.

¹⁰¹ Astfel de cazuri — monede transformate în medaloane au fost surprinse la Mogoșani, jud. Dimbovița, Lețcani, jud. Iași și Tîrgșor, jud. Prahova.

André Du Nay amintește de asemenea, prezența, din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. a alanilor în Muntenia și Moldova adăugând, după D.I.V. și numărul localităților în care au fost făcute descoperiri (p. 190). În legătură cu aceasta, singura observație importantă care se poate face este aceea că odată cu numărul (134) nu a reținut datarea și întinderea acestor cimitire. Cea mai mare parte a cimitirelor și mormintelor sarmatice se datează în secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea. Doar în 2—3 localități au fost descoperite antichități sarmatice mai târziu, respectiv din a doua jumătate a secolului al III-lea. Aceste antichități trebuie să fie atribuite roxolanilor, nu alanilor¹⁰², cu alte cuvinte ele trebuie să fie legate de măsurile de securitate luate de romani și de nu evenimentele care au urmat retragerii aureliene.

O altă eroare este aceea care este strecurată în legătură cu hunii. De altfel, autorul se contrazice chiar pe același pagină în ceea ce privește consecințele migrației hunice (p. 192) pentru soarta Daciei. Pe noi nu ne interesează, în acest context, șocul pe care l-au provocat masele germanice. Din nou, sintem obligați să reamintim cîteva date elementare pentru a realiza dimensiunile exacte ale apariției hunilor la răsărit de Volga ;

1) În ciuda presunții pe care hunii au exercitat-o asupra goșilor, raporturile lor cu romanii sînt, la început, bune. Hunii furnizează trupe în principalele bătălii purtate de romani în Italia sau Gallia sub comanda lui Stilicho (405), Aetius (424, 433) și Litorius împotriva vizigoșilor, ostrogoșilor sau vandalilor. Aceste bune raporturi se mențin pînă aproape de anul 439. Brusca dispariție a hunilor din trupele comandate de Litorius la asediul Tolosei în anul 439, obligă să se tragă concluzia că între anii 433 și 439 raporturile dintre romani și huni s-au înrăutățit. Coincidența dintre această constatare și ridicarea lui Attila nu poate să ne scape.

2) Nu există pe teritoriul intra și extracarpatic nici o antichitate care să le poată fi a tribuită cu siguranță, cu excepția cazanelor și oglinzilor descoperite în Oltenia — Muntenia care se pot foarte bine explica prin prezența hunilor în garnizoanele romane de pe Dunăre. Puținele morminte izolate de care vorbește André Du Nay (p. 192) sînt ca inventar și ritual de epoca hunică, dar nu hunice, ci germanice (ostrogote probabil).

3. Nu există urme de incendii databile în perioada corespondență de deteriorării relațiilor cu imperiul roman cu excepția aceluia de la Sucidava. În aceste condiții apare ca o sarcină de viitor necesitatea de a determina momentul și cauzele reale ale decăderii orașelor romane din fosta provincie Dacia.

4. Inima „imperiului” hunic o constituie cîmpia panonică, iar direcțiile principale de atac sînt sudul Dunării (jumătatea vestică a Peninsulei Balcanice) și provinciile occidentale

Nici celelalte două neamuri estgermanice ostrogoții și gepizii, nu au jucat vreun rol deosebit în configurația etnică a fostei Dacii. Este drept că ostrogoții sînt mai egal repartizați teritorial, dar sînt atît de puțini (grupe de 1—3 morminte, cu excepția cimitirului de la Botoșani¹⁰³ care are o întindere ceva mai mare), încît este exclus ca ei să fi putut influența de o manieră durabilă pe localnici. Importanța acestui grup pare să fie mai curînd subiniată de integrarea lui în politica imperială, mai exact de dependența față de curtea imperială sugerată de descoperirea, în morminte de caracter princiar, a unor insigne romane ex. Apahida).

Spre deosebire de ostrogoți, gepizii au constituit un grup mai compact, instalat relativ tîrziu în Transilvania centrală. Înfringerea lor în conflictul cu coaliția avaro-longobardă în anul 568 i a silit să-și părăsească „patria” lor dunăreană (de la vest de Carpații apuseni și parte din Jugoslavia de astăzi) și cu o forță mult diminuată să se așeze în văile Mureșului și ale Tîrnavelor. Slăbiciunea lor poate fi bănuită pornind și de la puternica amprentă avară (ex. adoptați detalii de ritual și elemente de cultură materială avară). Cultura Morești-Bandu-Noșlac aparține acestui orizont gepidic tîrziu și nu slavilor cum afirmă André Du Nay la p. 197. Această cultură dispăre la începutul secolului al VII-lea, probabil în strînsă legătură cu migrația slavă în Transilvania.

Invaziile slavilor și avarilor trebuie să fie corelate, deși importanța lor pentru istoria teritoriului carpato-dunărean nu a fost aceeași. Călăreții nomazi, ca și hunii care i-au precedat, avarii preferă stepa panonică. Pătrunderea unor elemente avarice la est de Carpații apuseni a fost sporadică. Este vorba mai curînd de difuziunea unor elemente de cultură materială (așa cum am căutat să semnalăm mai înainte) pe care o surprîndem fie în cadrul unor complexe gepidice tîrzii, ex. grupul mai recent de morminte din cimitirul de la Bandu de Cimpie sau ci-

¹⁰² Blichir, Gh., *Les Sarmates*, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 194 — 195.

¹⁰³ Zaharia Em., Zaharia N., *Les necropoles des IVe — Ve siècles de Botosani*, „Dacia”, N.S., 19, 1975, p. 201 și urm.

mitrul nr. 3 de la Bratei, fie în cimitirele birituale databile din secolele VII—VIII (unele chiar și din secolul al IX-lea) și care reprezintă expresia materială a conviețuirii romano-slave. Menționăm, printre aceste complexe, cimitirul nr. 2 de la Bratei.

Considerăm că cele spuse până acum constituie argumente suficiente pentru a admite că singura prezență relativ masivă și de oarecare durată a unei populații alogene în perioada cuprinsă între anii 275 și cca. 550—600 (pentru ținuturile extracarpătice) și cca. 630 (pentru Transilvania) rămâne aceea a slavilor.

Dacă încercăm să facem o sinteză a principalelor date menționate până acum atunci ajungem la următoarea concluzie: în regiunile extracarpătice, în cei 275 de ani care s-au scurs de la retragerea aureliană se înregistrează numai un singur episod mai însemnat — așezarea vremelnică a goților (cca. 76 de ani) în unele părți ale Munteniei și Moldovei; în Transilvania, în cei 355 de ani de la părăsirea Daciei Traiane, constatăm prezența doar a unui singur grup germanic așezat în valea superioară a Mureșului și Oltului a cărui existență poate fi eventual redusă la aproximativ 50 de ani (cca. 350—400?) și apoi, instalarea unor gepizi a căror dăinuire nu este nici ea mai lungă de aproximativ 60—70 ani. Notăm, că în toată această vreme în vestul Munteniei, în Oltenia și părți din Banat nu se semnalează nici un alt grup de populație migratoare, și că până la anul 602, cu excepția scurtului episod cuprins între sfârșitul domniei lui Theodosius II și Anastasius I (când unele cetăți vest-dunărene cum este Sucidava au de suportat atacuri ale hunilor) imperiul este prezent la nord de Dunăre, oferind cadrul politic și administrativ necesar menținerii romanității nord-dunărene, refacerii circuitelor de schimb și difuziunii elementelor de cultură materială și spirituală, în primul rând a creștinismului de caracter latin.

Soarta provinciilor sud-dunărene apare într-un contrast frapant cu ceea ce se întâmplă la nord de fluviu. Știrile literare (ex. Ammianus Marcellinus, Priscus) amintesc despre pustirea unor întinse spații și golirea orașelor de locuitori în perioada celor trei mari catastrofe care au zguduit jumătatea orientală a imperiului — înfrângerea de la Adrianopole ruperea pactului cu hunii și marea slavă.

De reținut este și faptul că tocmai zona în care André Du Nay ar fi dispus să-i așeze pe Vlahii timpurii a fost cea mai afectată de aceste evenimente. Aici se așează vizigoții până când Alaric se decide să atace Italia și tot în N.V. Peninsulei Balcanice (inclusiv părți din Pannonia) se află centrul de greutate al hunilor, mai apoi al gepizilor și în cele din urmă al avarilor.

Ni se pare că în condițiile istorice pe care am încercat să le schițăm, viața în regiunile de la nord de Dunăre era mai sigură decât la sud. Această pace relativă a permis formarea, pe un fond cultural roman și dacic tîrziu (ex. Verbița în Oltenia, Alba-Iulia-Bratei — cimitirul nr. 1 în Transilvania, formele tîrzii din secolul al IV-lea ale complexului Chilia-Militari în Muntenia, Birlad-Valea Seacă în Moldova) a unor complexe pe care nu le putem atribui, nici unui fel de populație alogenă și trebuie să le asociem; în mod obligatoriu cu populația daco-romană.

Este vorba de complexele Cireșanu-Bratei (așezarea nr. 1) Costișa-Mănoala-Botoșana¹⁰⁴ în cuprinsul cărora are loc procesul de asimilare completă a dacilor. Ele constituie, în același timp fondul cultural care a asigurat și încorporat grupele slave rămase la nord de Dunăre după căderea limesului la anul 602.

Cercetarea arheologică românească a reușit, de asemenea, să identifice aspectele culturale care acoperă procesul de romanizare a slavilor timpurii — Botoșana II — Suceava (Șipot) Hlincea¹⁰⁵ în Moldova centrală și de nord, Ipotești-Cindești-Ciurelu în Muntenia — Oltenia și Sudul Moldovei¹⁰⁶, Bratei (cimitirul nr. 2) în Transilvania¹⁰⁷.

Etapa imediat următoare, considerată a fi faza cea mai timpurie (secolul al VIII-lea) a culturii Dridu evoluează neîntrerupt până în faza clasică a acestui complex (secolele X—XI).

Condițiile istorice care au favorizat această evoluție au fost o lungă perioadă de pace (aproximativ 400 de ani) care va înceta odată cu tendințele expansioniste ale regatului maghiar și cu apariția, la limita dintre secolele X și XI, a unui nou grup turcic — pecenegii. Trezirea bulgarilor la sud de Dunăre și recunoașterea în anul 681 de către imperiul bizantin a formației politice constituite de ei în N.E. Peninsulei Balcanice nu va afecta aproape de loc spațiul carpatodunărean. Excepție fac sudul Moldovei (ca zonă de tranzit) și părți din Dobrogea. În ciuda eforturilor pe care le face André Du Nay pentru a demonstra existența unei

¹⁰⁴ Nestor, I., — Zaharia Eug., *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei*, Materie, 10, 1973, p. 191 și urm.; Teodor, Dan Gh., *Teritoriul est-carpatic*, p. 31 și urm.

¹⁰⁵ Teodor, Dan Gh., *op. cit.*, p. 45 și urm.

¹⁰⁶ Dolinescu-Ferche Suzana, *Dulceana*, p. 118 și urm.

¹⁰⁷ Zaharia Eug., *Populația românească*.

dominații a prbuului țarat bulgar la nordul Dunării, el nu poate aduce nici un argument plauzibil în sprijinul ei. De altfel, însăși autorul oscilează între ideea unei dominații efective, materializată în difuziunea pe o fișie îngustă din cîmpie a culturii Dridu, considerată a fi de origine sudică (p. 196, 199) și o dominație nominală, cel puțin cînd este vorba de sudul Transilvaniei (p. 199).

Cele citeva precizări făcute mai înainte ne scutesc de un comentariu mai lung privitor la originea, difuziunea geografică, apartenența etnică și sfîrșitul culturii Dridu.

O singură mențiune trebuie făcută și anume aceea că aria de difuziune a acestei culturi cuprinde aproape întreg teritoriul României și este neîndoielnic că în fiecare provincie geografică în parte, ne găsim în fața unui proces local de evoluție și nu a *pătrunderii, din afară a unei culturi deja formate*¹⁰⁸. Cît privește sfîrșitul fazei clasice a culturii Dridu, aici, intervin, pentru fiecare teritoriu în parte, situații particulare cum sînt invazia pecenegilor în teritoriile extracarpătice și cucerirea maghiară în Banat și Transilvania.

Trebuie să reținem însă împrejurarea că fixarea momentului de sfîrșit al culturii Dridu în Moldova la anul 930 (p. 208, 245) este extrem de subiectivă și dovedește citirea în grabă, superficială, a lucrării lui P. Diaconu¹⁰⁹. Descoperiri monetare atestă existența a numeroase așezări Dridu pînă la mijlocul secolului al XI-lea și chiar mai tîrziu. Situații similare au fost surprinse și pe linia Dunării și chiar în Cîmpia Română, de unde rezultă că este prematur să se încerce a se suprapune prima mențiune în izvoare bizantine a pecenegilor cu soarta culturii Dridu.

Credem că analiza pe care am făcut-o și în care am evitat să ne oprim asupra unui număr mare de detalii este suficient de concludentă pentru a conchide că se impune, *nu o revizuire a istoriei regiunii nord-dunărene între secolele III—XIII* (nici nu este posibilă o *revizuire a istoriei* care este un fapt de existență, cel mult a unor idei sau viziuni care stau la baza unei reconstituiri istorice) cum consideră André Du Nay (p. 176—177), ci *reconsiderarea propriilor sale concepții astfel încît concluziile la care ajunge să rezulte efectiv dintr-o analiză obiectivă și multilaterală a tuturor categoriilor de izvoare care îi stau la îndemînă*.

Ligia Bîrzu

ABREVIERI

A.M.N.	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
A.M.f.	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
D.I.D.	= <i>Din Istoria Dobrogei</i>
D.I.V.	= <i>Dicționar de Istorie veche a României</i> , Buc., 1976.
E.D.P.	= Editura didactică și pedagogică
Fontes	= <i>Fontes historiae daco-romanae</i>
	I, 1964
	II, 1970
	III, 1975
<i>Relations</i>	= <i>Relations between the autochthonous population and the migratory population on the territory of Romania</i> , Buc., 1975.
R.H.S.E.E.	= <i>Révue historique de Sud-est européen</i> . Buc.
S.C.I.V. (A).	= <i>Studii și cercetări de istorie veche</i> (din 1974 <i>Studii și cercetări istorie veche și arheologie</i>).
S.R.	Scrisul românesc

¹⁰⁸ Teodor, Dan Gh., *Teritoriul est-carpatic*, p. 119—122; Zaharia Eug., *op. cit.*, P. 11—12.

¹⁰⁹ Diaconu, P. *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Ed. Acad., București, 1970.

ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ A CADRELOR DIDACTICE DE LA FACULTATEA DE ISTORIE-FILOZOFIE (SECŢIA ISTORIE-FILOZOFIE) ÎN ANUL 1979

Ca şi în anii precedenţi, activitatea ştiinţifică a cadrelor didactice de la secţia de istorie-filozofie a fost cuprinsă în planul unitar de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”, al Institutului de arheologie şi al Institutului de studii sud-est europene pe anul 1979.

În ansamblu, activitatea de cercetare a corpului profesoral a fost orientată spre problemele prioritare ale frontului istoric românesc, a căror realizare necesită efortul organizat al unor colective de cadre didactice şi cercetători. În acelaşi timp, cerinţele procesului de învăţământ au impus în continuare corpului profesoral să efectueze şi lucrări a căror destinaţie didactică — manuale, cursuri, culegeri de texte — se îmbină cu un cert caracter ştiinţific. Sarcinilor din planul unitar de cercetare ştiinţifică şi din planul editorial li s-au adăugat lucrări în afară de plan şi prezenţa activă a cadrelor didactice la variate manifestări ştiinţifice.

Din planul unitar de cercetare se reliefează două opere de o mare răspundere ştiinţifică — *Tratatul de istoria României*, în 10 volume, şi *Tratatul de istorie universală*, în 6 volume — la a căror elaborare este antrenată majoritatea cadrelor didactice ale secţiei de istorie-filosofie.

La *Tratatul de istoria României*, dintre cadrele didactice, şi-au adus contribuţia, la vol. III, prof. dr. Ştefan Ştefănescu, redactor responsabil şi autor, conf. dr. Radu Manolescu şi lect. dr. Mihai Maxim; de asemenea, la volumele următoare, au lucrat, în raport cu planificarea stabilită, conf. dr. Matei Vlad, lect. dr. Mihai Maxim, conf. dr. Ion Gheorghiu, conf. dr. Nicolae Ciachir, lect. dr. Maria Totu, conf. dr. Iulian Cîrţină, conf. dr. Gheorghe Căzan, prof. dr. Aron Petric, conf. dr. Gheorghe Ioniţă, lect. dr. Lucian Boia.

La *Tratatul de istoria universală*, de a cărei elaborare răspunde catedra de istorie universală, au redactat capitolele planificate pentru acest an: acad. prof. Emil Condurachi, lect. dr. Ligia Bârzu, lect. dr. Zoe Petre, conf. dr. Radu Manolescu, lect. dr. Florentina Căzan, lect. dr. Stelian Brezeanu, lect. dr. Mihai Maxim, conf. dr. Nicolae Ciachir, lect. dr. Mircea Popa, conf. dr. Gheorghe Căzan, conf. dr. N. Lupu, conf. dr. Zorin Zamfir, lect. dr. Constantin Buşe, lect. dr. Ema Nastovici, lect. dr. Maria Totu, lect. dr. Gheorghe Iseru, volumele urmând a fi predate la tipar, eşalonat, în anii 1980 şi 1981.

S-a efectuat, de asemenea, munca de documentare sau de redactare a unor teme individuale, înscrise în planul unitar de cercetare ştiinţifică: *Fibulele geto-dacice din Latène III* (redactare) (asist. Vasile Dupoi), *Descoperiri de materiale romane trzii şi bizantine în spaţiul nord-dunărean în secolele IV — VII* (redactare), (lect. dr. Ligia Bârzu), *Ţările române în secolul al XVIII-lea în relatările călătorilor francezi* (documentare) (lector dr. Nicolae Isar), *Frământări orăşeneşti în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1878 — 1900)* (redactare) (prof. dr. Constantin Corbu), *Dezvoltarea învăţămîntului şi a gîndirii pedagogice în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (redactare) (lector dr. Valeria Ciachir), *Atitudinea gazetei „Aurora” faţă de tendinţele extremiste de dreapta din România în anii 1927—1934* (documentare) (asistent Eugenia Florescu), *Problema modificării Constituţiei în anii 1934—1935* (redactare) (lector dr. Eufrosina Popescu), *Alegerile de deputaţi în Marea Adunare Naţională din 3 februarie 1957* (redactare) (asist. dr. Vasile Budrigă), *Codul de la Hermopolis* (documentare) (lector dr. Achiim Popescu).

În ceea ce priveşte elaborarea de manuale, cursuri şi culegeri de texte, universitare şi liceale, cuprinse în planul editorial al Universităţii şi al Editurii didactice şi pedagogice, în acest an au fost publicate: lector dr. Mircea Popa, *Prelegeri de istorie universală modernă*, fascicula I, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1979, 48 p., conf. dr. Gheorghe Căzan, conf. dr. N. Lupu, lect. dr. Constantin Buşe, *Istoria universală contemporană*, vol. I 1917 — 1945, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1979, 538 p., lect. dr. Constantin Buşe, conf. dr. Iulian Cîrţină, conf. dr. Gheorghe Ioniţă, dr. Ilie Seftiu, conf. dr. S. Vianu, conf. dr.

Zorin Zamfir, *Istoria universală, Epoca contemporană*, vol. II, 1939—1945, Edit. didactică și pedagogică, 1979, 364 p., conf. dr. Gheorghe Căzan, conf. dr. N. Lupu, conf. dr. Zorin Zamfir, lect. dr. Constantin Bușe, lect. Ema Nastovici, *Prelegeri de istorie universală contemporană*, fascicula VI, *Țările capitaliste, 1945—1976*, Tipografia Universității din București, 1979, 239 p., lect. dr. Maria Totu, *Istoria modernă a României*, manual pentru clasa a IX-a, București, Edit. didactică și pedagogică, 1979, 208 p., prof. dr. Aron Petric, conf. dr. Gheorghe Ioniță, *Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești, democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român*, manual pentru clasa a X-a, București, Edit. didactică și pedagogică, 1979, 256 p. Au fost, de asemenea, încheiate, urmînd să intre la tipar, cursurile: conf. dr. Iulian Cărlînă, lect. dr. Ioan Scurtu, *Istoria contemporană a României, 1938—1940*, lect. dr. Lucian Boia, *Spre o istorie totală. Tendințe în istoriografia universală contemporană*, lect. dr. Aneta Bolangiu, *Curs de heraldică și se află în stadiu de elaborare*: conf. dr. Matei Vlad, *Istoria medie a României (1711—1821)*, partea a II-a, lect. dr. Nicolae Isar, lect. dr. Gheorghe Ișcu, lect. dr. Maria Totu, *Istoria modernă a României (1821—1848)*, conf. dr. Ion Gheorghiu, *Istoria modernă a României (1900—1914)*, prof. dr. Aron Petric, conf. dr. Iulian Cărlînă, lect. dr. Gheorghe Z. Ionescu, lect. dr. Ioan Scurtu, asist. dr. Vasile Budrigă, asist. Doina Smărcea, *Istoria contemporană a României, 1918—1980*.

Au fost, de asemenea publicate următoarele studii și culegeri de texte: lect. dr. Maria Totu, lect. dr. Ioan Scurtu, asist. Doina Smărcea și studenți: *Din istoria studențimii române. Presa studențească (1851—1978)*, Tipografia Universității din București, 1979, 302 p., lect. dr. Florentina Căzan și studenți, *Culegere de documente privind trecerea de la antichitate la evul mediu în Europa occidentală (secolele III—VIII)*, Tipografia Universității din București, 1979, 274 p., conf. dr. Gheorghe Căzan, conf. dr. N. Lupu, lect. dr. Constantin Bușe, lect. dr. Ema Nastovici, *Documente și texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină, 1945—1975*, Tipografia Universității din București, 1979, 698 p., conf. dr. Gheorghe Căzan (în colaborare), *Culegere de texte pentru istoria modernă și contemporană*, București, Editura didactică și pedagogică, 1979, 419 p. Au fost încheiate, urmînd a fi predate la tipar: lect. dr. Florența Preda și studenți, *Culegeri de texte privind Dacia romană*, lect. dr. Gheorghe Z. Ionescu, asist. Doina Smărcea, *Culegere de documente și materiale privind istoria României, 1948—1965*, lect. dr. Zoe Petre și studenți, *Clase și grupuri sociale în Grecia antică*.

A fost de asemenea publicată de lect. dr. Constantin Bușe harta istorică *Africa*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1979.

În anul 1979, ca urmare a unei susținute activități științifice a cadrelor didactice, desfășurată în cadrul planului unitar de cercetare și în afară de plan, au fost publicate lucrări monografice, precum și numeroase studii în lucrări colective și în periodice de specialitate din țară și din străinătate.

Lucrările monografice apărute sînt: Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 112 p., sub tipar aflîndu-se și versiunile în limbile franceză și engleză; Gheorghe Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Aliață 1878—1914*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 425 p., Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914—1916*, Edit. politică, București, 1979, 241 p.; Mircea Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 555 p.

Dintre lucrările colective în care au apărut studii datorate cadrelor didactice ale secției de istorie-filosofie, menționăm: *Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România Sesiunea generală de rapoarte dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1979 (Șt. Ștefănescu); *Atti dell'Accademia del Lincei*, Roma, 1979 (Emil Condurachi); *Etudes byzantines et post-byzantines*, I. Edit. Academiei R.S.R. București, 1979 (Stelian Brezeanu); *Istorici români și străini despre războiul de independență a României (1877—1878)*, Căut. militară București, 1979 (Mihai Maxim); *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Junimea, Iași, 1979, (Gheorghe Ioniță); *România în anii revoluției socialiste*, Edit. politică, 1979 București, (Gheorghe Ioniță); *Dicționar diplomatic*, Edit. politică, București, 1979 (Ema Nastovici).

Dintre periodicele de specialitate în care au apărut în anul 1979 studii ale cadrelor didactice, menționăm: „Analele Universității din București, Istorie” (L. Boia, C. Bușe, Fl. Căzan, Gh. Ioniță, N. Isar, M. Maxim, Z. Petre, M. Popa, Fl. Preda, Șt. Ștefănescu); „Revista de istorie” (L. Boia, Gh. Ioniță, N. Isar, N. Lupu, R. Manolescu, M. Maxim, A. Petric); „Revue roumaine d'histoire” (Gh. Căzan, Z. Petre, M. Popa); „Revue des études sud-est européennes” (N. Ciachir); „Studii și articole de istorie” (L. Boia, C. Bușe, R. Manolescu, E. Nastovici, E. Popescu); „Synthesis” (L. Boia); „Studii clasice” (Z. Petre); „Crisia” (A. Dupoi, Fl. Preda); „Succava” (Șt. Ștefănescu); „Era socialistă” (I. Scurtu); „Viitorul social” (Gh. Ioniță); „Forum (Gh. Ișcu).

Cadrelor didactice și-au adus de asemenea, contribuția la numeroase manifestări științifice interne și internaționale. Astfel în zilele de 27 – 28 aprilie 1979 au avut loc lucrările sesiunii științifice anuale a cadrelor didactice și studenților secției de istorie-filosofie, cu participarea cercetătorilor din Institutele integrate facultății, la care au fost prezentate 22 de comunicări, susținute de 9 cadre didactice (S. Brezeanu, V. Budrigă, Fl. Căzan, N. Ciachir, V. Ciachir, Gh. Iscriu, M. Maxim, E. Nastovici, Z. Petre), 14 studenți (D. Anton, Al. Avram, S. Baboș, O. Bozgan, D. Bratu, L. Breniuc, E. Docu, Al. Dumitriu, E. Enache, F. Haber, M. Manea, D. Matei, C. Stan, M. Zaharia) și 4 cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga” (P. Cernovodeanu, I. Chiper, Fl. Constantiniu, N. Liu). Totodată cadrele didactice au participat cu referate și comunicări la manifestările științifice interne organizate de alte instituții ca : Sesiunea generală de rapoarte a Academiei de Științe Sociale și Politice dedicată Congresului al XII-lea al P.C.R. (Șt. Ștefănescu), Sesiunea de comunicări a Universității din București, consacrată celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. (Șt. Ștefănescu), Simpozionul Universității din București organizat cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la începutul transformării socialiste a agriculturii (A. Petric), Sesiunea științifică organizată de Comitetul Municipal București al P.C.R. în cinstea celei de a 35-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944 (I. Clrțină), Sesiunea de comunicări organizată în cinstea celei de-a 35-a aniversări a zilei Armatei Republicii Socialiste România (Șt. Ștefănescu), Sesiunea științifică națională „Unirea din 1859 – moment crucial în formarea și dezvoltarea României moderne” (Șt. Ștefănescu), Sesiunea de comunicări consacrată aniversării a 225 ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai (Șt. Ștefănescu), Primul simpozion național de tracologie (V. Dupoi, Fl. Preda), Aristotel – 2300 (Z. Petre), Sesiunea științifică „Rolul arhivelor în istoria civilizațiilor. Arhivele naționale în sprijinul cercetării istoriei românești” (Șt. Ștefănescu), Sesiunea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga” consacrată celei de-a 35-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944 (Gh. Căzan, Gh. Ioniță, I. Scurtu), sesiunile științifice ale societății de științe istorice (L. Boia, Gh. Căzan, N. Ciachir, Gh. Ioniță, N. Lupu).

Cadrelor didactice și-au adus, de asemenea, contribuția prin rapoarte, referate, comunicări, dezbateri la manifestări științifice interne cu participare internațională și la manifestări științifice externe, dintre care menționăm : Al IV-lea Congres Internațional de studii sud-est europene de la Ankara (Em. Condurachi, R. Maulescu, Z. Petre), Colocviul „Arheologia și problemele fotografiei aeriene” de la Roma (Em. Condurachi), Colocviul de studii tracologice de la Roma (Em. Condurachi), lucrările Comitetului de direcție pentru Harta Imperiului roman (Em. Condurachi), Colocviul „Monumente de cult în Imperiul roman” de la Paris (Em. Condurachi), Colocviul „Oceanul Indian – zonă a marilor căi comerciale în antichitate și evul mediu” de la New-Delhi (Em. Condurachi), Colocviul „Cultura bizantină” de la Tbilisi (Em. Condurachi), Simpozionul „România și America : interferențe culturale în perspectivă” de la București (Șt. Ștefănescu), Comisia „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor socialiste următoare” (Gh. Ioniță, A. Petric), Întâlnirea reprezentanților academilor din țări socialiste pe problemele dezvoltării cercetării în științele sociale de la Tallin (Gh. Ioniță), Al VIII-lea Simpozion al pedagogilor și istoricilor din țările socialiste de la Berlin (M. Popa, Z. Zamfir), Conferința internațională „Navigația pe Dunăre și afluenții săi de-a lungul anilor” de la Belgrad (N. Ciachir), A IV-a reuniune a Comisiei de istorie româno-polonă de la Iași (Șt. Ștefănescu), Sesiunea Comisiei de istorie româno-austriacă de la Suceava (Gh. Căzan), expunerii privind civilizația daco-romană, la Napoli, Dacia romană, la Universitatea Paris IV, aniversarea Unirii Principatelor, în Comisia Senatului francez pentru relații franco-române (Em. Condurachi), România la a 35-a aniversare a eliberării sale, în Cuba (Gh. Ioniță).

Corpul profesional al secției de istorie-filosofie se pregătește de asemenea cu responsabilitate în vederea participării la cel de al XV-lea Congres Internațional de științe istorice, care va avea loc la București în luna august 1980. Menționăm în acest sens pregătirea numărului pe 1980 al „Analelor Universității din București, Istorie”, dedicat congresului și cuprinzând contribuții axate pe tematica sa precum și a unul volum consacrat aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, de sub conducerea lui Burebista, participarea cu contribuții la „Nouvelles Etudes d'Histoire” VI, pregătirea de rapoarte, corapoarte și comunicări în secțiuni și în comisii.

Cadrelor didactice au constituit o prezență activă și în domeniul răspîndirii cunoștințelor de istorie în rîndul publicului, prin articole publicate în presa centrală și locală, prin participarea la emisiuni de televiziune și radio, prin expunerii, îndeosebi în cadrul Universităților culturale-științifice din capitală și din țară.

În vederea elaborării unor capitole la *Tratatul de istorie universală* au beneficiat de stagii de documentare de o lună conf. dr. Zorin Zamfir (U.R.S.S.) și lect. dr. Zoe Petre (Anglia).

În ceea ce privește perfecționarea pregătirii profesionale prin doctorat, menționăm că asist. Vasile Budrigă a susținut în iunie 1979 teza : *Procesul Burzii Frontului Popular Antifas-*

cist în România și oglindirea lui în presa centrală, burghezo-democratică, din anii 1935–1937, obținând titlul de doctor în istorie, asist. Vasile Dupoi a încheiat și a predat conducătorului științific teza : *Tezaurile de podoabe de argint daco-getice*, asist. Eugenia Florescu și asist. Doina Smârcea continuă redactarea capitolelor tezei, iar asist. Ion Bălgrădean a susținut toate examenele și redactază primul referat din teză.

Radu Manolescu

COLOCVIUL ȘTIINȚIFIC „ARHEOLOGIE, ARHIVISTICĂ, HERALDICĂ”

Una din manifestările de interes deosebit, organizată de Direcția generală a Arhivelor Statului în cadrul acțiunilor menite a marca Săptămîna internațională a arhivelor, a constituit-o colocviul „Arheologie-archivistică-heraldică”.

Desfășurându-se sub genericul „2 050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent”, colocviul și-a propus pe de o parte să releve evoluția unitară a însemnelor românești din epoca în care dacii erau apreciați drept „cei mai viteji și cei mai dreapți între traci” pînă în etapa pe care o străbătem, iar pe de alta să evidențieze obiectivele prioritare ce stau în fața acestor discipline istorice.

Participarea unui număr mare de istorici și specialiști de la instituțiile de prestigiu ale frontului istoric românesc, cum sînt : Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutele de arheologie din București și Cluj-Napoca, Institutul de studii sud est europene, Institutul de istoria artei, Facultatea de istorie-filozofie, Muzeul de istorie a R.S. România, Muzeul de istorie a municipiului București, Direcția generală a Arhivelor Statului, cît și redactorii de la revistele de istorie și reprezentanții ai Societății numismatice române și membrii Comisiei de heraldica, genealogie și sigilografie a asigurat punerea în discuție a problemelor majore vizînd rolul disciplinelor auxiliare ale istoriei și măsurile ce se impun pentru creșterea aportului lor în ansamblul cercetărilor științifice românești.

Consfătuirea a prilejuit organizarea unei expoziții sugestiv intitulată „Izvoarele speciale — dovezi ale continuității poporului român în vatra strămoșească”, în care s-au expus documente expresive din punct de vedere al însemnului heraldic (brisoave cu miniaturi heraldizate, sigilii, steme), cît și unele izvoare metalice (insigne, monede, medalii și decorații). Pentru antrenarea la dezbateri s-a difuzat o tematică orientativă însușind problemele principale ce urmau a reține atenția participanților : a) interdependența dintre disciplinele auxiliare ce constituiau obiectul consfătuirii ; b) aportul Direcției generale a Arhivelor Statului la dezvoltarea științelor auxiliare ale istoriei ; c) importanța însușirii normelor acestor discipline pentru formarea viitorilor istorici ; d) necesitatea intensificării activității de punere în circuitul științific a izvoarelor speciale ; e) direcțiile de dezvoltare ale heraldicii, sigilografiei și genealogiei în etapa actuală.

Lucrările consfătuirii au fost deschise de directorul general al Arhivelor Statului, Ionel Gal, care a relevat preocupările acestei instituții pentru pregătirea specialiștilor în domeniul științelor auxiliare, activate de care depinde în mare măsură dezvoltarea teoriei arhivistice și valorificarea fondului arhivistic național. S-au evidențiat de asemenea, măsurile luate de Direcția generală a Arhivelor Statului pentru intensificarea punerii în circuitul științific a izvoarelor speciale, parte integrantă a tezaurului spiritual național, și întocmirea de instrumente de informare științifică asupra acestora.

Larga participare la dezbateri (au luat cuvîntul Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie și filozofie, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” ; Dan Berindei, secretarul Comitetului național al istoricilor români, vicepreședinte al Comisiei de heraldica, genealogie și sigilografie ; Panait Panait, director adjunct al Muzeului de istorie a municipiului București, Vasile Arimia, directorul Arhivelor Centrale din Direcția generală a Arhivelor Statului ; Răzvan Theodorescu, cercetător principal la Institutul de istoria artei, membru supleant al Comitetului internațional de istoria artei ; Ion Horațiu Crișan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca ; Gheorghe Iscru, lector la Facultatea de istorie și filozofie București ; Mîtreă Bucur, Aurel Golimas și Octavian Iliescu, membri de onoare ai Societății numismatice române, Constanța Știrbu, șef de secție la Muzeul de istorie a R. S. România, Constantin Iordache, medalist, precum și Ion Kogălniceanu, Alexandru Periețeanu-Buzău, Dan Pleșa și Jean N. Mănescu, membri ai Comisiei de heraldică genealogie și sigilografie), a asigurat lucrărilor un înalt nivel științific contribuind la întărirea colaborării dintre factorii culturali din domeniul istoric.

Colocviul a ocazionat un dialog viu, o profundă analiză a stadiului de dezvoltare al disciplinelor legate de știința blazonului, analiză în cadrul căreia s-au subliniat rezultatele înregistrate în ultimul deceniu și sarcinile actuale și de perspectivă menite a impulsiona dezvoltarea lor la nivelul cerințelor actuale.

Relevând importanța izvoarelor heraldice și sfragistice, mărturii ale trecutului care reflectă în limbaj plastic procesele sociale ce s-au desfășurat de-a lungul anilor, participanții au formulat propuneri care prin caracterul general și oportunitatea se constituie într-un program național menit să contribuie la unirea eforturilor specialiștilor, stimularea cercetărilor și intensificarea activității de valorificare a acestor surse istorice speciale.

Propunerile vizează : creșterea preocupărilor pentru buna pregătire a viitorilor profesori de istorie și cercetători ; întărirea colaborării între Facultățile de istorie și Arhivele Statului, pe linia specializării tinerilor prin folosirea izvoarelor documentare la tratarea unor teme din planul de învățământ ; instituirea unui organism oficial care să se ocupe de problema elaborării și conservării însemnelor contemporane, de controlul folosirii stemei de stat, a stemelor județene și municipale ; includerea în planurile de investigare în bibliotecile și arhivele din străinătate a problemei depistării și copierii sigiliilor membrilor sfatului domnesc din secolele XIV - XV care pot aduce noi date privind istoria societății românești ; întocmirea unui corpus al sigiliilor românești ; editarea de lucrări în care să fie repertorizate cele mai însemnate izvoare heraldice românești ; efectuarea de mulate sigilare care să fie difuzate la muzeele de istorie și filialele Arhivelor Statului în vederea organizării unor manifestări de educație și instrucție ; înființarea în cadrul liceelor de istorie a unor cercuri de inițiere în heraldică și sigilografie ; editarea unui buletin în care să fie cuprinse comunicările membrilor Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie ; facsimilarea documentelor românești din secolele XIV - XV, aflate în arhive străine în vederea utilizării acestora în expoziții ; organizarea periodică (anuală) a unor consfătuiri de acest fel menite a analiza, în contextul cerințelor cercetării istorice proprii fiecărei etape, sarcinile ce revin acestor științe.

Maria Dogaru

COLOCVIUL ROMANO-ITALIAN DE ISTORIE

În ziua de 14 Ianuarie a.c. a avut loc în sala de conferințe a Institutului de istorie „N. Iorga” o sesiune științifică dedicată relațiilor româno-italiene. Manifestarea, organizată de Institutul „N. Iorga” și de Asociația de drept internațional și relații internaționale, a fost prilejuită de împlinirea a 100 ani de la stabilirea relațiilor diplomatice între România și Italia. Au asistat : prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, ambasadorul Italiei la București, Mario Bolasco, precum și numeroși cercetători, cadre didactice, membri ai Asociației române de drept internațional și relații internaționale.

Lucrările au fost deschise prin cuvântul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”. Subliniind continuitatea bunelor raporturi româno-italiene de-a lungul vremurilor, vorbitorul a stăruit asupra împrejurărilor în care Italia, dând dovadă de simpatie pentru lupta poporului român, a sprijinit și apoi a recunoscut, înaintea altor mari puteri, independența României în anii 1877 - 1880. Amintind politica externă, de pace și înțelegere între toate popoarele, promovată de România socialistă, vorbitorul a scos în relief importanța schimburilor culturale și a relațiilor științifice pentru întărirea prieteniei dintre cele două popoare.

Prof. univ. dr. Al. Balaci, prezentînd o comunicare despre „Relațiile culturale româno-italiene”, a arătat că pentru români Italia a fost totdeauna simbolul latinității și sub acest semn s-au dezvoltat secularele raporturi româno-italiene. Cultura italiană, a arătat prof. Balaci, a pătruns în țările române fie direct, în contact cu Italia, fie indirect prin Polonia, Grecia sau Franța. Legăturile au sporit prin călătoriile unor români în Italia, prin traducerea de opere literare. În secolul al XIX-lea s-a scris mult despre Italia la noi, iar cartea italiană a cunoscut o largă răspîndire. S-au elaborat manuale și gramatici ceea ce dovedește interesul pentru limba italiană. Încă din 1840 se preda sistematic limba italiană în învățămîntul superior din cele două principate. Apoi în 1878 Gian Luigi Frolo începea la Universitatea din București un curs de limbă și literatură italiană, pentru ca în 1913 să se înființeze catedra de limbă și literatură italiană la aceeași Universitate.

Prof. Enrico Serra, directorul Arhivelor Ministerului de Externe italian, a prezentat comunicarea „România în arhivele italiene”. După ce demonstrează importanța deosebită a marilor colecții de documente diplomatice și relații internaționale, discutînd

caracteristicile lor principale, a insistat asupra necesității unui punct de vedere științific în alcătuirea lor. A scos în evidență deficiențele unora dintre aceste colecții sub raportul selecției documentelor. De la astfel de considerații generale a trecut la utilizarea unei culegeri de documente diplomatice româno-italiene pentru cunoașterea în mai bune condiții a raporturilor dintre România și Italia. În arhivele italiene, a arătat vorbitorul, se găsesc numeroase documente, care ne furnizează date pentru istoria politică, pentru cunoașterea evoluției politicii externe a României. Prof. Serra a mai subliniat, de asemenea, rolul jucat de Torielli în anii recunoașterii independenței României, sprijinul său, rolul său în statornicirea relațiilor diplomatice între țara noastră și Italia. Torielli era secretar general al Ministerului de Externe Italian în 1877—1879 și apoi, la cererea sa, deveni cel dintâi ministru plenipotențiar al țării sale la București. Urmindu-și cariera va fi apoi șeful oficiului diplomatic al Italiei la Petersburg și Washington.

Dan Berindei, cunoscut cercetător al relațiilor româno-italiene, a vorbit despre „Italia și independența României”. Formarea statului modern italian și a celui român, a arătat vorbitorul, au avut loc concomitent și urmînd un proces asemănător. Lupta poporului român pentru unire și afirmarea autonomiei sale pe plan european a avut simpatia și solidaritatea poporului italian. Odată cu redeschiderea chestiunii orientale în 1875 se contura perspectiva cuceririi independenței absolute a României. Cînd România și-a proclamat independența, ea era considerată de opinia publică italiană ca un al doilea Piemont. Dacă personalitățile oficiale de la Roma erau silite la oarecare rezervă, italienii de seamă, printre ei Garibaldi, își manifestau deschis simpatia pentru acțiunea guvernului de la București. În 1879, în ciuda atitudinii unor mari puteri europene, tot Italia, înaintea acestora, ia inițiativa recunoașterii independenței României. Astfel că la 6/18 dec. 1879 Torielli, fost secretar general al Ministerului de Externe Italian, își prezenta scrisorile de acreditare ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București. Apoi, în ianuarie 1880 agenția diplomatică a României de la Roma era transformată în Legație. Cel dintâi ministru plenipotențiar al României în capitala Italiei era numit Nicolae Krețulescu, cunoscută personalitate a vremii.

Prof. Domenico Caccamo a înfățișat în comunicarea sa „Italia, chestiunea Veneției și Principatele dunărene (1861—1866)” un interesant capitol de istorie diplomatică europeană în legătură cu principatele dunărene. Italia, în strădaniile ei de a obține Veneția, a încercat între 1861—1866 unele soluționări pe cale diplomatică. Una dintre ele, derivînd din principiul echilibrului între marile puteri, oferea Austriei, în schimbul regiunii venete, Bosnia—Herțegovina sau Principatele dunărene. Dacă proiectul de schimb al Veneției cu Bosnia—Herțegovina era de inspirație britanică, schimbul Veneția-Principatele dunărene era de inspirație franceză. Problema a fost ridicată insistent în februarie-martie 1866. Sondajele diplomației italiene la Londra și Paris au adus însă un răspuns negativ, care sublinia refuzul Vienei. De altfel Lamarmora, prim-ministru și ministru de externe italian, nu era prea convins de succesul acestor demersuri pentru că Anglia și Rusia se opuneau și pentru că ostilitatea românilor față de stăpînirea austriacă era un obstacol în calea oricărei încercări de incorporare a principatelor. În Italia mai exista și temerea că prin anexarea proiectată se aducea o gravă ofensă principiului naționalităților și ar fi prejudiciat astfel politica ei orientale. Proiectul de schimb Veneția-Principatele Unite a avut un susținător în Nigra și nu în Lamarmora; relansat de Napoleon al III-lea, ca o soluție a problemelor urgente de la Adriatică și Marea Neagră, a fost apoi lăsat să cadă de către împărat în fața indiferenței Angliei, a opoziției Rusiei și a refuzului Austriei. Ca urmare a căderii proiectului, la 9 martie 1866, Lamarmora transmitea instrucțiuni pentru încheierea pactului militar italo-prusian. Se recurgea astfel la soluția militară, al cărei partizan fusese, de altfel, de la început Lamarmora. În cursul expunerii sale, prof. Caccamo a vorbit și despre planurile guvernului de la Torino de a folosi teritoriul românesc ca depozit de arme și cale de pătrundere spre Transilvania și Galiția austriacă. Însă iuțeala cu care s-a desfășurat campania din 1866, împotriva Austriei, a determinat renunțarea la aceste proiecte, care datau încă din 1860.

În comunicarea „Italia în presa românească de la sfîrșitul secolului XIX”, Paul Opreșcu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a subliniat interesul cu care erau urmărite în România evenimentele de politică internă și externă din Italia sau în legătură cu această țară. Interesul era datorit și faptului că, în multe împrejurări, România și Italia aveau o situație similară. În ambele state se nasc, în această perioadă, probleme sociale-politice izvorite din formarea și întărirea modului de producție capitalist, iar în politica externă deși aveau însemnate revendicări naționale față de Austro-Ungaria, au fost silite la strînsa relații economice și politice cu Puterile centrale. Evoluția politicii interne, poziția Italiei în politica europeană își găsesc ecou în presa românească a vremii, situația socială dînd și ea mult material de comentat. Apropierea Italiei de Germania lui Bismarck este primită, în general, cu dezaprobare. www.dacoromanica.ro două țări o aveau față de Aus-

tro-Ungaria, presa românească înregistrează cu speranțe orice semn de slăbire a Triplului și de destindere a raporturilor franco-italiene.

Nicolae Lju, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a vorbit despre „N. Iorga și relațiile româno-italiene” Marele nostru istoric a fost un mare prieten și admirator al Italiei. Dragostea sa pentru peisajul, pentru trecutul Italiei, reiese din cărțile de călătorie, din lucrările științifice, din însemnările publicate etc. Sub raportul informației și al formației sale științifice, N. Iorga datora mult arhivelor și bibliotecilor italiene. La Bologna a descoperit corespondența și notele istorice ale stolicului Const. Cantacuzino. În 1911 a publicat cea dintâi istorie a românilor destinată poporului italian (*Breve storia dei Romeni con speciali considerazioni delle relazioni coll'Italia*). În încheiere, vorbitorul spune că N. Iorga a adus o contribuție importantă la dezvoltarea legăturilor tradiționale româno-italiene, întemeindu-și acțiunea pe comunitatea de origine și înrudirea lingvistică, pe afinitățile de gust și temperament.

Comunicarea „Premise și note pentru o istorie a începuturilor învățămîntului superior de limbă și literatură italiană în România”, prezentată de dr. Ștefan Delureanu a venit ca o concluzie la istoria relațiilor româno-italiene în secolul al XIX-lea și a necesității de cunoaștere reciprocă. Ca o consecință a acestor relații în presă se cerea în 1864 obligativitatea studiului limbii italiene în învățămînt. Apoi în 1865, Spinazolla, prin memoriul adresat domnitorului Cuza, propunea înființarea unei catedre de limbă italiană la Universitatea din București. Dar piatra de temelie a învățămîntului superior de limbă și literatură italiană avea să o pună Gian Luigi Frollo. Cu îndelungată experiență în învățămînt, era autor al unei gramatici ce a ajuns la a 4-a ediție și al unui Vocabular româno-italian a cărei apariție a fost salutăată ca un eveniment deosebit de presa românească. Frollo a stăruit pentru generalizarea învățămîntului limbii italiene în școala românească. În 1878 el a reușit să obțină înființarea unei Catedre de Istoria literaturilor moderne și mai cu seamă a celor neolatine. Etapa următoare va fi înființarea catedrei de limbă și literatură italiană la Universitatea din București.

În încheierea sesiunii, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, amintind necesitatea cunoașterii reciproce, scoate în relief însemnătatea relațiilor științifice româno-italiene spre folosul reciproc al celor două popoare.

Paul Oprescu

AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIA ȘTIINȚEI

La solicitarea Academiei Republicii Socialiste România redăm mai jos conținutul circularii I a Congresului ce se va desfășura anul viitor la București.

★

AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIA ȘTIINȚEI

București — România

26 august — 3 septembrie 1981

★

Sub auspiciile Uniunii Internaționale de Istoria și Filozofia Științei/Divizia de istoria științei (IUHPS/DHS) și ale Academiei Republicii Socialiste România

CIRCULARA I

Extras

Secretariatul — Academia R.S. România
Congresului : p. AL XVI-lea CONGRES INTERNAȚIONAL DE
ISTORIA ȘTIINȚEI
71102, Calea Victoriei 125, București ROMÂNIA

INFORMAȚII GENERALE

Cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Istoria Științei va avea loc la București, între 26 august (zi de prezentare) și 3 septembrie 1981

I. Tema congresului :

ȘTIINȚĂ ȘI TEHNOLOGIE, UMANISM ȘI PROGRES

Congresul își propune să fie un for pentru prezentarea și dezbateră problemelor legate de stadiul actual al cercetărilor în domeniul istoriei științei și tehnicii, de progresul științific și tehnologic.

II. Programul congresului cuprinde secții științifice, simpozioane, ședințe tematice, comemorări.

A. Secții științifice

- 1 Știința și tehnologia în antichitate
- 2 Știința și tehnologia din antichitate până în anul 1600*
- 3 Matematica și mecanica**
- 4 Fizica și astronomia
- 5 Chimia
- 6 Științele biologice
- 7 Științele medicale și farmaceutice
- 8 Istoria științelor agricole
- 9 Știința ale Pământului
- 10 Tehnologii și inginerie
- 11 Istoria științelor despre om
- 12 Știința și societatea
- 13 Probleme metodologice la istoria și filozofia științei
- 14 Istoria transporturilor și telecomunicațiilor în secolele XIX și XX

B. Simpozioane

- 1 Rolul unităților standard în istoria științei și tehnicii
- 2 Tehnologie, umanism și pace — aspecte istorice
- 3 Știința, tehnologia și problemele dezvoltării sociale-comparații și perspective istorice
- 4 Știința și universitatea în epoca Renașterii
- 5 Creativitatea științifică și problemele progresului
- 6 Participarea femeilor la dezvoltarea istoriei științei și tehnicii
- 7 Rolul instrumentelor științifice în dezvoltarea științei
- 8 Revoluția în biologia secolului al XX-lea
- 9 Promovarea învățămîntului și cercetării științifice în istoria științei și tehnicii
- 10 Protejarea și valorificarea moștenirii culturale și naturale
- 11 Publicațiile privind istoria științei
- 12 Istoria acusticii muzicale

C. Ședințe tematice

- 1 Probleme ale interacțiunii științelor
- 2 Necesarul și împlinitorul în descoperirea științifică
- 3 Raporturile dintre matematică și fizică începînd din secolul al XVIII-lea
- 4 Dezvoltarea științei și tehnicii în țările Orientului Îndepărtat
- 5 Științele matematice și fizice în țările arabe în timpul Evului Mediu
- 6 Surse primare pentru istoria științei și tehnicii

D. Comemorări

- 1 1000 de ani de la nașterea lui Ibn Sina (Avicenna)
- 2 Bicentenarul nașterii lui Denis Poisson
- 3 Centenarul nașterii lui George (Gogu) Constantinescu.

Lucrările Congresului vor fi distribuite participanților la începutul congresului. Cei care vor completa fișa de înscriere sînt rugați să trimită lucrările (text maximum 6 pagini și rezumat 1 pagină) secretariatului congresului cel mai tîrziu pînă la 1 decembrie 1980.

III. Limbi oficiale : engleza, franceza, germana, rusa.

* Anul 1600 trebuie considerat cu aproximație

** După anul 1600, la secțiile 3—12.

GHEORGHE ȚUȚUI, *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic (mai 1944—februarie 1948)*, Edit. politică, București, 1979, 230 p.

În colecția „Biblioteca de istorie”, cunoscutul specialist de istorie contemporană Gh. Țuțui a publicat o valoroasă lucrare asupra unei teme ce a mai fost abordată în relativ numeroase studii, articole, comunicări științifice, dar pentru prima dată este tratată în istoriografia noastră sub forma unei monografii. Procesul dezvoltării la scară națională a unității politice și organizatorice a clasei muncitoare în pas și constituind temelia politică a pregătirii și desfășurării cu succes a Insurecției din August, iar apoi a luptei pentru cucerirea treptată a întregii puteri politice s-a realizat în condițiile existenței a două partide muncitorești — P.C.R. și P.S.D. Mult timp, istoriografia noastră și-a concentrat atenția mai cu seamă asupra activității și rolului conducător jucat în procesul transformărilor revoluționar-democratice de partidul comunist, activitatea și rolul jucat de P.S.D. fiind prezentat doar în treacăt sau în raport cu poziția pozitivă sau negativă (în cazul elementelor social-democrate de dreapta), adoptată de P.S.D. față de principalele momente ale desfășurării revoluției populare. Meritul principal al lucrării recenzate este că, pe baza unui bogat material documentar și a unei interpretări nuanțate, autorul reușește să demonstreze că P.S.D. respectiv aripa sa revoluționară care va deveni predominantă în ajunul unificării, nu a fost un simplu secundant al partidului comunist, ci a constituit un al doilea membru egal al Frontului Unic Muncitoresc făcând la scară națională în aprilie 1944, consolidat și desăvârșit pînă la identificarea pozițiilor celor două partide muncitorești în cursul desfășurării revoluției populare.

Privită sub acest unghi, evoluția Partidului Social-Democrat de la Frontul Unic Muncitoresc la partidul unic nu mai apare ca rezultat doar al influenței și sprijinului acordat stîngii socialiste de către P.C.R., din afară, sau doar ca rezultat al dezvoltării procesului revoluționar care a impus socialiștilor aderarea la ideea și programul partidului de tip nou marxist-leninist (utilizăm,

aici, deliberat, terminologia studiilor, articolelor și aprecierilor din anii '50), ci ca rezultat al unui amplu, complex și multilateral proces de clarificare ideologică-politică, de transformare treptată a P.S.D. într-un partid muncitoresc revoluționar.

Gh. Țuțui, în lucrarea sa, prezintă transformarea P.S.D. într-un partid revoluționar nu ca pe un proces mereu ascendent, ci ca o confruntare ideologico-politică complexă, de durată, uneori sinuoasă, din care n-au lipsit momente de dare înapoi temporară, de victorii vremelnice ale dreptei social-democrate. Făurirea Frontului Unic Muncitoresc, rolul politic decisiv jucat de cele două partide muncitorești în pregătirea și înfăptuirea insurecției, crearea Comisiei centrale de organizare pe baze unitare și revoluționare a mișcării sindicale, realizarea platformei program F.U.M., care a stat la baza constituirii F.N.D., adoptarea unor poziții comune solidare de către reprezentanții P.C.R. și P.S.D. în guvernele cu majoritate burgheză, iar apoi în guvernul dr. Petru Groza pledau pentru o dezvoltare progresivă aparent fără mari dificultăți a conlucrării în Frontul Unic Muncitoresc. Au urmat însă, după declanșarea „grevei” regale, încercările dreptei social-democrate de delimitare de comuniști, tinzînd chiar la o ruptură cu aceștia, sub motiv că P.S.D. singur ar putea să atragă în jurul său și acele elemente, pături și categorii sociale care mai păstrau reticențe față de mișcarea comunistă în genere. Aceste încercări au culminat cu obținerea de către liderii social-democrați de dreapta, în cursul conferinței P.S.D. din 1—3 decembrie 1945, a unei rezoluții care preconiza eventuala participare a P.S.D. singur în alegeri. Elementele socialiste de stînga, au izbutit doar să introducă amendamentul cu această hotărîre să fie pusă în practică „numai dacă va fi cazul”; deci putea fi schimbată.

De asemenea, conferința, sub influența dreptei social-democrate, nemulțumită de rezultatul alegerilor sindicale în care fuseseră aleși în majoritate covârșitoare comuniști,

socialiști și nemembri ai vreunui partid, adepți ai consolidării Frontului Unic Muncitoresc, a recomandării „o acțiune pentru îmbunătățirea funcționării F.U.M.-ului”.

Referindu-se la această recrudescentă a dreptei socialiste, la mai bine de un an și jumătate de la făurirea Frontului Unic Muncitoresc, Gh. Țuțu apreciază că „In ansamblul ei, conferința generală a P.S.D. din decembrie 1945, a reliefat contradicțiile care-l măcinau, lipsa de disciplină. Tot acum, a ieșit în evidență existența în P.S.D. a unei veritabile aripi de dreapta, care și-a îndreptat atacul împotriva unității partidului și a frontului unic” p. 95).

Tot el constată că în conducerea P.S.D. „se afla un mare număr de elemente revoluționare, dornice și capabile să promoveze o politică principială, de clasă. Este drept că ele nu s-au manifestat (la conferința din decembrie — T.U.) îndeajuns de ofensiv și de organizat și din această cauză nu și-au putut impune pe deplin punctul de vedere” (p. 96).

Aceste constatări nu oferă însă și o explicație, fiind, de altfel, una din minusurile lucrării. Socotim că autorul ar fi trebuit să insiste mai mult și mai nuanțat asupra efectelor negative a celor peste două decenii de sciziune, care n-au putut fi șterse odată cu făurirea F.U.M. sau de cele 17 luni de colaborare F.U.M. Este de luat în seamă compoziția mic burgheză (fie că era vorba de aderența la P.S.D. a unui număr relativ mai mare de meseriași, mici comercianți, funcționari, intelectuali cu vederi democratice antifasciste dar cu stare de spirit mic burgheză etc.) compoziție care nu se va ameliora sensibil după 23 August 1944. În vara anului 1947, deci după ce fuseseră eliminate din sinul său elementele de dreapta, P.S.D. avea doar 27,65% muncitori, 45,18% agricultori (alci erau înglobați toți locuitorii satelor, mai puțin învățătorii și preoții, dar și elemente mai înstărite înscrise în P.S.D.), mici meseriași patroni și mici comercianți 6,97%; funcționari publici și particulari 11,08%, diverși, peste 9% („Libertatea”, 8 octombrie 1947).

Constatarea e consemnată și de autor (la p. 153) dar fără a face o legătură directă între această compoziție eterogenă și posibilitățile de recrudescentă și manevră ale dreptei social-democrate.

Un alt factor care a permis liderilor social-democrați de dreapta să aibă un rol și o influență asupra unui relativ important număr de membri P.S.D. trebuie căutat în tradiția social-democrată reformistă care dominase multe decenii înainte și după primul război mondial îndeosebi în cîteva centre miniere și metalurgice din Transilvania, Banat, Crișana, Bucovina.

Pe, de altă parte, însăși ritmul accelerat impus de necesitățile desfășurării revoluției

democrat-populare care cerea, uneori, soluții noi, neadecvate, puteau părea neobișnuite, greu de înșușit „din mers” chiar și de o parte a muncitorilor socialiști dornici și atașați ideii unei colaborări sincere cu P.C.R. Opoziția înverșunată a claselor și păturilor exploatare și a exponenților lor politici, care după 6 martie 1945 făceau eforturi disperate spre a provoca răsturnarea guvernului Groza și pentru ruperea P.S.D. de P.C.R., a determinat uneori din partea P.C.R. unele manifestări de nerăbdare față de socialiștii „șovăielnici” considerați a nu fi de „încredere”, ceea ce atragea netrecerea lor pe listele F.U.M. în alegerile sindicale etc.; se creau, astfel, focare de încordare, care puteau favoriza și ele, în anumite condiții (de pildă, sflșitul anului 1945) activitatea dreptei social-democrate, ce se putea prezenta drept apărătoarea libertății de acțiune a P.S.D. în fața „îngerintelor” P.C.R. Conferința din decembrie 1945 a reprezentat un punct culminant, o ultimă încercare a dreptei de a deturna P.S.D. de la colaborarea rodnică cu P.C.R. Majoritatea membrilor P.S.D. și în primul rând elementele muncitorești revoluționare din stul său au luat o atitudine netă și s-au mobilizat în favoarea apărării și consolidării Frontului Unic Muncitoresc, coloană vertebrală a guvernului de largă coaliție democratică Groza, conducătorul întregului proces al transformărilor revoluționar-democratice în curs de desfășurare. Forțele reacționare, ca și liderii social-democrați, care se arătau dispuși să nu mai colaboreze cu P.C.R. în speranța unor iluzorii succese electorale au primit o grea lovitură în urma conferinței tripartite de la Moscova. Prin hotărârile sale, această conferință a dus la recunoașterea guvernului Groza și la încetarea „grevelor” regale. În aceste împrejurări, unul din argumentele dreptei social-democrate privind rezervele pe care P.S.D. putea să le aibă față de un guvern nerecunoscut de puterile occidentale a cazut. Se deschidea calea revizuirii deciziei de participare a P.S.D. singur în alegeri.

Ședința plenară a C.C. al P.S.D. din 9-10 februarie 1946, luînd în discuție propunerea C.C. al P.C.R. din 6 februarie 1946 de participare a ambelor partide muncitorești pe liste comune cu ceilalți membri ai coaliției guvernamentale, a decis cu 19 voturi pentru, contra 10 că „este cazul a se reexamina hotărîrea principială adoptată de P.S.D. în decembrie 1945”, în care scop s-a hotărît convocarea unui congres extraordinar care să ia o hotărîre definitivă în această privință.

Pregătit cu mare atenție de secretariatul general al partidului (Șt. Voitec, Lothar Rădăceanu), care s-a îngrijit ca majoritatea celor peste 300 delegați să reprezinte în cit mai largă măsură masa membrilor P.S.D. adepți ai politicii de front unic, congresul din

10 martie 1946 a luat sfârșit cu victoria stîngii social-democrate și punerea într-o minoritate netă a liderilor de dreapta în cap cu președintele de pînă atunci al partidului C. Titel Petrescu (232 voturi pentru merger a în alegeri alături de P.C.R. și de celelalte partide și organizații guvernamentale, 29 contra deci în favoarea rezoluției lui C. Titel Petrescu și Șerban Voinea, iar 60 abțineri).

Pus în minoritate, C. Titel Petrescu și grupul său au părăsit rîndurile P.S.D. și s-au constituit în gruparea socialist-democrată independentă. În ciuda numărului relativ mare de social-democrați oscilanți sau care suportau mai greu rigorile activității în front unic muncitoresc revoluționar, Titel Petrescu a fost urmat de foarte puțini adepți, fapt ce a dus la situația că în alegerile din noiembrie 1946 nu a obținut decît 65 448 de voturi (nici un mandat în noul parlament).

Un merit al lucrării stă în aceea că autorul nu face greșala de a considera că începînd cu martie 1946 fusese lichidat complet spiritul oscilant, conciliant ce mai stăpînea unele cadre sau membri ai P.S.D. Participarea în cadrul F.U.M. la lupta pentru impunerea unor noi contracte de muncă colectivă, la campania electorală, la opera de guvernare, la întreg procesul tranșării formărilor revoluționar-democratice a dus la consolidarea continuă a spiritului revoluționar constructiv în sinul unor mase largi și în cele din urmă în rîndul majorității covârșitoare a membrilor P.S.D. Se creaseră treptat premisele apropiierii P.S.D. de exigențele și calitățile unui partid marxist revoluționar.

Încă de la Conferința sa națională din octombrie 1945, P.C.R. preconizase că lupta pentru unificarea organizatorică și ideologic-politică a mișcării muncitorești și socialiste, pentru un partid unic nu trebuia privită „ca o contopire mecanică între cele două partide existente, ci ca o unificare politică și organizatorică pe baze principiale, în urma unei acțiuni de lămurire ideologică și a înfăptuirii unei depline unități de acțiune”.

Găsindu-se în toate marile probleme de interes național și politic pe aceeași linie de gândire și acțiune (fapt evidențiat după victoria în alegeri din noiembrie 1946 de adoptarea unor poziții unitare fără fisuri de către reprezentanții celor două partide în probleme cheie ca remanarea guvernului și reorganizarea unor departamente, instituirea oficiilor industriale, adoptarea propunerilor P.C.R. din iunie 1947 de redresare economică, stabilizarea monetară și alte măsuri cu caracter anticapitalist), P.C.R. și P.S.D. și-au apropiat în a doua jumătate a anului 1947 pozițiile pînă la identificare. După înlăturarea tătărescienilor din guvern, în condițiile unui guvern în totalitate democrat-popular, pre-

misele trecerii la revoluția socialistă erau în mare măsură realizate (abolirea monarhiei și proclamarea republicii fiind doar o problemă de viitor apropiat ce urma a fi realizată fără dificultăți deosebite).

În aceste împrejurări, în perspectiva înfăptuirii obiectivelor revoluției și construcției socialiste unificarea organizatorică și ideologic-politică a celor două partide într-un partid unic muncitoresc, marxist-revoluționar a devenit o problemă la ordinea zilei.

În încheierea lucrării, autorul descrie măsurile politico-organizatorice care au permis și care au condus la făurirea partidului unic muncitoresc (Congresul al XVIII-lea al P.S.D. din 5—8 octombrie 1947, plenara C.C. al F.U.M. din 27 octombrie 1947, ședința comună a birourilor politice P.C.R. și P.S.D. din 11 noiembrie și ședința plenară a C.C. al P.S.D. și C.C. al P.C.R. din 12 noiembrie care au adoptat platforma P.U.M. etc.).

Făurirea partidului unic muncitoresc nu a însemnat o lichidare sau o înghițire a P.S.D. de către P.C.R., ci a fost rezultatul faptului că „în procesul colaborării principiale și practice cu P.C.R. în rîndurile Partidului Social-Democrat s-a dezvoltat și a triumfat conștiința necesității unificării ca o cerință a conducerii luptei poporului pentru victoria socialismului, țel fundamental al clasei muncitoare, al maselor largi populare” (p. 204).

Constituirea Partidului Muncitoresc Român a fost rodul aplicării createorie de către P.C.R. și P.S.D. a politicii de front unic muncitoresc în plin proces de transformări revoluționare, de cucuire treptată a puterii politice.

Reprezentînd rezultatul unei ample și îndelungate cercetări, lucrarea *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic* se înscrie ca o operă de maturitate științifică a lui Gheorghe Țuțu.

Lucrarea, firește, prin dificultățile și parțial prin noutatea temei conține încă unele părți mai puțin izbutite sau demonstrate, precum și cîteva neclarități (se dau, de pildă, mai multe cifre privind compoziția numerică a P.S.D. și organizațiilor sale de masă în ajunul unificării) sau scăpări regretabile (la p. 114, de exemplu, în locul lui Șerban Voinea, partizan al rezoluției propuse de C. Titel Petrescu la congresul din martie 1946, se dă greșit numele lui Tudor Ionescu).

Este de presupus că același autor sau alți specialiști vor relua, aprofunda și elucida pînă la capăt problematica complexă a drumului parcurs de social-democrația română de la F.U.M. pînă la partidul unic muncitoresc.

Drumul este deschis de acum prin, ne repetăm, valoroasa lucrare a lui Gheorghe Țuțu.

Traian Udrea

TEODOR PAVEL, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale (1878—1895)*, Edit. Facla, Timișoara, 1979, 342 p.

Prin apariția lucrării cu titlul de mai sus, istoriografia mișcării naționale românești din decursul ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea cînt și cea a politicii externe a României, din aceeași perioadă, precum și a diplomației puterilor centrale au făcut un mare pas înainte. Valoarea deosebită a volumului, ce face obiectul unei asemenea aprecieri din partea academicianului prof. Ștefan Pascu, în prefața plină de conținut a cărții se datorește, pe de o parte, publicării cu acribie de către istoricul Teodor Pavel a 125 documente diplomatice inedite de mare interes iar, pe de altă parte, calității studiului ce le precede. Acesta, deși acoperă mai puțin de o treime din întregul volum¹, depășește prin conținutul analizei, prin concluziile formulate pe o solidă bază documentară cadrul obișnuitului comentariu introductiv ce însoțește, mai întotdeauna, o editare de izvoare.

Dealtfel lucrarea este structurată în trei părți. Două, cu cite trei capitole fiecare, constituie respectivul studiu al autorului asupra implicațiilor mișcării naționale a românilor de pe ambele părți ale Carpaților în evoluția raporturilor diplomatice dintre România și puterile centrale, de-a lungul anilor 1878 — 1895, și doar a treia înmănunchiază documentele diplomatice, austro-ungare și germane, menționate în rândurile precedente.

Primele 40 pagini sînt consacrate avîntului luat după 1878 de mișcarea națională a românilor din cadrul monarhiei habsburgice și de pe teritoriul de atunci al statului român, în centrul analizei autorului stînd corespondența la obiect a diplomației austro-ungare. Accasta pune în lumină nu numai reacția diriguitorilor de la Ballplatz sau a guvernanților unguri față de unele stări de fapt și evenimente care ilustreau tendințele tot mai evidente ale românilor de realizare a idealului desăvîrșirii unității statale, ci conține totodată o seamă de noi informații asupra mișcării în această direcție, cit și cu privire la unele semnificative luări de atitudine din partea diverselor personalități ale vieții publice din România. De aceea, Teodor Pavel atribuie un întreg capitol punerii în discuție a activității societății „Carpați”, după ce într-unul precedent făcuse o prezentare analitică a diferitelor forme de manifestare entuziastă a năzuinței poporului român,

¹ Dacă este luat în considerație caracterul deosebit al literelor cu care a fost cercat corpul de documente.

de pe o parte și alta a Carpaților, de undre într-un singur stat.

Modul în care acest ideal fusese exprimat în România, în ziare de diferite coloraturi politice, prin publicarea unor manuale didactice și hărți, prin conferințe și discursuri ale unor personalități marcante ale vieții politice și culturale, constituie o problemă care a făcut în ultima vreme obiectul mai multor lucrări de sinteză vre studiul, ca de altfel și evoluția, după 1878, a mișcării naționale și în general, a stării de spirit a românilor din Transilvania, Banat și Bucovina². Ca atare, din acest punct de vedere, contribuția studiului și a documentelor publicate de Teodor Pavel este aceea de a fi pus în lumină reflectarea acestor stări de fapt în corespondența diplomatică austro-ungară, respectivele rapoarte demonstrînd o recunoaștere a realității de către guvernanții de la Viena și Budapesta, cu consecința unor acțiuni repressive din partea acestora pe teritoriul monarhiei austro-ungare și a unor continue proteste înaintate la București, ajungîndu-se pînă la cunoscutele conflicte diplomatice din decembrie 1881 și iunie 1883³.

În schimb capitolul intitulat „Societatea «Carpați» și preocupările diplomației austro-ungare” este de-a dreptul captivant, autorul înfățișîndu-ne, pe baza unui bogat material informativ inedit, întinsa și complexa activitate a acestora, de care nu erau străini, după cum documentele o atestă, nici unii membri ai guvernului de la București, inclusiv prim-ministrul I. C. Brătianu.

Datorită unor formulări exclusivist-naționaliste, ce sînt întîlnite în publicațiile „car-

² Cele mai reprezentative studii și lucrări, pe aceste teme, sînt cuprinse în solidul aparat critic al studiului. La acestea am mai adăuga recenta carte a lui V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*. Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1979, apărută însă în același an cu cea a lui Teodor Pavel, și articolul ceva mai vechi a lui Gh. N. Cazan, *Știri din arhivele Vieneze privind acțiunea națională a românilor în anii 1880—1883*, în „Analele Universității București”, Istorie, nr. 2, 1972.

³ Relațiile diplomatice româno-austro-ungare din această perioadă au fost recent reanalizate, pe baza documentelor cercetate în arhivele Vieneze, în lucrarea semnată de Gh. N. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 32—112.

patinilor" și pe care noi nu le putem accepta, dar care au fost specifice mișcărilor naționale din epocă, aflate sub o puternică influență a ideologiei burgheze, lucrările și studiile apărute în ultimele decenii, cu privire la lupta românilor pentru realizarea deplinei unități statale s-au limitat doar la scurte referiri asupra înființării și activității numitei societăți, insistându-se cu predilecție asupra inițiativelor studenților transilvăneni Gh. Secășanu și Gh. Ocășanu.

E drept că în 1972, istoricul Gh. N. Cazan a semnalat, într-un scurt articol apărut în „Analele Universității București”⁴ existența, în rapoartele diplomaților austro-ungari și ale informatorului Feodor Lachmann, a unor liste ale membrilor sau sprijinitorilor societății „Carpați”. În acest sens sînt menționate, mai mult cu titlu de exemplificare, numele citorva fruntași ai mișcării naționale din Transilvania și Banat (Vincențiu Babeș, George Barițiu, Aurel Mureșanu, Manole Diamandî) precum și ale unor personalități ale vieții publice din România de atunci (Mihail Eminescu, B. P. Iasdeu, Gr. Tocilescu, Ion Slavici, N. Densu Ianu). Este semnalată de asemenea propunerea lui Mihail Eminescu, din cadrul uneia dintre ședințele secrete ale societății „Carpați”, de a fi folosiți studenții ardeleni ce frecventau instituțiile de învățămînt superior din România pentru a propaga peste munți, în timpul vacanței, ideea „Daciei mari”. În sfîrșit sînt punctate legături confidentiale ale primului ministru I. C. Brătianu și ale lui C. A. Rosetti, cu unii reprezentanți ai mișcării naționale a românilor din Transilvania.

Presupunem că acest articol din „Analele Universității București” a trecut neobservat atît lui Teodor Pavel, care în ciuda meticulozității metodei sale de lucru nu l-a menționat, și nici lui Vasile Netea, dat fiind că în recenta sa lucrare *Spre unitatea statală a poporului român* nu se referă la presupusele raporturi ale lui I. C. Brătianu⁵ sau ale lui George Barițiu cu unii reprezentanți ai societății „Carpați”.

Prin publicarea integrală a documentelor, semnalate inițial de Gh. N. Cazan, cit și prin comentariile și concluziile din amplul studiu ce le precede, Teodor Pavel face un mare pas înainte în relevarea activității secrete a numitei societăți. Sînt ca atare dezvăluite legăturile acestora cu Gh. Barițiu, Aurel Mureșanu, Diamandî Manole, Rubin Pațiu și Vincențiu Babeș, care ar fi aprobat sau susținut planu-

rile insurecționale ale „carpatinilor” în vederea eliberării Transilvaniei (p. 42 și 45). În rapoartele diplomaților austro-ungari din București cit și ale unor informatori speciali, care primiseră instrucțiuni din partea diriguitorilor de la Ballplatz și ale Informationsbüro-ului din Viena, de a urmări în de-aproape activitatea „carpatinilor”, sus-numiții fruntași ai mișcării naționale românești din Transilvania și Banat erau considerați chiar membri ai societății „Carpați”, teză pe care Teodor Pavel, în mod îndreptățit o nuanțează, considerîndu-i pe aceștia doar inițiați asupra proiectatei insurecții, după cum fusese înștiințat și Titu Maiorescu de către Vincențiu Babeș⁶.

Cercetînd cu acribie corespondența diplomatică austro-ungară pe această temă, Teodor Pavel ne prezintă în detalii, de-a dreptul captivante, filiera secretă a societății „Carpați”, de pe teritoriul statului român de atunci și din Transilvania, precum și planul de declanșare a unei răscoale a românilor ardeleni în cursul anului 1882 (p. 43–52), proiect care, după cum se știe, n-a mai fost pînă la urmă pus în aplicare. Pe baza materialului arhivistic menționat, autorul lucrării ce face obiectul prezentului comentariu ajunge la concluzia că Axente Sever ar fi pus la punct încă în 1882 cunoscutul său „plan strategic” în vederea eliberării Transilvaniei, document care nefiind datat a fost asociat, pînă nu de mult, fie cu răspîndirea cunoscutei proclamații revoluționare a „carpatinilor” din august 1885, fie cu preconizata răscoală cu doi ani mai tîrziu (1887) a românilor ardeleni de către o organizație secretă constituită în acest scop în munții Argeșului⁷. Argumentele lui Teodor Pavel în fundamentarea tezei sale sînt convingătoare, cu atît mai mult cu cît, după cum reiese dintr-o scrisoare adresată lui Ion Mîcu Moldovan de către Axente Sever,

⁶ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. 2, București, 1939, p. 52. În raportul din 13 mai 1883, baronul Mayr număra printre „carpatini” chiar și pe Titu Maiorescu (cf. T. Pavel, *op. cit.*, p. 194, doc. nr. LXIV), ceea ce este întru totul neverosimil. Pe lista membrilor societății „Carpați”, transmisă la Viena de numitul diplomat austro-ungar, figurau de asemenea Veronica Micle și Ion Creangă, o informație cu mult mai credibilă mai ales că asupra participării lui Mihail Eminescu la ședințele „carpatinilor” nu există nici un dubiu (vezi Augustin Z. M. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui M. Eminescu*, București, 1962, p. 432).

⁷ Vezi V. Curticăpeanu, *Planul strategic de eliberare a Transilvaniei întocmit de Axente Sever*, în „Apulum”, VII (1969), partea a II-a, p. 153–154.

⁴ Gh. N. Cazan, *Știri din arhivele vechi...*, în *op. cit.*, p. 79–88.

⁵ Dintre membrii guvernului V. Netea citează doar pe D.A. Sturdza, și P. S. Aurelian, vezi *op. cit.*, p. 188 și 191.

acesta din urmă ar fi întocmit o primă formă a planului său încă în primăvara anului 1874⁸.

În sfârșit, informațiile furnizate de documentele diplomatice inedite, publicate și comentate în lucrarea *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația puterilor centrale*, pun în lumină sprijinul discret acordat societății „Carpați” și mișcării naționale în general de însuși șeful guvernului de la București, I.C. Brătianu, unul din inițiatorii aderării ulterioare a României la Tripla Alianță. Aceste informații foarte semnificative întăresc teza susținută în unele recente studii și lucrări, cu privire la relațiile internaționale ale României după 1878, asupra lipsei unor marcate deosebiri de vederi între factorii de răspundere din acea vreme de la București în privința „problemei naționale” cit și asupra caracterului de oportunitate a orientării politicii externe a statului român spre puterile centrale⁹.

Toate acestea fac obiectul capitolului „Mișcarea națională română după 1877 și raporturile politice ale României cu puterile centrale până în 1883”, capitol cu care se încheie prima parte a lucrării lui Teodor Pavel.

După o scurtă analiză, plină de conținut, a poziției României în contextul politicilor sud-est europene a marilor puteri (p. 55–58), a situației dificile în care se găsea diplomația românească, pusă „între necesitățile de politică externă și cerințele mișcării naționale” (p. 58–63) și a confruntărilor dintre Viena și București „pe tema mișcării naționale” a românilor, de-a lungul anilor premergători aderării statului român la sistemul Triplicei (p. 63–72), autorul ajunge la concluzia că decizia alianței cu puterile centrale din 1883, „dincolo de opțiunile personale ale regelui și ale citorva politicieni filocentriști”,

⁸ „Am primit scrisoarea cea prea interesată a Dstrei și mi-am format un plan de acțiune ce ți-l voi comunica la prima ocaziune”, A. Sever către I. Micu Moldovan, 4 iul. 1874, cf. V. Curticăpeanu, *op. cit.* p. 155.

⁹ La 5 martie 1884, baronul Mayr atrăsese atenția, de la București, contelui Kálnoky că decizia factorilor de răspundere din capitala României, din octombrie 1883, are un caracter de pură oportunitate, înclt tratatul de alianță semnat de Austro-Ungaria își va menține valabilitatea doar până când o conjunctură favorabilă va permite guvernanților români să ducă o politică externă împotriva monarhiei habsburgice, vezi Viorica Moisuc și Șerban Rădulescu-Zoner, *Afirmarea României independente în viața internațională (1878–1914)*, în *Independența României*, red. resp. acad. Ștefan Pascu, București, Edit. Academiei, 1977, p. 357; vezi și aprecierile lui Gh. N. Cazan, în *România și Tripla Alianță* p. 129.

„fusesse impusă de necesitatea de a preveni o înțelegere cu caracter imperialist”, pe seama țării noastre, a marilor Imperii „ce-și disputau influența în zonă” (p. 72). Subscriem la această teză, opiniile noastre pe tema respectivă fiind dealtfel expuse într-un recent articol publicat în „Studii și materiale de istorie modernă”¹⁰. Teodor Pavel are de asemenea perfectă dreptate atunci când susține că soluționarea chestiunii Dunării¹¹, deși o problemă deosebit de însemnată, a constituit totuși un factor secundar în orientarea politicii externe a guvernului de la București, aceasta fiind determinată de „imperativele majore ale garantării independenței, consolidării economice și politice a statului român” (p. 72).

În definierea atitudinii unor bărbați de stat români sau a unor grupări politice, autorul, după părerea noastră, este în câteva cazuri prea tranșant iar într-unul poate insuficient de clar, toate acestea fiind însă chestiuni de amănunt, ce nu umbresc valoarea categorică a lucrării. Între altele, Teodor Pavel scrie la pagina 35 următoarele: „Formula de largă circulație în deceniile următoare — «Prin noi înșine» care figurează în programul partidului liberal își are de fapt sorgința în atmosfera de viguros optimism patriotic de după 1877 pe care, pentru prima oară, Societatea «Carpați» îl va converti programatic în deviza «Noi prin Noi», cu care pornea, încă în 1882, la luptă pentru înfăptuirea României întregite”. Credem exagerată o asemenea apreciere, dat fiind că prin formula «Prin noi înșine» liberalii rezumau la un moment dat atitudinea lor mai puțin deschisă decât a conservatorilor în privința concesiilor pe plan economic în fața străinătății, deși politica lor a dus în final, ca și cea a adversarilor lor politici, la o dependență crescândă a României de capitalul străin, mai ales german. În domeniul opțiunilor dc politică externă, liderii liberali, luând în considerație raportul de forțe, n-au fost adepții principiului „Prin noi înșine” nici în 1916, cu prilejul intrării în război a României pentru eliberarea provinciilor românești de sub stăpânirea monarhiei austro-ungare,

¹⁰ *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. 6, Edit. Academiei, București, 1979, p. 39–66.

¹¹ La aceasta T. Pavel, adaugă și soluționarea „diferendului privind exportul de vite în Austro-Ungaria” (p. 72), teză cu care nu putem fi de acord, dat fiind că această problemă n-a fost pusă în discuție în 1883 și a continuat să rămână deschisă, nefiind soluționată nici în 1886 cu ocazia încetării războiului venal dintre București și Viena.

și nici în trecut cu ocazia deciziei din 1883 „determinată — conform aprecierii lui Teodor Pavel — de necesitatea consolidării pozițiilor externe ale țării, într-o situație europeană complexă”.

Legată de problema aderării României la Tripla Alianță, conturarea de către sus-numitul autor al poziției primului ministru, I. C. Brătianu, față de chestiunea națională ni se pare insuficient de explicită, în sensul desprinderii unor aparente contradicții care ar fi trebuit lămurite. Astfel, în timp ce la pagina 48 a studiului se menționează că, în vara anului 1882, șeful guvernului român ar fi susținut chiar unele acțiuni ale „carpaților”, la pagina 68 se apreciază că în aceeași perioadă tot I. C. Brătianu ar fi început să se detașeze de „mișcarea națională”, „semnele noului opțiunii în politica externă a statului român” apărând mai ales prin înlocuirea, la 1/12 august 1882, din fruntea Ministerului Afacerilor Străine a lui E. Stătescu cu D. A. Sturdza. După părerea noastră, atitudinea lui I. C. Brătianu a fost tot timpul consecventă: o orientare a politicii externe a României spre puterile centrale (mai ales spre Germania)¹³, din motivele amintite mai sus, iar, pe plan intern, nestingherirea mișcării naționale dar pînă la limita în care aceasta din urmă nu ar fi dus la o deteriorare gravă a raporturilor cu monarhia habsburgică, șeful guvernului român considerînd de prim ordin încheierea și ulterior menținerea alianței cu Austro-Ungaria și Germania. Astfel se explică, după părerea noastră, pe de o parte atitudinea, uneori sever criticată în rapoartele diplomatice austro-ungare, a lui I. C. Brătianu față de mișcarea națională¹³, iar pe de altă parte dezaprobarea „oficială”, sub presiunile Vienei, de către guvernul român a cunoscutului discurs „iredentist” a lui P. Grădișteanu din 1883, într-un moment cînd aderarea României la Tripla Alianță era la ordinea zilei, sau măsurile represive din 1885 luate împotriva unora dintre „carpații” și mai ales anihilarea amintitei încercări de răscoală „iredentistă”, pe cînd redeschiderea „problemei

orientale” devenise iminentă, considerîndu-se ca atare la București menținerea alianței cu puterile centrale mai mult decît necesară. Acestea sînt nuanțat și opiniile lui Teodor Pavel (p.71 și 97), deși în text apar pe respectiva temă anumite oscilații ale autorului ce pot provoca, la prima vedere, confuzii.

În sfîrșit, credem că apropierea pe care autorul lucrării încearcă să o facă între modul de abordare a rezolvării problemei naționale de către „carpații” și socialiști, în penultimul deceniu al veacului trecut (p. 94 — 95), ni se pare forțată, dat fiind că promotorii societății „Carpați” se plasaseră pe poziția unui naționalism exclusivist ce nu a caracterizat niciodată mișcarea socialistă din România. Dealtfel chiar și numitul autor al studiului la care ne referim susține, în mod îndreptățit, la pagina 95, că „radicalismul soluției preconizate” de autorii cunoscutului manifest „carpații” din 1885 „era diminuat de limbajul violent” al acestuia „care confunda clasele dominante cu întregul popor maghiar”, limită la care se adaugă „nesocotirea contextului politic european” din acea perioadă, impropriu „declanșării imediate a luptei generale a popoarelor oprimate din monarhia austro-ungară”.

„Mișcarea națională română și diplomația puterilor centrale după aderarea României la Tripla Alianță (1884—1895)” este titlul celei de a doua părți a studiului lui Teodor Pavel, împărțită la rîndul ei în trei capitole.

Mutațiile intervenite în raportul de forțe pe plan european și orientarea politicii externe a României spre puterile centrale, toate acestea au produs inițial o anumită îngrijorare și derută în rîndul conducătorilor românilor din Austro-Ungaria. Acordînd însă, în acest context, ponderea cuvenită impactului evoluției factorului extern asupra soartei populației românești asupra, „ajunși astfel la o perspectivă europeană în înțelegerea luptei politice proprii, românii din monarhie s-au decis — după cum subliniază Teodor Pavel — să sporească șansele continuării rezistenței lor în interior prin contracararea factorilor ostili din afară și prin apelul mai insistent la sprijinul opiniei progresiste a Europei”. Aceasta a fost dealtfel linia politică a Partidului Național Român, stabilită la Conferința de la Sibiu, din iunie 1884, în urma amplei analize a situației interne și internaționale, conținută în *Raportul Comitetului de 30* ce fusese expus în fața delegațiilor de către Vincentiu Babeș¹⁴, și într-o asemenea lumină

¹³ Credem că șeful guvernului român înclină spre puterile centrale încă din 1880.

¹³ La 2 iulie 1883, în timpul conflictului diplomatic determinat de discursul lui P. Grădișteanu la Iași, contele Kálnoky a susținut, în telegrama transmisă la București baronului Mayr, că „vorbele domnului Brătianu sună ca o batjocură cînd spune că el n-ar ști nimic despre activitatea Societății „Carpați”, apud T. Pavel, *op. cit.*, p. 71. Conform raportului lui F. Lachmann din 11 iulie 1882, I. C. Brătianu ar fi sprijinit cu bani pe „carpații” Dunca în îndeplinirea misiunii sale, apud T. Pavel, *op. cit.*, p. 48, documentul integral la p. 174—175.

¹⁴ Această expunere, de mult publicată de T. V. Păcățian (*Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. 7, Sibiu, 1913, p. 161—193), coroborată cu documentele austro-ungare la care ne-am referit în paginile precedente,

analizează autorul lucrării pusă de noi în discuție, evoluția mersului mișcării naționale românești din ultimul deceniu și jumătate al veacului trecut, cu implicațiile ei inerente în raporturile dintre România și puterile centrale.

De aceea, pe bună dreptate, este relictată în lucrare, cu detalii interesante, contribuția avută de „Rumänische Revue” în cunoașterea de către opinia publică europeană, în special de cea germană și austriacă, a realității asupra oprămirii naționale a românilor din cadrul monarhiei habsburgice și a luptei de emancipare a acestora. Articolele și informațiile din „Rumänische Revue” au constituit — conform opiniei lui Ion Slavici, surliniată de istoricul Teodor Pavel — o încercare de a determina mai ales cercurile politice din Germania, care era pivotul Triplei Alianțe, să contracareze politica guvernărilor de la Budapesta față de naționalități (p. 83). Faptul că numita revistă a primit sprijin material din partea guvernului de la București (p. 85) și că printre colaboratorii ei a figurat și Titu Maiorescu (p. 83) nu trebuie cituși de puțin trecut cu vederea.

În cei zece ani de apariție, „Rumänische Revue” a avut un incontestabil aport la formarea în Germania a unui curent de opinie favorabil mișcării naționale românești, exprimat în coloanele unor ziare din Berlin, München, Leipzig, Frankfurt și Köln, pasaje semnificative în acest sens fiind redade de Teodor Pavel la paginile 85 — 90.

Dar diplomația de la Wilhelmstrasse, preocupată doar de efectul pe care l-ar fi putut avea evenimentele din Transilvania asupra unei nedorite îndepărtări a României de puterile centrale, a reacționat, în sensul unor intervenții la Viena în vederea atenuării politicii guvernărilor unguri de oprămiră a românilor, doar pînă în momentul reușitei reinnoirii, la 13/25 iulie 1892, a tratatului de alianță dintre statul român și monarhia habsburgică.

Acțiunea diferită a diplomației de la Wilhelmstrasse și Ballplatz pentru a determina factorii de răspundere de la București de a reinnoi numitul tratat, pe cind guvernărilor unguri accentuau măsurile represive contra mișcării naționale a românilor din Transilvania și Banat, care la rîndul ei se îndrepta, ca o reacțiune firească, spre o acțiune de mare amploare în sensul pregătirii și apoi a înaintării celebrului Memorand la Viena, poate fi în momentul de față cunoscută mai în detaliu grație lucrării lui Teodor Pavel. Rezultate ale cercetărilor autorului efectuate în arhi-

vele din Bonn, studul și publicarea integrată în același volum a unora dintre documentele depistate relevă marea pondere a problemicii naționale în convorbirile și tratativele purtate dintre București, Viena și Berlin, în vederea menținerii adevzunii României la Tripla Alianță. Dacă în publicațiile pe această temă ale istoricilor români citați de autor la pagina 109, respectivele negocieri au fost cercetate numai în lumina documentelor germane editate din colecția *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette*, în cartea *România și Tripla Alianță*, apărută aproape concomitent cu lucrarea lui Teodor Pavel, Gh. N. Cazan și-a întemeiat analiza folosind în plus unele materiale inedite depistate de dînsul în arhivele vieneze și în cea a Ministerului Afacerilor Externe de la București¹⁶.

Documentele diplomatice germane, publicate și interpretate de Teodor Pavel, în afara faptului că dau un contur mult mai larg și mai precis decît cel cunoscut pînă acum, intervențiilor diplomatice berlineze la Viena, efectuate cu scopul creării în România a unui climat mai favorabil reinnoirii tratatului de alianță pus în discuție, ele relevă concomitent unele acțiuni în același sens ale factorilor de răspundere de la București. Printre acestea ne rezumăm a menționa conținutul convorbirilor purtate la Budapesta, în ianuarie 1892, de către regele Carol I cu ministrul-presedinte maghiar Szapáry Gyula. În cadrul acestora, conform unui raport diplomatic german¹⁶, monarhul ar fi abordat trei aspecte ale politicii guvernului maghiar, a căror reconsiderare „ar ușura aderarea strînsă a României de Tripla Alianță”: 1) „nedreapta lege electorală pentru Transilvania”; 2) „încercarea provocatoare de agitații — deci păgubitoare — de a împune cu forța românilor ce trăiesc în coroana Sf. Ștefan limba maghiară”; 3) „șicanele la care sînt supuși clerul și corpul didactic din partea administrației maghiare”. Această intervenție a monarhului, ce nu a avut însă rezultatul sperat¹⁷, alături de alte luări de atitudine pe aceeași linie din partea guvernărilor români,

¹⁶ Vezi Gh. N. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.* p. 188 — 206.

¹⁶ Bülow către Caprivi, 3 febr. 1892, apud T. Pavel, *op. cit.*, p. 112, documentul integral p. 259 261.

¹⁷ Carol I dăduse în prealabil asigurări la Berlin (28—29 oct. 1891) că va menține vechea linie a politicii externe a României, cerind însă cancelarului Caprivi de a nu informa Viena în acest sens. Diplomația germană a comunicat totuși lui Kálnoky acordul de principiu al regelui Carol de a prelungi tratatul de alianță, înainte ca acesta din urmă să fi purtat sus-menționatele convorbiri de la Budapesta. Cf. T. Pavel, *op. cit.* p. 112.

editate și comentate de T. Pavel, ne îndeamnă de a considera că istoricii nu și-au spus încă ultimul cuvînt în aprecierea activității politice a lui Vinzențiu Babeș.

în cursul diferitelor convorbiri purtate cu reprezentanții diplomației Vienei și ai Berlinului, și cu totul deosebite de declarațiile lor oficiale din presă sau din cadrul dezbaterilor parlamentare, constituie o dovadă că orientarea în continuare a politicii externe românești spre puterile centrale, din motive asemănătoare cu cele ale deciziei inițiale din 1883 „nu poate fi echivalată — după cum susține istoricul Teodor Pavel — cu o politică de trădare a intereselor fundamentale ale poporului român și nici cu o sacrificarea idealurilor mișcării naționale” (p. 10).

Aceeași concluzie se desprinde și din paginile consacrate de autor analizei controverselor politico-diplomatice dintre București, Viena și Berlin” sub semnul acțiunii memorandiste”, concluzie la care subscriem fără rezerve, cu atât mai mult cu cât, folosind o altă bază documentară, am ajuns la una asemănătoare într-un articol publicat relativ recent în „Revista de istorie”¹⁸.

Conform tezelor expuse de Teodor Pavel în lucrarea sa și rezumate în rîndurile de mai sus, factorii de decizie de la București, care încercaseră inițial, în cursul negocierilor din 1891—1892, să lege prelungirea alianței cu puterile centrale de încetarea ofensivei guvernărilor maghiari de deznaționalizarea românilor din Transilvania și Banat, n-au încetat de a interveni pe cale diplomatică în favoarea acestora și de a sprijini cu discreție mișcarea națională chiar și după ce încheiaseră noul tratat, din 13/25 iulie 1892, cu monarhia habsburgică, fără să fi obținut în schimb vre-o concesie din partea guvernului de la Budapesta. Dar ideea „alianței condiționate” fusese în acea vreme susținută la București — după cum menționează Teodor Pavel la pagina 115 — de către cei mai mulți parlamentari, în frunte cu Take Ionescu, reprezentînd astfel „o cale mediană izvorâtă din realismul politic și din sentimentul de solidaritate cu ramura asuprită a națiunii române”. În rîndul opozanților fără rezerve a orientării politicii externe românești spre puterile centrale, autorul plasează însă, alături de unele fracțiuni ale conservatorilor cit și ale liberalilor, și pe socialiști, fără a face nici un fel de precizare în privința acestora din urmă. După părerea noastră, această teză ar trebui nuanțată, știut fiind că atât C. Dobro-

geanu-Gherea¹⁹ cît și I. Nădejde²⁰ s-au pronunțat în presa socialistă a vremii în favoarea aderării României la Tripla Alianță, considerînd această opțiune drept singura, în acel moment, viabilă pentru a se putea face față politicii active a imperiului autocratic țarist.

Studiul lui Teodor Pavel se încheie cu o interesantă analiză a evoluției atitudinii diplomației germane față de cursul evenimentelor din Austro-Ungaria din aceeași perioadă. Dacă anterior anilor 1894—1895 Berlinul încercase, între altele și cu scopul menținerii României în orbita Triplei Alianțe, să aplice contradicțiile interne din cadrul monarhiei austro-ungare, intervenind ca atare în favoarea naționalităților oprite, conducătorii diplomației de la Wilhelmstrasse — conform demonstrației numelui istoric sîbian și-au schimbat ulterior atitudinea. În momentul conflictului deschis dintre contele Kálnoky și guvernății din Budapesta, aceștia din urmă acuzîndu-l de „slăbiciune” față de agitația națională a românilor, Berlinul ar fi stat în satele cabinetului Bánffy, care a reușit să obțină demisia șefului diplomației de la Ballplatz. Această schimbare de atitudine intervenită la Wilhelmstrasse s-ar fi datorat nemulțumirii guvernului german față de încercarea lui Kálnoky de a se apropia de Rusia și de a realiza un acord cu Petersburgul în privința menținerii statu quo-ului în Balcani. După cum subliniază Teodor Pavel, citînd și opinia istoricului Berthold Sutter²¹, în noua strategie a Berlinului, regatul Ungariei „cu vădite accente antirussești” trebuia să devină, cu prețul sacrificării naționalităților din Transilvania, „un pilon principal” al politicii expansioniste germane din sud-estul Europei. În acest nou context — conchide Teodor Pavel Bülow (ministru plenipotențiar la București) și Monts (consul general la Budapesta), principalii inițiatori ai vechilor presiuni germane asupra Vienei în privința mișcării naționale, au fost transferați din posturile pe care le dețineau. Concluziile autorului asupra modificărilor apărute în linia politicii externe germane sînt pertinente, dar — după părerea noastră — transferarea lui Bülow de la București la Roma, care a avut loc în 1893, nu poate fi

¹⁸ Vezi Ș. Rădulescu-Zoner, *Problema națională în contextul raporturilor româno-austro-ungare în ultimele decenții ale secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, 31 (1978) nr. 10, p. 1723—1740. Cu privire la contactele permanente dintre fruntașii P.N.R. și factorii de decizie din România, vezi N. Cordaș și S. Polverejan, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973; de asemenea V. Netea, *op. cit.* p. 262—281.

¹⁹ Vezi studiul *Politica externă*, semnat cu pseudonimul I. Vasiliu și publicat în „Critica socială”, I, nr. 1, dec. 1891, p. 26—40. Unele extrase au fost republicate în „Anale de istorie”, XXII (1976) nr. 1, p. 121—125.

²⁰ Vezi articolul acestuia din „Lumea nouă”, I, nr. 254, 1 august 1895.

²¹ B. Sutter, *Die innere Lage Ungarns vor dem Ersten Weltkrieg in der Beurteilung deutscher Diplomaten*, în „Südostdeutsches Archiv”, vol. 13, München, 1970, p. 124.

totuși legată de schimbarea atitudinii Berlinului față de mișcarea națională a românilor. Nimitul diplomat german a prinit conducerea ambasadei de la Roma tocmai ca o răsplată a succesului obținut de el la București, prin semnarea menționatului tratat din 13/25 iulie 1892. Dealtfel, conform opiniei noastre, tocmai Bernhard von Bülow, devenit în 1897 ministru de externe iar în 1900 cancelar al Reich-ului, a fost cel care a inaugurat cu adevărat, în aceste înalte funcții ale sale, cunoscuta *Weltpolitik* a Germaniei²³, ale cărei semne apăruseră însă, după cum sesizează cu finețe istoricul Teodor Pavel, încă în anii 1894—1895.

Partea a treia a lucrării, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale*, cuprinde, după cum am menționat, textul integral în limba originară a celor 128 documente, din care 125 inedite, ce au permis autorului elaborarea studiului său. Cele din decursul anilor 1877—1886 sînt exclusiv austro-ungare, aflate sub formă de microfilme la Arhivele Statului din București, iar documentele din perioada 1887—1895 sînt rapoarte diplomatice și consulare germane,

²³ Vezi *Bernhard von Bülow*, în *Diplomații ilustrii*, vol. 3, Edit. politică, București, 1973, p. 289—350.

* * * *Aperçu sur l'histoire de Corée (Jusqu'en août 1945)*, Editions en langues étrangères, Pyongyang, 1977, 162 p.

Raritatea lucrărilor consacrate istoriei popoarelor și civilizațiilor din Orientul Îndepărtat este una din principalele lipsuri manifestate de știința istorică contemporană. Cu atât mai binevenit ne apare acest compendiu de istorie al Coreei publicat sub auspiciile Institutului de istorie al Academiei de Științe Sociale a Republicii Populare Democrată Coreene. Lucrarea face o prezentare de ansamblu a istoriei oamcnilor din „Țara dimineților liniștite”, din cele mai vechi timpuri pînă la înfringerea și alungarea colonialismului japonez.

Istoria străveche a peninsulei Corcea este plină de mărturii materiale ale locuirii neîntrerupte a acestui teritoriu în paleolitic, neolitic, sau în epoca bronzului. Importante descoperiri arheologice, cum sînt cele dela Kulpo, în nord-estul peninsulei, de pe muntele Seungri, sau din bazinul riului Leao constituie dovezi ale faptului că „încă de la începutul neoliticului locuitorii duceau o viață sedentară, ocupîndu-se în principal cu agricultura, cu creșterea vitelor și cu pescuitul” (p. 6). Locuințele timpului erau rotunde, rectangulare sau pătrate, cu acoperșuri

cercelate de autor în Arhiva Ministerului de Externe al Republicii Federale Germania. Textul fiecăruia din ele, rodul transcrierii dificile de către istoricul Teodor Pavel a unor manuscrise de grafie gotică, este precedat de un detaliat regest în limba română²⁴.

Documentele editate cu o meticulozitate exemplară, dovedită între altele și de nota explicativă ce le precede, alături de studiul interpretativ al istoricului Teodor Pavel, remarcabil atît prin conținutul său, cît și prin forma de expunere a analizei, toate acestea conferă întregii lucrări o valoare de necontestat, după cum am căutat să demonstrăm în prezentul comentariu, încît atît specialiștii cît și iubitorii de istorie mai puțin avizați nu pot decît să aștepte cu deosebit interes apariția celui de al doilea volum, promis cititorilor de către autor.

Șerban-Rădulescu-Zoner

²⁴ În privința regestelor, care denotă o remarcabilă capacitate de sinteză a autorului, sintem nevoiți a face observația de amănunt că, pînă după primul război mondial, șefii misiunilor diplomatice din România aveau cel mult rangul de ministru plenipotențiar și nu cel de ambasador.

conice sau înclinatc. Forma de organizare socială o constituia matriarhatul (p. 5).

Următorul stadiu de dezvoltare al societății umane pe pămînturile coreene îl constituie epoca bronzului, cuprinsă între prima jumătate a mileniului II î.e.n. și primul mileniu î.e.n. Bogatul inventar al săpăturilor arheologice de la Keumtan, Sinam, Seuktan etc.: virfuri de lance și săgeți, unelte și semințe agricole, „atestă că la sfîrșitul epocii bronzului producția crește mai mult decît nevoile imediate” (p. 7). „Crearea unui surplus de produse și însușirea acestuia de către șeful clanului” — ne aflăm în plin patriarhat — „determină diferențierea dintre bogați și săraci în interiorul comunității (...) Mormintele de la sfîrșitul epocii bronzului dovedesc existența decalajului între bogați și săraci” (p. 7—8). În încheierea acestui capitol se subliniază că „pe măsura acestei dezvoltări a societății primitive, strămoșii națiunii coreene cunosc progresiv societatea bazată pe clase” (p. 8).

În timpul primului mileniu î.e.n., străn oșii națiunii coreene au înființat trei state la

vașiste: Kodjosun (Coreea antică), Buyeu și Djinkuk.

(conform legendei, Kodjosun (Choson — după alte transcrieri), a fost întemeiat în urmă cu mai bine de 4 300 ani de Hwanung, „fiul regelui cerului”. Aceeași legendă spune că fiul său, Dankun, „după o domnie de 1 500 de ani” a devenit „zeul muntelui”. În lucrare se subliniază faptul că „această legendă dovedește că un trib indigen (...) împreună cu triburi vecine au edificat Kodjosun într-o epocă foarte îndepărtată” (p. 10). Acest stat, întins în nord-vestul peninsulei coreene, dispunea de un „sistem birocratic alcatuit din rege șeful statului — principii, miniștri, generali, medici și alți demnitari, dispunând de o puternică armată permanentă” (p. 11). Rezultatele săpăturilor arheologice au precizat că regatul Kodjosun era un stat sclavagist, dezvoltat înaintea secolelor VIII — VII î.e.n. Clasei dominante îi aparțineau nobilii stăpînii de sclavi denumiți *hominos*; clasei exploatate: țărăni care-și cultivau propriul pământ, oamenii liberi fără pământ, numiți *hahos* și sclavii. Mărturie a gradului înalt de organizare atins de regatul Kodjosun stă codul penal intitulat „Lege în opt puncte asupra prevenirii crimelor”. Iată un extras din clauzele acestui cod: a) asasinul este pedepsit cu moartea; b) cel care a provocat rănierea altuia trebuie să-l despăgubească cu cereale; c) hoțul devine sclavul celui păgubit sau este obligat la plata unei mari despăgubiri (p. 11).

Creșterea masivă a producției agricole și a celei meșteșugărești-artizanale au determinat activizarea schimburilor comerciale, atât în interior cât și cu vecinii. Bogatele tezaure monetare (formate din monete metalice de proveniență chineză), descoperite pe teritoriul regatului dovedesc din plin acest lucru. Impresionanta dezvoltare economico-culturală a statului Kodjosun s-a prăbușit brusc către sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. (128 — 108 î.e.n.) sub loviturile imperiului chinez Han (p. 13).

Înființate mult mai târziu (secolul al V-lea î.e.n.) regatele Buyeu (în bazinul fluviului Sungari) și Djinkuk (în sudul peninsulei) au avut în general o evoluție asemănătoare (vezi p. 15 — 17). În concluzia acestui capitol, în lucrare, se subliniază: „triburile antice din Coreea au întemeiat trei state deosebite; dar ele aveau limba și obiceiurile identice; comunitatea lor de limbă și cultură adâncindu-se pe parcursul timpului grație unei active circulații a mărfurilor și persoanelor” (p. 17).

Epoca „celor trei regate” (secolul I î.e.n. — mijlocul secolului al VII e.n.), corespunde în general cu prima perioadă a feudalismului. Aceste trei regate au fost, nu în ordinea importanței, Kokuryo, Baikdje și Silla. Format la

sfârșitul secolului I î.e.n. în nordul peninsulei, regatul Kokuryo a reușit după lupte grele să cucerească în secolele I — III e.n. posesiunile chineze din Coreea, extinzându-și treptat dominația asupra Coreei centrale. În regatul Kokuryo relațiile feudale au apărut mai timpuriu decât în celelalte două state. Lucrarea pe care o analizăm, subliniază cu justețe că „întemeierea (regatului) Kokuryo, primul stat feudal, a deschis o fază importantă în lupta pentru respingerea agresiunii Han și accelerarea destrămării societății sclavagiste” (p. 22). Privitor la organizarea puterii de stat se arată: „democrația aristocratică domnea în regatul Kokuryo. Puterea regelui nu era autocratică, problemele de importanță națională și chestiunile de jurisdicție erau hotărâte de consiliul nobililor. Acest sistem de conducere a fost ameliorat și îmbunătățit pe măsura expansiunii teritoriale și a creșterii puterii statului” (*ibidem*).

În regatul Kokuryo, asupra căruia ne-am concentrat atenția în mod special, pământul adică principală bogăție, aparținea statului, care acorda țărănilor loturi în perpetuitate în schimbul impozitelor în produse și al obligației de a munci la întreținerea unor obiective de stat sau a sistemelor de irigații.

Față de fidelii regimului, militarii sau funcționarii civili, statul se revanșa prin acordarea unor dării în loturi de pământ. Țărăni aserviți și lucrătorii zilieri, adică imensa majoritate a populației (p. 22) nu posedau nici un fel de bunuri funciare.

Între regatul Kokuryo și regatele Baikdje și Silla, întemeiate în vestul și sud-estul Coreei, s-a desfășurat în secolele IV — V o îndelungată luptă pentru supremație și hegemonie. Conducătorii regatului Silla, asigurându-și alianța imperiului chinez Tang, au reușit după un război îndelungat să cucerească în jurul anului 676 întreaga Coree. Unificarea celei mai mari părți a peninsulei sub conducerea unui singur stat a grăbit instalarea definitivă a relațiilor de producție feudale, a contribuit la avântul economic al țării. Au cunoscut o dezvoltare puternică agricultura și meșteșugurile. Comerțul exterior, purtat cu predelecție cu China și Japonia a evidențiat măiestria meșteșugarilor și artiștilor locali.

Epoca de înflorire a regatului Silla s-a materializat și printr-o impresionantă dezvoltare culturală și artistică.

Descoperirile arheologice: cercei, inele, cataramă, strălucitoare obiecte de aur și picturi rupestre de o valoare deosebită, ceramică simplă sau pictată, podoabe de jad, arme sau țesături, toate stau drept grăitoare dovadă în acest sens.

O realizare ce stă mărturie peste secole despre nivelul înalt de dezvoltare al științei coreene o constituie „turnul pentru observarea

stelelor", construit în prima jumătate a secolului al VII-lea, „cel mai vechi observator astronomic din lume păstrat plin astăzi” (p. 48). Înalt de 9,17 m, și având un diametru maxim de 5,2 m, observatorul astronomic de lângă Kenciu, a fost construit din blocuri de piatră fără nici un fel de mortar sau alt liant.

În epoca pe care o prezentăm, un remarcabil avânt a cunoscut în Coreea instrucția publică. Sub influența culturii și civilizației chineze, în școli se învățau scrierea, literatura și codurile de legi chineze.

Perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al VII-lea și începutul secolului al X-lea este dominată de existența regatelor Silla și Balhai (p. 53 — 59). Dezvoltarea societății coreene în epoca regatului Silla a fost considerabilă. Meșteșugurile, alături de alte ramuri ale economiei, au cunoscut o extensiune deosebită, mărfuri și produse ca mătase, țesături din cinpă, bijuterii, obiecte de artă sau medicamente constituind obiectul unui activ export spre China, Japonia sau regatul Balhai.

Situația acestui stat s-a agravat în a doua jumătate a secolului al IX-lea, pe de o parte datorită acțiunii centrifuge a feudallor locali nemulțumiți de întărirea autorității centrale, iar pe de altă parte datorită presiunii crescânde a inamicilor externi, care în anul 935 au desființat regatul Silla.

O evoluție asemănătoare a cunoscut și regatul Balhai din vestul peninsulei coreene. După anul 926, când regiunea a fost ocupată de un trib nomad venit din nord, o parte din populația regatului Balhai s-a refugiat în noul stat care se dezvoltă: Koryo.

Între secolele X — XV, istoria peninsulei Coreea este dominată de regatul Koryo care a unit în jurul său ansamblul teritoriului (p. 66 — 73). „Unificarea realizată de regatul Koryo a oferit coreenilor posibilitatea de a trăi și a-și dezvolta, odată mai mult, economia și cultura sub auspiciile unui cadru statal unificat, de a întări mai mult comunitatea de singe și cultura, de a realiza națiunea omogenă” (p. 67), consideră autorii lucrării de față. Conducătorii regatului Koryo și-au întărit baza de sprijin prin împărțirea de pământuri mandarinilor, principalul aliat — economic, social și politic — al noului regim.

Au fost luate măsuri pentru perfecționarea sistemului administrativ (în anul 995 existau zece provincii împărțite în 580 departamente) și întărirea forței militare (p. 68) — la începutul secolului al XI-lea, regimul putea dispune în caz de nevoie de o armată regulată numărând 150 000 soldați. Regatul Koryo a cunoscut în secolul al XI-lea o puternică dezvoltare a agriculturii, meșteșugurilor și comerțului „grație muncii creatoare

a poporului” (p. 69). Începând cu anii douăzeci ai secolului al XII-lea „puterea regatului Koryo a început să slăbească datorită luptei pentru putere din sinul guvernelor feudale și a intensificării luptei de clasă” (p. 70). În anul 1170 mandarina militară au preluat puterea, îndepărându-i pe cei civili. Din aceste momente „dominația feudală devine tot mai dezordonată. Exploatarea și asuprirea poporului devin tot mai nemiloase” (p. 71). În secolele XIII — XIV regatul Koryo a fost supus unei puternice presiuni din partea nomazilor de origine mongolă. În același timp, pirații japonezi și-au extins aria activităților prădănice pe coastele peninsulei coreene. Lucrarea istoricilor coreenei subliniază: „curajoasa luptă antimongolă a poporului din Koryo a permis salvagardarea independenței țării și a stimulat puternic lupta pentru salvare națională a diferitelor popoare supuse dominației mongole” (p. 78).

Epoca regatului Koryo a rămas în istorie și datorită excepționalei dezvoltări a culturii. După cum arăta tovarășul Kim Ir Sen: „primii în analele (istoriei) mondiale care au inventat caracterele metalice, locuitorii din Koryo nu au asigurat numai un pas înainte în (dezvoltarea) tiparului, ci au realizat de asemenea porțelanul de Koryo care, prin superioritatea culorii, a desenului și formei, este considerat drept o comoară și a adus țării noastre celebritatea mondială” (p. 78).

În anul 1392 regatul Koryo și-a încetat existența, fiind înlocuit cu dinastia Ri (de la numele fondatorului, Ri Sung Ki). Noua dinastie a stabilit capitala regatului în actualul Seul, mutând în acest fel centrul de greutate al puterii statale în sudul țării. Conducătorii noului stat au „purces imediat la reorganizarea sistemului dominației feudale, în direcția întăririi autorității centrale axată pe puterea regală, care devine mult mai însemnată decât în epoca precedentă” (p. 82). A fost pus în funcțiune un sistem administrativ destul de perfecționat: guvern, plasat sub autoritatea regelui; șase organisme însărcinate cu administrarea diferitelor domenii de activitate; trei consilii care coordonau și controlau activitatea mandarinilor. Interesantă ni se pare — în acest ansamblu — promulgarea în 1431 a „legii asupra actului de identitate” în virtutea căruia toți cetățenii între 10 și 70 de ani erau obligați să poarte asupra lor o placă metalică unde se aflau înscrise adresa, numele, rangul și semnele particulare ale posesorului. Locuitorii aserviți trebuiau să poarte înscris și numele stăpînului (p. 83). Explicația acestei legi este evidentă: o perfectă cunoaștere a potențialului uman, cu efecte asupra asigurării regularității execuțiilor fiscale, a îndatoririlor militare etc.

Recensământul pământului a constituit o altă metodă pentru întărirea autorității statului. Avansată ne apare organizarea serviciului militar: toți cetățenii între 15 și 59 de ani erau obligați să presteze acest serviciu. Incorporabilii erau grupați câte trei, dintre care unul trebuia să efectueze instrucția militară între una și trei luni pe an în timp ce ceilalți doi trebuiau să-l secondeze punând la dispoziția autorităților 30 m țesături de bumbac. Pe lângă faptul că în acest fel erau îmbinate avantaje economice și militare, statul dispunea de o armată regulată cu un efectiv de 50 000 oameni în capitală și 100 000 în provincie. „Marina avea circa 50 000 oameni și 500 vase de luptă” (p. 84).

Pentru a consolida bazele și stabilitatea societății, dinastia Ri a întărit sistemul ierarhic.

Principala clasă socială asuprită în societatea Ri era alcătuită din oamenii de rând, din care cea mai mare parte o constituiau țărani care-și cultivau propriul pământ, plătiind statului mari impozite și fiind obligați la efectuarea serviciului militar. Alături de aceștia găsim pe luntrași însărcați cu transportul impozitelor, pescarii, meșteșugarii, paznicii cimitirilor și artiștii, cu toții categorii crunt exploatare.

Persoanele nelibere aparțineau celei mai de jos clase sociale. Erau de două categorii: primii, plăteau în fiecare an o sumă de bani, „prețul propriei persoane”, ocupându-se cu agricultura și meșteșugurile, articulare, iar a doua categorie îndeplinea sarcini încredințate de stat sau aparțineau feudalilor.

Clasa socială dominantă era alcătuită din mandarini, feudali atotputernici, din apropierea și clientii familiei domnitoare. Acest impresionant angrenaj social a fost legiferat prin „Codul de stat principal”, edictat în 1485 (p. 85).

Cultura a cunoscut un remarcabil avânt în epoca dinastiei Ri. În această perioadă „grație inteligenței creatoare și cercetărilor asidue ale poporului” (p. 87) au fost create scrierile naționale, pluviometrul (1441), aparate astronomice etc. Au apărut numeroase lucrări științifice și tehnice, lucrări de istorie, geografie sau știință militară. În concluzie, „secolul al XV-lea a marcat în istoria epocii feudale a Coreei consolidarea dominației feudale și dezvoltarea impetuoasă a economiei și culturii” (p. 88).

Perioada cuprinsă între zorii secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XIX-lea a constituit intervalul de timp în care declinul statului condus de dinastia Ri devine treptat tot mai evident. Pe de o parte, statul Ri a fost nevoit să facă față unei tot mai puternice presiuni interne determinate de agravarea conflictelor sociale, de intensificarea luptei de clasă — răscoalele țărănești devin tot mai

dese și mai aprige. Pe de altă parte, datorită slăbiciunii interne, statul Ri a făcut față din ce în ce mai greu permanentelor pericole externe. În a doua parte a perioadei Ri atacurile japoneze s-au intensificat, devenind o amenințare continuă (p. 91 — 96). Lovitura de grație a fost dată statului Ri de marea răscoală țărănească din anul 1862 care, cuprinzând întreaga țară, a zguduit din temelii întregul edificiu.

„Epoca modernă a Coreei este cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIX-lea — când prăbușirea regimului feudal devine generală — și răscoala populară de la 1 martie 1919, care a marcat sfârșitul mișcării naționaliste burghize” (p. 106) se afirmă în lucrare.

La mijlocul secolului al XIX-lea, răscoalele țărănești care au cuprins toate regiunile țării, atacurile repetate ale navelor militare europene, japoneze sau americane, procesul de infiltrare al catolicismului, toate acestea au agravat odată mai mult criza dinastiei feudale Ri.

De această situație internă confuză au profitat statele occidentale care au impus Coreei o serie de tratate inegale: Japonia (1876), Statele Unite (1882), Marea Britanie (1883), Germania (1883), Italia (1884), Rusia (1884), Franța (1886), situație care a determinat pierderea treptată a independenței țării. Războiul chino-japonez (1894—1895) încheiat prin pacea de la Schimonoseki (1895) și cel ruso-japonez (1904—1905), încheiat prin pacea de la Portsmouth (1905) au avut ca urmare instaurarea dominației Japoniei în Extremul Orient.

Acest întreg proces de infiltrare al puterilor străine a întimpinat o dirză rezistență din partea poporului coreean (p. 113 — 116). Situația dezastruoasă în care ajunsese țara a convins burghezia națională de necesitatea unei schimbări radicale. „Un număr de intelectuali și funcționari progresiști care preconizau o reformă modernă a regimului feudal și evoluția capitalistă” (p. 117) a societății, au organizat în decembrie 1884 o lovitură de stat militară. Miniștrii conservatori — fideli regimului feudal — au fost ucși și un nou guvern a fost instaurat. Platforma noilor conducători stipula reformarea instituțiilor oficiale, dezvoltarea industriei, transporturilor, edificarea unei armate moderne. „Lovitura de stat a eșuat din cauza intervenției armatelor străine (chineze), a slăbiciunii burgheziei naționale coreene, a cărei lipsă esențială a fost inexistența legăturilor cu masele populare animate de dorința luptei antif feudale. Aceasta a fost însă prima revoluție burgheză tinzând către modernizarea Coreei și asigurarea independenței” (p. 119).

Anul 1894 a cunoscut izbucnirea unui mare război țărănesc (p. 119 — 121). Atnploarea războiului țărănesc a determinat

intervenția imperialismului japonez sub pretextul „protecției pentru rezidenții japonezi” care a impus Coreei „tratatul de protecție” din anul 1905. Întreaga politică externă, apoi și cea internă — din 1906 au trecut, sub controlul guvernului japonez. În anul 1910 Coreea a fost anexată și inclusă în cuprinsul imperiului japonez.

Imperialiștii japonezi au instaurat în Coreea un regim de ocupație colonială, tinzând spre „japonizarea” țării și crearea unei baze de produse agricole necesare metropolei.

În anii de după primul război mondial, printre emigranții politici coreeni din Rusia, China sau chiar Japonia au luat ființă primele grupuri și organizații comuniste. Anul 1919 a cunoscut „mișcarea de la 1 martie”, largă ridicare la luptă a maselor pentru redobândirea independenței naționale. Marea demonstrație populară de la Seul de la 1 martie 1919, la care au participat peste 300 000 de persoane organizată în sprijinul manifestului lansat de conducătorii burgheziei naționale prin care se cerea ajutorul puterilor Antantei pentru cistigarea independenței a fost crunt reprimată de trupele japoneze. Mii de morți, răniți și condamnați la ani grei de închisoare au îndoliat poporul coreean (p. 125 — 127). Lupta maselor populare pentru independență a cunoscut noi valențe odată cu crearea în țară a unor cureuri și grupuri marxiste (în 1920), a „Uniunii muncitorești de ajutor reciproc” (1920), ce număra peste 17.000 membri, toate aceste acțiuni culminând cu crearea în anul 1925 a Partidului Comunist din Coreea (dizolvat în 1928 pe baza deciziei Internaționalei a III-a¹;

În octombrie 1926 „sub conducerea lui Kim Ir Sen a luat ființă Uniunea pentru doborârea imperialismului” (p. 137). Spre sfârșitul anului 1931 lupta de eliberare națională a intrat într-o nouă etapă, prin organizarea primelor detașamente de partizani. Unul din cele mai puternice detașamente era condus de Kim Ir Sen. La 25 aprilie 1932 Kim Ir Sen a anunțat înființarea „Armatei populare revoluționare coreene” (p. 143)

¹ *Istorie universală. Epoca contemporană, 1918—1939*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 201.

nucleu al luptei armate împotriva ocupanților japonezi. Necesitatea rallyerii celor mai largi mase de oameni ai muncii la lupta anti-japoneză a stat la baza creării în mai 1935 a organizației de front unic „Societatea pentru renașterea patriei”, care grupa în rândurile sale muncitori, țărani, intelectuali, negustori, fabricanți și preoți, alinați cu toții de dorința eliberării țării de sub stăpânirea străină (p. 148 — 150).

Izbucnirea celui de al doilea război mondial și alăturarea militarismului japonez Axei fasciste, au adăugat noi componente la martiriul poporului coreean. Crearea „Sferei de coprosperitate a Marii Asii Orientale” de către japonezi a însemnat intensificarea exploatarea țării Coreei, înăsprirea represiunii politice și antrenarea țării la efortul de război al Japoniei. Poporul coreean a fost supus unei intense presiuni ideologice desfășurată în scopul „japonizării” țării. O mare parte a tineretului coreean a fost obligat la instrucție și serviciu militar în beneficiul Japoniei. Anii războiului au prezentat, ca o firească urmare a situației prezentate o intensificare fără precedent a activității revoluționare, civile și militare a comunistilor. Sub conducerea „Armatei revoluționare populare coreene”, detașamentele de partizani au continuat lupta armată în toate regiunile țării. Au avut loc, în pofida represiunii, greve și sabotaje, manifestații ale muncitorilor și țăranilor. La 9 august 1945 a fost lansat ordinul la luptă generală armată pentru eliberarea patriei (p. 158). Rod al luptei necurmate a maselor populare în frunte cu comunistii, în conjunctura externă favorabilă, eliberarea țării deschidea poporului coreean perspective luminoase pe calea libertății, independenței și unității naționale. Anii postbelici însă au dovedit că imperialismul era dispus la mari eforturi pentru a-și păstra bastioanele în Extremul Orient.

Concluzionând putem afirma că lucrarea istoricilor nord coreeni se înscrie ca o contribuție importantă la cunoașterea unei țări îndepărtate a cărei istorie milenară este încă puțin cunoscută de specialiștii și iubitorii de istorie din țara noastră.

Adrian Stănescu

DAVID THOMSON, *World History, 1914—1968*, third edition, Oxford University Press, Oxford, London, New York, 1976, 166 p.

Luarea lui David Thomson, în ciuda proporțiilor foarte reduse pentru tema abordată, reprezintă în opinia noastră o reușită sinteză a istoriei universale între anii 1914—1968. Conform opticii personale privind conceptul de istorie universală, autorul

prezintă principalele evenimente și tendințe de importanță mondială din perioada dată. Pe drept cuvânt, David Thomson consideră că, așa cum istoria națională nu este deloc suma evenimentelor din diverse provincii ale respectivului stat, nici istoria universală nu

este mixajul evoluției diverselor țări ale lumii. Istoria universală a căpătat, în ultimele două secole mai ales, un sens specific determinat de interdependența evenimentelor din diversele părți ale globului. Ca urmare, autorul a așezat două idei fundamentale la baza analizei întreprinse: 1) istoria mondială privește doar acele evenimente, mișcări sau personalități care prezintă importanță pentru evoluția lumii întregi; 2) în investigația istorică, accentul trebuie pus pe modul în care s-au desfășurat faptele și nu pe speculații legate de cauzele acestora (p. IX). În chip evident, ideea din urmă trebuie privită cu rezerve deoarece abordarea pur evenimentală a istoriei este o etapă teoretic depășită. Istoricul are sarcina de a reconstitui corect și obiectiv evenimentele, în baza diverselor surse, dar și de a explica științific cauzele fenomenelor. Dealtfel, în analiza pe care o întreprinde, chiar autorul lucrării de față îmbină cu consecvență descrierea factuală cu explicarea cauzală a principalelor momente ale istoriei universale în limitele cronologice fixate. Ca urmare, afirmația de mai sus poate fi interpretată ca un avertisment la tendințele de realizare a unor speculații legate de cauzele evenimentelor.

Volumul de față cuprinde șase capitole, ce se succed după principiul cronologic, fiind precedate de o introducere și urmate de o notă bibliografică și de un index. În introducere (*What is World History*, p. 1–8) David Thomson dezvoltă concepția sa despre conținutul istoriei universale. Cum aceasta este una dintre cele mai valoroase părți ale lucrării, vom insista asupra ei deși am mai făcut unele referiri anterior. Conceptul de istorie universală, afirmă autorul, aplicat la secolul al XX-lea are o semnificație mai precisă decât în epocile anterioare mai ales ca urmare a interdependenței evoluției diverselor state și continente, ca un efect al nivelului culturii materiale și spirituale. Ca urmare, apreciază David Thomson, „... pentru cercetătorul istoriei lumii după 1914, istoria pe care o serie trebuie să semene cu acele hărți ale curenților oceanice care indică mișcarea apelor între continente și nu cu acelea care arată doar trăsăturile fizice individuale ale continentelor” (p. 4). În acest spirit, istoricul trebuie să urmărească: 1) transformarea condițiilor materiale generate de dezvoltarea științei și tehnologiei, a organizării economice și sociale, a comerțului și investițiilor mondiale; 2) mișcarea generală de idei și sentimente umane care, deși au un colorit local prin origine, se ridică la o valoare intercontinentală; 3) menționarea personalităților de talie mondială, ca de pildă Lenin, Gandhi, Woodrow Wilson, Freud sau Einstein; 4) analiza acelor evenimente care, pentru perioada de după 1914, au avut

cauză, ilustrează direct conexiunea celor trei categorii anterioare (p. 4–5). În opinia lui David Thomson, elementele de bază ale analizei istorice, anume condițiile materiale, ideile și emoțiile umane, personalitățile influente ca și unele evenimente cotidiene privite în interacțiunea lor generală, generează și, în același timp, constituie secretul transformărilor istorice (p. 6).

Situația internațională în preajma primului război mondial este reconstituită, conform principiilor enunțate, în primul capitol al volumului (I, *The World Scene in 1914*, p. 9–38). Sunt prezentate, succesiv, aspecte ale geografiei politice a lumii, ale situației economice și ale celei culturale în anul 1914. În ce privește situația geopolitică a lumii în momentul declanșării primului război mondial, David Thomson pune pe primul plan Commonwealthul Britanic „... pentru simplul motiv că era cel mai mare și, în modul cel mai evident, o putere de talie mondială” (p. 10). În analiza autorului mapamondul a fost împărțit în câteva mari zone; malurile de est și vest ale Atlanticului; Oceanul Indian; Pacificul și Extremul Orient precum și Europa (p. 10–16). Cauza principală a primului război mondial autorul o vede în conflictul dintre marile puteri europene pentru colonii. Cu toate acestea principalele operațiuni militare au avut loc în Europa pentru că aici existau vechi imperii. „Originea conflictului în Europa — afirmă David Thomson — derivă din fărâmițarea monarhiei habsburgice austro-ungare, din dezintegrarea imperiului turc al otomanilor și al imperiului rus al Romanovilor. Forțele liberalismului și ale naționalismului, care au agitat restul Europei timp de aproape un secol, au început doar recent a produce impactul asupra acestor conglomerate dinastice multinaționale sau nonnaționale” (p. 16). Această din urmă explicație nu poate fi acceptată deoarece indirect susține că lupta de eliberare națională a popoarelor din imperiile multinaționale ale Europei a dus la declanșarea primului război mondial. În acest sens fără îndoială că rolul determinant l-au jucat contradicțiile dintre marile puteri imperiale europene de unde și explicația simplă a faptului că marile bătălii s-au dat în Europa.

Analiza situației economice a lumii în 1914 este mult mai realistă. David Thomson accentuează efectele deosebite ale „revoluției din transporturi și comunicații”, consecințele multiple ale emigrației din Europa ca și principalele trăsături ale potențialului economic al marilor puteri (p. 22–31). Legat de situația lumii în anul 1914, autorul consideră că în fața unei accentuate interdependențe economice s-au aflat contradicții politice care, în urma progresului economic și social evident

s-a aflat în opoziție cu contradicțiile crescînde dintre muncă și capital. În final, marilor realizării materiale li s-au opus sărăcirea maselor largi și confuzia culturală (p. 37).

Desfășurarea și consecințele primului război mondial constituie obiectul celui de-al doilea capitol al lucrării (II, *The First World War, 1914—1918*, p. 39—62). Analizei istoriei politice și militare a primei conflagrații mondiale (p. 39—52) îi urmează reconstituirea reglementării păcii (p. 52—62). În legătură cu aceasta din urmă, David Thomson consideră că terminarea ostilităților i-a prins pe oamenii de stat mult mai nepregătiți decît declanșarea lor în 1914 (p. 49). Tratatul de pace încheiat a fost rezultatul „... unei serii de negocieri și compromisuri între înaltele dar adesea nerealiste idei ale lui Wilson, pretențiile naționaliste dar intens realiste ale lui Clemenceau și scopurile oportuniste și oarecum instabile ale lui Lloyd George” (p. 53). Conferința păcii, susținea autorul, este criticabilă pentru stilul de lucru ca și pentru multe din prevederile adoptate, unele prea dure cînd nu era cazul, altele prea superficiale cînd trebuiau să fie profunde” (p. 53).

În ce privește soluțiile păcii pentru răsăritul Europei, David Thomson apreciază că pentru aplicarea doctrinei autodeterminării s-a recurs la compromisuri și subtilități stilistice fără șir. Cu totul eronat autorul afirmă că „România a fost mărită prin adăugirea unor foste teritorii ruse și maghiare” (p. 55). În evidentă necunoștință de cauză, David Thomson trece cu ușurință peste faptul că Transilvania, Bucovina și alte provincii sînt vechi teritorii românești în care românii au format mereu, chiar și în perioadele de dominație străină, elementul etnic predominant. Ca urmare, revenirea în 1918 a acestor provincii la România nu poate fi apreciată decît ca un act istoric de justiție. Dealtfel, Conferința păcii, ca și în cazul celorlalte popoare care făcuseră parte din imperii multinaționale și care luaseră decizia de a se constitui în state naționale independente în conjunctura favorabilă din faza finală a primului război mondial, conferința păcii așadar, nu a putut decît să sancționeze un fapt împlinit: formarea statului național unitar român prin lupta românilor înșiși.

Acest eveniment de uriașă însemnătate în istoria poporului nostru a fost, fapt indubitabil, rod al luptei revoluționare a maselor populare de pe întreg teritoriul țării și a reprezentat consfințirea printr-un act concret a unității de gînd și acțiune a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Totodată el marca finalul victorios al tenacei și neobositei lupte duse de forțele mișcării de emancipare națională a populației românești din Transilvania.

Perioada dintre cele două războaie mondiale este reconstituită de către autor în cadrul a două capitole, al III-lea (*Post-War Decade, 1919—1929*, p. 63—87) și al IV-lea (*Pre-War Decade, 1929—1939*, p. 88—112). Dezvoltarea mișcării socialiste, aspecte ale vieții internaționale, cu accent pe activitatea Societății Națiunilor, criza economică declanșată în 1929, „dezintegrarea culturală”, evoluția statelor totalitare ca și o seamă de aspecte ale cooperării internaționale sînt problemele pe care autorul le-a abordat în cele două capitole.

Între aprecieri originale și realiste evidențiem analiza cauzelor Revoluției din Octombrie. „Originile situației revoluționare din Rusia — afirmă David Thomson — decurg din sistemul de guvernămînt ultradespotic, dur și corupt, din slăbiciunile vieții economice și din fermentarea, în aceste condiții, a idealurilor derivate din Revoluția franceză din 1879 ca și din marxism” (p. 64). De asemenea, analiza crizei ce începuse în 1929 este cuprinzătoare și sugestivă. Între altele, autorul consideră că declanșarea crizei are ca punct de plecare dislocarea produsă de primul război mondial în comerțul internațional și în economiile naționale (p. 77).

Cît despre viața culturală în perioada interbelică, David Thomson vorbește despre „divorțul” dintre artistul creator și marele public (p. 82). În ce privește cooperarea internațională în epoca dată, autorul insistă asupra „falimentului voinței” de a acționa cu forțe unite în cadrul Societății Națiunilor și nu de eșecul acestei organizații evasmondiale (p. 107). Dealtfel, în epocă au mai funcționat cu succes o seamă de organizații tehnice specializate (Organizația Internațională a Muncii, Comitetul internațional pentru sănătate etc.) ca și Organizația Panamericană și British Commonwealth of Nations (p. 104). Toate acestea, afirmă autorul, arată că ideea cooperării internaționale a realizat progrese între cele două războaie mondiale.

Caracteristicile și tendințele fundamentale ale celui de-al doilea război mondial sînt sintetizate în cel de-al V-lea capitol al volumului (*The Second World War, 1939—1945*, p. 113—135). Dintre afirmațiile lui David Thomson privind consecințele marii conflagrații este de reținut cea privind modificarea concepției lumii privind soluționarea problemelor de interes comun aflate la ordinea zilei și formarea unei optici noi în ce privește istoria universală, optică cristalizată între altele în decizia de judecare a celor vinovați de crime împotriva umanității.

Evoluția lumii după 1945, pînă în 1968, este prezentată în aspectele fundamentale în ultimul capitol al volumului (VI, *The Contemporary World, 1945—1968*, p. 136—155). Între altele, sînt menționate probleme

legate de evoluția economică, ridicarea nivelului de trai și lărgirea asistenței sociale, activitatea O.N.U. etc.

Lucrarea de față are neîndoiește, alături de laturile pozitive menționate, o seamă de carențe sau aprecieri ce nu pot fi acceptate decât parțial. Astfel, unele aspecte ale cauzelor primului război mondial, aprecierea rolului istoric al principiului autodeterminării în faza finală a celei dintâi conflagrații a secolului, evaluarea, în opinia noastră exagerată, a rolului Commonwealthului sau considerarea

acestuia ca o formă a cooperării internaționale, sînt doar cîteva exemple în sensul menționat. Cu toate acestea lucrarea poate fi considerată ca o sinteză reușită a evoluției lumii între 1914—1968. În pagini foarte puține autorul a reușit a reda tendințele și caracteristicile de bază ale evoluției lumii în perioada precizată. De aceea volumul lui David Thomson poate fi considerat ca un început util pentru toți cei ce doresc a cunoaște tabloul general al istoriei universale între 1914—1968.

Nicolae Dascălu

* * * „ÉTUDES BYZANTINES ET POST-BYZANTINES”, I,
Eedit. Academiei R. S. România, București, 1979, 309 p.

Acest prim volum al noii serii de studii bizantine publicate de către Institutul de studii sud-est europene se cade a fi primit cu mulțumire de către toți cei care așteaptă de multă vreme apariția unui periodic de bizantinologie românească. Într-adevăr, strămutarea prestigioasei „Revue des Études Byzantines” în capitala Franței acum mai bine de treizeci de ani a văduvit istoriografia românească de o revistă special înclinată cercetărilor de istorie bizantină, lipsă cu atât mai mult simțită, cu cât țara noastră a fost cea care a organizat mai întâi colaborarea internațională în acest domeniu și a inspirat publicarea primului tom din „Byzantion”.

Editorii volumului I, prof. Eugen Stănescu și cercetătorul N. S. Tanașoca ne previn însă din capul locului că publicația nu va apărea la intervale regulate, lucru pe care-l regretăm, rămânând a nădăjdui că va fi găsită o modalitate pentru permanențizarea și regularizarea acestor „Études Byzantines et Post-Byzantines”, care să poată apărea măcar după sistemul revistelor de bizantinologie de la Roma, Moscova și Salonic. Lucrul ar fi, repetăm, în interesul nostru, al tuturor, nu numai al bizantinologilor, așa încât socotim că un minimum de stăruință din partea organelor competente ne va aduce, totuși, acest spor periodic de prestigiu științific internațional, lăsând pe Al. Dușu, care editează „Revue des Études Sud-Est Européennes” să păstreze orientarea tot mai marcată, observată în ultimii ani, către un profil de comparatism cultural, ceea ce a și transformat această revistă într-un periodic de istorie literară.

Intrucât însă, fără excepție, periodicile internaționale de bizantinistică, așa cum năzuiește să devină și acesta, au un înalt nivel științific, socotim folositor a îndemna pe editori să se arate exigenți, nemulțumindu-se să publice articole care să fie doar mai mult sau mai puțin corecte, ci care să și comunice date realmente noi, ba chiar, dacă se poate, și lucruri într-adevăr importante. Din cele 14 articole, 3 privesc exclusiv istoria Bizan-

țului, 3 istoria bizantină în legătură cu cea a țării noastre, iar 8, cuprinzând 200 pagini din cele 300 ale volumului, sînt dedicate tradiției bizantine în România și în lume.

De data aceasta nu s-a mai făcut abuzul, de care se plîng adesea bizantinologii de meserie, al încadrării unor teme care n-au nici în clin nici în mănecă cu Bizanțul în vagul domeniu al Bizanțului după Bizanț, care e numai o sugestivă imagine literară și atât. Se vede pe semne că editorii au socotit că, de vreme ce există realmente o esențială moștenire bizantină în trecutul românesc, moștenire care se cuvine cercetată și pusă în valoare, este cel puțin inutil a mai țirde vremea recurgînd la paralele și încadrări forțate, lucru care rămîne însă a fi mai conturat în volumele ce vor urma.

În *Premières apparitions au Bas-Danube de la monnaie réformée d'Alexis Ier Comnène* (p. 9 — 17), O. Iliescu aduce o binevenită completare studiului său asupra hyperperului la Dunărea de Jos în sec. XI — XV (R.E.S.E.E., 7, 1969), interpretînd cu acribie numismatică unele elemente, comunicate, acum în urină, de M. F. Hendy (1969) și C. Morisson (1970), privind apariția și răspîndirea dunăreană a monedei bătute în 1092, după înfringerea pecenegilor la Lebounion (1091), apoi în 1094—1095, după prima invazie cumană și, în sfîrșit, în 1114, cînd asprul devin ceva obișnuit în Dobrogea și la Dunărea de Jos.

P. Diaconu, vorbind *A propos de l'invasion cumane de 1148* (p. 19 — 27), recitește un falimos pasaj cîi Kinnamos, acceptînd încă o dată identifiările propuse în 1889 de K. Groot, respectiv Zimnicea și Teleorman pentru Demnitzikes și Tenouormon, localizînd și el Zimnicea pe malul drept, lucru ce poate fi lămurit prin paralelismul toponimelor riverane, de o parte și de alta a apei. În loc de Zimnicea actuală urmînd a ne gîndi la Șviștov (Novae). Rostul articolului, dintr-al cărui aparat critic lipsesc destule lucrări, închinăte chestiunii, inclusiv românești, cf. S. Bernardinello în „Zbornik Radova Vi-

zantološkog Instituta", 18, 1978) este numai cel de a respinge identificările nefundamentate propuse recent de P. S. Năsturel („Byzantina", 1, 1969) și A. A. Bolșacov-Ghimpu (R.E.S.E.E., 5, 1967), adică Demnitzikos — Holăvnic (Turnu Măgurele) ori Dînogetia (Garvăn). Spre deosebire de autorul precedent, care scrie „Cumans", acesta preferă forma „Cumans", editorii acceptîndu-le, așa cum se vede, pe amîndouă. Nu știm cine poate fi acel „duc de Guelphs" de care e vorba la început. P. Diaconu gîndindu-se probabil la Heinrich der Löwe, care în 1142 devenise duce al Saxoniei.

Sur la production céramique de tradition byzantine au Bas Danube (p. 29 — 37) de S. Baraschi este o clasificare a fragmentelor ceramice din sec. XIII — începutul sec. XIV găsite în săpăturile de la Păcuil lui Soare și datate, nu am înțeles prea bine de ce, exclusiv în legătură cu olăria descoperită la Corint în 1912 de Ch. H. Morgan, olărie care dealtfel este mai veche (sec. XII-mîjlocul sec. XIII). Articolul, care nu depășește nivelul interpretării arheologice, trebuie considerat o completare a studiului întreprins de C. Nicolescu și R. Popa asupra vaselor smălțuite din sec. XIII XIV („Dacia", 9, 1965).

Studiul de sinteză generală al lui S. Brezeanu, *La politique économique des Lascarides à la lumière des relations vénéto-nicéennes* (p. 39 — 54) face în chip util suma rezultatelor dobîndite pînă acum în cercetarea acestei probleme, la care chiar autorul a adus contribuții folositoare.

Interesantele *Remarques sur le travail manuel à Byzance au XIVe siècle* (p. 55

75) ale lui T. Teoteoi rezumă observațiile preliminare ale unui cercetător vizibil preocupat pe alocuri de problema, într-adevăr importantă, a muncii salariate în sec. XIV. În ceea ce privește munca neremunerată, care, evident, la acea vreme nu putea fi decît cu brațele, aria de investigație este restrînsă, în chip oarecum neașteptat la categoriile monastice și, de aceea, ne surprinde neglijarea datelor oferite de numeroasele *typika*, lucru pentru care există dealtfel o explicație, autorul preferînd a investiga exclusiv așezămîntele hesychaste. Acel „Sava" le Nouveau este bineînțeles un Sabbas.

Mai departe N. S. Tanașoca ne propune, cu inteligență și erudiție, în *La littérature byzantine et le réalisme* (p. 77 — 93), o reevaluare a literaturii Bizanțului în sensul evidențierii potenței expresive a stilului retorice, lucru pe care l-a încercat de curînd pentru estetica bizanțiană A. Cutler („Byzantine Studies", 1, 1973).

Următoarea contribuție, *Remarques sur la publication des sources byzantines de l'his-*

toire de l'ancien droit roumain (XIVe — XIXe siècles), ale lui V. Al. Georgescu (p. 95 — 116), reluînd datele, comunicate de același într-un raport prezentat la al XIV-lea Congres de studii bizantine (1976), propune un vast program de publicare a surselor acestui drept de origine bizantină, program care, așa cum însuși autorul recunoaște, nu reprezintă decît un deziderat personal. Ne simțim de aceea datori să anunțăm, cu acest prilej, că vom proceda noi înșine, anul acesta (1980) la publicarea unei noi descrieri, mai complete, a cîopiilor *Sintagmei* lui Blastares, cu ediția integrală a glosei românești, iar în 1982 Arhivele Statului vor încredința tiparului, prînzînd două tomuri ale *Repertoriului vechiului drept românesc 1340 1640*.

În *Parèneses byzantines dans les Poys Roumains* (p. 117 — 133) A. Camariano-Cloran cercetează răspîndirea în România a unor *specula principum* ale evului mediu bizantin (Synesios, Agapetos, Pseudo-Basileios, Theophylaktos), în versiune neogreacă. Articolul cuprinde binevenite lămuriri, care pot fi adăugate datelor comunicate recent pentru Agapetos de I. Ševčenko (R.E.S.E.E., 16, 1978).

După temeinica cercetare genealogică înclinată descendenților lui Neagoe Basarab (1512 1521) de către R. Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos* (p. 135 151), putem citi o informată sinteză semnată de M. A. Musicescu, *Byzance et le portrail roumain au Moyen Age* (p. 153 159), precum și o contribuție la regretatei C. Nicolescu, *Les derniers tissus de tradition byzantine* (p. 181 195). Studiul lui E. Greceanu, *Spread of Byzantine Traditions in Medieval Architecture of Romanian Masonry Churches in Transylvania* (p. 197 238), excelent altminteri, nu are nici o legătură cu istoria Bizanțului.

În sfîrșit după articolul lui D. Ionescu, *Serban Cantacuzene et la restauration byzantine. Un ideal à travers ses images*, p. 239

267) care este o variantă a unei ingenioase cercetări deja publicate (R.E.S.E.E., 12, 1974), A. Pippidi ne oferă o elegantă contribuție sub titlul „*Fables, bagatelles et impertinences*". *Autour de certaines généalogies byzantines* (p. 269 305), reconstituind cu erudiție istoria modei bizantine în genealogia și heraldica europeană a sec. XVI — XVIII.

Atragerea unor colaboratori specializați din țară și de peste hotare de către editorii tomurilor următoare este un lucru care, îndrăznim a spune, se arată deocamdată neapărat necesar. De asemenea, adăugarea unei părți de critică și bibliografie ar fi ceva deosebit de util.

Radu Constantinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

VIRGIL I. IONESCU, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptelor și gândirii social-economice*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 220 p.

Mihail Kogălniceanu, una dintre personalitățile vieții culturale și politice românești din secolul trecut cu rol determinant într-o serie de evenimente de însemnătate excepțională, cum au fost revoluția de la 1848, Unirea și cucerirea independenței statului național român, continuă să rețină atenția cercetătorilor diferitelor domenii de activitate, în ciuda faptului că viața și opera lui și-au găsit reflectarea în numeroase lucrări. În cazul de față, Virgil Ionescu se ocupă de un domeniu mai puțin abordat ca un întreg, anume de latura social-economică a gândirii și activității lui Mihail Kogălniceanu. Este o ipostază importantă și bine definită a operei acestui mare bărbat de stat care merită neîndoiește o cercetare specială.

Interesul deosebit pentru soluționarea problemelor social-economice ale timpului său este văzut de autor în corelație cu predilecția lui Kogălniceanu pentru studiu și aprofundarea istoriei social-politice, încă din anii de formare în țară dar mai ales în străinătate. În contact cu o serie de surse de informare românești și străine, el se definea ca o personalitate cu vaste și profunde cunoștințe de istorie națională și universală, fapt care-i permite să elaboreze numeroase scrieri care-l situează printre deschizătorii de noi orizonturi în istoriografia epocii moderne. Dedicându-se activității istoriografice — cum subliniază V. Ionescu — Kogălniceanu pune accentul asupra procesului de formare și dezvoltare a poporului român, considerând structurile sale social-economice drept un element esențial care l-au perpetuat existența și l-au ajutat să învingă vicisitudinile. Făcând asemenea incursiuni în trecut, Kogălniceanu însă urmărea cu precădere să desprindă învățăminte din studiul acestuia spre a le folosi în acțiunea pentru reformarea societății românești sub toate aspectele, dar mai ales sub acela care-l condiționa dezvoltarea social-economică. Din aceste motive, în scrierile lui, Kogălniceanu pune un accent deosebit asupra unor probleme sociale, semnaland cu precădere evoluția structurilor agrare și a situației

țărănimii, constatările și aprecierile lui tinzând să demonstreze legitimitatea și ireversibilitatea marii reforme resimțită acut de societatea românească la jumătatea secolului trecut, anume aceea agrară.

Publicistica lui M. Kogălniceanu este oglindită și din perspectiva rolului acestuia în editarea unor reviste sau ziare, precum și din punctul de vedere al unor note sau articole inserate în care își găseau reflectarea o serie de preocupări economice. Kogălniceanu — cum se deduce din constatările lui V. Ionescu — a militat neobosit pentru schimbări și ameliorări în toate sectoarele economiei românești, pentru modernizarea acesteia, pronunțându-se asupra diferitelor neajunsuri concrete. Articolele cu conținut economic introduse de el în foile periodice, în epoca revoluției de la 1848 și a Unirii, au contribuit la dezvoltarea spiritului public și mai ales a conștiinței politice, tocmai prin accentuarea necesității unor măsuri propuse pentru accelerarea diferitelor sectoare ale economiei românești.

Dar cartea lui V. Ionescu oferă imaginea unui Kogălniceanu preocupat nu numai de dezbateri teoretice, ci și de concretizarea unor idei pe care le susținea cu atita ardoare. Sub acest unghi de vedere este revelatoare activitatea efectivă desfășurată în domeniul întemeierii industriei naționale. Ca una dintre personalitățile vieții publice românești din secolul trecut care acționa cu convingere pentru dezvoltarea industriei naționale, în ciuda preocupărilor sale multiple în domeniul culturii, Kogălniceanu aprecia că efortul personal în această direcție reprezenta cea mai bună pleoară pentru cauza industriei naționale. În acest sens, este evocată și apreciată activitatea acestui bărbat de stat pentru întemeierea industriei de postav în România, autorul insistând asupra fabricii deschisă la Neamț în 1853. Sînt, astfel, prezentate succesele dar și eșecurile întîmpinate de Kogălniceanu în activitatea de fabricant de postav, precum și contribuția lui la dezvoltarea industriei naționale, la introducerea mașinilor moderne în economie și, în ultimă instanță, la constituirea proletariatului modern. Conform constatărilor lui V. Ionescu, Kogălniceanu este printre precursorii și în domeniul industriei alimentare, înființînd

și posedind pentru scurt timp o velniță, în 1850, și o moară cu aburi, în 1863. În agricultură, pe lângă efortul de a-și înzestra moșiile cu mașini moderne, de sporire deci a eficienței acestei ramuri economice dominante totuși în epocă, el manifestă interes pentru dotarea lor cu specialiști, îndeosebi cu agronomi. Prin tot ceea ce a întreprins în domeniul economiei industriale și agricole, Kogălniceanu se plasează în fruntea burgheziei românești animată de idealul organizării unei societăți moderne și eficiente, cu o economie diversificată și în raporturi de cooperare cit mai largi cu statele capitaliste ale lumii.

Preocupat astfel de sporirea eficienței economice — cum demonstrează V. Ionescu —, Kogălniceanu este conștient că, pentru realizarea unui asemenea deziderat, era necesară abolirea structurilor social-economice anacronice, descătușarea societății românești de îngrădirile și obstacolele specifice orânduirii feudale. Este, din aceste motive, printre personalitățile politice care, în epoca Unirii mai ales, acționează hotărât pentru soluționarea problemei agrare în concordanță atât cu interesele țărănimii, cit și cu cele ale progresului general al țării pe calea abolirii tuturor servituțiilor feudale. În acest context, V. Ionescu se ocupă de rolul acestui bărbat de stat în elaborarea și aplicarea reformei agrare din 1864, de contribuția lui decisivă la soluționarea uneia dintre gravele probleme sociale care au confruntat domnia lui Alexandru Ioan Cuza, precum și de modalitatea în care au fost depășite obstacolele politice create cu precădere de reacția opoziției conservatoare din forul legislativ al statului național, care se opunea unei reforme structurale avantajoasă țărănimii.

Dacă, în general, atitudinea opoziției conservatoare față de legea rurală din 1864 elaborată de Cuza și Kogălniceanu este bine explicată, în schimb, poziția liberalilor, mai ales a radicalilor, este simplificată. Un articol critic al lui I.C. Brătianu față de proiectul de lege amintit, cu unele observații mai favorabile țărănimii și, în orice caz, pornind de la aceeași premisă de a asigura împroprietărirea unui număr cit mai mare de săteni, este considerat în mod nejustificat ca o atitudine care tindea contracararea „unei reforme agrare burghezodemocratice” (p. 73). Liberalii ca tendință politică, mai ales aceia radicali, urmăreau și ei înfăptuirea unei asemenea reforme sociale, dar se opuneau modalității prin care aceasta era concretizată: lovitură de stat și transformarea regimului politic constituțional într-unul în care sporea considerabil forța puterii executive. Nu există deci o deosebire principială între concepția politică de care era animat Kogălniceanu și aceea împărtășită de liberalii radicali mai ales.

Ca om politic cu funcții în guvern, în repetate rânduri, după constituirea statului național

român, Kogălniceanu a acționat pentru stimularea industriei naționale pe calea unei politici protecționiste de stat. Era o concepție care anima în egală măsură și alte elemente ale curentului liberal, mai ales pe acelea legate de C.A. Rosetti și I. C. Brătianu și care, în aceste carte, nu sînt menționate în măsură suficientă, deși dovedeau aceeași ardoare ca și Kogălniceanu pentru propășirea industriei românești. Politica economică a protecționismului de stat — cum se desprinde din constatările lui V. Ionescu — se izbea de una opusă, aceea a liberalismului economic, împărtășită nu numai de elementele conservatoare, ci și de unii fruntași liberali moderați, în rîndul cărora se află Ion Ghica. Epoca edificării României modern este totodată martora ciocnirii dintre cele două concepții cu privire la modalitatea de stimulare a industriei naționale. Ea permite, prin practica guvernamentală, să se afirme fie liberalismul economic, o doctrină conservatoare a cărei întrupare o constituia Convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875, fie protecționismul de stat. Această din urmă tendință politică este posibil de înfăptuit de-abia după cucerirea independenței, promotorii ei fiind în egală măsură atât M. Kogălniceanu, cit și I. C. Brătianu. Șeful Partidului Național Liberal constituit în 1875, I.C. Brătianu, prin funcția de fruntaș al guvernului întreprindea chiar din 1876 măsuri hotărâte pentru orientarea economică a României spre o politică de dezvoltare a industriei naționale prin intermediul unui sprijin substanțial din partea autorității guvernamentale. Poziția lui Kogălniceanu poate fi înțeleasă mai deplin numai în acest context al luptei pentru independență.

Kogălniceanu — cum dovedește V. Ionescu — se afirmă ca om politic interesat stăruitor de întemeierea unor instituții naționale de credit și de asigurare, menite printre altele să mobilizeze toate forțele autohtone în direcția accelerării dezvoltării economice. Se pronunță, de asemenea, pentru fondarea unei bănci naționale. Părerile exprimate de el însă, puse în lumină de autor în contextul controverselor politice din epocă, au contribuit la consolidarea gândirii politice românești care concepe instituțiile de credit și de asigurare drept un reazem de nădejde pentru dezvoltarea industriei, agriculturii și comerțului.

Imaginea unui Kogălniceanu antrenat în diverse activități economice, dar mai ales preocupat, de pe poziția diferitelor funcții deținute, de comerțul cerealiilor și de tranzitul, de dezvoltarea căilor de comunicații, cu precădere a căilor ferate, de promovarea unei politici vamale în avantajul țării și de ridicare materială a tuturor păturilor sociale este astfel întregită prin numeroase analize și aprecieri. Rezultă din această carte că Kogălniceanu a fost un om politic cu deosebire însușiri, atât în domeniul doctrinei economice cit și în acela al practicii

politice și al activității efective. Sub raportul ideilor și conceptelor exprimate și fundamentate, V. Ionescu relevă rolul acestuia în formarea unor aprecieri originale cu privire la civilizație și progres social. Sub acest unghi de vedere, prin preocupările sale de a defini formații social-economice, dar mai ales de a explica poziția diferitelor pături și clase sociale, modul în care acestea s-au constituit și s-au afirmat în societate, Kogălniceanu se apropie de N. Bălcescu, doctrinarul și vizionarul României unite și independente. În schimb, Kogălniceanu a avut privilegiul de a contribui nu numai la elaborarea unor proiecte vizionare, ci și de a acționa efectiv pentru împlinirea lor și, totodată, de a fi martorul înfăptuirii altor deziderate naționale.

Abordând o problematică vastă și variată într-un domeniu relativ puțin cunoscut din opera lui M. Kogălniceanu, cartea lui V. Ionescu umple un gol resimțit de istoriografia română, mai ales de acea parte a ei interesată de gândirea politică și de măsura în care aceasta este în concordanță cu faptele. Prin înfățișarea concepției marelui bărbat de stat asupra procesului de dezvoltare social-economică, dar mai ales prin urmărirea modalităților în care aceasta este transpusă în viață, Virgil Ionescu ne dezvăluie un Kogălniceanu profund ancorat în realitățile economice și sociale românești din secolul trecut. Avem astfel în față chipul unei personalități mari care își caută împlinire în toate domeniile de activitate, este printre contemporani un precursor, un înainte văzător în aproape toate domeniile. Am fi dorit, tocmai pentru ca dimensiunea lui proeminentă să fie mai bine proiectată, ca chipul lui să fi fost mai asociat nu numai de al lui N. Bălcescu, ci și de al lui I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Ion Ghica etc. Neîndoielnic că prezentată într-o asemenea constelație politică, imaginea lui Kogălniceanu, ar fi fost mai împlinită. Cartea lui Virgil Ionescu rămâne însă o cercetare profundă, bine scrisă și articulată sub raportul problematicii abordate și tratate. Ea se adaugă astfel lucrărilor și monografiilor scrise despre Kogălniceanu, demonstrând vastitatea operei acestuia, dar atrăgând totodată atenția cit de importantă este cercetarea vieții și activității și-a altor oameni politici ai epocii, unii ignorați în chip nejustificat de istoriografia din trecut sau de cea actuală. Din perspectiva acestei lucrări considerăm că se impun cu prioritate studii, articole sau chiar o monografie despre opera social-economică și politică a unei alte mari personalități, contemporane lui Kogălniceanu, Ion C. Brătianu.

NICOLAE ANDREI, PAUL BARBU *Revoluția de la 1848 în județul Dolj*, Comitetul județean Dolj al P.C.R., Secția propagandă, Craiova, 1978, 182 p.

Revoluția de la 1848 în județul Dolj este, pe de-o parte, o foarte bună carte de popularizare a unui moment de seamă din trecutul plaurilor gorjene și, în același timp, o lucrare angajată, valorificând numeroase date și elemente noi care, fără să modifice radical un punct de vedere deja format, îi îmbogățește simțitor conturul și dă culoare narării evenimentelor.

Faptul nu este în orice caz incompatibil cu ținuta științifică sau cu analiza în profunzime a fenomenului cercetat.

Cred că publicul tot mai instruit și mai exigent din zilele noastre așteaptă de la o carte interesantă de istorie să fie o dezbatere pasionantă în care firul expunerii să remodeleze potrivit sensului argumentării bogăția documentară avută la dispoziție. Or, această carte este una dintre cele care, plecând de la document, reușește în mare parte să nu rămână prizoniera lui.

Așa cum arată în Introducere, autorii și-au propus „elaborarea unei monografii care să redea un tablou — dacă nu integral, cel puțin corespunzător — asupra desfășurării revoluției în această parte a țării”.

Intenția alegerii unui asemenea subiect este, în sine, laudabilă. Documentele nou apărute — unele valorificate pentru prima dată — precum și nolle interpretări ale diferitelor fenomene istorice, în ansamblul lor — și printre ele se numără și revoluția de la 1848 — au nevoie de a fi puse în evidență în lucrări speciale.

Procesul este și reciproc. Toate aceste monografii, limitate ca arle și timp, vor sluji fără îndoială la redactarea viitoarelor compendii, care vor extrage din ele demersul ideatic și nucleul factologic fără a mai avea nevoie să reia întreaga documentație sau — mai rău — să rămână în sfera generalului și a analogiilor (deși, poate, în speță aici ar fi fost mai puțin cazul).

Și este cu atât mai necesar ca aceste noi cuceriri pentru a ne cunoaște mai bine trecutul să intre în conștiința publicului cititor, să-l pregătească oarecum pentru marile sinteze, care vor apărea în anii ce vin.

Lucrarea cuprinde șase capitole, o introducere și o încheiere, precum și, ca anexă, un număr de documente — acte oficiale, scrisori — semnificative pentru conturarea unei atitudinii sau stări de spirit din perioada respectivă.

Primul capitol prezintă imaginea dezvoltării social-economice și a regimului politico-administrativ din anii prer evoluționari, în orașele și satele Doljului. Autorii se opresc, într-un mod fericit pentru o mai profundă înțe-

legere a sprijinului popular pentru sarcinile revoluţiei, asupra dezvoltării noilor forţe de producţie burgheze, frînate de persistenţa rînduieilor feudale, şi a reflectării acestora atît în ideologia vremii, cît şi în frămîntările sociale. O atenţie cuvenită se acordă acestor frămîntări şi acţiunilor de unire a forţelor revoluţionare într-un suvoi uni, capabil să înlăpătuiească programul de democratizare socială şi politică, de unitate şi independenţă naţională.

Următoarele trei capitole, formînd miezul lucrării, tratează desfăşurarea revoluţiei — din prima parte a lunii iunie pînă la mijlocul lunii septembrie.

Referindu-se la primele succese ale revoluţiei, autorii evocă pe larg rolul ţinuturilor gorjene în pregătirea şi izbucnirea acesteia, adevăratele masele la înlăptuirea programului de la Izlaz, preluarea puterii de către reprezentanţii forţelor progresiste, în ciuda manevrelor reacţionare de intimidare.

În continuare sînt prezentate, în ordine cronologică, măsurile adoptate — pe plan administrativ, social-economic şi militar — de noile autorităţi, măsura înlăptuirii acestora, ecourile avute în mase, reflectate în mărturiile timpului.

Astfel, cunoscuta prevedere privitoare la emanciparea şi împrăştierea clăcaşilor s-a bucurat de o primire deosebită în lumea satelor doljene, unde înlăturarea dispoziţiilor învechite impuse prin Regulamentul Organic era o cerinţă de acută actualitate. Aminarea traducerii în fapt a acestor cerinţe a amplificat tensiunea între proprietarii de moşi şi ţărani, dar nu a slăbit interesul pentru revoluţie al celei mai numeroase clase sociale a acelei perioade.

Dimpotrivă, aşa cum arată documentele, unele inedite, citate sau comentate „ţărănimea a reuşit să se sustragă regimului ce reglementa relaţiile dintre clăcaşi şi proprietari. . . . să anuleze în timpul revoluţiei prestaţiile feudale şi monopolurile proprietăţii, fapt ce dovedeşte că masele ţărâneşti au obţinut o netă, dar temporară, victorie împotriva exploatării feudale. . . .” (p. 100).

Un rol deosebit în mobilizarea maselor l-au jucat comisarii de propagandă şi noli slujbaşi revoluţionari, precum şi învăţătorii, preoţii şi mulţi dintre săteni.

În oraşe, adepţii revoluţiei s-au recrutat în special din rîndul intelectualităţii, al burgheziei în formare, al bolerimii liberale; baza ei socială o reprezentau masele plebeie oraşeneşti. În tabăra reacţionară se strînseseră marile familii bolereşti proprietare de pămînt, negustorii patentari şi funcţionarii regimului regulamentar. Autorii urmăresc cu deosebită atenţie şi obiectivitate — şi acesta este incontestabil un merit al cărţii — înfruntările dintre cele două tabere opuse, evidenţiind creşterea necontenită a popularităţii şi prestigiului gru-

pării revoluţionare şi izolarea crescîndă a forţelor retrograde. Or, aceasta ilustrează însăşi dinamica procesului istoric de răsturnare a orînduirii feudale şi de organizare a celei burgheze.

În al cincilea capitol al lucrării este prezentată activitatea taberei militare create, sub conducerea lui Gheorghe Magheru, la Rîuren Chiar dacă locul aşezării taberei se află geograficeşte în afara limitelor judeţului Dolj, existenţa acesteia joacă un rol de primă însemnătate ca sprijin al regimului revoluţionar şi menţinere trează a conştiinţei de luptă a maselor. Înrôlarea unui mare număr de voluntari în marea lor majoritate săteni, a fost de natură să dea un nou impuls revendicărilor sociale şi naţionale, să creeze o forţă capabilă şi dornică de a se opune imixtiunii străine în treburile interne ale ţării. Aşa cum arată autorii, „singura speranţă pentru salvarea revoluţiei se punea în tabăra de la Rîuren, către care toată lumea îşi îndrepta privirile pline de nădejdi” (p. 114). Chiar dacă, în condiţiile cunoscute, tabăra a fost dizolvată, fînţarea ei a amînat reintroducerea regimului regulamentar cu mabine de două săptămîni în judeţele din stînga Oltului.

Ultimul capitol tratează situaţia creată după înlăptuirea revoluţiei. Măsurile luate de noile autorităţi — de ordin juridic, administrativ sau economic — au demonstrat atît caracterul învechit şi de clasă al acestora, cît şi existenţa în continuare a unei stări de frumîntare şi nelinişte. Încercările de reintroducere a rînduieilor perimate s-au lovit de rezistenţa maselor populare, aşa cum se arată pe baza materialului documentar.

Insistînd asupra rolului şi locului maselor populare în desfăşurarea revoluţiei, autorii menţionează în acelaşi timp meritele unor militanţi de seamă pentru progresul social, ca Aaron Florian, Ion Măiorescu, Gheorghe Magheru şi alţii. Este învederat şi faptul participării citorva revoluţionari transilvăneni la desfăşurarea evenimentelor din judeţul Dolj — cum au fost I. Peticu şi Al. Bătrîneanu — do vadă vie a colaborării românilor dintr-o parte şi alta a Carpaţilor.

Lucrarea se întemeiază pe cîştigurile ştiinţifice anterioare, dar şi pe numeroase materiale de arhivă, cum ar fi ziarul „Naţionalul” editat la Craiova în timpul revoluţiei, acte ale prefecturii de Dolj, primăriei Craiovei sau pe lucrări memorialistice mai vechi şi astăzi în parte uitate. Poate că cercetarea unor alte eventuale fonduri arhivistice ar îmbogăţi în formarea noastră, aşa cum dealtfel remarcă şi autorii. Un drum de recomandat la o viitoare reeditare ni se pare acela de renunţare la unele formulări sau aprecleri cu valabilitate mai largă, în favoarea acordării unei ponderi sporită în economia lucrării, sublinierii ideilor reieşite din particularităţile revoluţiei doljene

Pentru că, așa cum am arătat la începutul acestor rânduri, elaborarea unor lucrări speciale care să accentueze tocmai caracteristicile regionale ale fiecărui fenomen răspunde în cel mai înalt grad necesității nuanțării imaginii de ansamblu asupra fenomenului istoric. În aceeași idee, cred că prezentarea scăderilor programului revoluționar burghez-liberal, precum și al semnificației și limitelor receptării acestuia în conștiința maselor ar putea completa util expunerea.

Lucrarea Revoluția de la 1848 în județul Dolj se constituie într-o apariție editorială așteptată și necesară, pe care rîndurile de mai sus o recomandă cu căldură.

Robert Păușan

* * * *Ideologie și progres*, Edit. politică București, 1978, 335 p. "Antologia gândirii social-politice revoluționare și democratice românești.

Consecventă în preocupările sale de a oferi celor interesați mijloacele de evaluare ale unor puncte de vedere proprii, românești, privitoare la cele două concepte, ideologie-progres, Editura politică a publicat o amplă antologie pe această temă, realizată de dr. Elena Gheran-Mewes.

În nota „Către cititor” realizatoarea ediției prezintă criteriile pe care le-a avut în vedere la întocmirea acestei antologii, subliniind că rolul ideologiei „nu este determinant în viața colectivității umane, ci mediat de natura raporturilor dintre bază și suprastructura societății date, de obiectivele și aspirațiile claselor și păturilor sociale înaintate, interesate în transformările revoluționare sau, dinpotrivă, ale celor ce se opun acestor transformări”. Privitor la conceptul de progres, se desprinde ideea că trăsăturile lui specifice, în epoca noastră, „justifică concluzia marxist-leninistă că factorii obiectivi și subiectivi, care potențează accelerarea ritmului dezvoltării sociale, pot fi puși în valoare numai în condițiile socialismului și comunismului”.

Volumul este structurat în trei mari capitole: I „Idei-forță care au servit luptei poporului român pentru libertate și progres social” (p. 7—164), II „Ideea de progres” (165—284) și III „Conceptia tovarășului Nicolae Ceaușescu despre progres” (p. 285—335).

Extrasele conținute în primul capitol evidențiază o serie de idei cu profundă rezonanță în conștiința poporului român și care au servit, de-a lungul secolelor, luptei sale pentru libertate, dreptate și progres social. Una dintre acestea este *conștiința latinității, a unității și continuității poporului român*, care este relie-

fată în primul subcapitol (p. 11—62). Cele mai semnificative pasaje din operele cronicarilor români, sau a celor proveniți din rîndul naționalităților conlocuitoare, dovedesc, fără putință de tăgădă, că, încă din secolul al XVII-lea, originea latină, unitatea și continuitatea poporului nostru au fost relevate de unii dintre cărturarii timpului, fie ei români sau de alte naționalități. Astfel, la 1667, cronicarul sas, Laurențiu Toppeltin, scria că limba românilor este „vechea romană, alterată însă intrucivă”, iar maghiarul Lisznyai Kovacs Pal afirma, la 1692, că dacii au conviețuit împreună cu coloniștii români, care, după aceea, „din limba dacilor și a romanilor au făcut o singură limbă, românească”. O pondere justificată ocupă în volum reprezentanții școlii ardelenice, primii care au aplicat o metodă științifică la elaborarea istoriei noastre. Mult mai sărac este însă reliefată generația de la 1818, reprezentată în volum numai prin Eftimie Murgu, Mihail Kogălniceanu, August Treboniu Laurian și un citat destul de ne semnificativ din „Poporul suveran”. Reprezentanții școlii istorice românești din a doua jumătate a secolului trecut, B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol și D. Onciul sînt ilustrați cu lungi citate, justificate prin bogăția de idei ce le cuprind și prin forța argumentelor științifice aduse în sprijinul afirmațiilor lor în polemica pe care au purtat-o cu adepții teoriei lui Roesler. În chip îndreptățit, în continuare, au fost incluși în lucrare remarcabili intelectuali și savanți militanți precum Vasile Lucaciu, Ovidiu Densusianu, N. Iorga, V. Pârvan ș.a. Perioada de după eliberare este reprezentată de lingviștii Iorgu Iordan și Alexandru Rosetti și istoricii C. Dăcoviciu, Andrei Oțetea, C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, care, de pe pozițiile materialismului istoric, aduc noi argumente referitoare la latinitatea, unitatea și continuitatea românilor, bazate pe rezultatele celor mai noi cercetări. Subcapitolul se încheie cu un fragment din *Programul P.C.R. de săurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism* și două ample citate din cuvîntările tovarășului Nicolae Ceaușescu, referitoare la aceste probleme majore ale istoriei noastre naționale.

Al doilea subcapitol al acestei părți, intitulat „*Ideile de libertate, egalitate și dreptate socială*” (p. 62—115), relevă „idei-forță” ale poporului român, care i-au exprimat idealurile și care au dus, după o luptă seculară și plină de jertfe, la unirea, independența și integritatea teritorială de astăzi. Aceste idei au constituit o permanență în istoria poporului nostru încă din evul mediu, citatele din „Dis cursul lui Gh. Doja” (1514), din prefața lui Ioan Hionterus la „Sentințele dreptului civil” (1539), din „Ultimatum-ul țăranilor din Zarand adresat, în numele lui Horea, nobil-

mii din Hunedoara" (1784) sau din „Supplex Libellus Valachorum" (1791) fiind cea mai elocventă dovadă. Epoca modernă a istoriei României, perioadă de substanțiale acumulări și revoluționare transformări, a cunoscut numeroase momente în care aceste coordonate ideologice majore ale societății noastre au fost expuse în diverse manifeste, proclamații, programe de acțiune și pe care Elena Gheran-Mewes le-a concentrat cu un judicios spirit de selecție.

Cel de al treilea subcapitol al acestui compartiment a fost centrat pe reluarea „*Ideilor de unitate, independență și integritate teritorială*" (p. 115—166), care au constituit un adevărat leitmotiv al istoriei poporului român, fiind prezentate încă în actele emise de Bogdan al II-lea (1450) și Mihail Viteazul (1601). Aceste idei sînt o permanență în toate lucrările de poziție ale luptătorilor de la 1848, antologia prezentînd numeroase extrase din operele lui George Bariț, N. Bălcescu, C. A. Rosetti, Avram Iancu, Cezar Bolliac sau M. Kogălniceanu. Lupta pentru unirea Moldovei cu Țara Românească, războiul pentru independență și acțiunile românilor transilvăneni pentru recunoașterea dreptului de autodeterminare sînt înfățișate prin numeroase și bine alese extrase din documentele oficiale sau operele protagoniștilor acestor mișcări naționale (C. A. Rosetti, Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, Al. Papiu-Ilarian, Simion Bărnuțiu, B. P. Hașdeu, Alex. Roman, Mihail Eminescu, A. D. Xenopol, Titu Maiorescu ș.a.). Acțiunilor desfășurate pentru realizarea statului național unitar român li s-a rezervat, din păcate, un spațiu destul de restrîns față de importanța problemei și abundența literaturii în epocă. Regretabilă absența unor susținători ai unității naționale, Take Ionescu, N. Filipescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Octavian Goga sau Iuliu Maniu, ale căror cuvîntări sau articole constituie adevărate lecții de militantism patriotic.

În ansamblu, acest capitol reușește să releve că spiritualitatea românească s-a caracterizat printr-o viziune proprie asupra acestor probleme, concepție provenită din cunoașterea aprofundată a realităților istorice concrete ale țării noastre.

Capitolul al doilea, axat pe *ideea de progres*, este mult mai omogen. Extrasele prezentate evidențiază faptul că în gîndirea românească ideea de progres a fost îngemănată cu ideile dreptului natural, prezente încă din secolul al XVIII-lea în ideologia revoluției franceze.

În primul subcapitol „Cristalizarea și afirmarea ideii de progres în gîndirea românească", realizatoarea ediției a reușit să redea o frescă veridică contribuției originale a in-

telectualității românești la clarificarea căilor de dezvoltare a societății noastre. Ideea de progres a fost subordonată în diferite etape istorice necesităților stringente ale poporului român. Dacă în perioada dinaintea Unirii Principatelor gînditorii români au legat ideea de progres de necesitatea luminării maselor și eliberării lor sociale, după 1859 ei pun pe primul plan în preocupările lor dezvoltarea economică, crearea unei industrii naționale, care să asigure acea bază materială indispensabilă încheierii cu succes a luptei pentru independența statală. Fragmentele prezentate reliefează cu pregnanță că toți reprezentanții de seamă ai gîndirii românești din această perioadă I. Eliaze Rădulescu, N. Bălcescu, Al. Odobescu, M. Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, C. A. Rosetti, I. Ghica, A. D. Xenopol, V. Conta, P. S. Aurelian, M. Eminescu sau Titu Maiorescu — au avut în permanență, în centrul preocupărilor lor, progresul general al poporului și statului român. La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, ideea de progres a fost tot mai mult legată de dezvoltarea științei și culturii românești, de contribuția lor la dezvoltarea științei și culturii universale. Un spațiu larg binemeritat, este acordat gînditorilor mișcării socialiste, care au urmărit cu perseverență, prin operele și acțiunile lor, înaintarea României pe calea progresului. Amplu reprezentată este filozofia originală românească interbelică prin cei mai marcanți exponenți ai ei (Ioan Petrovici, D. D. Roșca, Petre Andrei și P. P. Negulescu), precum și curentul marxist (Lola Rădăceanu, Mihail Ralea, Tudor Vlaicu, Ilie Cristea, Athanasie Joja, Ștefan Voicu etc.). De o atenție deosebită s-a bucurat și lupta antifascistă, important factor de progres în dezvoltarea conștiinței maselor largi (Scarlat Calimachi, Petre Constantinescu-Iași, M. R. Paraschivescu, Tudor Bugnariu, Gaál Gábor, Bucur Șchiopu ș.a.).

Al doilea subcapitol, căruia i-a fost rezervat un spațiu mult prea restrîns, este intitulat „Idei despre progres în gîndirea contemporană" (p. 268—284). Selecția judicioasă a unor texte de mare valoare ideologică din operele lui Lucrețiu Pătrășcanu, H. H. Stahl, Mircea Florian, G. I. Gulian, Dumitru Ghișe, Tudor Bugnariu sau Mircea Malita nu poate compensa, totuși, spațiul redus acordat acestui compartiment.

Ultimul capitol (p. 285—335), rezervat *concepției novatoare* marxist-leniniste a partidului nostru despre progres, conține semnificative aprecieri pe această temă din lucrările secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Fragmentele selectate evidențiază cu claritate că necesitățile progresului social contemporan impun, cu pregnanță, făurirea unei lumi mai drepte și echitabile, caracterizată

prin dezvoltarea multilaterală a fiecărui stat, un nou avânt al forțelor de producție, al științei și culturii, al progresului general al umanității. De aici și necesitatea unei noi ordini economice și politice internaționale, care trebuie constituită pe baza principiilor coexistenței pașnice, a realităților eterogene social-politice ale lumii contemporane. Pentru ca omenirea să pășească în continuare pe calea progresului general este necesar „în primul rând sublinia/ză tovarășul Nicolae Ceaușescu, să se treacă la măsuri concrete de dezagajare militară și la alte măsuri care să dea garanții fiecărei țări că se va putea dezvolta liberă, la adăpost de orice agresiune din afară”.

Lipsa unui capitol de index, sau măcar a unei table de materii exhaustive, ridică serioase probleme la folosirea acestei antologii, altfel utilă celor interesați în cunoașterea rolului ideologiei în dezvoltare societății românești și a progresului ca moment obiectiv al devenirii istorice.

Radu Dan Vlad

CONSTANTIN CIOROIU, AUREL MOGANU, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană Constanța, Constanța, 1978, 123 p. + ilustr.

O mai veche idee, de acum 50 de ani, a lui Nicolae Iorga, de a depista cărțile vechi din Dobrogea, a le valorifica semnificațiile și informațiile, își găsește în lucrarea de față, o parțială împlinire, volumul constituind totodată un promițător început în domeniul încă puțin aprofundat al istoriei culturale a acestui vechi ținut românesc.

Cartea cuprinde o introducere de 20 de pagini cu o bibliografie deosebit de bogată privind afirmarea culturală a românilor din Dobrogea până la 1877 și o listă a cărții vechi românești, gășibile acum în Dobrogea, expusă după locul de depozitare. Evident, descrierea tuturor exemplarelor se face după regulile striete bibliografice, iar reproducerea conținutului este deosebit de interesantă.

Sînt prezente în Dobrogea cărți vechi din toate tipografiile românești, dovadă sigură a rolului național jucat de cartea care a circulat, întărind și amplificînd conștiința națională.

Dar partea cea mai valoroasă a lucrării o constituie *Insemnele* pe aceste cărți, făcute de oameni mai învățați sau mai simpli al timpurilor de demult. Cea mai veche însemnare a cuiuva din Dobrogea, datează din 1770.

Din însemnări aflăm cum au fost procurate cărțile. Cele mai multe sînt

mănăstirilor din Moldova pentru mănăstirea Cocoș, ale capetelor bisericești din țară, ale unor mocani avuți, ale unor preoți și învățători, ale unor locuitori ai satelor dobrogene — este o adevărată „campanie” de cumpărare și donare a acestor cărți, scumpe — Mineful de pildă, costă 110 lei, adică 2 taleri. Emoționantă această însemnare de pe un Minei din octombrie 1855, din Beștepe „Această carte ce să numește Minei (luna lui Octombrie) s-a plătitu de neînșurați (care au strînsu banii de la colinde de la Crăciunu. S-au plătitu 110 lei. 1862) luna lui aprilie 24 zile”.

Cele mai multe însemnări sînt făcute de preoți și învățători. Ei notează data venirii lor în așezarea românească, evenimente deosebite din viața comunității sau din țară, evenimente personale. Aflăm astfel numele a 10-15 vechi învățători sau preoți pe care nu-i cunoaștem din vreun alt izvor. Și, evident, propriile lor însemnări sînt cele mai autentice dovezi.

Alte însemnări sînt făcute de diverși „logofeți” din satele românești. În acest caz „logofeții” sînt un fel de secretari și „scriitori” ai satelor, oameni cu mai multă știință de carte. Această remarcă o facem în legătură cu tendința de a se lua alt sens al cuvîntului „logofăt”.

Insemnările mai cuprind de asemenea pomelnice, diverse știri economice, reflectarea evenimentelor însemnate din stînga Dunării, la românii de „dîneoce”. Aflăm de asemenea revelante știri, despre unele personalități recunoscute ale românilor de aici, Costache Petrescu de la Siliștra — întemeietorul „Societății de cultură și limbă românească” de aici, un fel de „Astra”, și Dimitrie Chirescu de la Cernavoda.

Insemnările de pe cărțile gășite în nordul Dobrogei confirmă știrile furnizate de numeroase documente care atestă că cei mai numeroși locuitori în această zonă erau, în epoca modernă, și chiar mai înainte, românii¹.

Pentru cercetătorul istoriei Dobrogei de pînă la 1878, această lucrare, elaborată cu sîrguință și acribie științifică, reprezintă un instrument de lucru deosebit de util și totodată operativ.

Gh. Dumitrașcu

¹ Biblioteca Academiei R.S.R., Manus crise, Arhiva D. A. Sturza, XVI, Varia doc. 150 Raportul colonelului Ștefan Fălcoianu din octombrie 1878; Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la Situațiunea județului Tulcea în 1879* în „Peuce”, IV, Muzeul Deltei 1974-1975, p. 273 - 288.

ISTORIA UNIVERSALĂ

LEONIDAS MAVROMATIS, *La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin*, Kentron byzantinon ereynon. Byzantina kelmena kai meletai 16, Tessaloniki, 1978, 176 p. + 3 reproduceri alb-negru + 1 hartă.

Din cele spuse în prefață, semnată de André Guillon, ca și din contextul lucrării, reiese că e vorba de un studiu introductiv la o monografie mai cuprinzătoare, pe care autorul o pregătește despre istoria Serbiei medievale¹. Perioada studiată începe cu preluarea domniei de către craul Ștefan Uroș al II-lea Milutin în 1282 și până la ultimii ani ai regatului sîrb (domnia lui Ștefan Dușan 1331 — 1355) —, o perioadă de peste o jumătate de veac, relativ scurtă, însă foarte semnificativă sub raportul echilibrului de forțe din Peninsulă, la finele secolului al XIII-lea și începutul celui următor.

Ceea ce caracterizează această lucrare — și faptul trebuie subliniat chiar de la început — este prudența destul de riguroasă cu care autorul operează asupra evenimentelor istorice. Dincolo de atestările documentare din izvoarele bizantine și sîrbești contemporane, autorul acordă foarte puțin loc prezumțiilor, formulate cu un vădit sentiment de răspundere. Și asta pentru că nici sursele istorice nu sînt în general de acord asupra unora din evenimentele vremii. De pildă, la începutul anului 1282, — și cu aceasta intrăm în fondul expunerii — după o domnie de 6 ani, craul Serbiei Ștefan Dragutin cedează tronul fratelui său Ștefan Uroș al II-lea Milutin. Întrucît Dragutin își rezervă un teritoriu pe cursul inferior al Lînei, căruia foarte curînd avea să-i adauge ținutul Mečva, Belgradul și o parte din Bosnia de nord-est, obținute de la cumnatul său, regele Ungariei, se pune problema motivelor care l-au determinat pe Dragutin să se retragă de la domnie și să realizeze, sub presiunea unor factori, pe care nu-l cunoaștem, o asociere la domnie cu fratele său, aidoma cu asocierea dintre Iliș și Ștefan al II-lea, fiii lui Alexandru cel Bun.

Analizînd această problemă, destul de încurcată, strict în lumina izvoarelor istorice, autorul nu ajunge la o concluzie certă. Care este adevărata cauză a hotărîrii lui Dragutin de a transfera asupra lui Milutin o parte ini-

portantă din sarcinile teritoriale ale statului sîrb — hotărîre cu profunde implicații în configurația politică din Balcani? Abdicarea, împărțirea regatului de bună voie, invaliditatea fizică a craului sau o maladie incurabilă? La toate aceste întrebări se dau răspunsuri ipotetice².

Nici chiar structura societății sîrbești de la sfîrșitul sec. al XIII-lea, cu cele două clase rivale — marea boierime (*velika vlastela*) și dregătorimea (*mala vlastela*) — nu oferă elemente pentru limpezirea acestui moment istoric. Motivele crizei din 1282 sînt cu atât mai greu de găsit, cu cît nici relațiile ulterioare dintre Dragutin și Milutin nu ne spun nimic în această privință. Dimpotrivă, ele evoluează într-un mod cu totul paradoxal. În timp ce în prima jumătate a domniei lui Milutin, fratele său îi oferă un ajutor armat în luptele acestuia cu bizantinii, începînd de pe la 1300 și pînă la 1314 are loc între ei un război de uzură.

Cert este că evenimentul din 1282 modifică esențial cursul politicii sîrbești. Noul crai abandonează neutralitatea practică de mîntași săi și inaugurează o politică de intervenții în lumea bizantină. Autorul crede că noua politică a Serbiei nu-l consecința unor forțe externe din sud-estul Europei, ci mai ales criza internă a statului sîrb. Dragutin spera să realizeze în cadrul statului său aspirațiile marilor boierimi — marilor proprietari — o parte dintre ei se și refugiaseră în nord după abdicarea acestuia, pentru a cultiva acolo o apropiere de clerul catolic. Pe de altă parte, mala vlastela, strîns legată de biserica ortodoxă, forma osatura vechiului stat sîrbesc. E clar că frontiera dintre Bizanț și Occidentul feudal trecea acum printre cele două Serbii, a lui Milutin și cea a lui Dragutin.

Profitînd de faptul că imperiul bizantin se afla la strîmtoare, mai ales după moartea lui Mihail al VIII-lea, Milutin întreprinde cîteva expediții și incursiuni militare înăuntrul provinciilor bizantine. Pentru el nu se punea problema cuceririi unor teritorii, cît mai ales posibilitatea unui dialog direct cu Bizanțul. În acest scop, ocupă orașe și sate fără marjă împotriviri, încît pe la 1297, aproape

¹ Între timp, autorul a mai publicat două studii în jurul aceleiași problematice: *Sur la date et la signification de la prise de Skopje par les Serbes*, în „Travaux et Mémoires”, 5, Paris, 1973, p. 329 — 334 și *La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident*, în „Byzantion”, t. XLIII (1973), p. 127 — 130.

² Cu toate acestea, cu cinci ani în urmă, autorul afirma categoric că Dragutin a fost înălțurat de Milutin „printr-o lovitură de stat” („Byzantion”, *art. cit.* p. 120). Într-o monografie mai nouă despre istoria popoarelor iugoslave se precizează fără comentarii că Dragutin avusese un „grav accident de călărie” (vezi V. Záček, V. Starčević, *Dějiny* ... 1970, p. 72).

intrecăa Macedonie se afla în mîinile sale. Andronic al II-lea încearcă să oprească înaintarea oștilor sîrbești cu trupe de mercenari, însă fără succes. De asemenea, solile trimise la Skopie, pentru a potoli zelul agresiunii, n-au dus la nici un rezultat. Știrile în legătură cu etapele acestor operațiuni sînt puține și nesigure. În orice caz, sîrbiți erau superiori atît numeric, cit și sub raportul tacticii militare.

De aceea, la Constantinopol se căuta o soluție de salvare și Andronic al II-lea e sfătuit să recurgă la o mezaianță matrimonială. „Barbarul” de la Skopie trebuia potolit, oferindu-i-se de soție o Paleologă. Dealtfel, exista un proiect mai vechi al lui Mihail al VIII-lea, de a asocia Serbia la politica de consolidare a imperiului prin căsătoria unui prinț sîrb cu o Paleologă.

Planul se realiza acum, după 30 de ani, cu prețul pierderii Macedoniei de Nord. Zarul cade pe Eudoxia, văduva lui Ioan al II-lea de Trebizonda, care refuză de plano să ia în căsătorie un „barbar”. Constrins de evenimente, Andronic al II-lea e nevoit să-i ofere principelui sîrb propria sa fiică, Simonida, minoră, numai pentru a salva pacea. Însă, cralul sîrbilor se afla la a patra căsătorie, pe care n-o mai putea încheia. Se opuneau canoașele bisericești.

Contractarea acestui mariaj produce complicații juridice și canonice, pe care autorul le clasifică, urmîrind desfășurarea îndelungatelor tratative purtate de ambele părți pentru înlăturarea piedicilor formale. Dar nu numai atît. Evenimentul căsătoriei stîrnește o puternică opoziție externă. Frații tesaleni, Constantin și Teodor, a căror soră, Elena, fusese una din soțiile craului sîrb, — ca și bulgarii, îndeosebi principatul condus de văduva lui Smilec — depun presiuni pe lingă Milutin pentru a renunța la planul alianței cu Bizanțul. Însă „barbarul” de la Skopie — capitala regatului — fascinat de prestigiul basileic al Paleologilor și ținînd seamă de situația politică din Balcani e hotărît să meargă pînă la capăt. Era prea ambițios și cutezător, ca să mai dea înapoi.

Pînă la urmă căsătoria se celebrează la Salonici în pragul sec. al XIV-lea, într-un cadru solemn și fastuos. Milutin sfidase toate sfaturile și intervențiile adversarilor acestei orientări politice și se avîntă în acțiuni militare care transformă statul sîrb într-o mare putere. În 1314, cralul sîrb ocupă litoralul Adriaticii și ținutul Meova, unificînd astfel regatul, iar în anul următor smulge Angevinilor Durazzo. La această dată, Milutin era cel mai puternic monarh din Balcani.

Fiînd împotriva căsătoriei fratelui său cu o Paleologă, Dragutin pretextează o refuzare pe tronul Serbiei și declară război lui Milutin. De fapt, observă autorul, se

campanie îndelungată nu-i decît expresia rivalității dintre cele două clase sociale dominante, amintite mai sus. Cu toate că fusese ajutat de marea boierime, Dragutin nu izbuște să recupe tronul Serbiei și nici să împună pe fiii săi ca succesori ai lui Milutin. El continuă să guverneze peste teritoriul său pînă la moarte (1316), însă nu ca un crai, ci ca un simplu deținător de provincii sîrbești și ungurești — fiind redus la o dublă dependență, de fratele său și de regele Ungariei.

Pe lingă preluarea puterii de către Milutin și cele dintîi opțiuni politice ale acestuia — care formează conținutul primelor două capitole — autorul urmărește, în continuare, desținul statului sîrb — în contextul evenimentelor din Balcani — pînă la ultimii ani ai regatului. După o domnie lungă de aproape patru decenii, Milutin moare în 1321 și conducerea statului e preluată de Ștefan Uroș al III-lea Dečanski, care asociază la domnie pe fiul său, Ștefan Uroș al V-lea Dușan.

În același timp, Constantin, fratele lui Dečanski și fiul lui Dragutin, Vladislav, acesta din urmă susținut de unguri, întreprind, pe cont propriu, operații militare, care au durat mai mulți ani. De pe urma acestor disensiuni statul sîrb pierde mai multe provincii, iar altele devin autonome, sub autoritatea guvernatorilor locali. Îndată după ocuparea tronului, Dușan părăsește Skopia, mutîndu-și reședința la Skadar, orașul în care dominise văduva lui Uroș I, Elena de Valois.

Pe baza unor mențiuni documentare, autorul definește nuanțat deosebirea politică dintre Dečanski, pe de o parte și Dușan pe de alta, asemănătoare aceloră dintre Milutin și Dragutin. Ceea ce deosebește pe Dečanski de Dușan era, înainte de toate, multiplicitatea inițiativelor și înclinația de a acționa rapid ale acestuia din urmă. Politica lui Dečanski se poate caracteriza prin aceste trăsături: largă participare la acțiunea de guvernămînt a marii boierimi, o politică de expectativă față de Bizanț și proiectul unui mariaj cu o principesă occidentală — Blanche, fiica lui Philippe de Tarent. Aceste caracteristici ne orientează spre politica lui Dragutin.

Analiza autorului pătrunde și mai adînc în ierarhizarea posibilităților și prerogativelor acestor trei „fresci” ale Serbiei — cum le numește autorul din perioada cercetată: sub Dečanski slăbește vizibil regalitatea și capacitatea craului de a lua hotărîri majore. În schimb, Dușan dispunea de mai multă autoritate decît tatăl său, însă cel mai hotărît și mai energic dintre toți fusese Milutin. Cit privește Dečanski, rolul acestuia se limita la aprobarea deciziilor luate de marea boierime: autorul vede în aceste personaje istorice ale

Serbiei medievale — Milutin — Dečanski — Dušan — cu însușirile și slăbiciunile lor afective — autorul redă tabloul complet al fenomenelor istorice, îndeplinind astfel o condiție esențială a studiilor de istorie medievală.

Lucrarea e însoțită printr-alte ale și de două anexe: tratatul dintre Charles de Valois și Milutin, încheiat la 21.III. 1308, precum și ratificarea acestuia la data de 25.VII.1308³.

Tr. Ionescu-Nișcov

* * * *The American Revolution: Whose Revolution?* Edited by James Kirby Martin and Karen R. Stubaus, Krieger Publishing Company, Huntington, New York, 1977, 150 p.

Fenomen cu ample rezonanțe în istoria modernă, inaugurând — după expresia lui Jacques Godechot — așa numita „eră a revoluțiilor” revoluția americană s-a aflat și continuă să se mențină și în prezent în atenția istoricilor.

În această lumină trebuie privit și efortul celor doi cercetători americani J. K. Martin și K. R. Stubaus de a grupa într-un volum opiniile (mai vechi sau mai recente) asupra acestui eveniment, aparținând unor reputați reprezentanți ai istoriografiei contemporane din S.U.A.

Selecția operată de cei doi editori a fost — după opinia noastră — destul de judicioasă, volumul incluzând atât extrase din scrierile unor personalități cu reputație din vechea generație cit și opinii ale unor istorici tineri care s-au afirmat în ultimul deceniu (Jesse Lemisch, Linda Grant de Pauw, John Todd White).

Unul din cei mai reputați cercetători ai evenimentelor este John Franklin Jameson autor al volumului *The American Revolution considered as a social movement* din care editorii reproduc în volum o serie de extrase. Importanța lui J. F. Jameson rezidă, în faptul că el a aprofundat și dezvoltat înțelesul însemnătății sociale a războiului de independență. Istoricul opina că forța partidului revoluționar se afla în principal în „poporul simplu”, ceea ce a condus la transformări sociale în decursul revoluției pe linia lărgirii democrației pentru toate grupurile și categoriile populației. Jameson mai considera că elementele localiste au fost reprezentate numai de fosta aristocrație colonială și că, la sfârșitul războiului această, pătură socială a fost eliminată din viața societății americane¹.

³ Textele au mai fost publicate în „Byzantium”, *tom. cit.*, p. 138 — 150.

¹ Alexandru Vianu, *Istoriografia S.U.A. despre prima revoluție americană*, în „Revista de istorie”, tom. 29 (1976), nr. 1, p. 9.

În subcapitolul inclus în volum, intitulat „Revoluția și statutul persoanelor”, cercetătorul amintit a investigat situația diferitelor grupuri sociale în America revoluționară. Reluând teza sa de bază expusă mai sus, a conchis că „Revoluția a inaugurat un veritabil torent de progres pentru poporul de rând, între care aproape jumătate de milion de negri aflați complet în afara libertăților politice”. Amendind această teză a lui Jameson, se cuvine să arătăm că obținerea (cel puțin în nord) a acestui statut politic progresist nu a însemnat concomitent pentru cei în cauză și o îmbunătățire substanțială a condițiilor lor de viață.

Cunoscutul istoric Bernard Bailyn este în mod justificat prezent în antologie cu unul din ele mai semnificative subcapitole ale lucrării sale *Ideological origins of the American Revolution* (1967). Caracteristic lui B. Bailyn este opoziția sa fermă față de teza predominantă în deceniul al 6-lea al secolului nostru în istoriografia americană — referitoare la teoria consensului extremelor. El a susținut în schimb teoria existenței unui „cimp ideologic comun al revoluției” în America preroluționară. În volumul menționat aplicând o serie de metode sociologice în cercetarea istorică, cunoscutul politolog a apreciat conștiința colectivă a coloniștilor drept o „forță radicalizantă a revoluției”. Ceea ce a fost esențial implicat în revoluția americană — scrie el — a fost nu dezbaterile societății cu întreaga ei neliniște, disperare și ură pe care o antrenează, ci realizarea, înțelegerea și împlinirea moștenirii libertății și ceea ce era menit să fie destinul Americii în contextul istoriei universale”. Revoluția — conșidera Bailyn — a fost o mișcare care a finalizat tendințele unei societăți deja eliberate și nu — așa cum argumentase anterior Jameson — una care a început cu crearea libertăților fundamentale pentru poporul american.

Dintre istoricii generației mai tinere, în volum este prezent, printre alții, Gordon S. Wood, cunoscut mai ales pentru volumul *The Creation of the American Republic* (1969). În cadrul capitolului inclus în antologie („Mușesele în revoluția americană”), el face o paralelă între comportarea maselor revoluționare din America și a celor din Europa sfârșitului de secol XVIII, subliniind diferențele existente în modul lor de acțiune. Pentru G. S. Wood mulțimea revoluționară tinde să reprezinte „secțiunile cruciale ale comunității; violența de masă este numai una din numeroasele forme de confruntare în rezistența generală față de politica britanică. Istoricul american consideră drept cea mai plauzibilă explicație a violenței revoluționare lupta pentru apărarea libertății împotriva unei tiranii ve-

deasupra conflictelor sociale, interne. Ceea ce a determinat acțiunea comună a maselor — apreciază el — a fost faptul că în fața acestora se ridica un inamic comun — Anglia — împotriva cărui toți trebuiau să fie solidari. În acest fel, Gordon Wood reia, indirect, mai vechea teză a „consensului unanim”, susținută după al doilea război mondial de școală istorică așa zisă neoconservatoare (Louis Hartz, Daniel I. Boorstin, Clinton Rossiter ș.a.).

În afara contribuțiilor la care ne-am referit anterior, culegerea mai conține următoarele studii, pe care le reproducem în continuare pentru informarea cititorului: James Kirby Martin, *O criză în formare în cadrul elitelor* (p. 35—47); Linda Grant De Pauw, *Limitări legale ale libertății în America revoluționară* (p. 48—55); Jesse Lemisch, *Jack Tar pe străzi* (p. 62—77); Benjamin Quarles, *Lordul Dunmore ca eliberator* (p. 78—85); Winthrop D. Jordan, *Autoalegere în era revoluționară* (p. 86—98); John Todd White, *Adevărul despre Molly Pitcher* (p. 99—105); Mary Beth Norton, *Femeile revoluționare în timpul păcii și al războiului* (p. 106—121); William H. Nelson, *Tory în rind și în linie* (p. 122—129); Wallace Brown, „*Jos Tory*”; *Persecuția* (p. 130—141).

Prin caracterul său antologic, selecția inspirată și prezentarea grafică elegantă, culegerea consacrată revoluției americane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea poate fi apreciată în concluzie ca un util instrument de lucru pentru toți cei preocupați de problemele istoriei moderne a Statelor Unite ale Americii.

Marian Stroia

Conf. dr. GH. N. CĂZAN (coordonator), Conf. dr. N. Z. LUPU, lector dr. C. BUȘE, lector dr. E. NASTOVICI, *Documente și texte privind lupta de eliberare antimprialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină. 1945—1975*, Tipografia Universității București, București, 1979, 698 p.

Continuând munca de editare a unor culegeri de documente necesare studenților în procesul de învățămînt, Catedra de istorie universală a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București a scos de sub tipar, prin grija unui colectiv de cadre didactice și studenți*, coordonat de conf. dr. Gh. Căzan,

* La elaborarea culegerii au colaborat studenții: Bratu Doru, Dumache Mihai, Dumitru Alexandru, Motea Lina, Petre Aurel, Stănescu Adrian, Teran Leon Gabriel, Zăpădă Dorin.

un volum consacrat luptei de eliberare a popoarelor din Asia, Africa și America Latină în perioada de după al doilea război mondial. Abordarea acestei teme este determinată de amploarea și consecințele acestei lupte, de profundele transformări sub aspect economic, social și politic ce le-a generat în lumea contemporană.

Lucrarea se deschide cu un substanțial „Studiu introductiv”, semnat de Gh. Căzan, N. Z. Lupu și C. Bușe, în care sînt trecute în revistă principalele momente ale luptei de eliberare din țările la care se referă documentele cuprinse în volum.

Prima parte a studiului introductiv consacrată luptei antimprialiste a popoarelor asiatice subliniază importanța revoluțiilor de democrație populară dintr-o serie de țări ca China, Coreea, Vietnam, Laos, Kampucia în consolidarea sistemului mondial socialist. Sînt marcate, de asemenea, evenimentele care au dus la obținerea independenței de către o serie de țări sud-asiatice ca India, Birmania, Indonezia, Filipine, precum și unele probleme litigioase dintre state ce au generat în perioadă respectivă, stări conflictuale ca situația Kașmirului și cea din Orientul Apropiat.

Analizîndu-se în continuare complexul proces al decolonizării Africii, în studiu se subliniază că „descompunerea sistemului colonial a fost înainte de toate rezultatul luptei popoarelor africane”, combătîndu-se teza acreditată de istoriografia din fostele metropole că eliberarea ar fi fost rezultatul factorilor externi, a „bunăvoinței” fostelor puteri coloniale. Cititorului îi sînt înfățișate pe scurt transformările de pe continentul negru în ultimele trei decenii, precum și sarcinile care stau în fața noilor state în etapa actuală de lichidare a stării de inapoliere și de combatere a tendințelor neocolonialiste ale fostelor metropole.

Partea a treia a studiului elaborat de Gh. Căzan, N. Lupu și C. Bușe este consacrată Americii Latine definită ca zonă a contrastelor și de aceea plină de eferescență, subliniindu-se contrastele dintre posibilitățile naturale și materiale și realitatea social-economică, dintre condițiile de viață ale majorității populației și o minoritate posesoare a resurselor economice, dintre populația albă pe de o parte și indienii și negrii pe de alta, dintre nivelele de dezvoltare economică, dintre relațiile de producție feudale și semifeudale și cele capitaliste. Aceste stări de lucruri au făcut ca procesul revoluționar în America Latină să fie divers, la el participînd categorii tot mai largi ale populației, lucru subliniat de autori, și desfășurîndu-se într-o multitudine de forme de la greve, mitinguri, demonstrații pînă la lupta de guerilă.

În încheierea paragrafului și totodată a studiului, autorii arată eforturile depuse de

statele latino-americane de a se elibera de sub tutela economică și politică a S.U.A., de restructurare a Cartei Organizației Statelor Americane, de întărire a colaborării dintre ele pe plan economic și politic.

Cele 371 de texte ce alcătuiesc volumul sînt grupate în trei părți corespunzător celor trei zone geografice mai sus amintite și reprezintă extrase din lucrările și articolele unor factori de răspundere din țările respective, documente ale unor conferințe și organizații internaționale consacrate temei de care ne ocupăm.

Întîlnim printre semnatari nume prestigioase ale luptei de eliberare națională și anticolonială ca J. Nehru, M. Gandhi, A. Sukarno, P. Lumumba, S. Njoma, F. Castro, Che Guevarra.

Un merit al lucrării este că prezintă pe larg sprijinul pe care România l-a acordat în mod constant luptei de eliberare a popoarelor și prestigiul de care se bucură în țările ce luptă pentru independență, împotriva imperialismului, politica dusă de țara noastră, de președintele ei, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Marea majoritate a textelor privind poziția României sînt extrase din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu și cuprind aprecieri prețioase de întîlniri cu conducătorii statelor și mișcărilor de eliberare națională, mesaje adresate diferitelor reuniuni internaționale. Se remarcă faptul că șeful statului român s-a întîlnit cu majoritatea factorilor de răspundere din țările tratate în volum, cu unii în repetate rânduri, relevînd importanța acordată de țara noastră acestor state.

Autorii au rezervat un spațiu larg prezentării luptei de eliberare a țărilor care au ales calea socialistă de dezvoltare (China, Coreea, Vietnam, Laos, Kampucla, Cuba) subliniind prin aceasta importanța pe care au avut-o revoluțiile socialiste în cadrul luptei de eliberare națională.

Spații largi sînt acordate de asemenea unor țări ca India, Indonezia, din Asia, Egipt, Algeria, Maroc, din Africa, ca o recunoaștere a ponderii pe care lupta de eliberare din aceste țări a avut-o în ansamblul luptei de eliberare națională precum și a eforturilor depuse de ele în consolidarea independenței naționale.

Se acordă, de asemenea, importanța cuvenită luptei popoarelor care încă nu reușiseră

să obțină independența statelor lor, ca poporul namibian, zimbabwe, palestinian, și credem că ar fi trebuit inclus în volum și aspecte privind lupta pe care poporul din Africa de Sud, condus de Congresul Național African, o duce pentru o viață mai bună pentru înlăturarea segregării rasiale.

Dintre țările Americii Latine în afara Cubei, de care am mai amintit, de o atenție deosebită se bucură în volumul de față procesele revoluționare din Chile, întrerupt în mod brutal în septembrie 1973, și Peru. Reîntorcîm în paragraful consacrat Boliviei extrasele din jurnalul militanului revoluționar Ernesto Che Guevarra.

Colectivul s-a străduit să alcăgă cele mai reprezentative texte din uriașul material documentar ce l-a avut la dispoziție și să ofere un tablou cit mai cuprinzător al luptei de eliberare națională din zonele geografice tratate și considerăm că în ansamblu munca lor a fost încununată de succes. Totuși nu putem încheia fără a remarca faptul că unele țări sînt prezentate sumar, ca de pildă Malaezia, Liban, Coasta de Fildeș, Ecuador, Guyana, iar lupta de eliberare a altor țări nu este prezentată deloc (Cipru, Bangladesh, Mali, Haiti). Credem, de asemenea, că în paragraful consacrat Ghaniei ar fi putut fi incluse și extrase din operele lui Kwame Nkrumah — conducătorul luptei de eliberare a poporului ghaner, primul președinte al țării și unul din militanții de seamă ai luptei de eliberare națională pe plan internațional. De asemenea considerăm că documentele 271—272, referitoare la situația din Etiopia, datînd dintr-o perioadă anterioară celei tratate în volum nu erau necesare.

Avînd în vedere scopurile Organizației Statelor din Asia de Sud-Est (A.S.E.A.N.), de lichidare a urmărilor colonialismului, opinăm că se impunea inserarea unor documente pe această temă.

Cele cîteva observații formulate în finalul prezentării noastre nu știrbesc cu nimic meritele autorilor și utilitatea lucrării de față, ce constituie un auxiliar prețios tuturor celor ce vor să cunoască mai îndeaproape lupta de eliberare națională în perioada postbelică.

Mihai Opreșescu

SUMARUL PERIODICELOR ROMÂNEȘTI DE ISTORIE ÎN LIMBI STRĂINĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

N° 1/1979

ÉTUDES

GHEORGHE CRISTEA, Coordonnées de la politique extérieure de la Roumanie sous le règne d'Alexandru Ioan Cuza (1859—1866).

RADU VASILE, L'attitude des principaux journaux de Roumanie à l'égard des événements des Balkans et la réouverture de la question d'Orient (1875—1876).

GH. N. CĂZAN, La question du Danube et les relations roumano-austro-hongroises dans les années 1878—1883.

P. CÂNGEA, Présences roumaines aux Congrès scientifiques internationaux du XIXe siècle.

GHEORGHE ZAHARIA, ION CALAFETEANU, The international situation and Romania's foreign policy between 1938 and 1940.

OCTAVIAN ILIESCU, Vlad l'Empereur et le droit monétaire.

EUGENIA GRECEANU, Un problème actuel : l'urbanisme médiéval en Roumanie.

ADRIAN ANDREI RUSU, L'étude des châteaux en Transylvanie : la Castellologie roumaine à l'époque du romantisme.

NOTES ET DISCUSSIONS

HADRIAN DAICOVICIU, Miscellanea epigraphica.

ALEXANDRU DUȚU, Mentalité, durée et «le paradigme des Annales».

N. STOIGESCU, Le rôle des monastères et des églises fortifiées dans la défense des pays roumains.

RADU CONSTANTINESCU, Un graduel franciscain du XVIIIe siècle.

COMPTE RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE

N° 2/1979

ÉTUDES

DUMITRU TUDOR, Sur la carrière de C. Arrius Antoninus.

ZOE PETRE, Un âge de la représentation — artifice et image dans la pensée grecque du VIe siècle av. n.è.

EUGEN GLÜCK, Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie : le manuscrit «Deliberatio» (XIe siècle).

- ADOLF ARMBRUSTER, Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland.
 IACOB MĂRZA, Les elzéviros de la Bibliothèque Battayaneum d'Alba Iulia.
 V. CRISTIAN, Considérations sur le commencement de l'époque moderne dans l'histoire universelle.
 DAMIAN HUREZEANU, La pensée sociale progressiste de Roumanie et ses relations avec la pensée progressiste de Russie.

NOTES ET DISCUSSIONS

- ZOE PETRE, Sur un schéma trifonctionnel dans les « Perses » d'Eschyle.
 I. I. RUSSU, Über die römischen Militärdiplome zum „Supplementum“ von M. M. Roxan.
 VICTOR ESKENASY, Deux sources concernant les Roumains aux XIVe—XVe siècles.
 GH. PLATON, Le « problème roumain » et le « problème oriental » dans la première moitié du XIXe siècle. Interférences et implications.
 L. BOICU et VEN. CIOBANU, Alexandru Ioan Cuza et son époque vus par l'historien polonais Juliusz Demel.

COMPTES RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE

N° 3/1979

ÉTUDES

- MIRCEA MUŞAT, La signification de la révolution de libération sociale et nationale, antifasciste et anti-impérialiste d'août 1944 dans l'évolution de la Roumanie contemporaine.
 OLIMPIU MATICHESCU, La signification politique des grandes manifestations antifascistes, contre la guerre, et patriotiques de Roumanie du 1er Mai 1939.
 ŞTEFAN S. GOROVEI, L'État roumain de l'est des Carpates : la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle.
 ŞTEFANA SIMIONESCU, Les pays roumains dans le projet de croisade (1517) du Concil de Latran.
 PAOLO GIANFELICI (Roma), La sovranità romana nel pensiero di alcuni giuristi del 'Ottocento.
 ANDREI SILARD, L'histoire de la France contemporaine dans l'œuvre de Grausci.
 I. SAIZU, La Roumanie dans le contexte des préoccupations d'entre les deux guerres de rationalisation de la production et du travail.

NOTES ET DISCUSSIONS

- I. I. RUSSU, Ostgermanen im römisch-byzantinischen Dienst am Ende des 6. Jhs.
 MIRCEA N. POPA, Contributions concernant les relations franco-roumaines entre 1913 et 1914.
 RADU CREŢEANU, Histoire de l'art — histoire par l'art.

COMPTES RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

BIBLIOGRAPHIE HISTORIQUE

ÉTUDES

N° 4/1979

ÉTUDES

- DAN BERINDEI, Le professeur Marcel Eimerit lors de son 80e anniversaire.
 SERGIU IOSIPESCU « La Colonia dell'i Romani negri che dicono Valacchi ». La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle.
 DĂVID PRODAN, L'ultimatum des paysans adressé à la noblesse dans l'insurrection de Horea.
 NICOLAE ISAR, Les relations de N. Rosetti-Roznovanu avec les érudits français et la culture française.
 NICOLAE LIU, Vers la Roumanie moderne : les intellectuels et la renaissance culturelle entre deux révolutions (1821—1848).
 MARIN BUCUR, La « Revue des Deux Mondes » et la cause roumaine en 1856.
 ADRIAN MACOVEI, La Moldavie et la Valachie de l'unification économique à l'union politique de 1859.
 BEĂTRICE MARINESCU, Aspects of economic relations between Romania and Great Britain (1862—1866).
 DĂN BERINDEI, Les antécédents de l'abdication du prince Cuza.
 KEITH HITCHINS (U.S.A.), Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917—1918.
 CĂRNELIA BODEA, Romanian-American Academic relations in the past.

COMPTES RENDUS

LA VIE SCIENTIFIQUE

INDEX ALPHABETIQUE

«DACIA». REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
 Tome XXIII (1979)

- MIRCEA BABEȘ, Le stade actuel des recherches sur la culture géto-dace à son époque de développement maximum (IIe siècle av.n.è. — I^e siècle de n.è.).

ÉTUDES

- MARIN CĂRCIUMĂRU, Paysage paléophytogéographique, variations du climat et géochronologie du paléolithique moyen et supérieur de Roumanie (Etude palynologique).
 M. NIÇA et T. NIȚĂ, Les établissements néolithiques de Leu et Padea, de la zone d'interférence des cultures Dudești et Vinca.
 MARIN CĂRCIUMĂRU, Analyse pollinique des couches néolithiques de Padea et de Leu (dép. de Dolj).
 EUGEN COMȘA, Les figurines en os appartiennent à la phase moyenne de la culture Gumelnița.
 CONSTANTIN ICONOMU, Découvertes récentes dans l'établissement hallstattien tardif de Curteni (dep. de Vaslui).
 D. TUDOR, Ouverture « officielle » de la dernière guerre entre Trajan et Decebal.
 NICOLAE GOSTAR, L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan (101—102, 105—106).
 MĂRIĂ ALEXANDRESCU-VIANU, Le programme iconographique du monument triomphale d'Adamklissi.
 V. H. BAUMANN, La *villa rustica* de Niculițel (dep. de Tulcea).
 SILVIU SANIE, Le diadème d'or de Tyras.

- OCTAVIAN ILIESCU, Remarques sur la pénétration de la monnaie constantinienne au Bas-Danube.
- SUZANA DOLINESCU-FERCIIE, Ciurel, habitat de VI — VII siècles de n.è.
- MARIA GOMŞA, Die örtliche Keramik aus den Siedlungen des 8. Jahrhunderts von Bucov, Ploieşti.
- ERNEST OBERLÄNDER, TÂRNOVEANU, Quelques aspects de la circulation monétaire dans la zone de l'embouchure du Danube du XII siècle.
- ELENA BUSUIOC und arch. MONICA MĂRGINEANU-CĂRSTOIU, Mittelalterliche Hackelofenarten in den Rumänischen Fürstentümer (XIV.—XV. Jahrhundert).

NOTES ET DISCUSSIONS

- PETRE ROMAN, Die Beziehungen der Badener Kultur mit dem Süden.
- WILLIAM M. CALDER, A note on the fourth century graffito from Kallatis.
- GII. POENARU BORDEA, Aperçu bibliographique sur les monnaies grecques des régions balkaniques et du littoral septentrional du Pont Euxin à l'époque de l'Empire romain.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, La découverte monétaires de Davideni (dep. de Neamţ) et le trésor de deniers s'achevant par des deniers de Marc Aurèle.
- M. BRUDIU, Deux tombes tumulaires de la zone de Galaţi.
- DARDU NICOLAESCU PLOPŞOR, Considérations anthropologiques sur les ossements humains trouvés dans les tombes sarmates de Galaţi.
- M. ST. UDRESCU, Offrandes animales trouvées dans les tombes tumulaires sarmates de Galaţi. Données archéologiques.
- KURT HOREDT, Kleine Beiträge.

CHRONIQUES

NÉCROLOGE

COMPTES RENDUS

ABRÉVIATIONS

«REVUE DES ÉTUDES SUD — EST EUROPÉENNES»

N° 1/1979

AUTOUR DES VLAQUES

- COSTIN FENEŞAN, Beziehungen der Wlachen aus dem Cetina-Tal zur Stadt Šibenik gegen Ende des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts.
- ELENA SCĂRLĂTOIU, The Balkan Vlachs in the Light of Linguistic Studies (Highlights and Contributions).

RELATIONS CULTURELLES ET LINGUISTIQUES

- HARALAMBIE MIHĂILESCU, La littérature byzantine, source de connaissance du latin vulgaire. II.
- MEFKÛRE MOLLOVA (Sofia), Noms d'origine turke en Europe Orientale.
- LUCIA DJAMO-DIACONIŢĂ, Contribution à l'étude de l'influence de la langue grecque sur le slavon-roumain.

- ZAMFIRA MIHAIL, La méthodologie de la recherche comparée du lexique des langues sud-est européennes.
 ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, Aides pécuniaires fournies par les pays roumains aux écoles grecques (I).
 NICOLAE SARAMANDU, Le parler aroumain de Kruševo (R. S. de Macédoine)

DISCUSSIONS

- A Prosaism in the Vocabulary of the First Romanian Books of Psalms (S. Vainberg)

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS

NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES

LIVRES REÇUS

N° 2/1979

MÉLANGES OFFERTS AUX IV CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES (ANKARA AOÛT 1979)

VOIES DE COMMERCE ET RELATIONS POLITIQUES

- ȘERBAN PAPACOSTEA, « Quod non iretur ad Tanam ». Un aspect fondamental de la politique génoise dans la mer Noire au XIVe siècle.
 AUSILIA ROCCATAGLIATA (Genova), Con un notaio genovese tra Pera e Chio nel 1453—1454.
 OLGA CIGANCI, Le statut juridique et le régime de fonctionnement de la Compagnie de commerce de Brașov.

ORIENTATIONS DIPLOMATIQUES

- CLAUDE MICHAUD (Orléans), Raison d'Etat et conscience chrétienne. L'ambassade de marquis de Nointel auprès de la Porte Ottomane.
 WALTER MARKOW (Leipzig), Zum Stellenwert des napoleonischen Illyrien.
 CONSTANTIN IORDAN-SIMA, La Grèce à la fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athènes.
 CRISTIAN POPIȘTEANU, Contributions de l'Entente Balkanique à un climat de paix, coopération et sécurité collective en Europe (1934—1936).

VIE SOCIALE ET MENTALITÉS

- ALEXANDRU DUȚU, Intelligence et imagination à l'aube des cultures modernes sud-est européennes.
 FLORIN CONSTANTINIU, Sensibilité baroque et régime nobiliaire (Considérations préliminaires).
 CRISTINA FENEȘAN, Abdul Kadir : ein türkischer Chronist und Augenzeuge des Feldzuges gegen die Walachei (1595).
 HORST FASSEL, Südosteuropa und der Orient-Topos der deutschen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert.

LATIN VULGAIRE ET ÉLÉMENTS LEXICOLOGIQUES ROUMAINS DANS LES LANGUES BALKANIQUES

H. MIHĂESCU, La littérature byzantine, source de connaissance du latin vulgaire, III.
 ELENA SCĂRLĂTOIU, Romanian Lexical Elements in Macedonian and Serbo-Croatian.
 ZAMFIRA MIHAIL, Aromunische Elemente im Bulgarischen.
 CĂTĂLINA VĂTĂŞESCU, Macedo-Romanian Words in Albanian Slangs.

NOTES BRÈVES

Un manuscrit de la « Logique » de Théodore Cavalliotis (Andrei Pippidi).

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS

NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES

N° 3/1979

ASPECTS DE L'ÉVOLUTION ÉCONOMIQUE

TUDOR TEOTEOI, Le travail manuel dans les *typika* byzantins des XI – XIII siècles.
 THEODOR N. TRĂPCEA, Aspekte aus dem sozial-ökonomischen Leben der Häfen zwischen Orşova und Calafat (XVI. – XVIII. Jh.).
 MILICĂ MOLDOVEANU et CRIŞAN ILIEŞCU, Les transformations agraires dans les pays socialistes du Sud-Est européen pendant les années 1944 – 1948.

LANGAGE FIGURATIF ET SIGNIFICATION SOCIO-POLITIQUE

VICTOR IERONIM STOICHIŢĂ, Ducio e la maniera greca.
 CARMEN LAURA DUMITRESCU, Le voïvode donateur de la fresque de Saint Nicolae-Domnesc (Argeş) et le problème de sa domination sur Vidin au XIV siècle.
 CORNELIA PILLAT, Signification de l'ensemble de peinture du monastère d'Arnota.
 MICHAELA STAINOVA (Sofia), Le commencement de l'eupéanisation de l'architecture de la Turquie ottomane et certains aspects de son influence sur l'architecture des Balkans.

LIVRE ET SOCIÉTÉ

DAMIAN P. BOGDAN, Les moulins à papier des pays roumains.
 GEORGETA LOGHIN, La fable et la prose, œuvre-témoin dans le processus de l'évolution de la mentalité et de la formation du goût littéraire à la fin du XVIII – début du XIX siècle.
 FLORIAN DUDAŞ, A German pedagogic work widely diffused in Western Romania.

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS

NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES

LIVRES REÇUS

N° 4/1979

DIMENSIONS CONTINENTALES DES EVENEMENTS SUD-EST EUROPEENS

FLORIN CONSTANTINIU, La portée historique de l'insurrection nationale armée anti-fasciste et anti-impérialiste d'Août 1944.

NIGOLAE CIACIHR, The Adrianople Treaty (1829) and its European Implications.

UN DÉBAT : CONSCIENCE NATIONALE ET MOUVEMENTS DE LIBÉRATION

ALEXANDRU DUȚU, Modèle heuristique et modèle historique.

DAMIAN IUREZEANU, National Consciousness and Political Programme; VALENTIN AL. GEORGESCU, Conscience nationale et mouvements d'émancipation dans le contexte de la modernisation globale des sociétés sud-est européennes; DAN BERINDEI, Libération nationale et formation d'un État unitaire.

ALEXANDRU NICULESCU, Lessico della rivoluzione romana nel sec. XIX; ION MATEI, Modernisation de la terminologie politique turque: « patrie », « nation », « peuple »; MIRCEA ANGHIELESCU, The intellectuals' training.

REMUS NICULESCU, Art statuaire et vision du passé; ANDREI PIPPIDI, Xénophobie, fidélité au passé. États sans nation; ANCA IRINA IONESCU, Relations culturelles et développement de la conscience nationale.

EUGEN STĂNESCU, The Formation of the Romanian National Consciousness; OLGA CIGANCI, Solidarité de groupe et conscience nationale: le cas des compagnies de commerce.

CONSTANTIN VELICHI, Les émigrés et la formation des États nationaux; CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, La conscience nationale des peuples balkaniques et les chants révolutionnaires de Rigas; CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU, Le courant intellectuel albanais au XIX siècle et la formation de nouvelles solidarités; ANCA GHILĂȚĂ, La nation et l'État moderne dans la conception kémaliste.

DISCUSSIONS. NOTES BRÈVES

VASILE LIVEANU, The Socialist Movement in a Developing Country. From the History of Socialist Idea in Romania (1905—1916).

LILIANA DRAGOȘ, The first Romanian Encyclopaedia and its Sources.

CHRONQUES

COMPTES RENDUS

NOTICES BIBLIOGRAPHIQUES

LIVRES REÇUS

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbă străină se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A.D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- FLOREA MOGOȘANU, Paleoliticul din Banat, 1978, 152 p., 11 lei.
* * * Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 336 p., 19 lei.
PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, Cultura Baden în România, 1978, 159 p., 18 lei.
MARIA COMȘA, Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești), 1978, 181 p., 30 lei.
PETRE DIACONU, Les Coumans au Bas-Danube au XI-et XII siècles, 1978, 158 p., 8,25 lei.
ION HORĂȚIU CRIȘAN, Burebista and his Time, 1978, 253 p., 22 lei.
ALEXANDRU DUȚU, Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History, Partea IV (1874—1978), 662 p., 49 lei.
OLIMPIU MATICHESCU, Rablociala soldarnosti v Rumîniî (1921—1944 gg), 1978, 232 p., 11 lei.
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Depozitele de bronzuri din România, 1978, 390 p., 51 lei.
SEBASTIAN MORINTZ, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcenic, 1978, 216 p., 21 lei.
BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, Bucureștiul și epoca independenței 1877—1878, 1978, 198 p., 12 lei.
DAN BERINDEI, Epoca Unirii, 1979, 272 p., 16 lei.
DUMITRU VITCU, Diplomații Unirii, 1979, 186 p., 22 lei.
ILIE CORFUS, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, Secolul al XVI-lea, 1979, 448 p., 29 lei.
* * * Independența României, Bibliografie 1979, 307 p., 31 lei.
VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, Premise economice ale formării statului național unitar român, 1979, 332 p., 27 lei.
ION BĂRNEA și colab., Tropaeum Traiani, I, Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.
LIGIA BĂRZU, Continuitatea creației materiale și spirituale a poporulul român pe teritoriul fostei Dacii, 1979, 138 p., 10 lei.
* * * Studii și materiale de istorie modernă, VI, 1979, 200 p., 12,50 lei.
* * * Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923), 1979, 276 p., 24 lei.
RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, Mărturiile de civilizație medievală românească, 1979, 163 p., 28 lei.
* * * Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, II (12—29 aprilie 1848), 1979, 477 p., 35 lei.
TAHSIN GEMIL, Țările române în contextul politic internațional (1621—1672), 1979, 232 p., 11 lei.
* * * Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, III, 1980, 686 p., 50 lei.
* * * Arheologia Moldovei, IX, 1980, 152 p., 14 lei.

RMISSNCO — 3878

